

М. Шевченко.

КОБЗАРЬ.

№ 33—II вид.

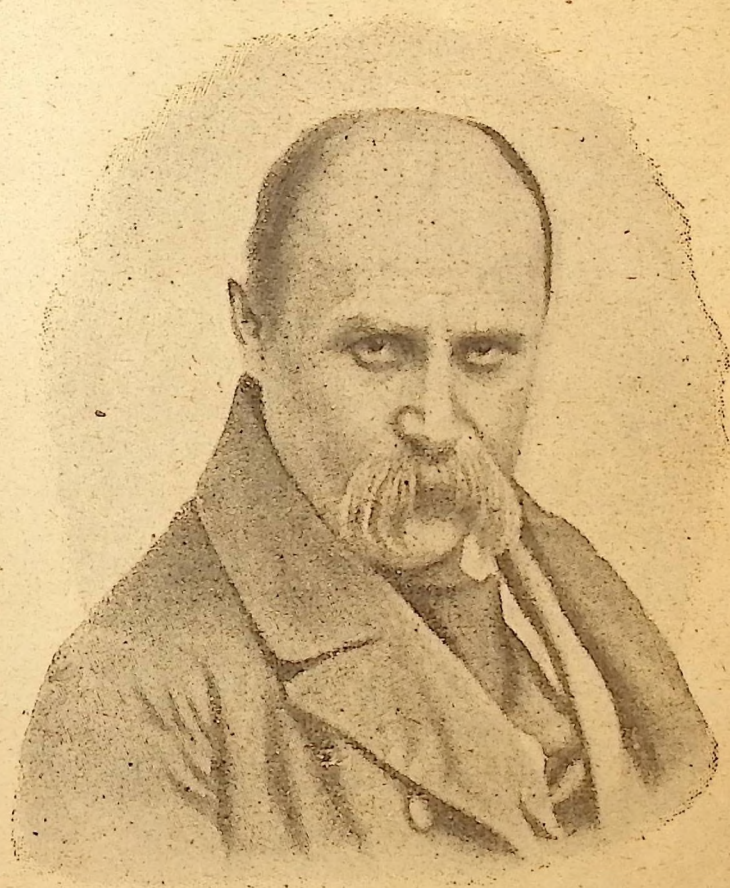
Українське Видавництво в Січеславі.

1919.

КАТЕРИНОСЛАВ

Друкарня Запорозької залізниці.

1919.

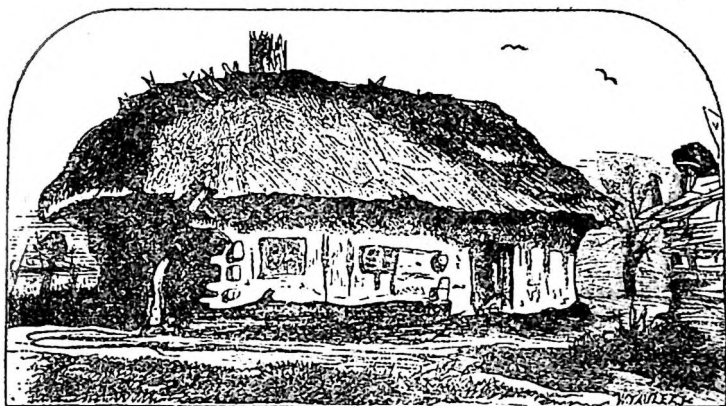

Тарас Шевченко.

Великий син українського народу, Тарас Григорович Шевченко, народився 25 лютого 1814 року в селі Моринцях, Звенигородського повіту на Київщині.

Батько Шевченків був кріпаком у поміщика В. В. Енгельгарта. Коли хлопцеві було два роки, батько його переїхав у своє рідне село Кирилівку (поблизу Моринців), і тут Шевченко провів свої перші дитячі роки.

Невеселі були ті роки дитинства нашого великого поета. Батько та мати Тарасові, маючи велику сім'ю, страшенно бідували, бо всю свою силу мусили віддавати на чужий двір.

Хата Т. Шевченка.

В убогій хаті кріпака панували тяжкі злидні, недоля міцно держала в своїх лабетах змучених у надмірній роботі людей.

У тій хатині, у раю—
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая...

Так згадував Шевченко потім про свою хату, де виріс, де бачив великі злидні й надмірну працю.

Ще гірше повелося малому Тарасові, як померла його мати, що любила свого дотепного хлопця й серед тяжкої праці знаходила час пригостити його. Батько, лишившись з дрібною дітворою, оженився вдруге, щоб було кому доглядати малечу; оженився він на вдові, яка мала й своїх трійко дітей і тому не дуже клопоталась про чоловікових. Надто лихе життя було Тарасові. Він особливо не злюбив мачушиного хлопця— Степанка,

й зате йому часто перепало од мачухи; доводилось хлопцеві й з дому тікати не раз, переховуючись у своїй заміжній сестри Катерини.

Ще коли живий був батько Тарасів, нічого було хлопчині, бо було кому хоч инколи оборонити. А як помер батько, то вже Тарасові не було дома життя й він почав свою гірку путь по чужих людях...

Як було ще Тарасові 8 років, то батько віддав його в науку до дяка Губського; та невелика була ота наука, бо сам учитель був не вельми письменний, а до того ще й лихий до своїх школярів. Скінчивши науку у дяка Губського, Шевченко, вже після смерті батька, сам відшукав собі нового вчителя, дяка Богорського. Та й тут не стільки було тієї науки, скільки звичайної роботи. Тарасові більше доводилося носити для школи воду, рубати дрова та терпіти од свого вчителя лайку, а часом і бійку. А проте хлопець навчився був уже так, що ледачий дяк посилав його замість себе читати Псалтиря над покійниками. Довго терпів Шевченко звущання від дяка, поки, нарешті, не ввірвався йому терпець і він, помстившись попереду над своїм мучителем, кинув своє рідне село й подався у друге село Лисянку.

„Цей перший катюга, якого я зустрів у моєму житті, надав мені на все життя великої огиди й призи́рства до всякого насильства однієї людини над другою“,—згадував про ці свої роки Шевченко.

У Лисянці Тарас поступив був у науку до диякона маляра, бо ще змалку мав велику любов до малювання. „Ще в школі,—пригадавав згодом собі Шевченко,—

Таки в учителя дика
Гарненько вкраду п'ятака
(Бо я було трохи не голе,
Таке убоге) та й куплю
Паперу аркуш і зроблю
Маленьку книжечку, хрестами
І визерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую „Сковороду“.
Або „Три царіє со дари“...

Та з того диякона був такий маляр, як з Губського—вчитель, і Тарас через три дні кинув його та відшукав був собі нового вчителя-маляра в селі Тарасівці. „До цього Апелеса¹⁾ звернувся я, твердо ставши на тому, щоб перетерпіти всі прикrostи, що як мені здавалося, неминуче зв'язані з усякою наукою. Засвоїти собі його велике вміння, бодай хоч трохи, бажав я невимовно. Але ж! Апелес уважно подивився на мою ліву руку й одмовив. Він об'явив мені, на превеликий мій жаль, що я не здатний ні до чого, навіть ні до шевства, а ні до бондарства“.

1) *Апелес*—найбільший грецький маляр, що жив у другій половині IV віку до народження Христа.

Після такої одсічі нічого не лишалось хлопчині, як тільки вернутися у Кирилівку. Засмучений вернувся він до-дому й став за підпасича до череди. Та не любя була Тарасові ця робота, його тягло до науки й він, замість того, щоб доглядати череду, любенько було читає, в траві сидючи, „книжечку з кунштиками (малюнками)“, яку він украв у свого вчителя дяка, або так милується красою світу Божого:

Мені тринадцятій минало;
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було—
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу; і я не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було...

Після цього привчали Тараса й до хліборобства, до стельмашества, навіть віддавали в найми до попа. Та не до цього лежало серце Тарасове: його тягло до науки—вивчитись малювати. Прочувши, що в селі Хлипнівці живе добрий маляр, він покинув роботу й подався туди. Маляр той охоче був прийняв до себе талановитого хлопця, та коли довідався, що він кріпак, порадив йому добути дозвіл у пана. Пішов Шевченко до панового маєтку за дозволом. Коли ж почав він прохати дозволу в панового управителя, той лишив хлопця в панському дворі в Вільшаній, спершу на кухні, а тоді за „козачка“ у панських покоях. Та поганий був з Шевченка „козачок“ і управитель, незабаром побачивши це, сам почав намовляти пана, щоб той віддав таки хлопця в науку до маляра. Пан Енгельгарт, від'їзжаючи до Вільни, взяв з собою й свого „козачка“ Шевченка, який не перестаючи прохав у нього дозволу піти в науку до якогось маляра. Пан, побачивши, що з Тараса не буде путящого „козачка“, віддав таки був його в науку до професора Віленського університета Яна Рустема. Недовго пробув Шевченко у Вільні й через півроку мусив їхати з паном до Варшави. Там він учився в відомого портретиста Лампі. Та й тут недовго пробув Шевченко: пан, боючись польського повстання, року 1831 переїхав до Петербургу, забравши з собою й Шевченка.

У Петербурзі 18-літній хлопець попав у науку до простого цехового маляра-ремісника Шириєва, людини жорстокої вдачі, що, як казав сам Шевченко, „сполучила в собі всі особливости дяка-спартанця, дякона-маляра й другого дяка-хиромантика“. Робота в Шириєва здебільшого була проста, звичайна ремісницька, й він ганяв своїх учеників красити тини, підлоги, дахи будинків то-що. Хоч і яка була тяжка робота, та Шевченко вибрав вільний час і бігав у Літній Сад, де стояло

багато людських постатів з каменю; він старанно змальовував ці дивні для нього фігури, милуючись і з цих фігур і з свого малювання.

Одного разу Шевченка зустрів у цьому саду маляр Іван Сошенко, який зацікавився талановитим хлопцем, запросив його до себе, показав йому де-що нового для молодого маляра, та познайомив його де з ким із земляків і відомим маляром Карлом Брюловим.

Земляки близько прийняли до серця долю талановитого юнака й почали клопотатись, щоб добути йому волю й тим дати змогу вступити до Академії Художеств. Та пан Шевченків, не раз уже скористувавшись з малярського хисту свого кріпака, не хотів дурно відпустити Шевченка й правив за нього

Шевченко в молоді роки.

2500 карбованців. Щоб здобути такі гроші, славетний маляр К. Брюлов намалював портрета російського письменника Василя Жуковського, потім того портрета продали й за ті гроші купили Шевченкові у пана волю. Це сталося 22 квітня 1838 року, коли Тарасові минуло 24 роки.

Справдилася нарешті давня мрія Шевченкова—почати серйозно вчитися малювати. Тепер він міг вступити до Академії Художеств, що й було першим ступнем його вільного життя. В Академії він швидко став найлюбішим учеником Карла Брюлова, а згодом навіть і потоварищував з ним.

У ці ж часи Шевченко почав писати й свої вірші, що дали йому славу всесвітнього письменника. „Українська строга муза довго цуралася мене, покаліченого життям у школі, у панському передпокою, на постійних дворах і в городських квартирах; та коли подих волі повернув моїм почуттям чистоту перших років дитинства, проведених під убогого батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла й приголубила мене на чужині“. Так згадував Шевченко за рік до смерті про ті свої часи, коли починав писати.

Року 1840 Шевченко зібрав до купи все написане й видав окремою книжечкою, під назвою „Кобзарь“, де надруковано було 8 поезій—„Перебендя, Катерина, Тополя, Тарасова ніч, Іван Підкова, Думи мої, До Основ'яненка й Нащо мені чорні брови“, а через рік окремою книжечкою з'явилися „Гайдамаки“. Великоруські письменники несприхильно зустріли перші твори нашого співця, взивали його „мужицьким поетом“ за те, що писав народньою мовою, або, як казали вони, „мужицькою мовою“. Та Шевченко не зважав на це. „Вибачайте!—казав він їм—“кричить собі—

Я слухать не буду.

Не для себе співав свої пісні наш поет, бо земляки милувались святим вогненним словом свого великого земляка-письменника, читали, перечитували, списували його слова й вбачали в ньому предтечу кращих днів для свого пригнобленого рідного краю.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:

Я не одинокий, є з ким в світі жити!

кидає Шевченко тим „приятелям“, які радили йому кинути „мужицьку мову“ й писати по-московському.

...Спасибі вам

За раду лукаву!

Буде з мене, поки живу,

І мертвого слова

Щоб вливать журбу, сльози.

Туга за рідним краєм, що так гостро виливалась у поезіях Шевченка, не кидала його ані на хвилину на чужині; його непереможно тягло до рідної оселі, у той „край милий“, де стільки лиха зазнав він змалку, та де знав він і перші ласки материни... Улітку року 1843 Шевченко виїхав на Україну, де не був уже мало не 15 років, мандруючи по чужих краях не по своїй волі. На Чернигівщині й Полтавщині, куди прибув він, його радо зустрічали, вітали. Того ж літа він побував на Запорожжі, на славній Хортиці, звідти поїхав у рідну Кирилівку, де бідували його родичі-кріпаки, тоді в Київ та по інших місцях України.

Невеселе враження зробила ця велика подорож по Україні. Там він побачив, що

Чорніші чорної землі

Блукать люде; повсипали

Сади зелені; погнили

Біленькі хати, повалялись;
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люде подуріли;
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть....

що там

Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить...

Побачив, що ніхто не чує й не хоче чути сліз замученого народу,
крівавих сліз:

Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...

Так писав він, згадуючи про проханих і не проханих (а цих же найбільше) опікунів народніх. Знущання, що терпів народ, гострим болем вражали чутливу душу поетову, й він благає своїх земляків:

Обніміте, брати мої,
Найменшого брата...

Зрада земляків, які вибившись у пани, забували свій народ і „точили з нього кров як воду“, тяжко гнітили його, запалили гарячим гнівом серце поета й він вилив увесь той гнів у „Сні“, що його написав Шевченко, повернувшись до Петербургу.

Та не дивлячись на те лихо, що панувало на Україні, Шевченка непереможно тягло туди, де „кругом неправда і неволя“, щоб розбудити той „народ замучений“. бо вірив він, що „встане правда на цім світі“. Закінчивши науку в Академії й одержавши звання „вільного художника“, Шевченко знову року 1845 їде на Україну,—в рідну Кирилівку, а звідти в Київ, де й оселився, здобувши посаду: йому доручено було одшукувати стародавні українські будинки, церкви то-що, змальовувати їх, щоб не пропала про них слава серед народу. Іздячи по Україні, він разом із тим написав у цей час чимало нових поезій; так з'явилися в той час „Іван Гус, Невольник, Великий лях, Наймичка, Кавказ, До живих і мертвих і ненароджених земляків, Холодний Яр, Заповіт“ і багато інших.

Широкою хвилею розливалися пророчі слова натхненного співу поетового, розносячи славу про нього все далі й далі.

Коли по Україні лунали віщі слова великого поета, запалюючи людські серця любов'ю до знедоленого люду, в Києві заклалося потайне товариство молодих освічених людей, щирих прихильників українського

народу її всього слав'янства, які завзялися боротися за визволення рідного краю з-під ярма панщини, її за утворення федерації (спілки) всіх слав'янських народів, „щоб усі слав'яне стали добрими братами і синами сонця правди“. Шевченко з радістю пристав до цього гурту, де були й його приятелі: П. Куліш, М. Костомарів, П. Гулак, Білозерський і всією душею віддався справі визволення пригноблених.

Все, наче б то, складалося для поета як найкраще: він мав і славу, мав любов роботу. Та не довго тяглося це щастя: 5 квітня 1847 року увесь гурток Кирило-Методієвців (так називали були вони свій гурток в честь первоучителів слав'ян св. Кирила й Методія), було арештовано, й Шевченка, разом із Кулішем, Костомаровим та іншими одвезено було до Петербургу в відому ще й тепер Петропавлівську кріпость. У Шевченка під час арешту було забрано листи, малюнки й вірші, в яких він гостро лаяв царів і начальство за їх зпущання над народом та за свавільство. Через шість тижнів Шевченкові прочитали приговора, по якому його наказано „за сочиненіе возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крѣпким тѣлосложеніем, опредѣлить рядовым в Оренбургскій отдѣльный корпус, с правом выслуги, поручив начальству имѣть строжайшее наблюденіе, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений“. Та цереві Миколі І малою здалася ця кара тому, хто так виразно й правдиво розказував про лихі вчинки й його самого й його попередників, і він дописав на приговорі своєю рукою: „Под строжайшіи надзор с запрещеніем писать и рисовать“. Зараз же після оголошення присуду повезли Шевченка в Оренбург, куди він прибув 9 червня 1847 року, а звідти далі в степи, в маленьку Орську кріпость.

Почалося тяжке для поета життя простим салятом серед диких степів, серед диких людей, далеко од рідного краю. Лихо погіршувалося ще забороною писати й малювати. „Мабудь правда, що я мало терпів у своєму житті,—згадував він тоді,—і ті давніші страждання проти теперешніх були дитячі сльози“. Тільки крадькома було, „Неначе злодій, по-за валами“ пробірався він у поле, щоб там скласти кілька рядків про рідний край, який він так надмірно любив, за яким так побивався.

Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,—

.
За неї душу погублю.

Тільки й його було, що крадькома ото пробереться в поле, тільки тоді вільно було йому згадувати про „рай тихий, мою Україну“, бо в повсякденному житті він не мав ані одної втішної хвилини: то на муштрі, то вчить „словесность“, а в ночі...

Приходить ніч в смердючу хату,
Осядуть думи, розіб'ють
На стократ серце і надію,

І те, що вимовить не вмію...
 І все на світі проженуть,
 І сплять ніч; часи літами,
 Віками глухо потечуть,
 І я кривавими сльозами
 Не раз постелю омочу...

І все ж, ховаючись, він складає пісні свої, списуючи дрібненько крадькома добутий папер.

І довелося знов мені
 На старість з віршами ховатись,
 Мережать книжечки, співати
 І плакати у бур'яні—
 І тяжко плакати...,

лише він про ці часи. Не для слави складав він свої думи: „Мені,—
 писав він,—легше в неволі,

Як я їх складаю:
 З-за Дніпра мов далеского
 Слова прилітають
 І стелються на папері,
 Плачучи, сміючись,
 Мов ті діти, і радують
 Одинокую душу
 Убогую...

Через рік, восною 1848 року, Шевченка вирядили ще далі, аж на Аральське озеро з експедицією, де він пробув два роки, змальовуючи береги цього озера. Тут було трохи вільніше й він у цьому дикому краї, де

І небо невміє, і заспані хвилі...,
 мав вільний час, щоб списувати на папер свої думи. Та й ці пильги не давали задоволення наболілому серцеві поета, бо непривітна природа чужих степів завжди нагадувала йому про далекі розкішні степи рідного краю.

Боже милий,
 Чи довго буде ще мені
 В оцій незамкнутій тюрмі
 По-над оцим нікчемним морем
 Нудити світом?...—

виринається з наболілого серця поетового.

В-осени року 1849 Шевченко повернувся в Оренбург, де жилося йому трохи вільніше: він міг не страхуючись, вільно малювати й писати. Та недовго тяглася ця „воля“: один з офіцерів доніс начальству про ці „вольности“ Шевченкові й його, продержавши попереду з півроку в тюрмі та одібравши все написане, повезли знову у далекий куток— у Новопетровський форт, аж до Каспійського моря. Тут ще тяжче жи-

лося Шевченкові, навіть гірше, як у перші часи неволі; до нього приставили навіть доглядача, „дядьку“, щоб наглядав за кожним рухом поета. Це було наприкінці 1850 року. Такий пильний догляд тягся п'ять років; аж уже в 1855 році Шевченкові було дозволено писати, тільки російською мовою. Ото тоді й понаписував він де-які свої твори по-російському.

Поволі проходило невольничче життя поета, без надії на кращу долю, без надії побачити ще раз свій рідний край. А тим часом життя політичне змінювалося на краще: помер лютий цар Микола I, під Севастополем було розбито царське військо й міністри та молодий цар Олександр II побачили, що треба заводити нові порядки, що старе дуже вже не задовольняє потреб життя. Тепер з'явилась думка в приятелів Шевченка клопотатись, щоб дано було йому волю. Довго вони клопоталися перед начальством, поки, нарешті, року 1857 таки здобули дозвіл Шевченкові на вільне життя. 2 травня 1857 року Шевченко одержав од одного з своїх приятелів Лазаревського, листа, в якому той сповіщав свого земляка про волю, а 2 серпня поет-невольник покинув Новопетровський форт і виїхав до Астрахані, щоб звідти прямувати до Петербургу.

Десять років пробув Шевченко у неволі, десять років він катувався душею й тілом, десять довгих років губив він свої сили.

Та не кдала лиха доля Шевченка й надалі: ледве доїхав він до Нижнього Новгороду, як знову було видано наказа вернути його до Оренбургу. Приятелі порадили йому „заслабнути“ й він коло шости місяців мусив „слабувати“ у Нижньому. Нарешті знову було добуто дозвіл і Шевченко виїхав до Петербургу, куди й прибув 27 марта 1858 року.

Радісно зустріли поета друзі, земляки; навіть чужі люди цікавилися побачити того, хто за свої щирі й правдиві слова так тяжко поцеверявся в далекому засланні. Тут зустрівся Шевченко з своїми давніми приятелями Кулішем, Костомаровим, познайомився з новими людьми й ретельно взявся за любов роботу: малював, складав і друкував книжки для народу; він наново видрукував свого „Кобзаря“, склав і видав „Букваря“ для українських шкіл та клопотався про видання українського журналу. Його непереможно тягло до-дому, на Україну, та начальство не дозволяло, й тільки аж у-літку 1859 року він зміг виїхати туди. Та нещастить йому й тут: на Україні його знову арештовують і він мусить несамохить виїхати до Петербургу.

Одначе його тягне до-дому, йому хочеться

...хоч умерти на Дніпрі,

Хоч на малесенькій горі...,

й він клопочеться, щоб купити шматок землі, де б і можна було дожити свої останні дні... Тарас почував уже, що

...щось такеє бачить око,

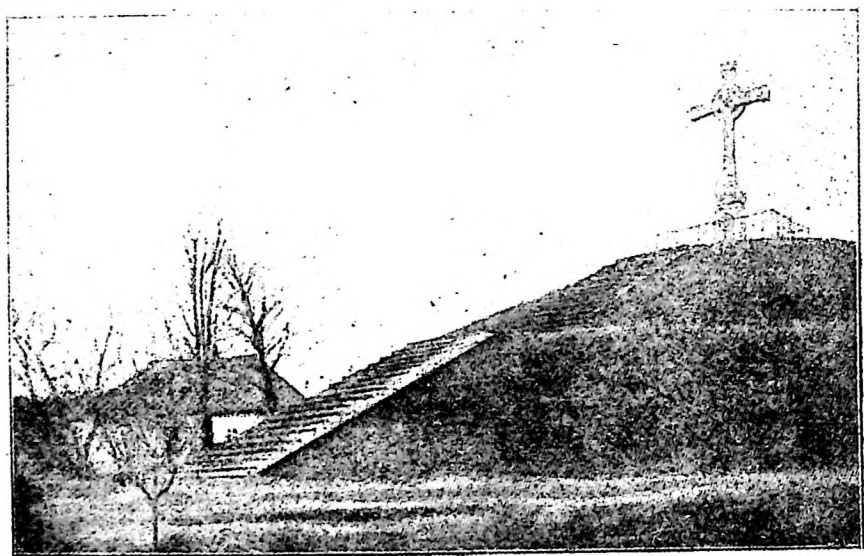
І серце жде чогось... Болить,

Болить і плаче, і не спить...

Вже згодом, коли він пробував у Петербурзі, родич його купив невеличкий шматок землі на високих горах коло Каніва, що їх так любив Шевченко. Пробиваючи на Полтавщині, у Переяславі, він запобіг поховати його там, звідки б

І Дніпро і кручі
Було видко, було чути,
Як реве ревучий.

Ще з осені 1860 року занедужав Шевченко, та спочатку не звертав на свою хворобу уваги, а коли після Різдвяних Свят кинувся гоїтись, то вже було пізно. Хвороба поволі одбирала вік великому страдальцеві народньому й він на 47 році свого безталанного життя о пів на шосту годину ранку 26 лютого 1861 року тихо упокоївся, не діждавши світлого дня, якого сподівався все своє життя,—проголошення маніфесту про скасування панщини.

Могила Т. Шевченка.

Поховано було Шевченка на якийсь час у Петербурзі, а по весні прах великого поета було перевезено на Україну й 10 травня 1861 року поховали Шевченка на Чернечій горі коло Канєву й над труною насипали високу могилу.

„Так, брате!—казав протоіерей Міцкевич, печатаючи прах Шевченків:—вийшло так, як ти бажав: ти хотів жити у Канєві, то й живи до кінця віку.

Шануй же наш город, Україно! У нас покоїться прах Тараса Шевченка!

Тут, на найвищій горі Дніпровій, упокоїться прах його, і як на горі Голгофі видно було хрест Господень з усього Єрусалиму та Іудеї, так само видно буде хрест його,—видно його буде й по цей і по той бік нашого славного Дніпра“.

І справдилися ці слова: що-року до високої могили приїзять діти українського народу

...пом'янути

Незлим тихим словом

свого найбільшого земляка, поклонитись могилі великого страдника за долю народню, поглянути на широкі простори, що сходили ноги нашого незабутнього поета-громадянина...

Умер поет!...

А чи справді вмер він? Ні—не вмер!

Поет живе в серцях свого народу.

Катеринослав,
27 Березія 1918 р.

П. Щуких.

Причинна.

Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До-долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,—
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А, може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя о-півночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіцявся вернутися,
Та, мабуть, і згинув!

Не китайкою покрились
Козацької очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі

На чужому полі,
Біле тіло вовки ззіли--
Така його доля!

Дарма що-ніч дівчинонька
Його виглядає...
Не вернеться чорнобровий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже;
Не на ліжко,—в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О, Боже мій милий!
За що-ж ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі? Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж Ти їй долю—вона молоденька,—
Бо люди чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума—заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога—милого питать.
Кого-ж сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто теє зна,
Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напува?
Чи може з другою, другу кохає,
Її чорноброву уже забува?
Як-би то далися орлині крила—
За синім би морем-милого найшла:
Живого б любила, другу задушила,
А до неживого у яму б лягла!
Не так серце любить, щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
„Журись!“ каже думка, жалю завдає.
О, Боже мій милий! Така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши, вітер, чорні хмари,

Ліг біля моря одпочить;
 А з неба місяць так і сяє;
 І над водою, і над гаєм—
 Кругом, як в усі, все мовчить...
 Аж гульк—з Дніпра повиринали
 Малиї діти сміючись.
 „Ходімо гріться!“—закричали:
 „Зійшло вже сонце!“ (Голі скрізь,
 З осоки коси, бо дівчата).
 „Чи всі ви тут?“ кличе мати:
 „Ходім шукати вечеряти.

Пограємось, погуляймо,
 Та пісеньку заспіваймо!“

„Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!
 Мене мати породила,
 Нехрещену положила.
 Місяченьку!
 Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:
 У нас козак в очереті,
 В очереті, в осоці,
 Срібний перстень на руці;
 Молоденький, чорнобровий,
 Знайшли вчора у діброві.
 Світи довше в чистім полі,
 Щоб нагулятись доволі!
 Поки відьми ще літають,
 Поки півні не співають;
 Посвіти нам!.. Он щось ходить!
 Он під дубом щось там робить!

Ух, ух!

Солом'яний дух, дух!
 Мене мати породила.
 Нехрещену положила“.

Зареготались нехрещені...
 Гай обіззався; галас, зик,
 Орда мов ріже. Мов скажені,
 Летять до дуба... ні-чичирк!

Схаменулись нехрещені,
 Дивляться: мелькає,
 Щось лізе вверх по стоебуру
 До самого краю.
 Ото-ж тая дівчинонька,

Що сонна блудила:
 Отаку-то їй причину
 Ворожка зробила!
 На самий верх на гілляці
 Стала—в серце коле.
 Подивилась на всі боки,
 Та й лізе до-долу.
 Кругом дуба русалоньки
 Мовчки дожидали,
 Взяли її, сердешную,
 Та й залоскотали.
 Довго, довго дивувались
 На її уроду...
 Треті півні: „кукуріку!“ —
 Шелеснули в воду.

Защебетав жайворонок,
 Угору летючи;
 Закувала зозуленька,
 На дубу сидючи;
 Защебетав соловейко—
 Пішла луна гаєм;
 Червоніє за горою;
 Плугатарь співає.
 Чорніє гай над водою,
 Де Ляхи ходили;
 Засиніли по-над Дніпром
 Високі могили;
 Пішов шелест по діброві,
 Шепчуть густі лози;
 А дівчина спить під дубом
 При битій дорозі,—
 Знать, добре спить, що не чує,
 Як кує зозуля,
 Що не лічить, чи довго жить....
 Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
 Козак виїзжає;
 Під ним коник вороненький
 Насилу ступає,
 „Ізнемігся, товаришу!
 Сьогодні спочинем:
 Близько хата, де дівчина
 Ворота одчинить.
 А, може, вже одчинила

Не мені,—другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай до-дому!"

Утомився вороненький,
Іде, сприткнеться,—
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
„Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши
Моя сизокрила!"
Кинув коня та до неї:
„Боже ти мій, Боже!"
Кличе її та цілує...
Ні, вже не допоможе!
„За що ж вони розлучили
Мене із тобою?"
Зареготавсь, розігнався—
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи,
Як провозжала сина мати,
Як бивсь Татарин уночі.
Ідуть... Під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти!)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий,—
З переполоху ну втікати!

Збіралися подруженьки—
Слізоньки втирають;
Збіралися товариші,
Та ями копають.
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі;
Нема кому запитати,
За що їх убито.
Посадили над козаком

Явір та ялину,
 А в головах у дівчини
 Червону калину.
 Прилітає зозуленька
 Над ними кувати;
 Прилітає соловейко
 Що-ніч щебетати,—
 Виспівує та щебече,
 Поки місяць зійде,
 Поки тії русалоньки
 З Дніпра грітись вийдуть.

1838.
 Петербург.

Вітре буйний, вітре буйний!
 Ти з морем говориш,—
 Збуди його, заграй ти з ним,
 Спитай сине море:
 Воно знає, де мій милий,
 Бо його носило;
 Воно скаже, сине море,
 Де його поділо.

Коли милого втопило—
 Розбий сине море!
 Піду шукать миленького,
 Втоплю своє горе.
 Найду його—пригорнуся,
 На серці зомлію.
 Тоді, хвиле, неси з милим,
 Куди вітер віє!
 Коли ж милий на тім боці,—
 Буйнесенький знаєш,
 Де він ходить, що він робить:
 Ти з ним розмовляєш.
 Коли плаче, то й я плачу;
 Коли ні—співаю;
 Коли ж згинув чорнобровий,
 То й я погибаю.

Тоді неси мою душу
 Туди, де мій милий;
 Чорвоюю калиною
 Постав на могилі!
 Буде легше в чужім полі
 Сироті лежати:

Буде над ним його мила
Квіткою стояти.

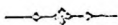
І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люди.

Увечері посумую,
А вранці поплачу;
Зійде сонце утру сльози,
Ніхто й не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,—
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море!...

1838.

Петербург.

На вічну пам'ять Котляревському ¹⁾.

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одинокі
Гніздечко гойдає.
А де-ж дівся соловейко?
Не питає: не знає!
Згадай лихо, то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре,—серце в'яне:
Чому не осталося?

Ото-ж гляну, та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защебече на калині,—
Ніхто не минає;
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убірає, доглядає,—
Не мине калину;

¹⁾ Іван Котляревський—батько української літератури. Помер 29 жовтня 1838 року. Він перший, ще року 1798, написав книжку українською мовою „Енеїда“. З того часу починають інші письменники наші писати по українському: спочатку вірші та оповідання, а далі й наукові та інші книжки.

Всі примітки взяті з Кобзаря, виданого в 1938 році під редакцією В. Доманицького

Чи сирота, що до-світа
 Встає працювати,—
 Опиниться, послухає,
 Мов батько та мати
 Роспитують, розмовляють:
 Серце б'ється, любо,
 І світ Божий, як Великдень,
 І люди, як люди!

Чи дівчина, що милого
 Що-день виглядає,
 В'яне, сохне сиротою,
 Де дітись, не знає,—
 Піде на шлях подивитись,
 Поплакати в лози:
 Защебече соловейко —
 Сохнуть дрібні сльози;
 Послухає, усміхнеться,
 Піде темним гаєм,—
 Ніби з милим розмовляла.

А він, знай, співає,
 Та дрібно, та рівно, як Бога благає.
 Поки вийде злодій на шлях погулять
 З ножем у халяві—підє луна гаєм,
 Піде та й замовкне: на-що щебетать?
 Запеклюю душу злодія не спинить,
 Тільки стратить голос, добру не навчить;
 Нехай він лютує, поки сам загине,
 Поки безголов'я ворон прокричить.

Засне долина, на калині
 І соловейко задріма:
 Повіє вітер по долині,
 Пішла дібровою луна;
 Луна гуляє,—божа мова.
 Встануть сердеги працювать,
 Корови підуть по діброві,
 Дівчата вийдуть воду брать,
 І сонце гляне —рай та й годі!
 Верба сміється, — свято скрізь!
 Заплаче злодій, лютий злодій.
 Було так перш,—тепер дивись:

Сонце гріє, вітер віє
 З поля на долину;
 Над водою гне з вербою
 Червону калину;

На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше вітав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою,—
Все осталося, все сумує,
Як руїни Трої ¹⁾.
Все сумує,—тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмере кобзарь, бо навіки.
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Праведная душе! прийми мою мову,
Немудру та щиру,—прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай!
Нехай усміхнеться душа на чужині,
Хоч раз усміхнеться, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку, за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле! бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю;
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік,—човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю,—заплачу, як тая дитина;

¹⁾ Троя—город такий у Малій Азії. За багато літ до Христового народження Греки напали були на Трою, спалили її, а Троянці, з ватажком своїм Енеєм, пустилися в мандри по морю, аж поки не прибулися до Латинських берегів (в Італії); там вони зробили початок новій державі—Римській. Про те, які пригоди були з троянцями на морі й на суходолі в Латинській землі, описав був латинський письменник Вергілій, у книжці своїй „Енеїда“. Котляревський перелицював її на нашу мову: Енея й його товариство він поробив немов би українськими козаками, і коли читаєш „Енеїду“ Котляревського, то бачиш не латинців давніх, а наших Запорозжів.

А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
 А може я й темний, нічого не бачу,
 Злая доля, може, по тім боці плаче?
 Сироту усюди люди осміють!
 Нехай би сміялись, та там море грає,
 Там сонце, там місяць ясніше сія,
 Там з вітром могила в степу розмовляє,
 Там не одинокий був би з нею й я.

Праведная душе! прийми мою мову,
 Немудру та щиру,—прийми, призітай!
 Не кинь сиротою, як кинув діброви,
 Прилини до мене хоч на одно слово
 Та про Україну мені заспівай!

1838.

Петербург.

Гече вода в синє море,
 Та не витікає;
 Шука козак свою долю,
 А долі немає.
 Пішов козак світ за очі:
 Грає синє море,
 Грає серце козацькеє,
 А думка говорить:

„Куди ти йдеш, не спитавшись?
 На кого покинув
 Батька, неньку стареньку,
 Молоду дівчину?
 На чужині не ті люди,
 Тяжко з ними жити;
 Ні з ким буде поплакати,
 Ні поговорити.“

Сидить козак на тім боці,—
 Грає синє море.
 Думав: доля зострінеться,—
 Спіткалося горе.
 А журавлі летять собі
 На той бік ключами.
 Плаче козак шляхи биті
 Заросли тернами.

1838.

Петербург.

Катерина.

(В. А. Жуковському на пам'ять 22 апріля 1838-року)¹⁾.

I.

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі—чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине,
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине.
Як-би сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що родила на світ божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає, за-що;
Люди серця не питають,
А скажуть: „ледащо!“
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі—чужі люди,
Сміються над вами.

Не слухала Катерина

Ні батька ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занапастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,

¹⁾ Жуковський Василь—значний російський письменник. Шевченкові він поміг визволитися з кріпацької неволі: він роздобув грошей, щоб викупити Шевченка од пана Енгельгарта, котрий заправив за нього 2500 карб. 22 квітня 1838 року—це й є той пам'ятковий для Шевченка день, коли він став вільним (тоді йому було 24 роки).

Поки слава на все село
 Недобрая стала.
 Нехай собі злії люди,
 Що хотять, говорять:
 Вона любить, і не чує,
 Що вкралося горе.

Прийшли вісти недобриї,
 В похід затрубили;
 Пішов москаль в Туреччину;—
 Катрусю накрили.
 Не чулася, та й байдуже,
 Що коса покрита:
 За милого, як співати,
 Любо й потужити.
 Обіщався чорнобривий,
 Коли не загине,
 Обіщався вернутися,—
 Тоді Катерина
 Буде собі московкою,
 Забудеться горе;
 А поки-що, нехай люди,
 Що хотять, говорять,
 Не журиться Катерина—
 Слізеньки втирає,
 Що дівчата на улиці
 Без неї співають.
 Не журиться Катерина—
 Вмиється сльозою,
 Візьме відра о-півночі,
 Піде за водою,
 Щоб вороги не бачили;
 Прийде до криниці,
 Стане собі під калину,
 Заспіває „Гриця“.
 Виспівує, вимовляє,
 Аж калина плаче.
 Вернулася—і раденька,
 Що ніхто не бачив.

Не журиться Катерина?
 І гадки не має!
 У новенькій хустиночці
 В вікно виглядає.
 Виглядає Катерина...
 Минуло пів року,—

Занудило коло серця,
 Заколело в боку.
 Нездужає Катерина,
 Ледве-ледве дише...
 Вичуняла, та в запічку
 Дитину колише.
 А жіночки лихо дзвонять,
 Матері глузують,
 Що москалі вертаються
 Та в неї ночують:
 — „В тебе дочка чорнобрива,
 Та ще й не єдина,
 А муштрує у запічку
 Московського сина...
 Чорнобривого придбала...
 Мабуть, сама вчила...“
 Бодай же вас, цокотухи,
 Та злидні побили,
 Як ту матір, що вам на сміх
 Сина породила!

Катерино, серце моє!
 Лишенько з тобою!
 Де ти в світі подінешся
 З малим сиротою?
 Хто питає, привітає
 Без милого в світі?
 Батько-мати—чужі люди,
 Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
 Одсуне квартиру,
 Поглядає на вулицю,
 Колише дитинку;
 Поглядає—нема, нема!
 Чи то-ж і не буде?
 Пішла б в садок поплакати,
 Так дивляться люди.
 Зайде сонце—Катерина
 По садочку ходить,
 На рученьках носить сина,
 Очиці поводить:
 „Отут з муштри виглядала,
 Отут розмовляла,
 А там... а там... сину, сину!“
 Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
 Черешні та вишні;
 Як і перше виходила,
 Катерина вийшла.
 Вийшла, та вже не співає,
 Як перше співала,
 Як москаля молодого
 В вишник дожидала.
 Не співає чорнобрива,
 Клене свою долю;
 А тим часом вороженьки
 Чинять свою волю, —
 Кують річі недобрії.
 Що має робити?

Як-би милий-чорнобривий, —
 Умів би спинити...
 Так далеко чорнобривий, —
 Не чує, не бачить,
 Як вороги сміються їй,
 Як Катруся плаче.
 Може, вбитий чорнобривий
 За тихим Дунаєм;
 А може—вже в Московщині
 Другую кохає!
 Ні, чорнявий не убитий, —
 Він живий, здоровий...
 А де-ж найде такі очі,
 Такі чорні брови?
 На край світа, в Московщині,
 По тім боці моря,
 Нема ніде Катерини —
 Та здалась на горі!...
 Вміла мати брови дати,
 Карі оченята,
 Та не вміла на сім світі
 Щастя-долі дати.
 А без долі біле личко —
 Як квітка на полі:
 Пече сонце, гойда вітер,
 Рзе всякий по волі.
 Умивай же біле личко
 Дрібними сльозами!
 Бо вернулись москалики
 Іншими шляхами.

II.

Сидить батько кінець стола,
На руки схилювся,
Не дивиться на світ божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:

„Що, весілля, доню моя?
А де-ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати!
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Як-би знала до схід сонця
Була б утопила:
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя!
Що ти наробила?...
Оддячила!... Іди ж, шукай
У Москві свекрухи!
Не слухала моїх річей.
То її послухай!
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю!...
А хто-ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?

Хто без тебе грішну душу
 Помичати буде?
 Доню моя, доню моя,
 Дитя моє любе!
 Іди од нас! "...

Ледве-ледве

Поблагословила:
 „Бог з тобою!“ — та, як мертва,
 На діл повалилась.

Обізвався старий батько:

„Чого ждеш, небого?“
 Заридала Катерина,
 Та бух йому в ноги:
 „Прости мені, мій батечку,
 Що я наробила!
 Прости мені, мій голубе,
 Мій соколе милий!“

„Нехай тебе Бог прощає
 Та добрії люди!
 Молись Богу та йди собі—
 Мені легше буде“.

Ледве встала, поклонилась,
 Вийшла мовчки з хати;
 Осталися сиротами
 Старий батько й мати.
 Пішла в садок у вишневий;
 Богу помолилась,
 Взяла землі під вишнею,
 На хрест почепила;
 Промозила: „Не вернуся!
 В далекому краю
 В чужу землю чужі люди
 Мене заховать;
 А своєї ця крихотка
 Надо мною ляже,
 Та про долю, моє горе,
 Чужим людям скаже...
 Не розкажуй, голубонько,
 Де б не заховали,
 Щоб грішної на сім світі
 Люди не займали!
 Ти не скажеш... ось хто скаже,
 Що я його мати!
 Боже ти мій! лихо моє!

Де мені сховатись?
 Заховаюсь, дитя моє,
 Сама під водою,
 А ти гріх мій спокутуєш
 В людях сиротою,
 Безбатченком!"...

Пішла селом,
 Плаче Катерина;
 На голові хустиночка,
 На руках дитина.
 Вийшла з села—серце ние;
 Назад подивилась,
 Покивала головою,
 Тай заголосила.
 Як тополя, стала в полі
 При битій дорозі;
 Як роса та до схід сонця,
 Покапали сльози.
 За сльозами за гіркими
 І світа не бачить,
 Тільки сина пригортає,
 Цілує та плаче.
 А воно, як янголятко,
 Нічого не знає,
 Маленькими ручицями
 Пазухи шукає.

Сіло сонце, з-за діброви
 Небо червоніє;
 Утерлася, повернулася,
 Пішла... тільки мріє.

В селі довго говорили
 Де-чого багато,
 Та не чули вже тих річей
 Ні батько, ні мати...

Отаке-то на сім світі
 Роблять людям люди!
 Того в'яжуть, того ріжуть,
 Той сам себе губить...
 А за-віщо? Святий знає!
 Світ, бач-ся, широкий,
 Та нема де прихилитись
 В світі одиноким.

Тому доля запродала
 Од краю до краю,
 А другому оставила
 Те, де заховують.
 Де-ж ті люди, де-ж ті добрі,
 Що серце збиралось
 З ними жити, їх любити?
 Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
 А хто її знає?
 Єсть на світі воля,
 А хто її має?
 Єсть люди на світі—
 Сріблом-злотом сяють;
 Здається, панують,
 А долі не знають,—
 Ні долі, ні волі!
 З нудьгою та з горем
 Жупан надівають,
 А плакати—сором.
 Возьміть срібло-злото,
 Та будьте багаті,
 А я візьму сльози—
 Лихо виливати;
 Затоплю недолю
 Дрібними сльозами,
 Затопчу неволю
 Босими ногами!
 Тоді я веселий,
 Тоді я багатий,
 Як буде серденько
 По волі гуляти!

III.

Кричать сови, спить діброва,
 Зіроньки сіяють;
 По-над шляхом, щирцею,
 Ховрашки гуляють.
 Спочивають добрі люди;
 Що кого втомило;
 Кого щастя, кого сльози,—
 Все нічка покрила
 Всіх покрила темнісінька,
 Як діточок мати.

Де-ж Катрусю пригорнула?
 Чи в лісі, чи в хаті?
 Чи на полі під копою
 Сина забавляє?
 Чи в діброві зпід колоди
 Вовка виглядає?
 Бодай же вас, чорні брови,
 Нікому не мати,
 Коли за вас таке лихо
 Треба одбувати!
 А що дальше спіткається?
 Буде лихо, буде!
 Зострінуться жовті піски
 І чужий люде,
 Зострінеться зіма люта...
 А той чи зостріне,
 Що пізнає Катерину,
 Привітає сина?
 З ним забула б чорнобрива
 Шляхи, піски, горе:
 Він, як мати, привітає,
 Як брат заговорить...

Побачимо, почуємо...
 А поки—спочину,
 Та тим часом розпитаю
 Шлях на Московщину.
 Далекий шлях, пани-брати!
 Знаю його, знаю!
 Аж на серці похолоне,
 Як його згадаю.
 Попоміряв і я колись—
 Щоб його не міряти!...
 Розказав би про те лихо,
 Та чи то ж повірять?
 „Бреше“, скажуть, „сякий-такий!
 (Звичайно, не в очі)
 А так тільки псує мову
 Та людей морочить“.
 Правда ваша, правда, люди!
 Та й на-що те знати,
 Що сльозами перед вами
 Буду виливати?
 На-що воно? У всякого
 І свого чимало.
 Цур же йому!.. А тим часом

Ке-те лиш кресало
 Та тютюну, щоб, знаєте,
 Дома не журились;
 А то лихо розказувать,
 Щоб бридке приснилось,—
 Нехай його лихий візьме!
 Лучче ж поміркую,
 Де-то моя Катерина
 З Івасем мандрує.

За Київом та за Дніпром,
 По-під темним гаєм,
 Ідуть шляхом чумаченьки,
 „Пугача“ співають.
 Іде шляхом молодиця,—
 Мусить бути, з прощі.
 Чого-ж смутна, невесела,
 Заплакані очі?
 У латаній свитиночці,
 На плечах торбина,
 В руці ціпок, а на другій—
 Заснула дитина.
 Зострілася з чумаками,
 Закрила дитину,
 Питається: „Люди добрі!
 Де шлях в Московщину?“
 — „В Московщину? оцей самий.
 Далеко, небого?“
 — „В саму Москву. Христа ради
 Дайте на дорогу!“
 Бере шага, аж труситься:
 Тяжко його брати!
 Та й на-віщо?... А дитина!
 Вона ж його мати...
 Заплакала, пішла шляхом,
 В Броварях ¹⁾ спочила,
 Та синові за гіркого
 Медяник купила...
 Довго-довго сердешная
 Все йшла та питала;
 Було й таке, що під тином
 З сином ночувала...

1) Село по той бік Київ, в Чернігівщині. Через Броварі, поки не
 було ще залізниці, лежав великий шлях з Київ на Москву.

Бач, на-що здалися карі оченята:
 Щоб під чужим тином сльози виливать!
 Ото-ж то дивіться та кайтесь дівчата,
 Щоб не довелося москаля шукать,
 Щоб не довелося, як Катря шукає...
 Тоді не питайте, за-що люди лають,
 За-що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
 Бо люди не знають;
 Кого Бог кара на світі,
 То й вони карають...
 Люди гнуться, як ті лози,
 Куди вітер віє;
 Сиротині сонце світить—
 Світить, та не гріє...
 Люди б сонце заступили,
 Як-би мали силу,
 Щоб сироті не світило,
 Сльози не сушило.
 А за-віщо, Боже милий?
 За-що світом нудить?
 Що зробила вона людям!
 Чого хочать люди?
 Щоб плакала... серце моє!
 Не плач, Катерино!
 Не показуй людям сльози,
 Терпи до загину!
 А щоб личко не марніло
 З чорними бровами,
 До схід сонця, в темнім лісі
 Умийся сльозами!
 Умиєшся — не побачать,
 То й не засміються;
 А серденько одпочине,
 Поки сльози ллються.

Отаке-то лихо, бачите, дівчата!
 Жартуючи кинув Катрусю москаль.
 Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
 А люди хоч бачать, та людям не жаль.
 „Нехай“, кажуть, „гине ледача дитина,
 Коли не зуміла себе шанувати!“
 Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,
 Щоб не довелося москаля шукать!

Де-ж Катруся блудить?
 По-під тинню ночувала,
 Раненько вставала,
 Поспішала в Московщину;
 Аж гульк—зіма впала.
 Свище полем завірюха;
 Іде Катерина
 У личаках—лихо тяжке!—
 І в одній свитині.
 Іде Катря, шкандибає;
 Дивиться—щось мріє...
 Либонь, ідуть москалики...
 Лихо!.. серце мліє...
 Полетіла, зострілася,
 Пита: Чи немає
 Мого Івана чорнявого?
 А ті: *„Ми не знаєм“*.
 І, звичайно, як москалі,
 Сміються, жартують:
*„Ай да баба! ай да наші!
 Каво не надують!“*
 Подивилась Катерина:
 „І ви, бачу, люди!
 Не плач, сину, моє лихо,—
 Що буде, то й буде!
 Піду дальше,—більш ходила...
 А, може, й зостріну;
 Оддам тебе, мій голубе,
 А сама загину!“

Реве, стогне хуртовина,
 Котить, верне полем;
 Стоїть Катря серед поля,
 Дала сльозам волю.
 Утомилась завірюха,
 Де-де позіхає;
 Ще б плакала Катерина,
 Та сліз більш немає.
 Подивилась на дитину:
 Умите сльозою
 Червоніє, як квіточка
 Вранці під росою.
 Усміхнулась Катерина,
 Тяжко усміхнулась:
 Коло серця—як гадина
 Чорна повернулась.

Кругом мовчки подивилась;
 Бачить: ліс чорніє,
 А під лісом, край дороги,
 Либонь курінь мріє.
 „Ходім, сину! смеркається...
 Коли пустять в хату;
 А не пустять, то й на дворі
 Будем ночувати.
 Під хатою заночуєм,
 Сину мій Іване!
 Де-ж ти будеш ночувати,
 Як мене не стане?
 З собаками, мій синочку,
 Кохайся на дворі!
 Собаки злі—покусають,
 Та не заговорять,
 Не розкажуть сміючися...
 З псами їсти й пити!...
 Бідна моя головонько,
 Що мені робити?“

Сирота собака має свою долю,
 Має добре слово в світі сирота;
 Його б'ють і лають, закують в неволю,
 Та ніхто про матір на сміх не пита.
 А Йвася питають, зарання питають,
 Не дадуть до мови дитині дожити.
 На кого собаки на улиці лають?
 Хто голий, голодний під тином сидить?
 Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
 Одна його доля—чорні бровенята.
 Та й тих люди заздрі не дають носити.

IV.

По-під горою яр-ом-долом,
 Мов ті діди високочолі,
 Дуби з гетьманщини стоять;
 В яру гребелька, верби в-ряд,
 Ставок під кригою в неволі,
 І ополонка—воду брать.
 Мов покотьюло червоніє,
 Крізь хмару сонце занялось;
 Надувся вітер, як повіє!
 Нема нічого, скрізь біліє,
 Та тільки лісом загуло.

Реве, свище завірюха,
 По лісу завило;
 Як те море, біле поле.
 Снігом покотилось.
 Вийшов з хати карбівничий ¹⁾,
 Щоб ліс оглядіти,
 Та де тобі! таке лихо,
 Що не видно й світа.
 „Еге, бачу, яка fuga!
 Цур же йому з лісом!
 Піти в хату... Що там таке?
 От їх до-сто-біса!
 Недобра їх розносила,
 Мов справді за ділом.
 Ничипоре! дивись лишень,
 Які побілілі!“
 — „Що? москалі? де москалі?“
 — „Що ти? схаменися!“
 — „Де москалі, лебедики?“
 — „Та он, подивися!“
 Полетіла Катерина
 І не одяглася.
 „Мабудь, добре Московщина.
 В тямку їй далася!
 Бо у-ночі тільки й знає,
 Що москаля кличе“.
 Через пеньки, заметами,
 Летить, ледве дише.
 Боса стала серед шляху,
 Втерлась рукавами.
 А москалі їй на-зустріч,
 Як один, верхами.
 „Лихо моє! доле моя!“
 До їх... коли гляне,—
 Попереду старший їде.
 „Любій мій Іване!
 Серце моє коханеє!
 Де-ж ти так барився?“
 Та до його... за стремена...
 А він—подивився,
 Та шпорами коня в боки.
 „Чого-ж утікаєш?
 Хіба забув Катерину?

¹⁾ Лісничий. Карбівничий—бо він „карбує“, то-б-то значить сокирою
 дерево в лісі, котре треба рубати на продаж.

Хіба не пізнаєш?
 Подивися, мій голубе,
 Подивись на мене:
 Я—Катруся твоя люба!
 На-що рвеш стремена?"
 А він коня поганяє,
 Ніби-то й не бачить.
 „Пострівай же, мій голубе!
 Дивись,—я не плачу.
 Ти не пізнав мене, Іване?
 Серце, подивися!
 Ій же Богу, я—Катруся!"
 — „*Дура, отвяжися.*
Возьміть проч безумну!"
 — „Боже мій! Івасю!
 І ти мене покидаєш?"
 А ти ж присягався!"
 — „*Возьміть проч! Что-ж ви стали?*"
 — „Кого? мене взяти?
 За-що ж—скажи, мій голубе?
 Кому хоч оддати
 Свою Катрю, що до тебе
 В садочок ходила,
 Свою Катрю, що для тебе
 Сина породила?
 Мій батечку, мій братіку!
 Хоч ти не цурайся!
 Наймичкою тобі стану...
 З другою кохайся,
 З цілим світом!.. Я забуду,
 Що колись кохалась,
 Що од тебе сина мала,
 Покриткою стала...
 Покриткою... який сором!
 І за що я гину?
 Покинь мене, забудь мене,
 Та не кидай сина!
 Не покинеш? Серце моє!
 Не втікай од мене!..
 Я винесу тобі сина".
 Кинула стремена,
 Та в хатину.
 Вертається,
 Несе йому сина;
 Несповита, заплакана
 Сердешна дитина.

„Ось-де воно, подивися!
 Де-ж ти заховався?
 Утік!... нема!... Сина, сина
 Батько одцурався!
 Боже ти мій!... Дитя мое!
 Де дінусь з тобою?
 Москалики! голубчики!
 Возьміть за собою;
 Не цурайтесь, лебедики!
 Воно сиротина;
 Возьміть його та оддайте
 Старшому за сина!
 Возьміть його!... бо покину,
 Як батько покинув,—
 Бодай його не кидала
 Лихая година!
 Гріхом тебе на світ божий
 Мати породила,—
 Виростай же на сміх людям!“
 На шлях положила.
 „Оставайся шукать батька,—
 А я вже шукаю“...
 Та в ліс з шляху, як навісна,
 А дитя осталося,
 Плаче, бідне... А москалям
 Байдуже,—минули.
 Воно й добре,—та на лихо
 Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
 Біга та голосить;
 То проклина свого Йвана,
 То плаче, то просить.
 Вибігає на возлісся;
 Кругом подивилась,
 Та в яр... біжить,—серед ставу
 Мовчки опинилась.
 „Прийми, Боже, мою душу;
 А ти—мое тіло!“
 Шубовсть в воду!... По-під льодом
 Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
 Найшла, що шукала.
 Дунув вітер по-над ставом—
 І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
 Що дуба ламає;
 То не лихо, то не тяжке,
 Що мати вмірає;
 Не сироти малі діти,
 Що неньку сховали:
 Їм зосталась добра слава,
 Могила зосталась.
 Засміються злії люди
 Малій сиротині, —
 Вилле сльози на могилу —
 Серденько спочине.
 А тому, тому на світі,
 Що йому зосталось,
 Кого батько і не бачив,
 Мати одцуралась?
 Що зосталось байстрюкові?
 Хто з ним заговорить?
 Ні родини, ні хатини;
 Шляхи, піски, горе...
 Панське личко, чорні брови —
 На-що? Щоб пізнали!
 Змалювала, не сховала...
 Бодай полиняли!

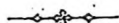
V.

Ішов кобзарь до Київа
 Та сів спочивати;
 Торбинками обвішаний
 Його повожатий;
 Мале дитя коло його
 На сонці куняє,
 А тим часом старий кобзарь
 „Ісуса“ співає.
 Хто їде, їде, — не минає:
 Хто — бублик, хто — гроші;
 Хто старому, а дівчата
 Шажок міхоноші.
 Задивляться чорнобриві:
 І босе і голе.
 „Дала“, кажуть, „бровенята,
 Та не дала долі“.

Їде шляхом до Київа
 Берлин шестернею,

А в берлині господиня
 З паном і сем'єю.
 Опинився проти старців—
 Курява лягає.
 Побіг Івась, бо з віконця
 Рукою махає.
 Дає гроші Івасєві,
 Дивується пані.
 А пан глянув—одвернувся...
 Пізнав препоганий,
 Пізнав тії карі очі,
 Чорні бровенята,
 Пізнав батько свого сина,
 Та не хоче взяти.
 Пита пані, як зоветься?
 — „Івась“. — „*Какой милый!*“
 Берлин рушив, а Івася
 Курява покрила...
 Полічили, що достали,
 Встали сіромахи,
 Помолились на схід сонця,
 Пішли по-над шляхом.

1838.
 Петербург.

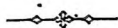

* * *

На-що мені чорні брови?
 На-що карі очі?
 На-що літа молодії,
 Веселі, дівочі?
 Літа мої молодії
 Марно пропадають,
 Очі плачуть, чорні брови
 Од вітру линияють.
 Серце в'яне, нудить світом,
 Як пташка без волі.
 На-що ж мені краса моя,
 Коли нема долі?
 Тяжко мені сиротою
 На сім світі жити:
 Свої люди—як чужії,
 Ні з ким говорити;
 Нема кому розпитати,
 Чого плачуть очі?
 Нема кому розказати,
 Чого серце хоче,—

Чого серце, як голубка,
 День і ніч воркує?
 Ніхто його не питає,
 Не знає, не чує;
 Чужі люди не питають,
 Та й на-що питати?
 Нехай плаче сиротина,
 Нехай літа тратить!
 Плач же, серце, плачте, очі;
 Поки не заснули,
 Голосніше, жалібніше,
 Щоб вітри почули,
 Щоб понесли буйнесенькі
 За синєє море—
 Чорнявому, зрадливому
 На лютеє горе!

1839.
 Петербург.

Іван Підкова ¹⁾.

(В. І. Штернбергу ²⁾).

I.

Було колись—в Україні
 Ревіли гармати;
 Було колись—Запорожці
 Вміли панувати!
 Панували, добували
 І славу, і волю,
 Минулося: осталися
 Могили по полю!
 Високі ті могили,
 Де лягло спочити
 Козацькеє біле тіло,
 В китайку повите.
 Високі ті могили
 Чорніють, як гори,

¹⁾ Отаман козацький Іван Підкова—справді був у 16-му столітті, коли ще тільки починалася козаччина. Однак він не мав великої сили і ваги між козаками, а на Запорожжі його не було зовсім. Шевченко взяв це прізвисько з 16 століття та приточив до Запорожців тих, що були вже в 17-му столітті.

²⁾ Штернберг—приятель Шевченка зза-молоду, коли вони училися разом малювати в „Академії Художеств“ у Петербурзі, вкупі жили й разом бідували.

Та про волю нишком в полі.
 З вітрами говорять.
 Свідок слави, дідівщини
 З вітром розмовляє,
 А внук косу несе в росу,
 За ними співає.

Було колись — в Україні
 Лихо танцювало,
 Журба в шинку мед-горілку
 Поставцем кружала.
 Було колись добре жити
 На тій Україні...
 А згадаймо! може, серце
 Хоч трохи спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
 Небо, сонце криє;
 Синє море звірюкою
 То стогне, то вие,
 Дніпра гирло затопило.
 „А ну-те, хлоп'ята,
 На байдаки! Море грає,—
 Ходім погуляти!“

Висипали Запорожці,—
 Лиман човни вкрили.
 „Грай же, море!“—заспівали,
 Запінились хвилі.
 • Кругом хвилі, як ті гори:
 Ні землі, ні неба.
 Серце мліє, а козакам
 Того тільки й треба,—
 Пливуть собі та співають;
 Рибалка літає,
 А попереду отаман
 Веде, куди знає.
 Похожає вздовж байдака,
 Гасне люлька в роті:
 Поглядає сюди-туди,
 Де-то будь роботи?
 Закрутивши чорні уси,
 За ухо чуприну,
 Підняв шапку—човни стали.
 „Нехай ворог гине!“

Не в Синопу, ¹⁾ отамани,
 Панове-молодці,
 А у Царград, ²⁾ до султана
 Поїдемо в гості!"
 — „Добре, батьку отамане!"
 Кругом заревіло.
 „Спасибі вам!"

Надів шапку.
 Знову закипіло
 Синє море. Вздовж байдака
 Знову похожає
 Пан отаман, та на хвилю
 Мовчки поглядає.

1839.
 Петербург.

Тополя.

[(П. С. Петровській ?).]

По діброві вітер віє,
 Гуляє по полю,
 Край дороги гнє тополю
 До самого долу.
 Стан високий, лист широкий—
 Марно зеленіє.
 Кругом поле, як те море
 Широке, синіє.
 Чумак їде, подивиться,
 Та й голову схилить;
 Чабан вранці з сопілкою
 Сяде на могилі,
 Подивиться—серце ние:
 Кругом ні билини!
 Одна—одна, як сирота
 На чужині, гине!

¹⁾ Синоп—турецький город по той бік Чорного моря, на Мало-Азійському березі.

²⁾ Царград або Константинополь—столиця турецької держави, де живе турецький султан, турецький царь.

³⁾ Пані Петровська—була матір'я приятеля Шевченкового Петровського, його товариша, з котрим він разом учився малювати в „Академії Художеств". Шевченко якийсь час жив разом з ним і його матір'ю, й пані Петровська дуже любила Шевченка.

Хто-ж викохав тонку, гнучку
 В степу погибати?
 Постривайте, все розкажу.
 Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
 Козака дівчина,
 Полюбила не спинила:
 Пішов, та й загинув.
 Як-би знала, що покине,
 Була-б не любила;
 Як-би знала, що загине,
 Була б не пустила;
 Як-би знала—не ходила б
 Пізно за водою,
 Не стояла б до півночі
 З милим під вербою;
 Як-би знала!...

І то лихо—
 Попереду знати,
 Що нам в світі зострінеться...
 Не знайте, дівчата!
 Не питайте свою долю!
 Саме серце знає,
 Кого любить. Нехай в'яне,
 Поки закопають!
 Бо не довго, чорнобриві,
 Карі оченята,
 Біле личко червоніє—
 Не довго, дівчата!
 До полудня, та й зав'яне,
 Брови полиняють...
 Кохайтеся ж, любітеся,
 Як серденько знає.

Защебече соловейко
 В лузі на калині,
 Заспіває козаченько,
 Ходя по долині.
 Виспіває, поки вийде
 Чорнобрива з хати,
 А він її запитає:
 „Чи не була мати?“
 Стануть собі, обіймуться
 Співа соловейко;

Послухають, розійдуться---
 Обоє раденькі.
 Ніхто того не побачить,
 Ніхто не питає:
 „Де ти була? що робила?“
 Сама собі знає...
 Любилася, кохалася,
 А серденько мліло:
 Чуло серце недоленьку,
 Сказати---не вміло.
 Не сказало,--- осталася,
 День і ніч воркує,
 Як голубка без голуба,
 А ніхто не чує.

Не щебече соловейко
 В лузі над водою,
 Не співає чорнобрива,
 Стоя під вербою;
 Не співає,---сиротою
 Білим світом нудить.
 Без милого батько, мати---
 Як чужії люди;
 Без милого сонце світить
 Як ворог сміється;
 Без милого скрізь могила...
 А серденько б'ється!

Минув і рік, минув другий,---
 Козака немає;
 Сохне вона, як квіточка,---
 Мати не питає:
 „Чого в'янеш, моя доню?“
 Стара не спитала,
 За сивого, багатого
 Тихенько єднала.
 „Іди, доню!“ каже мати:
 „Не вік діувати.
 Він багатий, одинокий,
 Будеш панувати!“
 --- „Не хочу я панувати,
 Не піду я, мамо!
 Рушниками, що придбала,
 Спусти мене в яму!
 Нехай попи заспівають,
 А дружки заплачуть:

Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побачить."

Не слухала стара мати,
Робила, що знала,—
Дивилася чорнобрива,
Сохла, і мовчала.
Пішла в-ночі до ворожки,
Щоб поворожити,
Чи довго їй, самотній,
На сім світі жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щирю правду:
Де милий-серденько?
Чи жив-здоров? чи він любить?
Чи забув, покинув?
Скажи ж мені: де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи,—бо ти знаєш!
Хоче дати мене мати
За старого заміж,
Любить його, моя сиза,—
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилася—
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,—
Зроби, моя пташко,
Щоб до-дому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю!"
— „Добре, доню! Спочинь трошки!
Чини ж мою волю!
Сама колись діувала,
Тее лихо знаю;
Минулося,—навчилася:
Людя́м помагаю.
Твою долю, моя доню;
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала."

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.

„Ось на тобі сього дива!
 Піди до криниці;
 Поки півні не співали,
 Умийся водою,
 Випий трошки сього зілля—
 Все лихо-загоїть.
 Вип'єш—біжи, яко мога;
 Що-б там не кричало,
 Не оглянься, поки станеш
 Аж там, де прощалась;
 Одпочинеш. А як стане
 Місяць серед неба,
 Випий ще раз; не приїде—
 В-третє випить треба.
 За перший раз, як за той рік,
 Будеш ти такою;
 А за другий—серед степу
 Тупне кінь ногою.
 Коли живий козаченько,
 То зараз прибуде...
 А за третій—моя доню,
 Не питай, що буде!
 Та ще, чуєш, не хрестися!
 Бо все піде в воду.
 Тепер же йди, подивися
 На торішню вроду.“

Взяла зілля, поклонилаь:
 „Спасибі, бабусю!“
 Вийшла з хати: „Чи йти, чи ні?
 Ні, вже не везнуса!“
 Пішла, вмилаь, напилася,
 Мов не своя стала;
 В-друге, в-третє, та, мов сонна,
 В степу заспівала:

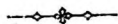
„Плавай, плавай, лебедонько,
 По синьому морю!
 Рости, рости, тополенько,
 Все вгору та вгору!
 Рости гнучка та висока
 До самої хмари,—
 Спитай Бога: чи діжду я,
 Чи не діжду пари?
 Рости, рости, подивися
 За синєє море:

По тім боці—моя доля,
 По сім боці—горе.
 Там десь милий чорнобривий
 Співає, гуляє,
 А я плачу, літа трачу,
 Його виглядаю.
 Скажи йому, моє серце,
 Що сміються люди;
 Скажи йому, що загину,
 Коли не прибуде!
 Сама хоче мене мати
 В землю заховати...
 А хто-ж її головоньку
 Буде доглядати?
 Хто догляне, розпитає,
 На старість допоможе?
 Мамо моя! доле моя!
 Боже милий, Боже!

Подивися, тополенько!
 Як нема—заплачеш
 До схід сонця, ранесенько,
 Щоб ніхто не бачив.
 Рости ж, серце тополенько,
 Все вгору та вгору!
 Плавай, плавай, лебедонько,
 По синьому морю!“

Отак тая чорнобрива
 Плакала, співала,
 І на диво—серед поля
 Тополею стала.

По діброві вітер віє,
 Гуляє по полю,
 Край дороги гне тополю
 До самого долу.

Перебендя.

(Є. П. Гребінці)¹⁾.

Перебендя старий, сліпий—
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
По-під-тинню сіромаха
І днює й ночує,
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, заспіває:
„Ой не шуми, луже!“
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про „Чалого“,
На „Горлицю“ зверне;
З дівчатами на вигоні
„Гриця“ та „веснянку“,
А у шинку з парубками—
„Сербина“, „Шинкарку“;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая)
Про тополю—лиху долю,
А потім—„У гаю“;
На базарі—про „Лазаря“,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували²⁾.

¹⁾ Гребінка Євген—український письменник, родом з Полтавщини. Він був приятель Шевченка, помогав йому де в чому, особливо—давав багато книжок йому читати.

²⁾ Запорозька Січ—це був кіш запорозького товариства за Дніпро-зими порогами. Року 1775 московське військо зруйнувало Січ, а кошового Калнишевського заслали в Соловецький монастирь, де він і був до смерті.

Отакій-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє—повіває,
По полю гуляє,—
На могилі кобзарь сидить
Та на кобзі грає,
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою—могила,
А там—тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзарь співає;
Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіе..

Старий заховався
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули,—бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щечече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає:
Де воно ночує? як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить;
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкий, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує,—
Його на сім світі ніхто не прийма!
Один він між нами, як сонце високе;
Його знають люди, бо носить земля.
А як-би почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля,—
На Божее слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали:
„Нехай по-над морем“, сказали б, „гуля!“

Добре єси, мій кобзарю,
 Добре, батьку, робиш,
 Що співати-розмовляти
 На могилу ходиш!
 Ходи собі, мій голубе,
 Поки не заснуло
 Твоє серце, та виспівуй,
 Щоб люди не чули!
 А щоб тебе не цурались,
 Потурай їм, брате!
 „Скачи, враже, як пан каже:
 На те він багатий.“

Отакий-то Перебендя,
 Старий та химерний!
 Заспіває весільної,
 А на сльози зверне.

1839.
 Петербург.

До Основ'яненка ¹⁾.

Б'ють пороги; місяць сходить,
 Як і перше сходив...
 Нема Січі, пропав і той,
 Хто всім верховодив.
 Нема Січі! Очерети
 У Дніпра питають:
 „Де-то наші діти ділись?
 Де вони гуляють?“
 Чайка скиглить літаючи,
 Мов за дітьми плаче;
 Сонце гріє, вітер віє
 На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
 Стоять та сумують;
 Питаються у буйного:
 „Де наші панують?
 Де панують, бенкетують?“

¹⁾ Грицько Квітка-Основ'яненко—значний український письменник, родом з Харькова. Перший почав писати гарні оповідання українською мовою. Був приятель Шевченка.

Де ви забарились?
 Вернітеся! Дивітеся:
 Жита похилились,
 Де паслися ваші коні,
 Де тирса шуміла,
 Де кров Ляха, Татарина
 Морем червоніла.
 Вернітеся!..“

— „Не вернуться!“

Загуло, сказало
 Синє море: „не вернуться,
 На віки пропали!“
 Правда, море, правда, синє:
 Така їх доля!
 Не вернуться сподівані,
 Не вернеться воля,
 Не вернеться козаччина,
 Не встануть гетьмани,
 Не покриють Україну
 Червоні жупани,—
 Обідрана сиротою
 По-над Дніпром плаче;
 Тяжко-важко сиротині,
 А ніхто не бачить,
 Тільки ворог, що сміється.
 Смійся, лютий враже,
 Та не дуже, бо все гине,—
 Слава не поляже;
 Не поляже, а розкаже,
 Що діялось в світі,
 Чия правда, чия кривда,
 І чиї ми діти.
 Наша дума, наша пісня
 Не вмере, не загине..
 От де, люди, наша слава,
 Слава України!
 Без золота, без каменю,
 Без хитрої мови,
 А голосна та правдива,
 Як Господа слово.

Чи так, батьку-отамане?

Чи правду співаю?

Ех, як-би то!.. Та що й казати,—
 Кебети не маю.

А до того—Московщина,

Кругом чужі люди.
 „Не потурай!“ може, скажеш;
 Та що з того буде?
 Насміються на псалом той,
 Що виллю сльозами;
 Насміються!—Тяжко, батьку,
 Жити з ворогами!
 Поборовся б і я, може,
 Як би малось сили;
 Заспівав би,—був голосок,
 Та позички ззіли.
 Отаке-то лихо тяжке,
 Батьку ти мій, друже!
 Блужу в снігах та сам собі:
 „Ой не шуми, луже!“
 Не втну більше. А ти, батьку,
 Як сам здоров знаєш,—
 Тебе люди поважають,—
 Добрий голос маєш.
 Співай же їм, мій голубе,
 Про Січ, про могили,
 Коли яку насипали,
 Кого положили;
 Про старину, про те диво,
 Що було, минуло..
 Утни, батьку! щоб нехотя
 На ввесь світ почули,
 Що діялось в Україні,
 За що погібала,
 За що слава козацькая
 На всім світі стала!
 Утни, батьку, орле сизий!
 Нехай я заплачу,
 Нехай свою Україну
 Я ще раз побачу;
 Нехай ще раз послухаю,
 Як те море грає,
 Як дівчина під вербою
 „Гриця“ заспіває:
 Нехай ще раз усміхнеться
 Серце на чужині,
 Поки ляжу в чужу землю,
 В чужій домовині!

Тарасова ніч ¹⁾.

(П. І. Мартосу).

На розпутті кобзарь сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата
Як мак процвітає.
Грає кобзарь, виспіває,
Вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзарь, виспіває,
Аж лихо сміється:

„Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться;
Було колись—панували,
Та більше не будем...
Тії слави козацької
По-вік не забудем!
Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Зав'яне серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля—воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділось? Ізгоріло?
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!

¹⁾ Тарасова ніч—так прозивається та ніч року 1628, коли, за гетьмана Тараса Трясила, козацьке військо на річці Альті, коло Переяслава, винищило геть польське військо з їхнім гетьманом Конецпольським.

Грай же, море! Мовчіть, гори!
 Гуляй, буйний, полем!
 Плачте, діти козацький,—
 Така ваша доля!

„Встає хмара з-за Лиману,
 А другая з поля:
 Зажурилась Україна
 Така її доля!
 Зажурилась, заплакала,
 Як мала дитина.
 Ніхто її не рятує...
 Козачество гине;
 Гине слава, батьківщина;
 Немає, де дітись...
 Виростають нехрещені
 Козацький діти,
 Кохаються невінчані;
 Без попа ховають;
 Запродана Жидам віра,
 В церкву не пускають!
 Як та галич поле криє,
 Ляхи, уніяти
 Налітають—нема кому
 Порадоньки дати.
 Обіззався Наливайко—¹⁾
 Не стало кравчини!²⁾
 Обіззавсь козак Павлюга
 За нею полинув.
 Обіззавсь Тарас Трясило
 Гіркими сльозами:
 — „Бідна моя Україно,
 Стоптана Ляхами...“
 Обіззавсь Тарас Трясило
 Віру рятувати,
 Обіззався орел сизий—
 Та й дав Ляхам знати!
 Обіззався пан Трясило:
 — „А годі журиться,
 „А ходім лиш, пани-брати,
 З Поляками биться!“

¹⁾ Наливайко, Павлюга (Павлюк) і Тарас Трясило—козацькі гетьмани при кінці 16 століття та на початку 17-го, перед Богданом Хмельницьким.

²⁾ Кравчиною прозивалася Наливайкова ватага.

„Вже не три дні, не три ночі
 Б'ється пан Трясило;
 Од Лимана до Трубайла ¹⁾
 Трупом поле крилось.
 Ізнемігся козаченько,
 Тяжко зажурився,
 А поганий Конецпольський ²⁾
 Дуже звеселився;
 Зібрав шляхту всю до-купи,
 Та й ну частувати!
 Зібрав Тарас козаченьків
 Поради прохати:
 — „Отамани, товариші,
 Брати мої, діти!
 Дайте мені порадоньку:
 Що будем робити?
 Бенкетують вражі Ляхи,
 Наше безголов'я“.
 — „Нехай собі бенкетують,
 Нехай на здоров'я!
 Нехай кляті, бенкетують,
 Поки сонце зайде,
 А ніч-мати дасть пораду:
 Козак Ляха знайде“.

„Лягло сонце за горою,
 Зірки засіяли,
 А козаки, як та хмара,
 Ляхів обступали.
 Як став місяць серед неба—
 Ревнула ґармата;
 Прокинулись Ляшки-панки—
 Нікуди втікати!
 Прокинулись Ляшки-панки
 Та й не повставали:
 Зійшло сонце,—до одного
 Покотом лежали.

„Червоною гадюкою
 Несе Альта вісти,
 Щоб летіли крюки з поля
 Ляшків-панків їсти.

¹⁾ Трубайло, або Трубеж,—річка, що вливається в Дніпро з лівого боку, в Полтавщині.

²⁾ Конецпольський—гетьман польського війська.

Налетіли чорні крюки
 Вельможних будити;
 Зібралось козацество
 Богу помолитись.
 Закрякали чорні крюки,
 Виймаючи очі;
 Заспівали козаченьки —
 Пісню тієї ночі, —
 Тієї ночі кривавої,
 Що славою стала
 Тарасові, козацеству,
 Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
 Могила чорніє;
 Де кров текла козацькая —
 Трава зеленіє.
 Сидить ворон на могилі,
 Та з голоду кряче...
 Згада козак Гетьманщину,
 Згада, та й заплаче“.

Умовк кобзарь сумуючи:
 Щось руки не грають!
 Кругом хлопці та дівчата
 Слізеньки втирають.

Пішов кобзарь по вулиці,
 З журби як заграє!
 Кругом хлопці навприсядки,
 А він вимовляє:

„Нехай буде отакечки!
 Сидить, діти, у запічку,
 А я з журби та до шинку,
 А там найду свою жінку,
 Найду жінку, почастую,
 З вороженьків покепку“.

1839.
 Петербург.

Думи мої, думи мої,
 Лихо мені з вами!
 На-що стали на, напері
 Сумними рядами?
 Чом вас вітер не розвіяв
 В степу, як пилину?
 Чом вас лихо не приспало,
 Як свою дитину?

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
 Поливали сльози—чом не затопили?
 Не винесли в море, не розмили в полі?
 Не питали б люди, що в мене болить,
 Не питали б, за-що проклинаю долю,
 Чого нуду світом... „Нічого робить!“ —
 Нє сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
 На-що вас кохав я, на-що доглядав?
 Чи заплаче серце одно на всім світі,
 Як я з вами плакав? Може, і вгадав.
 Може, знайдеться дівоче
 Серце, карі очі,
 Що заплачуть на ці думи,—
 Я більше не хочу,
 Одну сльозу з очей карих,
 І—пан над панамі!
 Думи мої, думи мої,
 Лихо мені з ва́ми!

За карії оченята,
 За чорнії брови
 Серце рвалося, сміялось,
 Виливало мову;
 Виливало, як уміло,
 За темнії ночі,
 За вишневий сад зелений,
 За ласки дівочі.
 За степи та за могили;
 Що на Україні,
 Серце мліло, не хотіло
 Співать на чужині.
 Не хотілось в снігу, в лісі
 Козацьку громаду
 З булавами, з бунчуками
 Збірять на пораду...
 Нехай душі козацькі
 В Україні вітають:
 Там широко, там весело
 Од краю до краю...
 Як та воля, що минулась,
 Дніпр широкий—море,
 Степ і степ, ревуть пороги,
 І могили—гори.
 Там родилась, гарцювала

Козацькая воля,
 Там шляхтою, Татарми
 Засівала поле;
 Засівала трупом поле,
 Поки не остило...
 Лягла спочить; а тим часом
 Виросла могила,
 А над нею Орел Чорний
 Сторожем літає,
 І про неї добрим людям
 Кобзарі співають.
 Все співають, як діялось,
 Сліпі небораки—
 Бо дотепні. А я?.. а я
 Тільки вмію плакати,
 Тільки сльози за Україну,
 А слова—немає...
 А за лихо—та цур йому!
 Хто його не знає?!
 А надто той, що дивиться
 На людей душою—
 Пекло йому на сім світі.
 А на тім...

Журбою

Не накличу собі долі,
 Коли так не маю...
 Нехай злидні живуть три дні --
 Я їх заховаю—
 Заховаю змію люту
 Коло свого серця,
 Щоб вороги не бачили,
 Як лихо сміється...
 Нехай думка, як той ворон,
 Літає та кричить,
 А серденько соловейком
 Щебече та плаче
 Нишком—люди не побачать,
 То й не засміються...
 Не втирайте ж мої сльози—
 Нехай собі ллються,
 Чуже поле поливають
 Що-дня і що-ночі,
 Поки попи не засиплють
 Чужим піском очі...
 Отаке то! А що робить?

Журба не поможе.
Хто сироті завидує,
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
По-під-тинню, сиротами,
А я—тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

1839.
Петербург.

Н. Маркевичу ¹⁾.

Вандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер лети в Україну—
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, самотній,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого-ж серце б'ється, рветься?
Я там самотній!..
Самотній... А Вкраїна?
А степи широкі?!

¹⁾ Микола Маркевич написав у роках 1842–1843 „Історію Малороссій“ в 5 книжках. Тією історією чимало користувався пізніше Шевченко.

Там повіє буйнесенький,
 Як брат заговорить;
 Там в широких полі воля;
 Там синєє море
 Виграває, хвалить Бога,
 Тугу розганяє;
 Там могили з буйним вітром
 В степу розмовляють,
 Розмовляють, сумуючи;
 Отака їх мова:
 „Було колись, минулося
 Не вернеться знову!“
 Полетів би я, послухав,
 Заплакав би з ними...
 Та ба! доля приборкала
 Між людьми чужими.

1840. 9/V.
 Петербург.

* * *

Тяжко—важко в світі жити
 Сироті без роду:
 Нема куди прихилиться,
 Хоч з мосту та в воду!
 Утопився б молоденький,
 Щоб не нудить світом;
 Утопився б,—тяжко жити,
 І нема де дітись.
 В того доля ходить полем,
 Колоски збирає,
 А моя десь, ледащиця,
 За морем блукає.
 Добре тому багатому:
 Його люди знають;
 А зо мною зострінуться—
 Мов не добачають.
 Багатого губатого
 Дівчина шанує;
 Надо мною, сиротою,
 Сміється, кепкує.

„Чи я ж тобі не вродливий,
 Чи не в тебе вдався,
 Чи не любив тебе щиро,
 Чи з тебе сміявся?
 Люби ж собі, моє серце,

Люби, кого знаєш,
 Та не смійся надо мною,
 Як коли згадаєш.
 А я піду на край світа...
 На чужій сторонці
 Найду кращу, або згину,
 Як той лист на сонці“.

Пішов козак сумуючи,
 Нікого не кинув;
 Шукав долі в чужім полі,
 Та там і загинув.
 Уміраючи дивився,
 Де сонечко сяє...
 Тяжко-важко умірати
 У чужому краю!

1840.
 Петербург.

* * *

Вітер в гаї нагинає
 Лозу і тополю,
 Лама дуба, котить полем
 Перекотиполе.
 Так і доля: того лама,
 Того нагинає,
 Мене котить,—і де спинить,
 І сама не знає!
 У якому краї мене заховують?
 Де я прихилюся, на віки засну?
 Коли нема долі, нема талану,
 То нікого й кинуть. Ніхто не згадає,
 Не скаже хоть на сміх: „Нехай спочиває!
 Тільки його й долі, що рано заснув!..“

1840.
 Петербург.

Г а й д а м а к и .

(В. І. Григоровичу ¹⁾ на пам'ять 22 апріля 1838 р.).

Все йде, все минає—і краю не має...
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умірає... Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше пили,
Попливуть і потім; і ти, білослиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолсбок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз: де дітись з журбою?
Я не самотній, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх: душа жива!
А може їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне, нема йому краю,—
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім світі,—
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, вам треба згадаты!
Вона вас любила, рожеві квіти,
І про вашу долю любила співать.

Поки сонце встане,—спочивайте діти!
А я поміркую, ватажка де взять.

¹⁾ Григорович—значний російський письменник. Він разом із Жуковським допомагав, щоб визволити Шевченка з кріпацтва. За це Шевченко присвятив йому „Гайдамаки“—так само, як Жуковському—„Катерину“.

Сини мої, гайдамаки!
 Світ широкий, воля,
 Ідїть, сини погуляйте,
 Пошукайте долі!
 Сини мої невеликі,
 Нерозумні діти!
 Хто вас щиро без матері
 Привітає в світі?
 Сини мої! Орли мої!
 Летить в Україну!
 Хоч і лихо зострінеться,
 Так не на чужині.
 Там найдеться душа щира,
 Не дасть погибати;
 А тут... а тут... тяжко, діти!
 Коли пустять в хату,
 То зострівши насміються.
 Такі, бачте, люди:
 Все письменні, друковані,
 Сонце навіть гудять:
 „Не відтіля— каже, —сходить,
 Та не так і світить;
 Отак, каже, було б треба“...
 Що маєш робити?
 Треба слухать, може й справді
 Не так сонце сходить,
 Як письменні начитали.
 Розумні та й годі!
 А що ж на вас вони скажуть?
 Знаю вашу славу!
 Поглузують, покепкують,
 Та й кинуть під лаву.
 „Нехай,—скажуть,—спочивають,
 Поки батько встане
 Та розкаже по-нашому
 Про свої гетьмани;
 А то дурень розкаже
 Мертвими словами,
 Та якогось-то Ярему
 Веде перед нами
 У постолах. Дурень! дурень!
 Били, а не вчили:
 Од козацтва, од гетьманства
 Високі могили—
 Більш нічого не осталось,
 Та й ті розривають;

А він хоче, щоб слухали,
 Як старці співають!
 Дарма праця, пане-брате:
 Коли хочеш грошей,
 Та ще й слави, того дива,
 Співай про „*Матрьошину*“,
 Про „*Парашу, радість нашу*“,
 (*Султан, паркет, шпори*), —
 От де слава! А то співа:
 „Грає синє море“,
 А сам плаче; за тобою
 І твоя громада
 У сіряках...“

Правда, мудрі!
 Спасибі за раду!
 Теплий кожух, тільки, шкода,
 Не на мене шитий,
 А розумне ваше слово
 Брехнею підбите.

Вибачайте! Кричіть собі!
 Я слухать не буду,
 Та й до себе не покличу:
 Ви розумні люди,
 А я дурень; один собі
 У моїй хатині,
 Заспіваю, зарідаю,
 Як мала дитина.
 Заспіваю море грає,
 Вітер повіває,
 Степ чорніє, і могила
 З вітром розмовляє.
 Заспіваю — розвернулась
 Висока могила;
 Аж до моря Запорожці
 Степ широкий вкрили;
 Отамани на вороних
 Перед бунчуками
 Вигравають, а пороги
 Між очеретами
 Ревуть, стогнуть, розсердились,
 Щось страшне співають!
 Послухаю, пожурюся,
 У старих питаю:
 Чого, батьки, сумуєте?
 „Не весело, сину!“

Дніпро на нас розсердився,
 Плаче Україна“...
 І я плачу. А тим часом
 Пишними рядами
 Виступають отамани,
 Сотники з панами,
 І гетьмани всі в золоті.
 У мою хатину
 Прийшли, сіли коло мене,
 І про Україну
 Розмовляють розказують,
 Як Січ будували;
 Як козаки на байдаках
 Пороги минали;
 Як гуляли по синьому,
 Грілися в Скутарі,¹⁾
 Та як, люльки закуривши
 В Польщі на пожарі,
 В Україну верталися;
 Як бенкетували:
 „Грай, кобзарю! лий, шинкарю!“—
 Козаки гукали.
 Шинкарь, знає, наливає
 І не схаменеться;
 Кобзарь вшкварив, а козаки—
 Аж Хортиця²⁾ гнеться—
 Метелиці та гопака
 Гуртом оддирають;
 Кухоль ходить, переходить,
 Так і висихає.
 „Гуляй, пане, без жупана!
 Гуляй, вітре, полем!
 Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
 Поки встане доля!“
 Взявшись в боки, навприсядки.
 Парубки з дідами:
 „Отак, діти, добре, діти!
 Будете панами!“
 Отамани на бенкеті,
 Неначе на раді,
 Похожають, розмовляють...

1) Скутарь, чи Скутара—передмістя Царграда, столиці турецької держави.

2) Хортиця—острів на Дніпрі, де була найстаріша Запорозька Січ.

Вельможна громада
 Не втерпіла, ударила
 Старими ногами;
 І я дивлюсь, поглядаю,
 Сміюся сльозами,—

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:
 Я не саодикий, є з ким в світі жити!
 У моїй хатині, як в степу безкраїм,
 Козацтво гуляє, байрак гомонить;
 У моїй хатині синє море грає,
 Могила сумує, тополя шумить,
 Тихесенько „Гриця“ дівчина співає—
 Я не саодикий, є з ким вік дожити!

От де моє добро, гроші,
 От де моя слава!
 А за раду—спасибі вам,
 За раду лукаву!
 Буде з мене, поки живу,
 І мертвого слова,
 Щоб виливать журбу, сльози.
 Бувайте здорові!
 Піду синів вивпровають
 В далеку дорогу.
 Нехай ідуть; може, найдуть
 Козака старого,
 Що привіта моїх діток
 Старими сльозами.
 Буде з мене. Скажу ще раз:
 Пан я над панамі!

Отак, сидя в кінці стола,
 Міркую, гадаю:
 Кого просить? Хто поведе?
 На дворі світає,
 Погас місяць, горить сонце.
 Гайдамаки встали,
 Помолились, одяглися,
 Кругом мене стали:
 Сумно, сумно, як сироти,
 Мовчки похилились:
 — „Благослови, кажуть, батьку,
 Поки маєш силу,
 Благослови, шукать долю
 На широкім світі.“

— „Пострівайте! Світ—не хата,
 А ви малі діти,
 Нерозумні. Хто ватажком
 Піде перед вами?
 Хто проведе? Лихо, діти,
 Лихо мені з вами!
 Викохав вас, вигодував,
 Вирослі чималі,
 Йдете в люди, а там тепер
 Все письменне стало.
 Вибачайте, що не вивчив,
 Бо й мене, хоч били,
 Добре били, а багато
 Де-чому навчили!
 Тма, мна знаю, а оксію
 Не втну таки й досі.¹⁾
 Що-ж вам скажуть? Ходім, сини,
 Ходімо попросим!
 Єсть у мене щирий батько²⁾
 (Рідного немає)—
 Дасть він мені раду з вами,
 Бо сам, здоров, знає,
 Як то тяжко блукать в світі
 Сироті без роду;
 А до того—душа щира,
 Козацького роду,
 Не одцуравсь того слова,
 Що мати співала,
 Як малого повивала,
 З малим розмовляла;
 Не одцуравсь того слова,
 Що про Україну
 Сліпий старець сумуючи
 Співає під тином.
 Любить її, думу правди,
 Козацькую славу,
 Любить її! Ходім, сини,
 На раду ласкаву!
 Як-би не він спіткав мене
 При лихій годині,
 Давно б досі заховали
 В снігу на чужині,—

1) Давніше грамоти вчили по церковно-слав'янському буквареві, де були отакі зразки для читання: „тма“, „мна“. Оксія—це значок над буквою.

2) Щирий батько, котрий Шевченка „спіткав при лихій годині“—це Григорович, „душа щира, козацького роду“.

Заховали б тай сказали:
 „Так якесь, ледащо!“
 Тяжко-важко нудить світом,
 Не знаючи, за-що.
 Минулося, щоб не снилось!..
 Ходімо, хлоп'ята!
 Коли мені на чужині
 Не дав погібати,
 То й вас прийме, привітає,
 Як свою дитину.
 А од його, помолившись,
 Гайда в Україну!”

Добридень же, тату, в хату!
 На твоїм порогу
 Благослови моїх діток
 В далеку дорогу!

1841. 7/IV.
 Петербург.

І. ІНТРОДУКЦІЯ¹⁾.

Була колись шляхетчина,
 Вельможная пані,—
 Мірялася з Москалями,
 З Ордою, з султаном,
 З Німотою. Було колись...
 Та що не минає?
 Було, шляхта, знай, чваниться,
 День і ніч гуляє,
 Та королем коверзує,—
 Не кажу Степаном, —
 Або Яном Собієським:
 Ті два незвичайні,—²⁾
 А іншими... Небораки
 Мовчки панували.
 Сейми, сеймики ревіли,—
 Сусіди мовчали,
 Дивилися, як королі
 Із Польщи втікають,
 Та слухали, як шляхетство

¹⁾ Вступ.

²⁾ Король Стефан Баторій королював од року 1576 до 1586; про нього довго думали зовсім несправедливо, що то він дав початок козацькому товариству: поділив козаків на полки, дав їм гетьмана, хоругов і таке інше. Ян Собєський королював од 1674 до 1696.

Навісне гукає:
 Nierozwałam, nierozwałam! ¹⁾
 Шляхта репетує,
 А магнати палять хати,
 Шабельки гартують;
 Довго таке творилося,
 Поки не в Варшаві
 Запанував над Ляхами
 Понятовський жвавий. ²⁾

Запанував, та й думав шляхту
 Приборкать трошки,—не зумів;
 Хотів добра, як дітям мати,
 А, може, й ще чого хотів.
 Єдине слово „nierozwałam“
 Хотів у шляхти одібрать,
 А потім... Польща запалала,
 Шляхта сказала,—кричать:
 — „Слово гонору, дарма праця!
 Поганець, наймит Москаля!“
 На гвалт Пулавського і Паца
 Встає шляхетська земля,
 І—разом сто конфедерацій. ³⁾

Розбрелись конфедерати
 По Польщі, Волині,
 По Литві, по Молдаванах
 І по Україні;

¹⁾ „Не позволю! Не позволю!“ В Польському королівстві (Річі Посполитій) заведений був такий порядок, що на сеймі, куди з'їздилася польська шляхта міркувати про важні справи державні, доволі було одному шляхтичові вигукнути: „Не позволю!“, щоб нічого не вийшло з постанови всього сейму. Таке саме бувало й на менших сеймиках. Через це в Польщі було велике безладдя..

²⁾ Станіслав-Август Понятовський був останній король польський, за часів російської цариці Катерини. Цариця Катерина, разом з Німеччиною та Австро-Угорщиною, пошматувала Польщу і собі взяла од Польщі всю правобічну Україну.

³⁾ „Энциклопедический лексиконъ, томъ 5: Барская конфедерация і „Historja królestwa Polskiego“, g. s. Bandtke, tom 2 (Прим. Шевченка). Конфедерація—це була спілка людей, найбільше шляхти, звичайно на те, щоб обороняти свою віру та волю. Була, наприклад, конфедерація Радомська—щоб боронити православну віру, а проти неї виступила конфедерація Барська—щоб боронити католицьку віру. Але ті оборонці віри звичайно йшли та грабували й руйнували свого ворога, як це описує і Шевченко в своїх „Гайдамаках“.

Пулавський і Пац—польські привідці. Тільки з Пацом Шевченко помиляється: в Барській конфедерації перед Коліївщиною його не було зовсім.

Розбредилися, та й забули
 Волю рятувати,
 Полигалися з Жидами,
 Та й ну руйнувати.
 Руйнували, мордували;
 Церквами топили...
 А тим часом гайдамаки
 Ножі освятили.

ІІ. Я Р Е М А.

— „Яремо! герш-ту, хамів сину?
 Піди кобилу приведи!
 Подай патинки господині,
 Та принеси мені води!
 Вимети хату! внеси дрова!
 Посип індікам! гусям дай!
 Піди до льоху, до корови,
 Та швидче, хаме!.. Пострівай!
 Упоравшись, біжи в Вільшану:¹⁾
 Імості треба. Не барись!“---
 Пішов Ярема похилився.

Отак у-ранці Жид поганий
 Над козаком коверзував.
 Ярема гнувся, бо не знав,
 Не знав сіромаха, що вирости крила,
 Що неба достане, коли полетить,
 Не знав, нагинався.

О, Боже мій милий!
 Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
 Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
 Хочеться послухать, як море заграє,
 Як пташка щебече, байрак гомонить,
 Або чорнобрива в гаю заспіває...
 О, Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
 Ні сестри, ні брата, нікого нема!
 Попихач жидівський, виріс у порогу,

¹⁾ Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху--Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байструк, а потім Галайда, був у Жида наймитом (Од старих людей). (Прим. Шевченка).

А не клене долю, людей не займа.
 Та й за-що їх лаять? Хіба вони знають,
 Кого треба гладить, кого катувать?
 Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
 А сироті треба самому придбать.
 Трапляється, часом тихенько заплаче,
 Та й то не од того, що серце болить:
 Що-небудь згадає, або що побачить...
 Та й знову до праці: отак треба жити!
 На-що батько, мати, високі палати,
 Коли нема серця—з серцем розмовлять?
 Сирота Ярема—сирота багатий,
 Бо є з ким заплакати, є з ким заспівати,

Єсть карії очі—
 Як зіроньки сяють,
 Білі рученята
 Мліють, обнімають;
 Єсть серце єдине,
 Серденько дівоче,
 Що плаче, сміється,
 Як він того хоче;
 Що плаче, сміється,
 І мре, й оживає,
 Святим духом серед ночі
 По-над ним вітає.
 Отакій-то мій Ярема,
 Сирота багатий.
 Таким і я колись-то був...
 Минуло, дівчата!
 Минулося, розійшлося,
 І сліду не стало.
 Серце мліє, як згадаю...
 Чому не осталося?
 Чому не осталося? Чому не вітало?
 Легше було б сльози, журбу виливати.
 Люди одібрали, бо їм було мало:
 „На-що йому доля? Треба закопати,
 Він і так багатий!“

Багатий на лати
 Та на дрібні сльози—бодай не втирать...
 Доле моя, доле! Де тебе шукать?
 Вернися до мене, до моєї хати,
 Або хоч приснився... не хочеться спати!

Вибачайте, люди добрі!
 Може, не до-ладу,
 Та прокляте лихо, злидні
 Кому не завадять?
 Може ще раз зострінемось,
 Поки шкандибаю
 За Яремою по світу,
 А, може... й не знаю.
 Лихо, люди,—всюди лихо,
 Ніде пригорнутися:
 „Куди,—каже, хилить доля,
 Туди й треба гнутися,—
 Гнутися мовчки, усміхаться,
 Щоб люди не знали,
 Що на серці заховано,
 Щоб не привітали.
 Бо їх ласка—нехай сниться
 Тому, в кого доля,
 А сироті щоб не снилась,
 Не снилась ніколи!
 Тяжко, нудно розказувать,
 А мовчать не вмію.
 Виливайся ж, слово-сльози:
 Сонечко не гріє,
 Не висушить. Поділюся
 Моїми сльозами,
 Та не з братом, не з сестрою,—
 З німими стінами
 На чужині... А поки що—
 До корчми вернуся:
 Що там робиться?

Жидюга

Дріжить, зігнувшись
 Над каганцем, лічить гроші
 Коло ліжка, клятий.
 А на ліжку... ох, аж душно!
 Білі рученята
 Розкидала, розкрилася,
 Як квіточка в гаю
 Червоніє; а пазуха...
 Пазухи немає,
 Розірвана. Мабуть, душно
 На перині спати,
 Одинокій, молоденькій.
 Ні з ким розмовляти,—
 Одна шепче... Несказано

Гарна нехрещена!
 Ото дочка, а то батько,
 Чортова кишенья.
 Стара Хайка лежить долі,
 В перинах поганих.
 Де-ж Ярема? Взявши торбу,
 Потяг у Вільшану.

III. КОНФЕДЕРАТИ:

— „Одчиняй, проклятий Жиде!
 Бо будеш битий! Одчиняй!
 Ламайте двері, поки вийде
 Старий паскуда!“

— „Пострівай!
 Стрівайте, зараз!“

— „Нагаями
 Свиняче ухо! Жартувать,
 Чи що ти хочеш?“

— „Я? З панами?
 Крий Боже! Зараз, дайте встать,
 Ясновельможні! (нишком—свині!)“

— „Пане полковнику, ламай!“
 Упали двері, а нагай
 Малює вздовж жидівську спину.
 „Здоров, свине! Здоров Жиде!
 Здоров чортів сину!“
 Та нагаєм, та нагаєм.
 А Жид зогнув спину:
 „Не жартуйте мості-пане!“

— „Добри-вечір в хату!
 Ще раз шельму! ще раз!.. годі!
 Вибачай, проклятий!
 Добри-вечір! А де дочка?“

— „Умерла, панове!“

— „Лжеш, іудо! нагаями!“

Посипались знову...

„Ой паночки, голубчики,
 Єй-Богу, немає!“

— „Брешеш, шельмо!“

— „Коли брешу,
 Нехай Бог карає!“

— „Не Бог, а ми. Признавайся!“

— „На-що б мав ховати,
 Як-би жива? Нехай, Боже,

Щоб я був проклятий!..."

"Ха, ха, ха, ха! Чорт, панове,
Літання ¹⁾ співає.

Перехрестись!"

"Як же воно?"

Далебі, не знаю."

— "Отак, дивись!"

Лях хреститься,

А за ним Іуда.

"Браво! браво! охрестили!

Ну, за таке чудо

Могоричу, мості-пане!

Чуєш, охрещений?

Могоричу!"

— "Зараз, зараз!"

Ревуть, мов скажені,

Ревуть Ляхи, а поставець

По столу гуляє.

"Єще Польша не згінула!"

Хто куди гукає.

— "Давай, жиде!"

Охрещений

Із льоху та в хату,

Знай, шмигляє, наливає;

А конфедерати,

Знай гукають:—"Жиде! меду!"

Жид не схаменеться.

— "Де цимбали? грай псявіро!"

Аж корчма трясеться

Краков'яка оддирають,

Вальса та мазура.

А Жид гляне та нищечком:

"Шляхетська натура!"

— "Добре, годі! Тепер співай!"

— "Не вмію, ей-Богу!"

— "Не божись, собача шкуро!"

— "Яку-ж вам? „Небогу“?"

"Була собі Гандзя,

"Каліка небога,

"Божилася,

"Молилася,

"Що боліли ноги;

"На панщину не ходила,

"А за парубками

¹⁾ Літання—служба Божа в поляків.

„Тихесенько,
 „Гарнесенько
 „Поміж бур'янами.“
 — „Годі! годі! це погана:
 Схизмати співають.“¹⁾
 — „Якої-ж вам? Хіба оцю?
 Стрівайте! згадаю.....
 „Перед паном Хведором
 „Ходить Жид, ходить,
 „І задком,
 „І передком
 „Перед паном Хведіркою,
 „Ходить Жид, ходить...“
 — „Добре, годі! Тепер плати!“
 — „Жартуєте, пане!
 За-що платить?“
 — „Що слухали.
 Не кривись, поганий!
 Не жартую. Давай гроші!“
 — „Де мені їх взяти?
 Ні шеляга; я панською
 Ласкою багатий“.
 — „Лжеш, собако! Признавайся!
 А ну-те, панове,
 Батогами!“
 Засвистіли,
 Хрестять Лейбу знову.
 Періщили, періщили,
 Аж пір'я летіло...
 — „Єй же Богу, ні шеляга!
 Іжте моє тіло!
 Ні шеляга! гвалт! рятуйте!“
 — „Ось ми порятуєм!“
 — „Пострівайте! Я щось скажу...“
 — „Почуєм, почуєм,
 Та не бреши! Бо, хоч здохни,
 Брехня не допоможе.“
 — „Ні... в Вільшаній...“
 — „Твої гроші?“
 — „Мої? Ховай Боже!
 Ні, я кажу, що в Вільшаній...“
 „Вільшанські схизмати
 По три семі, по чотири
 Живуть в одній хаті?“

¹⁾ Не уніятів Ляхи називали схизматами. (Прим. Шевченка)

Ми це знаєм, бо ми самі
Іх так одчухали...

„Та ні, не те... вибачайте,
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися!...
Бачте, у Вільшаній...
У костьолі, у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай Боже! Як панночка!
Що-то за хороше!
А червінців! Хоч не його,
Так що? Аби гроші!“
„Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся!“

Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Один тільки під лавою
Конфедерат п'яний
Нездужа встать, а курника,
П'яний і веселий:
„Му жуєму, му жуєму,
Polska nie zginie!...“¹⁾

IV. ТИТАРЬ.

„У, гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зірочки сяють.
Вийди, серденько,
Я виглядаю—
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Та поворкуєм,
Та посумуєм:
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,

¹⁾ Ми живемо, ми живемо, Польща не згинула.

Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!"

Отак, ходя по-під гаєм,
Ярема співає,
Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють, серед неба
Сзітить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить..
Не дивиться, не слухає.
"Нащо мені врода,

Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі—стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть.
Так і мене люде не знають, де діти.
За-що ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу що й та,
Що й та одцуралась!"

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
"Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася,—другого шукай!
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти—титарівна... кращого вітай!
Вітай, кого знаєш,—така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись!
А коли почуєш, що на чужім полі
Сховали Ярему,—нишком помолись,—

Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!
Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився.

Плаче собі тихесенько...
Шелесты!.. коли гляне:
По-під гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув, побіг, обнялися...
— „Серце!“—та й зоміли.
Довго, довго тільки— „серце!“
Та й знову німіли.
— „Годі, пташко!“
— „Ще трошечки,
Ще... ще, сизокрилий!
Вийми душу! Ще раз, ще раз...
Ох, як я втомилась!“
— „Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!“
Послав світку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
— „Сідай же й ти коло мене!“
Сів, та й обнялися.
— „Серце моє, зоре моя,
Де се ти зоріла?“
— „Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав,
Коло його все поралась“.
— „А мене й байдуже?“
— „Який бо ти, ей-же Богу!“
І сльози блиснули.
— „Не плач, серце, я жартую.“
— „Жарти!“

Усміхнулась.

Прихилилась головою,
Та й ніби заснула.
— „Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш:
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано!
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану:
Дасть він мені срібло-злото,

Дасть він мені славу;
 Одягну тебе, обую,
 Посажу, як паву,
 На дзиглику, як гетьманшу,
 Та й дивитись буду...

Поки не вмру—дивитимусь."

— „А може й забудеш?

Розбагатієш, у Київ

Поїдеш з панами,

Найдеш собі шляхтяночку.

Забудеш Оксану!"

— „Хіба краща є за тебе?"

— „Може й є, не знаю."

— „Гнівиш Бога, моє серце:

Кращої немає

Ні на небі, ні за небом,

Ні за синім морем

Нема кращої од тебе!"

— „Що се ти говориш?

Схаменися!"

— „Правду, рибко!"

Та й знову, та й знову.

Довго вони, як бачите,

Між мови—розмови

Цілувались, обнімались

З усієї сили;

То плакали, то божились.

То ще раз божились.

Ій Ярема розказував,

Як жить вони будуть,

Як окує всю в золото,

Як долю добуде,

Як виріжуть гайдамаки

Ляхів в Україні,

Як він буде панувати,

Коли не загине.

Аж обридло слухаючи,

Далебі, дівчата!

„Ото який! Мов і справді

Обридло!"

А мати,

Або батько як побачать,

Що ви, мої любі,

Таке диво читаете,

Гріха на всю губу!

Тоді, тоді, та цур йому!

А дуже цікаве!
 А надто вам розказать би,
 Як козак чорнявий
 Під вербою над водою
 Обнявшись сумує;
 А Оксана, як голубка,
 Воркує, цілує,
 То заплаче, то зомліє,
 Головоньку схилить:
 „Серце моє, доле моя!
 Соколе мій милий!
 Мій!...” Аж верби нагинались
 На таку мову.
 Ото мова! Не розкажу,
 Мої чорноброві,
 Не розкажу против ночі,
 А то ще присниться;
 Нехай собі розійдуться
 Так, як і зійшлися:
 Тихесенько, гарнесенько,
 Щоб ніхто не бачив
 Ні дівочі дрібні сльози,
 Ні щирі козачі.
 Нехай собі! Може, ще раз
 Вони на сім світі
 Зострінуться? Побачимо...

А тим часом світить
 З усіх вікон у титаря.
 Що-то там твориться?
 Треба глянуть та розказать...
 Бодай не дивиться!

Бодай не дивитись, бодай не казати!
 Бо за людей сором, бо серце болить.
 Гляньте, подивіться: то конфедерати,
 Люди, що зібрались волю боронити!¹⁾
 Боронять, прокляті! Будь проклята мати,
 І день, і година, коли понесла,
 Коли породила, на світ привела!
 Дивіться, що роблять у титаря в хаті
 Пекельнії діти!

¹⁾ Про конфедератів так розказують люди, котрі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, з непогеш (з гонором), без дисципліни; робить не хочеться, а їсти треба. (Прим. Шевченка).

У печі палі
Огонь і світить на всю хату;
В кутку собакою дріжить
Проклятий Жид. Конфедерати
Кричать до титаря: „Хоч жить?
Скажи, де гроші!“

Той мовчить.

Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили: нема,
Нема ні слова.

— „Мало муки,

Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Отак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо?.. І не стогне!
Завзята бестія! Стрівай!“
Насипали в халяву жару...

— „У тім'я цвяшок закатай!“

Не витерпів святої кари,
Упав сердега,— пропадай.
Душа без сповіді святої!

— „Оксано, дочко!“ та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.

— „Що-ж-тепер?

Панове, ради! Поміркуєм,
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!“

„Гвалт! Рятуйте!“

Хто в Бога вірує!“— кричить
На дворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли.— „Хто такий?“
Оксана в двері— „Вбили! вбили!“
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду.
Бере зомліую...

Де-ж ти,

Яremo? де ти? Подивися!
А він мандруючи співа,
Як Наливайко з Ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній

Загавкають, та й замовчать.
 Біліє місяць; люди сплять,
 І титарь спить... Не рано встане:
 Навіки, праведний, заснув.
 Горіло світло, погасало,
 Погасло... Мертвий мов здрігнув,
 І темно, сумно в хаті стало.¹⁾

V. СВЯТО В ЧИГИРИНІ.

Гетьмани, гетьмани! Як-би то ви встали,
 Встали, подивились на той Чигирин,
 Що ви будували, де ви панували!
 Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
 Козацької слави убогих руїн.
 Базари—де військо, як море, червоне,
 Перед бунчуками бувало, горить,
 А ясновельможний, на воронім коні,
 Блисне булавою море закипить:

Закипить, і розлилося
 Степами, ярами;
 Лихо мліє перед ними...
 А за козаками...
 Та що й казати? Минулося!
 А те, що минуло,
 Не згадуйте пани-брати,
 Бо щоб не почули...
 Та й що з того, що згадаєш?
 Згадаєш—заплачеш.
 Ну, хоч глянем на Чигирин,
 Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
 Місяць впливає;
 Червоніє круглолиций,
 Горить, а не сяє!
 Неначе зна, що не треба
 Людям його світу,
 Що пожари Україну
 Нагріють, освітять.
 І смеркалося, а в Чигирині,
 Як у домовині,
 Сумно, сумно (Отак було
 По всій Україні

¹⁾ Анахронізм (помилка): титаря замучили зімою, а не літом. (Прим. Шевченка).

Против ночі Маковія,
 Як ножі святили).
 Людей не чуть; через базар,
 Кажан костокрилий
 Перелетить; на вигоні
 Сова завиває.
 А де-ж люди? Над Тясмином,¹⁾
 У темному гаю,
 Зібралися; старий, малий,
 Убогий, багатий
 Поєднались,—дожидають
 Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
 На припоні коні отаву скубуть;
 Осідлані коні, вороні готові.
 Куди-то поїдуть? Кого повезуть?
 Он кого, дивіться! Лягли на долині,
 Неначе побиті, ні слова не чуть.
 Ото гайдамаки... На гвалт України
 Орли налетіли: вони рознесуть
 Ляхам, Жидам кару;
 За кров і пожари
 Пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.
 По-під дібровою стоять
 Вози залізної тарані:
 То щедрої гостинець пані,—²⁾
 Уміла що кому давать,
 Нівроку їй, нехай царствує,
 Нехай не вадить, як не чує!
 По-між возами ніде стать:
 Неначе в ирій налетіло
 З Смілянщини, з Чигирина,
 Просте козацтво, старшина,
 На певне діло налетіли.
 Козацьке панство похожає
 В киреях чорних, як одін,
 Тихенько ходя розмовляє
 І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

¹⁾ Річка в Чигиринському повіті.

²⁾ Себ-то вози з ножами. Гайдамаки вірили, що це був гостинець щедрої пані цариці Катерини II. (Прим. Шевченка).

Старшина другий.

Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а подивися скрізь Головатий. „Коли сам“, каже, „не повершу, то синові передам.“

Старшина третій.¹

Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізняком¹); таке розказує про його, що цур йому! „Кошовим“ каже, „буде, та й годі; а може ще й гетьманом, коли тее...“

Старшина другий.

А Гонта²) на-що? А Залізняк? До Гонти сама... сама писала: „Коли“, каже...

Старшина первий.

Цитьте лишень! Здається, дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люди гомонять.

Старшина первий.

Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку! Де можна лантух, там торби не треба. Купили хрину—треба ззісти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували,—грошам не пропадять! А то думають-думають, ні в-голос, ні мовчки, а Ляхи догадаються—от тобі й пшик! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте, співають?

Старшина третій.

Справді, співа щось; піду, спину.

Старшина первий.

Не спиняй! Нехай собі співає, аби не голосно!

¹) Залізняк Максим, запорожський козак; розпочав Коліївщину.

²) Гонта був уманський сотник у графа Потоцького. Коли гайдамаки з Залізняком надійшли до Умані, він пристав до них із своєю сотнею.

Старшина другий.

Ото мабуть Волохи!¹⁾ Не втерпів таки старий дурень;
треба та й годі!

Старшина третій.

А мудро співає! Коли не послухаєш, усе иншу. Підкраде-
мось, братці, та послухаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий.

А що ж? То й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий коб-
зарь, кругом його Запорожці й гайдаки. Кобзарь співає з повагою й
неголосно).

Кобзарь.

„Ой Волохи, Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі—
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах,
Годі ж, не журіться,
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами, —
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом²⁾
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясється,
Небо запалає...
Добре погуляєм!“

¹⁾ За гайдаками ходив кобзарь; його називали сліпим Волохом
(дід розказував). (Прим. Шевченка).

²⁾ Залізником.

Запорожець.

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що-б то з його за кобзарь був, як-би не Волох!

Ксбзарь.

Та я й не Волох,—так тільки: був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом—і сам не знаю, за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма: утни ще яку-небудь! А ну лишень про батька Максима ушкварь!

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець.

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас один старший—батько Максим: а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче божий, не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або—поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець.

Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо,—поснемо.

Гуртом.

Справді, поснемо: співай яку-небудь!

Кобзарь (співає).

„Літа орел, літа сизий
По-під небесами,—
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята,—
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята:
Запорожці ті хлоп'ята,
Сини його, діти.

Поміркує, загадає,
 Чи бити, чи пити,
 Чи танцювать, то й ушкварять,
 Аж земля трясеться;
 Заспіває—заспівають,
 Аж лихо сміється;
 Горілку, мед не чаркою—
 Поставцем черкає,
 А ворога, заплющившись,
 Каті, не минає.
 Отакий-то наш отаман,
 Орел сизокрилий!
 ! воює, і гарцює
 З усієї сили—
 Нема в його ні оселі,
 Ні саду, ні ставу...
 Степ і море—скрізь битий шлях,
 Скрізь золото, слава.
 Шануйтеся ж, ворожі Ляхи,
 Скажені собаки:
 Йде Залізняк Чорним шляхом,¹⁾
 За ним гайдамаки."

Запорожець.

Оце то так! Вчистив, нічого сказати: і до-ладу, і правда.
 Добре, далєбі добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі спасибі!

Гайдамака.

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків.

Запорожець.

Який бо ти бевз і справді! Бачиш, ось що він співав:
 щоб Ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк
 Чорним шляхом з гайдамаками, щоб Ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака.

І вішать, і мордувать! Добре, ей-Богу, добре. Ну, це так!
 Далєбі, дав би карбованця, як-би був не пропив учора! Шкода!
 Ну, нехай стара в'язне більше м'яся буде. Поборгуй, будь лас-
 кав—завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

¹⁾ Чорний шлях виходив од Дніпра між устьями річок Сокорівки і Носачівки і біг через стели запорожські, через воеводства Київське, Подільське і Волинське,—на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.
 (Прим. Шевченка).

Кобзарь.

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати,—
поки не охрип, співатиму; а охрипну—чарочку другу тії леда-
щиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж, панове
громадо!

„Начували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували Ляшки-панки
В будинках з Жидами.
Напилися, простяглися,
Та й...”

Громада.

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?.. ще раз... о!

Кобзарь.

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм.
Ідїть же ви там молїться,
А я доспіваю.

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі волові
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві...”
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.

„Ну лиш иншу, старче божий!”
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
„Добре, хлопці, нате!
Отак! отак! добре, хлопці!
А ну те, хлоп'ята,
Ушкваримо!”

Земля гнеться,
А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзарь грає,

Додає словами:

Ой гоп таки так!
 Кличе Гандзю козак:
 „Ходи, Гандзю, пожартую!
 „Ходи, Гандзю, поцілую!
 „Ходім, Гандзю, до попа
 „Богу помолиться;
 „Нема жита ні снопа
 „Вари варениці!“
 Оженився, зажурився:
 Нічого немає;
 У ряднині ростуть діти,
 А козак співає:
 „І по хаті ти-ни-ни,
 „І по сінях ти-ни-ни,
 „Вари, жінко, лини!
 „Ти-ни ни, ти-ни-ни!“

— „Добре! добре! ще раз! ще раз!“
 Кричать гайдамаки.

„Ой гоп того дива!
 Наварили Ляхи пива,
 А ми будем шинкувать,
 Ляшків панків частувать;
 Ляшків-панків почастиуєм,
 З панянками пожартуєм.
 Ой гоп таки-так!
 Кличе панну козак:
 „Панно, пташко моя!
 „Панно, доле моя!
 „Не соромся, дай рученьку,
 „Ходім погуляймо;
 „Нехай людям лихо сниться,
 „А ми заспіваймо!
 „А ми заспіваймо,
 „А ми посідаймо,
 „Панно, пташко моя!
 „Панно, доле моя!“

— „Ще раз, ще раз!“

„Як-би таки, або так, або сям,
 Як-би таки запорожський козак!
 Як-би таки молодий, молодий,
 Хоч по хаті б поводив, поводив!

Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться!
Як-би таки..."

— „Цу-цу, скажені, схаменіться!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де-б молитесь,
Верзеш тут поганы! От чорти!“
Кричить отаман. Опинились,—
Аж церкву бачать: ¹⁾ дяк співа,
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада—ніби нежива,
А ні телень... По-між возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на великдень над пасками.

— „Молітесь, братія, молітесь!“
Так благочинний почина;
„Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать..
А ви Україну ховайта:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадаты!
Од Конашевича ²⁾ і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть;
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У Ляха в'яне, як перш мати,
! непокрита коса
Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у Ляха. . Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть,
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:

¹⁾ Мотронівський монастир в лісі коло Чигирина.

²⁾ Петро Конашевич Сагайдачний—гетьман козацький на початку 17-го століття, за 30 літ перед Богданом Хмельницьким.

Де їх могили? Де лежить
 Останок славного Богдана?
 Де Остряницина стоїть
 Хоч-би убогая могила?
 Де Наливайкова? Нема!
 Живого й мертвого спалили. ¹⁾
 Де той Богун, де та зіма?
 Інгул що-зіму замерзає,—
 Богун не встане загатить
 Шляхетським трупом. Лях гуляє;
 Нема Богдана—червонить
 І Жовті Води й Рось зелёну.
 Сумує Корсунь староденний,—
 Нема журбу з ким поділить.
 І Альта плаче: „Тяжко жити!
 Я сохну, сохну...” „Де Тарас? ²⁾
 Нема, не чуть,—не в батька діти!
 Не плачте, братія: за нас
 І душі праведних, і сила
 Архистратига Михаїла.
 Не за горами кари час.
 Молітесь, братія!“

Молились,
 Молились щиро козаки,
 Як діти, щиро; не журились,
 Гадали теє... а зробилось—
 Над козаками хусточки!
 Одно добро; одна слава—
 Біліє хустина,
 Та й ту знімуть...
 А диякон:
 — „Нехай ворог гине!
 Беріть ножі! Освятили”.
 Аж серце холоне.
 Ударили в дзвони;
 Реве гаєм: „освятили!”
 Освятили, освятили!

¹⁾ Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Остряницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчетвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зіновій-Богдан і син його Тимохвій були поховані в Суботові, коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злости спалив їх мертвих (Георгій Конисскій) (Прим. Шевченка).

²⁾ Полковник Богун потопив Ляхів в Інгулі. Зіновій-Богдан вирізав 40 з чимсь тисяч Ляхів над Росью в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. І та ніч, у котру те трапилось, зоветься Тарасова або кровава (Бантиш-Каменський) (Прим. Шевченка).

Гине шляхта, гине!
Розібрали; заблищали
По всій Україні ¹⁾.

VI. ТРЕТІ ПІВНІ ²⁾.

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув, день Маковія,
Велике свято в Україні,
Минув,—і Лях, і Жидовин
Горілки, крови упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші,—уночі
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили злі люди;
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Дрімають, навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб Богові вранці теє розказать.
Світять білолиций на всю Україну,
Світить,—а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? Чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, іншої заграю:
Лихо не дівчата буде танцювать;
Недолю співаю козацького краю;

¹⁾ Так про Чигринське свято розказують старі люди. (Прим. Шевченка).

²⁾ Треті півні—гасло (сигнал). Розказують, що Залізняка есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко між Чигрином і Звенигородкою (Прим. Шевченка).

Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,—
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла;
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Іх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А унуки? їм байдуже,—
Жито панам сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила?
Мученика праведного,
Де похоронили?
Залізняка де, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко—важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,—
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш—
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось

І Альту, і Сену: ¹⁾ і там розлилось,
 Не знать за-що, крови широкее море.
 А тепер що буде? Сховайся-ж за гори;
 Сховайся, мій друже, щоб не довелося
 На старість заплакати!

Сумно, сумно серед неба
 Сяє білолиций.
 По-над Дніпром козак іде,
 Може, з вечорниці.
 Смутний іде, невеселий,
 Ледве несуть ноги.
 Може, дівчина не любить
 За те, що убогий?
 І дівчина його любить,
 Хоч лата на латі.
 Чорнобривий, а не згине,
 То буде й багатий.
 Чого-ж смутний, невеселий
 Іде, чуть не плаче?
 Якусь тяжку недоленьку
 Віщує козаче,
 Чує серце, та не скаже,
 Яке лихо буде.
 Мине лихо... Кругом його
 Мов вимерли люди.
 А-ні півня, ні собаки,
 Тільки із-за гаю
 Десь далеко сіроманці
 Вовки завивають.

Байдуже! Іде Ярема,
 Та не до Оксани,
 Не в Вільшану на досвітки,—
 До Ляхів поганих
 У Черкаси ²⁾. А там третій
 Півень заспіває.
 А там, а там... Йде Ярема,
 На Дніпр поглядає.

„Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
 Багато ти, батьку, у море носив“

¹⁾ Тарасова і Варфоломієва (у Франції) ночі—одна другої варт на стид Римсько-тіари (папи Римського). (Прим. Шевченка).

²⁾ Черкаси—повітовий город у Київщині, над Дніпром.

Козацької крові,—ще понесеш, друже!
 Червонив ти синє, ¹⁾ та не напоїв,—
 А сю ніч уп'ється; пекельнее свято
 По всій Україні сю ніч зареве;
 Потече багато, багато, багато
 Шляхетської крові. Козак оживе,
 Оживуть гетьмани в золотім жупані,
 Прокинеться доля; козак заспіва:
 „Ні Жида, ні Ляха!“ А в степах України—
 Дай-то Боже милий—блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині
 Сердега Ярема з свяченим в руках.
 А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
 Підняв гори-хвилі, а в очеретах
 Реве, стогне, завиває,
 Лози нагинає;
 Грім гогоче, а блискавка
 Хмару роздирає.
 Іде собі наш Ярема,
 Нічого не бачить;
 Одна думка усміхнеться,
 А друга заплаче.
 „Там Оксана, там весело
 І в сірій свитині;
 А тут, а тут... що ще буде?
 Може, ще загину!“
 А тим часом з-за байраку
 Півень „кукуріку!“
 „А, Черкаси! Боже милий,
 Не вкороти віку!“

VII. ЧЕРВОНІЙ БЕНКЕТ.

Задзвонили в усі дзвони
 По всій Україні;
 Закричали гайдамаки:
 „Гине шляхта, гине!
 Гине шляхта! Погуляєм,
 Та хмару нагрієм!“
 Зайнялася Смілянщина,—
 Хмара червоніє,
 А найперша Медведівка ²⁾

¹⁾ Тоб-то: синє море (Чорне море).

²⁾ Медведівка—село Черкаського повіту.

Небо нагріває.
 Горить Сміла ¹⁾ Смілянщина
 Кров'ю підпливає,
 Горить Корсунь ²⁾, горить Канів ³⁾,
 Чигирин, Черкаси;
 Чорним шляхом запалало,
 І кров полилася
 Аж у Умань ⁴⁾. По Поділлю
 Гонта бенкетує,
 А Залізник в Смілянщині
 Дамаску гартує ⁵⁾
 У Черкасах, де й Ярема
 Пробує свячений.
 — „Отак, отакі Добре, діти
 Мордуйте скажених!
 Добре, хлопці!“ — на базарі
 Залізник гукає.
 Кругом пекло; гайдамаки
 По пеклу гуляють.
 А Ярема — страшно глянуть —
 По три, по чотири
 Так і кладе, — „Добре сину!
 Матері їх хиря!
 Отак, отак! В раю будеш;
 Або есаулом.
 Гуляй, сину! Нуте, діти!“
 І діти майнули
 По горищах, по коморах,
 По льохах, усюди;
 Всіх уклали, все забрали.
 — „Тепер, хлопці, буде!
 Утомились, одпочиньте!“

Улиці, базари
 Крились трупом, пили кров'ю
 „Мало клятим кари!
 Ще раз треба перемучить,
 Щоб не повставали
 Нехрещені, кляті душі!“
 На базар збірались
 Гайдамаки. Йде Ярема,

¹⁾ Сміла — містечко Черкаського повіту, близько Черкас.

²⁾ Корсунь — містечко Канівського повіту.

³⁾ Канів — повітовий город у Київщині.

⁴⁾ Умань — город повітовий губернії Київської (Прим. Шевченка)

⁵⁾ Дамаська шабля — найкращої сталі.

Залізняк гукає:

— „Чуєш, хлопче? Ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю.“

„Не боюся!“ Знявши шапку,
Став, мов перед паном.

— „Відкіля ти? Хто ти такий?“

— „Я, пане, з Вільшани.“

„З Вільшаної, де титаря

Пси замордували?“

— „Де? Якого?“

— „У Вільшаній...“

І кажуть, що вкрали

Дочку його, коли знаєш.“

— „Дочку... у Вільшаній?“

— „У титаря, коли знавав.“

— „Оксано, Оксано!“

Ледве вимовив Ярема,

Та й упав до-долу.

— „Еге! ось що... Шкода хлопця!

Провітри, Миколо!“

Провітрився.—Батьку! брате!

Чом я не сторукий?

Дайте ножа, дайте силу,

Муки Ляхам, муки!

Муки страшної, щоб пекло

Тряслося та мліло!“

— „Добре, сину, ножі будуть

На святее діло.

Ходім з нами у Лисянку

Ножі гартувати!“

— „Ходім, ходім, отамане!

Батьку ти мій, брате

Мій єдиний! На край світа

Полечу, достану,

З пекла вирву, отамане...

На край світа, пане...

На край світа, та не найду,

Не найду Оксани!“

— „Може й найдеш. Ходім з нами!

А як тебе зовуть,—я не знаю?“

— „Яремою.“

— „А прізвище?“

— „Прізвища немає!“

— „Хіба байстрюк? Без прізвища...

Запиши, Миколо,

У реєстр! Нехай буде...

Нехай буде Голий!

Так і пиши!"

— „Ні, погано!"

— „Ну, хіба Бідою?"

— „І це не так."

— „Стрівай лишень:

Пиши Галайдою!"

Записано.

„Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти!

Найдеш долю. А не найдеш...

Рушайте, хлоп'ята!"

І Яремі дали коня

Зайвого з обозу.

Усміхнувся на воронім,

Та й знову у сльози.

Виїхали за царину,

Палають Черкаси...

„Чи всі, діти?"

— „Усі, батьку!"

— „Гайда!"

Простяглася

По діброві по-над Дніпром

Козацька ватага.

А за ними кобзарь Волох

Переваги-ваги

Шкандибає на конику,

Козакам співає:

„Гайдамаки, гайдамаки!

Залізняк гуляє."

Поїхали. А Черкаси

Палають, палають.

Байдуже! Ніхто й не гляне!

Сміються та лають

Кляту шляхту; хто балака,

Хто кобзаря слуха.

А Залізняк попереду

Нашорошив уха,

Іде собі, люльку курить,

Нікому ні слова;

А за ним німий Ярема.

Зелена діброва

І темний гай, і Дніпр дужий,

І високі гори,

Небо, зорі, добро, люди

І лютеє горе —
 Все пропало, все! Нічого
 Не знає, не бачить,—
 Як убитий. Тяжко йому.
 Тяжко, а не плаче.
 Ні, не плаче: змія люта
 Жадні випиває
 Його сльози, давить душу,
 Серце роздирає.

„Ой ви сльози, дрібні сльози
 Ви змиєте горе,
 Змийте його! Тяжко! нудно!
 І синього моря,
 І Дніпра, щоб вилить люте,
 І Дніпра не стане!
 Занапастить хіба душу?
 Оксано, Оксано!
 Де ти? де ти? Подивися,
 Моя ти єдина!
 Подивися на Ярему!
 Де ти? Може, гине;
 Може, тяжко клене долю,
 Клене, умірає,
 Або в пана у кайданах
 У склепу конає!
 Може, згадає Ярему,
 Згадає Вільшану;
 Може, каже: „обнімімось,
 Навіки зомлієм;
 Мій соколе! Нехай Ляхи
 Знущаються!“ Віє,
 Віє вітер з-за Лиману,
 Гне тополю в полі,—
 І дівчина похилиться,
 Куди гне недоля;
 Посумує, пожуриться,
 Забуде і, може...
 У жупані—сама пані,
 А Лях... Боже, Боже!
 Карай пеклом мою душу,
 Вилий муки море,
 Розбий кару надо мною!
 Та не таким горем
 Карай серце! Розірветься,
 Розпадеться камінь!

Доле моя, серце мое!
 Оксано, Оксано!
 Де ти ділася, поділась?"
 І хлинули сльози,—
 Дрібні-дрібні полилися.
 Де вони взялися?
 А Залізник гайдамакам
 Велить опинитись:
 — „У ліс, хлопці! Вже світає,
 І коні пристали;
 Попасемо!“
 Повернули
 У ліс та й сховались.

VIII. ГУПАЛІВЩИНА ¹⁾.

Зійшло сонце, Україна—
 Де палала, тліла,
 А де шляхта, запершися,
 У будинках мліла.
 Скрізь по селах шибениці:
 Навішано трупу—
 Тільки старших, а так шляхта—
 Купою на купі.
 На улицах, на розпуттях
 Собаки, ворони
 Ідять шляхту, клюють очі,—
 Ніхто не боронить...
 Та й нікому: осталися
 Діти та собаки,—
 Жінки навіть з рогачами
 Пішли в гайдамаки.

Отаке-то було лихо
 По всій Україні!
 Гірше пекла... А за-віщо,
 За-що люде гинуть?
 Того-ж батька, такі-ж діти,
 Жити б та брататься!
 Ні, не вміли, не хотіли,—
 Треба роз'єднаться!
 Треба крови брата, крови,

¹⁾ Що воно значить—дивись далі на сторінці 91 примітку Шевченка до слова „Будища“.

Бо заздро, що в брата
 Є в коморі і на дворі,
 І весело в хаті.
 „Уб'єм брата! Спалим хату!“—
 Сказали, і сталось.
 Все б, здається! Ні, на кару
 Сироти остались,—
 В сльозах росли, та й вирости;
 Замучені руки
 Розв'язались, і кров за кров,
 І муки за муки!
 Болить серце, як згадаєш:
 Старих Слав'ян діти
 Впились кров'ю А хто винен?
 Ксьондзи, єзуїти ¹⁾.

Мандрували гайдамаки
 Лісами, ярами,
 А за ними і Галайда
 З дрібними сльозами.
 Вже минули Воронівку,
 Вербівку, в Вільшану
 Приїхали.— „Хіба спитать,
 Спитать про Оксану?
 Не питаю, щоб не знали.
 За що пропадаю“.
 А тим часом гайдамаки
 Й Вільшану минають.
 Питається у хлопчика:
 — „Що, титаря вбили?“
 — „Ба ні, дядьку; батько казав,
 Що його спалили
 Оті Ляхи, що там лежать,
 І Оксану вкрали;
 А титаря на цвинтарі
 Вчора поховали“.
 Не дослухав... „Неси коню!“
 І поводи кинув.
 „Чом я вчора, поки не знав,
 Вчора не загинув!
 А сьогодні, коли й умру,
 З домовини встану

1) До Унії козаки з Ляхами мирилися, і як би не єзуїти, то, може б,
 і не різалися. єзуїт Посевин, легат (посланець) папський, перший начав
 унію в Україні. (Примітка Шевченка).

Шукать тебе. Серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти?"

Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко йому, сіромасі,
Боротись з нудьгою,
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають,—
Корчма тліє з стодолю,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся:
„Отут; отут позавчора
Перед Жидом гнувся,
А сьогодні..." Та й жаль стало,
Що лихо минуло.

Гайдамаки по-над яром
З шляху повернули;
Наганяють пів-парубка:
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
— „Гей, старченя! Стривай лишень!"
— „Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака."
— „Який же поганий!
Відкіля ти?"

— „З Керелівки" ¹⁾.
— „А Будища знаєш? ²⁾.
І озеро коло Будищ?"
— „І озеро знаю,—
Отам воно; оцим яром
Втрапите до його".
— „Що, сьогодні Ляхів бачив?"
— „Ніде ні одного!
А вчора було багато,—
Вінки не святити:
Не дали Ляхи прокляті.
За-теж їх і били!

¹⁾ Керелівка—село Звенигородського повіту. (Примітка Шевченка).

²⁾ Село Будища—недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зовється Гупалівщиною, за те, що там Залізняк збивав Ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видно, тільки вже розруйновані. (Примітка Шевченка).

І я, й батько святим ножем;
А мати не здужа,
А то й вона б...

— „Добре, хлопче!

Ось на-ж тобі, друже,
Сей дукачик, та не згуби!“
Узяв золотого ¹⁾,
Подивився:— „Спасибі вам!“
— „Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? Без гомону.
Галайдо, за мною!
В оцім ярі є озеро
Й ліс по-під горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям! Може, льохи
Стерегти осталась
Яка погань.“

Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивляться: нема нікого.
— „Ту їх до-сто біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидче, швидче! Отак, отак!“
І конфедерати
Посипались до-долу,—
Груші гнилобокї.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку:
Найшли льохи, скарб забрали,
У Ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Карати мерзених
У Лисянку ²⁾.

¹⁾ Червонець, що дав Залізняк хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, котрому був даний; я сам його бачив. (Примітка Шевченка).

²⁾ Лисянка—містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тікичом. Тут зійшлися Гонта з Залізняком і розруйнували старосвітський будинок, Богданом ніби-то будований (Прим. Шевченка). Але Шевченко тут трохи помиляється: Гонта з Залізняком зійшлися не тут, а пізніше—під Уманню.

ІХ. БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ.

Смеркалося. Із Лисянки
 Кругом засвітило:
 Ото Гонта та Залізняк
 Люльки закурили—
 З гайдамаками. Аж страшно!
 І в пеклі не вміють
 Отак курить. Гнилий Тікич
 Кров'ю червоніє
 Шляхетською, жидівською,
 А над ним палають
 І хатина і будинок:
 Мов доля карає
 Вельможного й неможного.
 А серед базару
 Стоїть Гонта з Залізняком,
 Кричать „дітям“: „Кари!
 Кари Ляхам, щоб каялись!“
 І діти карають.
 Стогнуть, плачуть; один просить,
 Другий проклинає;
 Той молиться, сповідає
 Гріхи перед братом,
 Уже вбитим. Не милують,—
 Карають завзяті;
 Як смерть люта, не вважають
 На літа на вроду
 Шляхтяночки й жидівочки:
 Тече кров у воду.
 Ні каліка, а-ні старий,
 Ні мала дитина
 Не остались, не вблагали
 Лихої години,—
 Всі полягли, всі покотом;
 Ні душі живої
 Не осталось у Лисянці.
 А пожар удвоє
 Розгорівся, розпалався
 До самої хмари.

А Галайда, знай, гукає:
 „Кари Ляхам, кари!“
 Мов скажений, мертвих ріже,
 Мертвих віша, палить.
 „Дайте Ляха, дайте Жида!

Мало мені, мало!
 Дайте Ляха, дайте крови
 Наточить з поганих!
 Крови море... мало моря!...
 Оксано, Оксано!
 Де ти?" крикне й сховається
 В полум'ї, в пожарі.
 А тим часом гайдамаки
 Столи вздовж базару
 Поставили, несуть страву,
 Де що запопали,
 Щоб за світла повечерять.
 „Гуляй!“ загукали.

Вечеряють, а кругом їх
 Пекло червоніє.
 У полум'ї, повішані
 На кроквах, чорніють
 Панські трупи. Горять крокви
 І падають з ними.
 — „Пийте, діти! Пийте, лийте!
 З панами такими,
 Може, ще раз зострінемось,
 Ще раз погуляєм!“
 І поставець одним духом
 Залізник черкає.
 — „За прокляті ваші трупи,
 За душі прокляті
 Ще раз вип'ю. Пийте, діти!
 Вип'єм, Гонто брате!“
 — „Пострівай, я дожидаю,
 Що Ляхи прокляті...“
 Ярема встав:—„Які Ляхи?“
 — „Ото-бо завзятий!
 Пий горілку, мій голубе!“
 — „Які Ляхи, брате?“
 — „По тім боці, у будинку
 Заперлись прокляті“
 — „Розвіємо!“—„Шкода муру:
 Старосвітська штука!
 А ще гірше,—Богданови
 Мурували руки!“
 — „Богданови? Шкода, шкода
 Гетьманської праці!“
 — „Я послав сказати проклятим,
 Щоб видали Паца:

Помилю! Не видадуть
 Порох засипаю...
 Потайники вже зроблені..."
 — „І Ляхи гуляють?
 Лічать зорі? Добре, брате!
 А поки що буде,
 Вип'єм чарку!“ — „Добре, вип'єм!“
 — „Пийте, добрі люди!
 Та не дуже, бо ще, може,
 Не кончили кари!“
 — „Не кончили!... Пийте, бийте!
 Грай, співай, кобзарю!
 Не про дідів — бо незгірше
 Й ми Ляхів караєм;
 Не про лихо, — бо ми його
 Не знали й не знаєм,
 Веселої утни, старче,
 Щоб земля ломилась,
 Про вдовицю-молодицю,
 Як вона журилась.“

Кобзарь (грає й приспівує):

„Од села до села
 Танці та музики:
 Курку, яйця продала,
 Куплю черевики!
 Од села до села
 Буду танцювати:
 Ні корові, ні вола, —
 Осталася хата.
 Я оддам, я продам
 Кумові хатину,
 Я куплю, я зроблю
 Яточку під тином;
 Торгувать, шинкувать
 Буду чарочками,
 Танцювать та гулять
 Таки з парубками.
 Ох ви дітки мої,
 Мої голуб'ята!
 Не журіться, подивіться,
 Як танцює мати!
 Сама в найми піду,
 Діток в школу оддам,
 А червоним черевичкам
 Таки дам, таки дам!“

— „Добре! Добре! Ну, до танців,
 До танців, кобзарю!“
 Сліпий ушкварив. Навприсядки
 Пішли по базару.
 Земля гнеться... „Ну-мо, Гонто!“
 — „Ну-м, брате Максиме!
 Ушкваримо, мій голубе,
 Поки не загинем!“

„Не дивуйтеся дівчата,
 „Що я обідрався;
 „Бо мій батько робив гладко,
 „То й я в його вдався.“

— „Добре, брате! Їй-же Богу!“
 — „А ну ти, Максиме!“
 — „Пострівай лиш!

„Отак чини, як я чиню:
 „Люби дочку аби-чию,
 „Хоч попову,
 „Хоч дякову,
 „Хоч хорошу мужикову!“

Всі танцюють, а Галайда
 Не чує, не бачить;
 Сидить собі кінець стола,
 Тяжко-важко плаче,
 Як дитина. Чого б, бач-ся?
 В червонім жупані,
 І золото і слава є...
 Та нема Оксани!
 Ні з ким долю поділити,
 Ні з ким заспівати!
 Один один сиротою
 Мусить пропадати!
 А того, того й не знає,
 Що його Оксана
 По тім боці за Тікичем
 В будинку з панами,
 З тими самими Ляхами,
 Що замордували
 Її батька. Недолюди!
 Тепер заховались
 За мурами, та дивитесь,
 Як Жиди конають,
 Брати ваші! А Оксана

В вікно поглядає
 На Лисянку засвічену.
 „Де-то мій Ярема?“
 Сама думає. Не знає,
 Що він коло неї,
 У Лисянці, — не в свитині,
 В червонім жупані,
 Сидить один та думає:
 „Де моя Оксана?
 Де вона, моя голубка
 Приборкана, плаче?“
 Тяжко йому!

А із яру
 В киреї козачій
 Хтось крадеться.

— „Хто ти такий?“

Галайда питає.
 — „Я посланець пана Гонти.
 Нехай погуляє,
 Я підожду.“

— „Ні, не діждеш,
 Жидівська собака!“
 — „Ховай Боже! Який я Жид?
 Бачиш? Гайдамака!
 Ось царицина копійка,
 Хіба ти не знаєш?“

— „Знаю, знаю!“ і свячений
 З хляви виймає.

„Признавайсь, проклятий Жиде:
 Де моя Оксана?“
 Та й замахнувся.

— „Ховай Боже!...
 В будинку... з панамі...
 Вся в золоті...“

— „Виручай же!
 Виручай, проклятий!“
 — „Добре, добре... Які-ж бо ви,
 Яремо, завзяті!

Іду зараз і виручу:
 Гроші мур ламають.
 Скажу Ляхам: замість Паца...“

— „Добре, добре! знаю.
 Іди швидче!“

— „Зараз, зараз!
 Гонту забавляйте
 З пів-упруга, а там нехай!

Ідіть же, гуляйте!...

Куди везти?"

— „В Майданівку ¹⁾).

В Майданівку, ---чуєш?"

— „Чую, чую".

І Галайда

З Гонтою танцює.

А Залізняк бере кобзу:

— „Потанцюй, кобзарю!

Я заграю".

Навприсядки

Сліпий по базару

Оддирає постоломи,

Додає словами:

„На-вгороді постирнак, постирнак;

Чи я ж тобі не козак, не козак?

Чи я ж тебе не люблю, не люблю?

Чи я ж тобі черевичків не куплю?

Куплю, куплю, чорнобрива,

Куплю, куплю того дива.

Буду, серце, ходить,

Буду, серце, любить".

„Ой гоп-гопака!

Полюбила козака,

Та рудого,

Та старого,

Лиха доля така!

Іди ж, доле, за журбою,

А ти, старий, за водою!

А я—так до шинку.

Вип'ю чарку, вип'ю другу,

Вип'ю третю на потугу,

П'яту, шосту та й кінець.

Пішла баба у танець,

А за нею горобець,

Викрутасом,

Вихилясом...

Молодець горобець!

Старий рудий бабу кличе,

А та йому дулю тиче:

„Оженився, сатано,

„Заробляй же на пшоно!

„Треба діток годувать,

¹⁾ Майданівка—село недалеко од Лисянки. (Прим. Шевченка).

„Треба діток одягати,
 „А я буду добувати;
 „А ти старий не гріши,
 „Та в запічку колиши,
 „Та мовчи, не диши!“

„Як була я молодою преподобницею,
 Повісили хвартушину над віконницею;

Хто йде, не мине,
 То кивне,
 То моргне.

А я шовком вишиваю,
 В кватирочку виглядаю
 Семени,
 Івани!

Надівайте жупани,
 Та ходімо погуляймо,
 Та сядемо заспіваймо!“

„Заганяйте квочку в бочку,
 А курчата в вершу!

.

„І... гу!

Загнув батько дугу,
 Тягне мати суню,
 А ти зав'яжи, доню!“
 — „Чи ще? Чи годі?“

— „Ще, ще!

Хоч погану! Самі ноги носять.“

„Ой сип сирівець
 Та криши опеньки!
 Дід та баба,
 То й до-ладу,
 Обое раденькі.

„Ой сип сирівець
 Та криши петрушку!

.

„Ой сип сирівець
 Та накриши хріну!
 Як дід бабі

„Ой сип воду, воду

Та пошукай броду, броду!...“

— „Годі, годі!“ кричить Гонта:
 „Годі! Погасає.
 Світла, діти!.. А де Лейба?
 Ще його немає?
 Знайти його та повісити!
 Петелька свиняча!
 Гайда, діти! Погасає
 Каганець козачий!“
 А Галайда:— „Отамане!
 Погуляймо, батьку!
 Дивись: горить; на базарі
 І видно, і гладко.
 Потанцюєм. Грай, кобзарю!“
 — „Не хочу гуляти!
 Огню, діти! Дьогтю, клоччя!
 Давайте гармати;
 В потайники пустіть огонь!
 Думають: жартую!“

Заревіли гайдамаки:
 — „Добре, батьку! чуєм!“
 Через греблю повалили,
 Гукають, співають.
 А Галайда кричить:— „Батьку!
 Стійте! Пропадаю!
 Пострівайте, не вбивайте:
 Там моя Оксана!
 Годиночку, батьки мої!
 Я її достану!“
 — „Добре, добре! Залізняйте,
 Гукни, щоб палили!
 Преподобиться з Ляхами...
 А ти, сизокрилий,
 Найдеш иншу!“
 Оглянувся
 Галайди немає.

Ревуть гори, і будинок
 З Ляхами гуляє
 Коло хмари. Що осталося
 Пеклом запалало...
 — „Де Галайда?“ Максим кличе.
 І сліду не стало.
 Поки хлоп'ята танцювали,
 Ярема з Лейбою прокравись
 Аж у будинок, в самий льох;

Оксану вихопив чуть живу
 Ярема з льоху, та й полинув
 У Лебедин... ¹⁾

Х. ЛЕБЕДИН.

— „Я сирота з Вільшаної,
 Сирота, бабусю!
 Батька Ляхи замучили,
 А мене—боюся,
 Боюсь згадать, моя сиза!—
 Узяли з собою.
 Не распитуй, бабусенько,
 Що було зо мною.
 Я молилась, я плакала,
 Серце розривалось,
 Сльози сохли, душа мерла...
 Ох, як би я знала,
 Що побачу його ще раз,
 Що обніму знову,—
 Вдвоє, втрое б витерпіла
 За єдине слово!
 Вибачай, моя голубко!
 Може, я грішила;
 Може, Бог за те й карає,
 Що я полюбила,—
 Полюбила стан високий
 І кариї очі,
 Полюбила, як уміла,
 Як серденько хоче.
 Не за себе, не за батька
 Молилась в неволі,—
 Ні, бабусю, а за його,
 За милого долю.
 Карай, Боже! Твою правду
 Я витерпів мушу.
 Страшно сказать: я думала
 Занапастити душу.
 Як-би не він,—може б... може,
 І занапастила.
 Тяжко було! Я думала:
 „О Боже мій милий!
 „Він сирота,—хто без мене

¹⁾ Лебедин—дівочий монастир між Чигрином і Звенигородкою.
 (Прим. Шевченка).

„Його привітає?
 „Хто про долю, про недолю,
 „Як я, розпитає?
 „Хто обійме, як я, його?
 „Хто душу покаже?
 „Хто сироті убогому
 „Добре слово скаже?“
 Я так думала, бабусю,
 І серце сміялось:
 „Я сирота, без матері,
 „Без батька осталась,
 „І він один на всім світі
 „Мене вірно любить;
 „А почує, що я вбилась,
 „То й себе погубить.“
 Так я думала, молилась,
 Ждала, виглядала:
 Нема його, не прибуде—
 Одна я осталась...”

Та й заплакала. Черниця,
 Стоя коло неї,
 Зажурилась.

— „Бабусенько!

Скажи мені: де я?“

— „В Лебедині, моя пташко!

Не вставай: ти хвора“.

— „В Лебедині? Чи давно я?“

— „Ба ні,—позавчора“.

— „Позавчора?... Стривай, стривай!...

Пожар над водою...

Жид, будинок, Майданівка...

Зовуть Галайдою...”

— „Галайдою Яремою

Себе називає

Той, що привіз“.

— „Де він, де він?

Тепер же я знаю!“

— „Через тиждень обіцявся

Прийти за тобою“.

— „Через тиждень?

• Раю мій, покою!

Бабусенько, минулася

Лихая година!

Той Галайда—мій Ярема!...

По всій Україні

Його знають. Я бачила,

Як села горіли;
 Я бачила: кати Ляхи
 Трусилися, мліли,
 Як хто скаже про Галайду.
 Знають вони, знають,
 Хто такий і відкіля він,
 І кого шукає!
 Мене шукав, мене найшов,
 Орел сизокрилий!
 Прилітай же, мій соколе,
 Мій голубе сизий!
 Ох, як весело на світі,
 Як весело стало!
 Через тиждень, бабусенько!...
 Ще три дні осталося.
 Ох, як довго!...
 „Загрібай, мамо, жар, жар,—
 „Буде тобі дочки жаль, жаль...“
 Ох, як весело на світі!
 А тобі, бабусю,
 Чи весело?

— „Я тобою,
 Пташко, веселюся.“
 — „А чом же ти не співаєш?“
 — „Я вже одспівала...“

Задзвонили до вечерні.
 Оксана осталась,
 А черниця, помолившись,
 В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
 У церкві співали:
 „Ісаїя лікуй!“ Вранці
 Ярему вінчали;
 А ввечері мій Ярема
 (От хлопець звичайний!),
 Щоб не сердить отамана,
 Покинув Оксану:
 Ляхів кончі, з Залізняком
 Весілля справляє,
 В Уманщині, на пожарах.
 Вона виглядає;
 Виглядає, чи не їде
 З боярами в гості—
 Перезезти із келії
 В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та Богу молися!
А мені тепер на Умань
Треба подивиться.

ХІ. ГОНТА В УМАНІ.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
„Будем драти, пане-брате,
З китайки онучі!“

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах плачуть голі діти:
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чуť людської мови;
Звір тільки виє, йде в село,
Де чує трупи. Не ховали,—
Вовків Ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки ворчі.

Не спiniла хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквіччала її рястом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей... А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть—огудять,
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!

Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крові,
Ні злости людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм—
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть—земля горить;
Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже—лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Ніде ні одного,—
За титаря Ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану—та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк:—„Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!“

Погуляли:
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли Ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили.
Затопили, закричали:
„Карай Ляха знову!“
Покотились по базару
Кінні narodowi;¹⁾

¹⁾ Кінні narodowi (народові). „Кавалерія Народова“—так звались польські драгуни; їх було тоді в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками (Прим. Шевченка).

Покотились малі діти
 І каліки хворі.
 Гвалт і галас. На базарі,
 Як посеред моря
 Кривавого, стоїть Гонта
 З Максимом завзятим.
 Кричать удвох:— „Добре, діти!
 Отак їх проклятих!“

Аж ось ведуть гайдамаки
 Ксьондза єзуїта
 І двох хлопців.— „Гонто, Гонто!
 Оце твої діти!
 Ти нас ріжеш—заріж і їх:
 Вони католики!
 Чого-ж ти став? Чом не ріжеш?
 Поки невеликі,
 Заріж і їх; бо виростуть,
 То тебе заріжуть!“...
 — „Убийте пса! А собачат
 Своєю заріжу.
 Клич громаду! Признавайтесь,
 Що ви—католики?“
 — „Католики, бо нас мати...“
 — „Боже мій великий!
 Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!“
 Зібралась громада.
 „Мої діти—католики...
 Щоб не було зради,
 Щоб не було поговору,—
 Панове громадо!
 Я присягав, брав свячений—
 Різать католика.
 Сини мої, сини мої!
 Чом ви не великі?
 Чом ви Ляха не ріжете?“
 — „Будем різать, тату!“
 — „Не будете! Не будете!
 Будь проклята мати,
 Та проклята католичка,
 Що вас породила!
 Чом вона вас до схід сонця
 Була не втопила?
 Менше б гріха: ви б умерли
 Не католиками!
 А сьогодні, сини мої,

Горе мені з вами!
 Поцілуйте мене, діти,
 Бо не я вбиваю,
 А присяга!"

Махнув ножем—
 І дітей немає!
 Попадали зарізані.
 — "Тату" белькотали:
 — "Тату, тату! ми не Ляхи!
 Ми..." та й замовчали.
 — "Поховать хіба?"
 — "Не треба!

Вони католики.
 Сини мої, сини мої!
 Чом ви не великі?
 Чом ворога не різали?
 Чом матір не вбили,
 Ту прокляту католичку,
 Що вас породила?... ¹⁾
 Ходім, брате!"

Взяв Максима;
 Пішли вздовш базару,
 І обидва закричали:
 „Кари, Ляхам, кари!“
 І карали. Страшно-страшно
 Умань запалала;
 Ні в будинку, ні в костьолі,
 Ніде не осталося,—
 Всі полягли. Того лиха
 Не було ніколи,
 Що в Умані робилося!
 Базиліян школу, ²⁾
 Де учились Гонти діти,
 Сам Гонта руйнує:
 „Ти поїла моїх діток!“
 Гукає, лютує:
 „Ти поїла невеликих,

¹⁾ В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх мати—католичка допомогла єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли, і як школярів базиліянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об Гайдамаччині, але друкованого нема нічого. (Прим. Шевченка).

²⁾ Базиліянська школа була уніятська. Базиліяне—ченці ордена (товариства) святого Василя. У тій школі добре вчили, а через те туди давали своїх дітей найбільше люди заможні—шляхта та попи.

Добру не навчила...
Валить стіни!"

Гайдамаки

Стіни розвалили;
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі Ляхів мордували,
Душі не осталося. А Гонта кричить:
„Де ви, людоді? де ви поховались?
Ззіли моїх дітей—тяжко мені жити!
Тяжко мені плакати, ні з ким говорити!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пити,
Хочеться дивитися, як вона чорніє,
Хочеться напитися! Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє? Тяжко мені жити,
Тяжко мені плакати! Праведній зорі!
Сховайтесь за хмару,—я вас не займав,
Я дітей зарізав!.. Горе мені, горе!
Де я прихилюся?“

Так Гонта кричав,
По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатня кара,
Остатня вечере!

— „Гуляйте, сини!
Пийте, поки п'ється! Бийте, поки б'ється!“
Залізник гукає: „А ну, навісний,
Ушквар нам що небудь—нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки!“

І кобзарь ушкварив:
„А мій батько орандарь,
Чоботарь;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.

А я собі Христа
 В намисті;
 А на лиштві листя
 Та листя,
 І чоботи і підкови.
 Вийду вранці до корови,—
 Я корову напою,
 Подою,
 З парубками постою,
 Постою."

"Ой гоп до вечері!
 Замикайте, діти, двері!
 А ти, стара, не журись
 Та до мене пригорнись!"

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
 Чом він не гуляє?
 Чому не п'є з козаками?
 Чому не співає?
 Нема його: тепер йому,
 Мабудь, не до неї,
 Не до співи.

А хто такий
 У чорній киреї
 Через базар переходить?
 Став, розрива купу
 Ляхів мертвих, шука когось.
 Нагнувся, два трупи
 Невеликих взяв на плечі
 І, позад базару,
 Через мертвих переступа,
 Криється в пожарі
 За костьолом. Хто-ж це такий?
 Гонта, горем битий,
 Несе дітей поховати,
 Землею накрити,
 Щоб козацьке мале тіло
 Собаки не їли.
 І темними улицями,
 Де менше горіло,
 Поніс Гонта дітей своїх,
 Щоб ніхто не бачив,
 Де він синів поховає
 І як Гонта плаче.

Виніс в поле, геть од шляху;
 Свячений виймає,
 І свяченим копа яму.
 А Умань палає,
 Світить Гонті до роботи
 І на дітей світить;
 Неначе сплять одягнені...
 Чого-ж страшні діти?
 Чого Гонта ніби краде,
 Або скарб ховає?
 Аж труситься. Із Умані
 Де-де чуть, гукають
 Товариші гайдамаки.
 Гонта мов не чує,—
 Синам хату серед степу
 Глибоку будує,
 Тай збудував. Бере синів,
 Кладає в темну хату,
 Й не дивиться, ніби чує:
 „Ми не Ляхи, тату!“
 Поклав обох; із кишені
 Китайку виймає;
 Поцілував мертвих в очі,
 Хрестить, накриває
 Червоною китайкою
 Голови козаці.
 Розкрив, ще раз подивився...
 Тяжко-важко плаче:
 — „Сини мої, сини мої!
 На ту Україну
 Подивіться! Ви за неї —
 Й я за неї гину.
 А хто мене поховає?
 На чужому полі
 Хто заплаче надо мною?
 Доле моя, доле!
 Доле моя, нещаслива,
 Що ти наробила?
 На що мені дітей дала?
 Чом мене не вбила?
 Нехай вони б поховали,
 А то я ховаю!“

Поцілував, перехрестив,
 Покрив, засипає:
 — „Спочивайте, сини мої,

В глибокій оселі!
 Сука-мати не придбала
 Нової постелі.
 Без васильків і без рути
 Спочивайте, діти,
 Та благайте, просіть Бога,
 Нехай на сім світі
 Мене за вас покарає,
 За гріх сей великий!
 Простіть, сини! Я прощаю,
 Що ви католики“.

Зрівняв землю, покрив дерном,
 Щоб ніхто не бачив,
 Де полягли Гонти діти,
 Голови козачі.
 — „Спочивайте, виглядайте,—
 Я швидко прибуду.
 Укоротив я вам віку,
 ! мені те буде!
 І мене вб'ють... коли-б швидче!
 Та хто поховає?
 Гайдамаки!... Піду ще раз,
 Ще раз погуляю!“

Пішов Гонта, похилившись;
 Іде, спотикнеться.
 Пожар світить; Гонта гляне,—
 Гляне, усміхнеться.
 Страшно, страшно усміхався,
 На степ оглядався,
 Утер очі... тільки мріє
 В диму, та й сховався.

ХІІ. ЕПІЛОГ. ¹⁾

Давно те минуло, як, мала дитина,
 Сирота в ряднині, я колись блукав
 Без свити, без хліба, по тій Україні,
 Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
 Давно те минуло, як тими шляхами,
 Де йшли гайдамаки—малими ногами
 Ходив я та плакав, та людей шукав,

¹⁾ Епілог—кінець мови.

Щоб добру навчили. Я тепер згадав,—
 Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.—
 Молодее лихо! Як-би ти вернулось—
 Проміняв би долю, що маю тепер.
 Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
 І батька, і діда старого згадаю...
 Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
 Бувало, в неділю, закривши Мінею, ¹⁾
 По чарці з сусідом випивши тієї,
 Батько діда просить, щоб той розказав
 Про Коліївщину, як колись бувало,
 Як Залізник, Гонта Ляхів покарав.
 Столітні очі, як зорі, сяли,
 А слово за словом сміялось, лилось:
 Як Ляхи конали як Сміла горіла.
 Сусіди од страху, од жалю німіли,
 І мені, малому, не раз довелось
 За титаря плакати. І ніхто не бачив,
 Що мала дитина у куточку плаче.
 Спасибі, дідусю, що ти заховав
 В голові столітній ту славу козачу:
 Я її унукам тепер розказав!

Вибачайте, люди добрі,
 Що козацьку славу
 Так навмання розказую,
 Без книжньої справи.
 Так дід колись розказував,
 Нехай здоров буде!
 А я за ним. Не знав старий,
 Що письменні люди
 Тії речі прочитають.
 Вибачай, дідусю,—
 Нехай лають! А я поки
 До своїх вернуся,
 Та доведу вже до краю,
 Доведу,—спочину,
 Та хоч кріз сон подивлюся
 На ту Україну,
 Де ходили гайдамаки
 З святими ножами,—
 На ті шляхи, що я міряв
 Малими ногами.

¹⁾ Чет'ї-Мінеї, або житія святих на кожен день.

Погуляли гайдамаки,
 Добре погуляли:—
 Трохи не рік шляхетською
 Кров'ю напували
 Україну, ¹⁾ та й замовкли,
 Ножі пощербили.
 Нема Гонти! Нема йому
 Хреста, ні могили;
 Буйні вітри розмахали
 Попіл гайдамаки,
 І нікому помолитись,
 Нікому заплакати!
 Один тільки брат названий
 Оставсь на всім світі;
 Та й той почув, що так страшно
 Пекельнії діти
 Його брата замучили,—
 Залізник заплакав
 Вперше зроду; сльози не втер,
 Умер неборака.
 Нудьга його задавила
 На чужому полі,
 В чужу землю положила: ²⁾
 Така його доля!
 Сумно-сумно гайдамаки
 Залізною силу
 Поховали, насипали
 Високу могилу;
 Заплакали, розійшлися,
 Відкіля взялися.
 Один тільки мій Ярема
 На кий похилився,
 Стояв довго.—„Спочинь, батьку,
 На чужому полі!

1) Шевченко тут помиляється: Коліївщина була не рік, а всього два місяці.

2) Зрадою взяли Ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах у польський лагерь недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою; Браніцький, польський генерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою—і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно Ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав, та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися. (Примітка Шевченка). На ділі ж, Залізняка заслано на Сибір, і там він помер.

Бо на своїм нема місця,—
Нема місця, волі...
Спи козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає“.

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.
Довго-довго оглядався,
Та й не видко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла,
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава.¹⁾
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть, завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають!“
Ревуть собі і ревтимуть,—
Іх люди минули;
А Україна—на-віки,
На-віки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.

¹⁾ Злодій, розбійник, або гайдамака—такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі. (Прим. Шевченка).

Все замовкло. Нехай мовчить:
На те Божа воля!

Тільки часом увечері,
По-над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:

„А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, Галайда!“

П Е Р Е Д М О В А.

По мові передмова,—можна б і без неї: Так ось бачтє щò: все, що я бачив надрукованого (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), всюди є передслово, а в мене нема. Як-бы я не друкував своїх „Гайдамаків“, то воно б не треба передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! Хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія!“ Так, далєбі так, вибачайте! Треба предисловія. Так як-же його скомпонувать, щоб знаєте, не було і кривди, не було і правди, а так, як всі предисловія komponуються? Хоч убий, не вмію: треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеться.

Начнем же рбо начало жити сие. Весело подивиться на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послушать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися Ляхи з козаками. Весело, а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ А надто, як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми—Слав'яне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться на-віки од моря і до моря славянська земля!

Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей: надрукованого і критикованного нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда вполовину видуманий, а смерть вільшанського титаря—правдива, бо ще є люди, котрі його знали¹⁾. Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла, може виведені в мене не так, як вони були,—за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде! коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „Коли стари люди брешуть, то й я з ними“.

1841.

Петербург.

¹⁾ Тільки він був не Вільшанський, а Млієвський.

Черниця Мар'яна.

(Частина поеми).

I.

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками
Де-які співали—
Про досвітки, вечорниці,
Та як була мати,
Щоб з козаком не стояла...
Звичайно—дівчата,
То про своє все й співають,
Яка про що знає.
Аж ось, з хлопцем старий сліпець
В село шкандибає;
В руках чоботи, на плечах
Латана торбина
У старого. А дитина,
Сердешна дитина,
Обідрана, ледве-ледве
Несе ноженнята...
Безталанний син Катрусі!
— „Дивіться, дівчата,
Кобзарь іде! кобзарь іде!“
Та всі, яко мога,
Хлопців кинули, побігли
Зострічать сліпого.
„Діду-серце, голубчику!
Заграй нам що-небудь!
Я шага дам, я—черешень,
Я напою медом;
А тим часом одпочинеш,
А ми потанцюєм.
Заграй же нам яку-небудь!“
— „Чую, любі, чую!
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве!
Заграв би вам, та, бачите,
Справи нема, справи.
Учора був на базарі,—
Кобза зопсувалась,
Розвалилася“.

— „А струни?“
 — „Тільки три осталося“.
 — „Та хоч на трьох яку-небудь!“
 — „На трьох? Ох, дівчата!
 І на одній колись-то грав,
 Та ба, вже не грати!
 Пострівайте ж, мої любі,
 Трошки одпочину...
 Сядьмо, хлопче!“

Посідали.
 Розв'язав торбину,
 Вийняв кобзу, разів зо два
 Ударив по рваних.
 „Що б вам заграць? Пострівайте!
 Черницю Мар'яну...
 Чи чували, чи не чули?...
 Слухайте ж, дівчата,
 Та кайтеся!“

II.

Давно колись
 Була собі мати;
 Був і батько, та не стало:
 Осталась вдовою,
 Та й немолодою,
 Із волами, із возами,
 З малою дочкою.
 Росла дочка Мар'яна,
 А виросла, як панна—
 Чорнобрива, уродлива,
 Хоч за пана гетьмана!
 Стала мати гадати
 Та зятя єднати,
 А Мар'яна не до пана
 Виходила стояти,—
 Не до пана товстого,
 Усатого старого,—
 До Петруся, в гаю, в лузі
 Що вечора святого.
 Розмовляла, жартувала,
 Обнімала, мліла,—
 В раю жила... а іноді
 Плакала, німіла.
 — „Чого плачеш, моя пташко?“
 Петро запитає.
 Вона гляне, усміхнеться:

— „І сама не знаю!“
 — „Може, думаєш, покину?
 Ні, моя рибчино!
 Буду ходить, буду любить,
 Поки не загину.
 Хіба було коли в світі,
 Щоб ті, що кохались,
 Розійшлися, не взялися,
 Живими остались?“
 — „Ти жартуєш, мій голубе!
 Ти чув, що співають?...
 То кобзарі вигадують,
 Бо, сліпі, не знають;
 Бо не бачать, що є брови,
 Чорні й карі очі,
 І високій стан козачий,
 І гнучкий дівочий;
 Що є коси, чорні коси,
 Козацька чуприна;
 Що на мову на Петрову
 В глухій домовині
 Усміхнуся, скажу йому:
 „Орле сизокрилий!
 „Люблю тебе й на тім світі,
 Як на сім любила“.
 Отак, серце, обнімімось,
 Отак поцілую!
 Нехай вкупі заховують!
 Умру—не почую...
 Не почую...“
 Обнялися,
 Обнялись, зомліли.
 Отак вони любилися,
 Отак і хотіли,
 Щоб на той світ переступить.
 Та не по їх стало...
 Що-вечора сходилися,
 І мати не знала,
 Де Мар'яна до півночі,
 З ким вона гуляла,
 „Воно мале, ще дитина,
 Нічого не знає...“
 Угадала стара мати,
 Та не все вгадала:
 Знать, забула, що колись же
 Сама дівувала?

Угадала мати: Мар'яна—дитина,
 Не знала як треба на сім світі жити;
 Думала,—ні люди, а-ні домовина
 З Петром не розлучать, уміла любити;
 Думала, що тільки кобзарі співають,—
 Бо, сліпі не бачать карих оченят,—
 Що тільки лякають молодих дівчат.
 Лякають, дівчата, правдою лякають!
 І я вас лякаю, бо те лихо знаю—
 Бодай на сім світі ніколи не знать
 Того, що я знаю!... Минуло, дівчата!
 Серце не заснуло,—я вас не забув;
 Люблю вас і досі, як діточок мати,
 Буду вам співати, поки не загину...
 Тоді, мої любі, як мене не стане,
 Згадайте про мене, про мою Мар'яну;
 Я вам з того світа серцем усміхнусь,
 Усміхнуся..."

Та й заплакав.

Дивились дівчата,
 Не питали, чого плаче,—
 Та й на що питати?
 Минулося,—помагало
 Ласкаве дівоче
 Щире слово...

III.

-- „Вибачайте!“

(Утер сліпі очі).
 „Вибачайте мої любі!
 Нехотя журюся.
 Так от, бачите, Мар'яна
 З убогим Петрусем
 Що-вечора розмовляла;
 А мати не знала,
 Дивувалась: „Що се таке
 Мар'яну спіткало?
 Чи не пристріт? Сяде шити—
 Не те вишиває;
 Замість „Гриця“, задумавшись,
 „Петруся“ співає;
 Часом сонна розмовляє,
 Подушку цілує..."
 Мати спершу сміялася,
 Думала: жартує;
 Потім бачить, що не жарту,
 Та й каже Мар'яні:

— „Треба буде старостів ждати,
 Та, може, й од пана.
 Ти вже виросла—нівроку,
 Уже й дівувала;
 Я вже думаю, що... бачиш...
 (На-силу сказала),
 Що вже й заміж... коли тее"...
 — „А за кого мамо?"
 — „Хто вподоба, то я й оддам".
 Співає Мар'яна:
 „Минулася твоя доля,
 Навіки минула!
 Чом ти вчора, як вернулась,
 Навік не заснула?
 Було б легше в домовині
 Одинокій спати,—
 Тоді, може б, над тобою
 Заплакала мати.
 Тепер мати не заплаче,
 Та й не заспіває;
 А лиха ще буде-буде,
 Поки заховають!"
 Отаке-то, мої любі,
 Бува на сім світі:
 Одна дочка у матері,
 Та й тій тяжко жити!...
 По садочку похожає,
 Слізоньки втирає;
 Поглядає на сонечко—
 Пече, а не сяє,
 Стоїть собі серед неба,
 Мов сміється з неї:
 Воно не зна, що Мар'яна
 Рада б під землю
 Заховаться од матері,
 Щоб не почуть знову
 Тії мови, що вже чула,
 Проклятої мови;
 Воно не зна, що як зайде
 Спочити за гаєм,
 Петрусь вийде на долину,
 Петрусь заспіває,
 Петрусь її розпитає,
 Як брат заговорить,
 Поцілує, розпитає
 Про лютее горе.

Не знала Мар'яна, чого серце мліє,
 Чого плачуть очі. На-що його знать?
 Хилиться тополя, куди вітер віє,—
 Тяжко самотній на степу стоять.
 Утомиться вітер—тополя спочине;
 Отак і дівоча мине хуртовина.
 Тяжко самотній в степу зустрічатъ,
 А ще гірше любій попередку знать,
 Де і як спіткає лихая година.
 Несподівано Мар'яна
 Зостріла недолю;
 Співа, було, а іноді
 Дає сльозам волю,
 Сама не зна, чого плаче;
 Може, серце й чує,
 Та не вміє розказати
 Про те, що віщує.
 Раз увечері Мар'яна,
 Як мати заснула,
 Пішла слухать соловейка,
 Мов зроду не чула.
 Вийшла в садок, послухала,
 Сама заспівала,
 Та й замовкла; під яблуню
 Тихесенько стала,
 Заплакала, як дитина
 Без матері плаче...
 Петро стоїть перед нею,—
 Нічого не бачить.

IV.

— „Оддай мене, моя мамо,
 Та не за старого,—
 Оддай мене, мое серце,
 Та за молодого!
 Нехай старий бурлакує,
 Гроші заробляє,
 А молодий мене любить,
 Долі не шукає;
 Не шукає, не блукає
 Чужими степами:
 Свої воли, свої вози,
 А між парубками,
 Як маківка на-вгороді,
 Цвіте—процвітає;
 Має поле, має волю,

Та долі не має.
 Його доля—мої брови,
 Мої карі очі;
 Мое слово—панство-царство:
 Нічого не схоче.
 У кайданах, моя сиза,—
 Та не сиротою!
 Тільки, мамо, щоб плакати,
 Щоб співать зо мною,—
 Оддай...“
 — „Дочко моя, Мар'яно!
 Оддам тебе за пана,
 За старого багатого,
 За сотника Івана“.
 — „Умру, серце-мамо,
 За сотником Іваном!“
 — „Не вмиреш,—будеш панувати,
 Будеш діток годувати!“

Мати галка, мати чорна
 Літаючи кряче;
 Чорнобрива дівчинонька,
 Ходя гаєм, плаче.
 Летить галка через балку,
 В степу погуляти,
 А дівчина нудить світом:
 Ні з ким розмовляти.
 Не пускає її мати
 Вранці до криниці,
 Ні жита жать, ні льону брать,
 Ні на вечорниці,
 Де дівчата з парубками
 Жартують, співають,
 Та про мене, чорнобриву,
 Нишком розмовляють:
 „Багатого дочка батька,
 Шляхетського роду...“
 — „Тяжко мамо, важко мамо!...
 На що дала вроду?
 На що брови змалювала,
 Дала карі очі?
 Усе дала, тільки долі,
 Долі дати не хочеш.
 На-що мене годувала,
 На-що доглядала?
 Токи лиха я не знала,
 Чом не захувала?“—

Не слухала стара мати,
 Лягла спочивати;
 А Мар'яна заплакала,
 Ледве пішла з хати.
 „Злякалася“—дума мати:
 „Нехай переплаче!“
 А Мар'яна за сльозами
 І світу не бачить.
 Пішла в садок... серце мліє,
 Як згадає пана.
 Серце моє, рибко моя!
 Мар'яно, Мар'яно!—
 Пострівайте!... Заспівала—
 Пішла луна гаєм:
 Не про „Гриця“—про „Петруся“
 Так і виливала.
 Заспіває, опиниться,
 Послуха, та знову,
 Аж голосок утомився.
 Петрової мови
 Не чує, нема, не гукає,
 Не кличе: „Мар'яно!
 Де ти, пташко? Вилинь, серце,
 Серденько кохаче!“
 Нема Петра, не чує Петра...
 Не вже-ж то покинув
 Сиротою чорнобриву
 При лихій годині?
 Побачимо... А тим часом
 По над темним гаєм,
 Як русалка жде місяця,
 Мар'яна блукає.
 Не співає чорнобрива,
 Тяжко-тяжко плаче,
 Ой вернися, подивися,
 Зрадливий козаче!
 Утомилась би Мар'яна,—
 Утоми не чує;
 Без Петруся в гаю, в лузі
 Ходячи ночує.
 На схід сонця червоніє,
 Ховаються зорі;
 Іде дівчина до хати,
 Несе своє горе.
 Прийшла в хату спала мати;
 Глянула на неї:

„Ой як-би ти, мамо, знала,
 Якою змією
 Окрутила моє серце,
 Рідної дитини!...“
 Та й упала на постелю,
 Як у домовину!...

1841.
 Петербург.

У т о п л е н а .

(Балада).

Вітер в гаї не гуляє,
 Вночі спочиває;
 Прокинеться, тихесенько
 В осоки питає:
 „Хто се, хто се по цім боці
 Чеше косу? Хто се?
 Хто се, хто се по тім боці
 Рве на собі коси?
 Хто се, хто се?“—тихесенько
 Спитає—повіє,
 Та й задріма, поки небо
 Не зачервоніє.

„Що се, що се?“ питаєте,
 Цікаві дівчата:
 Ото дочка по цім боці,
 По тім боці—мати.

Давно колись те діялось
 У нас в Україні.
 Серед села вдова жила
 У новій хатині,
 Білолиця, кароока
 І станом висока,
 У жупані, кругом пані,
 І зпереду й збоку.
 І молода—нівроку їй!
 А за молодою,
 А надто ще за вдовою,
 Козаки ордою
 Так і ходять. І за нею
 Козаки ходили,
 Поки вдова без сорома
 Дочку породила.
 Породила, та й байдуже!

Людям годувати
 В чужім селі покинула;
 Отака-то мати!..
 Пострівайте, що ще буде!
 Годували люди
 Дитиночку, а вдовиця,
 В неділю і в будень,
 З жонатими й з парубками
 Гуляла-гуляла,
 Аж поки не підтопталась,
 З лихом не спіткалась;
 Не счулася, як минули
 Літа молоді!...

Лихо, лихо: мати в'яне
 Дочка червоніє,
 Виростає... Та й виросла
 Ганна кароока,
 Як тополя серед поля,
 Гнучка та висока.

„Я Ганнусі не боюся!“
 Співає матуся;
 А козаки-молодики
 Б'ються за Ганнусю.
 А надто той рибалонька
 Молодеченький, жвавий,
 Мліє, в'яне, як зостріне .
 Гандзю кучеряву.

Побачила стара мати—
 Сказилася люта:
 „Чи бач, погань ростріпана,
 Байстря необуте!
 Ти вже виросла, дівуєш,
 З матері глузуєш?
 Пострівай же, ось я тебе,
 Голубко, узую
 В черевики!...“

І од злости
 Зубами скрегоче.
 Отака-то була мати!
 Де-ж серце жіноче,
 Серце матері?.. Ох, лихо,
 Лишенько, дівчата:
 Мати стан гнучкий, високий,
 А серця не мати!
 Зогнеться той стан високий,

Брови полиняють,
 І не счується... А люди,
 Сміючись, згадають
 Ваші літа молодії,
 Та й скажуть: ледащо!
 Тяжко плакала Ганнуса,
 І не знала, за що,—
 За що мати знущується,
 Лає, проклинає,
 Свое дитя без сорома
 Байстрям нарікає.
 Байстрям... Кого, лютий кате?
 Кого ти катуєш?
 За-що, за-що дитя своє
 Молоде мордуєш?

Катувала, мордувала,
 Та не помагало:
 Як маківка на городі,
 Ганна розцвітала;
 Як калина при долині
 Вранці під росою,
 Ганнусенька червоніла,
 Милася сльозою.
 „Заворожена,—стрівай же!“
 Шепче люта мати:
 „Треба трути роздобути,
 Треба йти шукати
 Стару відьму!“

Найшла відьму

І трути достала,
 І трутою до схід сонця
 Дочку напувала.
 Не допомгло. Клене мати
 Той час і годину,
 Коли на світ породила
 Нелюбу дитину.
 — „Душно мені. Ходім, дочко,
 До ставка купатись!“
 — „Ходім, мамо!“

На березі

Ганна роздяглася.
 Роздяглася, розкинулась
 На білій сорочці;
 Рибалонька, кучерявий
 Мліє на тім боці.

І я колись... І досі ще
 Сором, як згадаю.
 Цур же йому! Калиною
 Себе забавляє,
 Гне стан гнучий Ганнусенька,
 На сонечку гріє.
 Мати дивиться на неї,
 Од злости німіє,—
 То жовтіє, то синіє;
 Розхрістана, боса,
 З роту піна—мов скажена,
 Рве на собі коси;
 Кинулася до Ганнусі
 І в коси впилася.
 „Мамо! мамо! Що ти робиш?“
 Хвиля роздалася,
 Закипіла, застогнала,
 І обох покрила.
 Рибалонька кучерявий
 З усієї сили
 Кинувсь в воду; пливе, синю
 Хвилю роздирає,
 Пливе, пливе—от-от доплив!
 Пірнув, виринає—
 І утоплону Ганнусю
 На берег виносить,
 Із рук матері залякких
 Вириває коси.
 — „Серце моє! Доле моя!
 Розкрий карі очі!
 Подивися! Усміхнися!
 Не хочеш? Не хочеш?“
 Плаче, пада коло неї,
 Розкрива, цілує
 Мертві очі. „Подивися!...
 Не чує! не чує!“
 Лежить собі на пісочку,
 Білі рученята
 Розкидала; а за нею
 Стара люта мати:
 Очі вивернуло з лоба,
 Од страшної муки
 Втерєбила в пісок жовтий
 Старі сині руки!
 Довго плакав рибалонька:
 — „Нема в мене роду,

Нема долі на сім світі!
 Ходім жити в воду!"
 Підняв її, поцілував.
 Хвиля застогнала,
 Розкрилася, закрилася,
 І сліду не стало...

З того часу ставок чистий
 Заріс осокою;
 Не купаються дівчата,—
 Обходять горою;
 Як угледять, то хрестяться,
 І зовуть заклятим.
 Сумно-сумно кругом його...
 А вночі, дівчата,
 Впливає з води мати,
 Сяде по тім боці,—
 Страшна, синя, розхрістана,
 І в мокрій сорочці;
 Мовчки дивиться на сей бік,
 Рве на собі коси...
 А тим часом синя хвиля
 Ганнусю виносить:
 Голісінька, стрепенеться,
 Сяде на пісочку...
 І рибалка впливає,
 Несе на сорочку
 Баговіння зеленого;
 Поцілує в очі—
 Та і в воду: соромиться
 На гнучкий дівочий,
 На стан голий подивиться...
 І ніхто не знає
 Того дива, що твориться
 Серед ночі в гаї.
 Тільки вітер з осокою
 Шепче: „Хто се, хто се
 Сидить сумно над водою,
 Чеше довгі коси?"

Г а м а л і я.¹⁾

Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на Турка стати?
Не чуємо на чужині.
„Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,²⁾
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!
„Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами!
„Ой Боже наш, Боже! Хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо, та й загинем!“
Отак у Скутарі³⁾ козаки співали;
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор⁴⁾ аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате-Луже?
Хортице⁵⁾-сестро?“

¹⁾ Отамана козацького Гамалії справді не було. Шевченко вигадав його,—так само, як російський письменник Гоголь вигадав Тараса Бульбу,—на те, щоб показати, які були колись отамани козацькі та як вони козакували.

²⁾ Великим Лугом, за часів козацтва, прозивалася велика низина на лівому боці Дніпра, з плавнями, очеретами. У піснях козацьких співається: „Гей Січ—мати, а Великий Луг—батько“.

³⁾ Скутара—передмістя Царьграду, або Константинополя, столиці турецької.

⁴⁾ Босфор—морська протока по під Царьградом.

⁵⁾ На острові Хортиці була Запорозька Січ.

Загула

Хортиця з Лугом: „Чую, чую!“
 І Дніпр укрили байдаки,
 І заспівали козаки:

„У Туркені, по тім боці,
 Хата на помості.
 Гай, гай! Море, грай,
 Реви, скелі ламай!
 Поїдемо в гості.

„У Туркені у кишені
 Таляри, дукати.
 Не кишені трусить,—
 Ідем різать, палить,
 Братів визволяти!

„У Туркені яничари
 І баша на лаві.
 Гой-ги, вороги!
 Ми не маєм ваги!
 Наша воля й слава!“

Пливуть собі співаючи;
 Море вітер чує.
 Попереду Гамалія
 Байдаком керує.
 — Гамаліє! Серце мліє:
 Сказилося море.
 — Не злякає!—І сховались
 За хвилі, за гори.

Дрімає в гаремі—в раю Візантія
 І Скутар дрімає; Босфор клетотить,
 Неначе скажений; то стогне, то виє:
 Йому Візантію хочеться збудить.
 „Не буди, Босфоре, буде тобі горе!
 Твої білі ребра піском занесу,
 У мул поховаю!“—реве сине море—
 „Хіба ти не знаєш, яких я несу
 Гостей до султана?“

Так море спиняло
 (Любило завзятих чубатих Слав'ян).
 Босфор схаменувся. Туркенья дрімала,
 Дрімав у гаремі ледачий султан.

Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
 Козаки-сердеги. Чого вони ждуть?
 По своєму Бога в кайданах благають,
 А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України!
 Не дай пропасти на чужині,
 В неволі вольним козакам!
 І сором тут, і сором там:
 Вставать з чужої домовини,
 На суд Твій праведний прийти,
 В залізі руки принести,
 І перед всіми у кайданах
 Стать козакові!...“

— Ріж і бий!
 Мордуй невіру бусурмана!
 Кричать за муром. Хто такий?
 Гамаліє! Серце мліє:
 Скутарь скаженіє!
 — „Ріжте, бийте!“ на фортеці¹⁾
 Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара;
 Ревуть, лютують вороги;
 Козацтво преться без ваги —
 І покотились яничари.

Гамалія по Скутарі—
 По пеклу гуляє,
 Сам хурдигу розбиває,
 Кайдани ламає.
 — „Вилітайте, сірі птахи,
 На базар до паю!“
 Стрепенулись соколята,
 Бо давно не чули
 Хрещеної тії мови.
 І ніч стрепенулась:
 Не бачила, стара мати,
 Козацької плати.
 Не лякайся, подивися
 На бенкет козачий!
 Темно всюди, як у будень,—
 А свято чималє!
 Не злодії з Гамалієм

¹⁾ Фортеця — кріпость.

Ідять мовчки сало
Без шашлика.

— „Засвіtimo!“

До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Византія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Византія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає—
І на ножах в крові німіє.
Скутарь, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шапками козаки
І насилають байдаки.
Горить Скутарь, стихає робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки—та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайне Запорожці,
Пливучи співають:

„Наш отаман Гамалія.
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,—
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару;

Сидять брати Запорожці,
 Дожидають кари.
 Ой як крикнув Гамалія:
 „Брати, будем жити,—
 Будем жити, вино пити,
 Яничара бити,
 А курені килимами,
 Оксамитом крити!“
 Вилітали Запорожці
 На лан жито жати;
 Жито жали, в копи клали,
 Гуртом заспівали:
 „Слава тобі, Гамаліє,
 На весь світ великий,—
 На весь світ великий,
 На всю Україну,
 Що не дав ти товариству
 Згинуть на чужині!“

Пливуть співаючи; пливе
 Позад завзятий Гамалія,
 Орел орлят мов стереже.
 Із Дарданелів ¹⁾ вітер віє,
 А не женеться Византія:
 Вона боїться, щоб Чернець ²⁾
 Не засвітив Галату ³⁾ знову,
 Або гетьман Іван Підкова ⁴⁾
 Не кликнув в море на ралець.
 Пливуть собі...

А із-за хвилі
 Сонце хвилю червонить;
 Перед ними море миле
 Гомонить і клекотить.

Гамаліє! Вітер віє,
 Ось-ось наше море!...
 І сховалися за хвилі,
 За живії гори.

1842.

Петербург.

¹⁾ Дарданели—протока морська коло Царьграду з Чорного моря в море Середземне.

²⁾ Чернець (монах)—гетьман козацький Петро Конашевич-Сагайдачний. Чернець він через те, що перед смертю козаки часто йшли в монастир спасатися (приміром, Семен Палій). Може, Шевченко думав, що й Сагайдачний перед смертю зробився ченцем, хоч цього не було.

³⁾ Галата—передмістя Царьграду, або Константинополя.

⁴⁾ Іван Підкова—отаман козацький у XVI столітті.

Розрита могила.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровали,
За-що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— „Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широких світі;
Панувала... О Богдане, ¹⁾
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що колишучи співала
Про свою долю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!...
Ой Богдане, Богданочку!
Як-би була знала—
У колись б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродаї
Жидові, Німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає...
А тим часом перевертні
Нехай підростають,

¹⁾ Гетьман Богдан Хмельницький.

Та допоможуть Москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Поспішайте ж, недолюдки,
Матір' катувати!"

На четверо розкопана
Розрита могила...
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки?

— Ех, як-би то,
Як-би то знайшли те, що там схоронили,—
Не плакали б діти, мати не журилась...

1843. 9/X.

Березань (у Полтавщині).

Ч и г и р и н.

(М. С. Щепкину). ¹⁾

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає;
Над землею летять літа,
Дніпро висихає;
Розсипаються могили,
Високі могили,
Твоя слава,—і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв,—
І на сміх не скаже!
За-що боролись ми з панами?
За-що ми різались з Ордами?
За-що скородили списками
Татарські ребра? Засівали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили.

¹⁾ Михайло Щепкин—був славетний артист російський: прегарно грав в театрі. Грав він і в українських комедіях. Був великий приятель Шевченка.

Що-ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута,
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраєнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний!
Проспав-єси степи, ліси
І всю Україну!
Спи-ж, повитий Жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Поростуть—гетьмани!

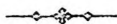
Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.

Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово;
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги;
Може, з'орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,—
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,

Гниле серце, трудне,
 І вицідять сукровату,
 І наллють живої
 Козацької тії крові,
 Чистої, святої.
 Може, може... а між тими,
 Між ножами— рута
 І барвінок розів'ється,
 І слово забуте,
 Мое слово тихе, сумне,
 Богобоязливе
 Згадається,— і дівоче
 Серце боязливе
 Стрепенеться, як рибонька,
 І мене згадає,—
 Слово моє, сльози мої,—
 Раю ти мій, раю!

Спи, Чигринне! Нехай гинуть
 У ворога діти!
 Спи, гетьмане, поки встане
 Правда на сім світі!

1844. 19/II.
 Петербург.

С о в а.

Городила мати сина
 В зеленій діброві;
 Дала йому карі очі
 І чорнії брови.
 Китайкою повивала,
 Всіх святих благала,
 Та щоб йому всі святії
 Талан-долю слали:
 „Пошли тобі, Матір-Божа,
 Тії благодаті,
 Всього того, чого мати
 Не зуміє дати!“
 До схід сонця воду брала,
 В барвінку купала,
 До півночі колихала,
 До світа співала:

„Е-е... лю-лі...
 Питала зозулі,—
 Зозуля кувала,

Правдоньку казала:
 Буду сто літ жити,
 Тебе годувати,
 В жупані ходити,
 Буду панувати.
 Ой, виростеш, сину,
 За півчварта ¹⁾ року,
 Як княжа дитина,
 Як ясень високий,
 Гнучкий і дебелий,
 Щасливий, веселий
 І не садинокій.
 Найду тобі рівню,
 Хоч за морем синім,
 Або крамарівну,
 Або сотниківну,
 Таки панну, сину,
 У червоних черевиках,
 В зеленім жупані,
 По світлиці похочає,
 Як пава, як пані,
 Та з тобою розмовляє;
 В хаті, як у раї;
 А я, сину, на покуті
 Тільки поглядаю.

Ой, сину, мій сину,
 Моя ти дитино!
 Чи є кращий на всім світі,
 На всій Україні!
 Нема кращого й не буде,—
 Дивуйтеся, люди!
 Нема кращого!.. А долю...
 Долю роздобуде!..“

Ой зозуле, зозуленько,
 На що ти кувала?
 На що ти їй довгі літа,
 Сто літ накувала?
 Чи є-ж така на сім світі
 Слухняная доля?
 Ох, як би то!.. Вміла-б мати
 З німецького поля
 Своім діточкам закликать
 І долю і волю,

1) Півчварта—три з половиною.

Та ба!.. а зле безталання
Зострінеться всюди —
І на шляху і без шляху,—
Усюди, де люди."

Кохалася мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохалася... А тим часом
Батько умірає.
Осталася удовою,
Хоч і молодою,
І не одна... Та все-ж тяжко...
З горем та нудьгою,
Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.
Ізнищіла, ізмарніла,
Кинула господу,—
Пішла в найми... не минула
Лихої пригоди.
І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три копи
Жупанок купила,
Щоб і воно—удовине—
До школи ходило.

Ой, талане, талане,
Удовиний поганий!
Чи ти в полі, чи ти в гаї,—
Обідраний цигане,—
З бурлаками гуляєш?
Тече вода і на гору
Багатому в хату,
А вбогому в яру треба
Криницю копати.
У багатих ростуть діти—
Верба при долині;
А у вдови одним-одно,
Та й те, як билина.

Діждалася вдова долі,
Зросту того сина:
І письменний і вродливий,
Квіточка-дитина!
Як у Бога за дверима,

Вдова панувала,
 А дівчата лицялися,
 І рушники дбали.
 Полюбила багата—
 Не поцілувала;
 Вишивала шовком хустку—
 Не подарувала.
 Крались злидні із-за моря
 В удовину хату,
 Та й підкрались: стали хлопців
 В кайдани кувати.
 Та повезли до прийому
 Битими шляхами.
 Пішла й вдова з матерями—
 З дрібними сльозами.
 Де на ніч ставали—
 Сторожу давали,
 Стару вдову до обозу
 Та й не допускали.
 Ой привезли до прийому,
 Чуприни голити:
 Усе дрібні, усе малі,—
 Все багатих діти,—
 Той каліка-недоріка,
 Той не вміє стати,
 Той горбатий, той багатий,—
 Тих чотирі в хаті.
 Усі не в-лад, усіх назад,—
 В усіх доля—мати.
 А у вдови один син,
 Та й той як раз під аршин.
 Покинула знову хату,
 Синову господоу,
 Пішла в найми, за хліб черствий
 Жидам носить воду,—
 Бо хрещені не приймають:
 — „Стара, кажуть, стала,
 Не здужає...“ і огризок
 В вікно подавали
 Христа ради... Не дай, Боже,
 Такого дожити!
 Не дай, Боже, в багатого
 І пити попросити!
 По копійці заробляла,
 Копу назбирала,

Та до сина лист писала,
 У військо послала,—
 Полегшало. Минає рік,
 І другий минає;
 І четвертий, і десятий,—
 А чутки немає;
 Нема чутки. Що тут робить?
 Треба торбу брати
 Та йти... іти собак дражнить
 Од хати до хати.
 Взяла торбу, пішла селом,
 На вигоні сіла,
 І в село вже не верталась,
 День і ніч сиділа
 Коло коворота. Літо
 За літом минає.
 Помарніла, скалічила,—
 Ніхто й не пізнає.
 Та й кому там пізнавати
 Каліку убогу!
 Сидить собі та дивиться
 В поле, на дорогу.
 І світає, і смеркає,
 А москаля—її сина—
 Немає, немає....

По-над ставом у-вечері
 Хитається очерет;
 Дожидає сина мати
 До досвіта вечерять.

По-над ставом у-вечері
 Шепочеться осока.
 Дожидає в темнім гаї
 Дівчинонька козака.

По-над ставом вітер віє,
 Лози нагинає;
 Плаче мати—одна в хаті,
 А дівчина в гаї.
 Поплакала чорнобрива,
 Та й стала співати;
 Поплакала стара мати,
 Та й стала ридати.
 І молилась, і ридала,
 Кляла все на світі.
 Ох, тяжкі ви, безталанні,
 У матері діти!

Скалічені старі руки
 До Бога здіймала,
 Свою долю проклинала,
 Сина вимовляла;
 То од жалю одходила
 І мовчки журилась
 Та на шлях той недалекий
 Крізь сльози дивилась,—
 І день і ніч дивилася,
 Та й стала питати:
 „Чи не чув хто, чи не бачив
 Москаля-салдата,
 Мого сина?...“ Ніхто не чув,
 Ніхто і не бачив.
 Сидить вона, не йде в село,
 Не пита й не плаче.
 Одуріла! І цеглину
 Муштрує,—то лає,
 То годує, як дитину,
 Й сином називає
 І нищечком—тихесенько,
 Крізь сльози, співає:

„Змія хату запалила,
 Дітям каші наварила,
 Поморщила постолі,—
 Полетіли москалі,
 Сірі гуси в ирій, в ирій,
 По чотири, по чотири,
 Полетіли—„гел-гел!“—
 На могилі орел,—
 На могилі, серед ночі,
 У козака вийма очі,
 А дівчина в темнім гаї
 Його з війська виглядає“...

В-день, лазила по смітниках,
 Черепки збірала,
 Примовляла,—то синові
 Гостинця ховала;
 А уночі розхрістана
 І простоволоса
 Селом ходить, то співає,
 То страшно голосить.
 Люди лаяли... бо, бачте,
 Спать їм не давала

Та кропиву під їх тином
І бур'ян топтала.
Діти бігали з паліччям
Удень за вдовою
По улицях та, сміючись,
Дражнили—с о в о ю...

1844. 6/V.
Петербург.

Дівочії ночі.

Висушили карі очі
Дівочії ночі.
Черниця Мар'яна.

Розплелася густа коса
Аж до пояса,
Розкрилися перси-гори—
Хвилі серед моря,
Засіяли карі очі—
Зорі серед ночі,
Білі руки простяглися,—
Так би й обвилися
Кругом стану,—і в подушку
Холодну впилися
Та й заклакли, тай замерли,
З плачем рознялися:
„На-що мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини,
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! серце моє!
Тяжко тобі битись
Одинокому! З ким жити,—
З ким, світе лукавий,
Скажи мені?... На-що мені
Тая слава!... слава...
Я любить, я жити хочу,
Серцем—не красою!
А мені ще й завидують,
Гордою і злою
Злиї люди нарікають;
А того й не знають,
Що я в серце заховала...
Нехай нарікають.

Гріх їм буде... Боже милий!
 Чому ти не хочеш
 Укоротить свої темні,
 Тяжкі мені ночі!
 Бо я вдень не одинока—
 З полем розмовляю,—
 Розмовляю і недолю
 В полі забуваю.
 А вночі..."

Та й оніміла,
 Сльози полилися...
 Білі руки простяглися,
 В подушку впилися.

1844. 18 V.
 Петербург.

С О Н.

Духъ истины, его же
 міръ не можетъ пріяти,
 яко не видитъ его, ни-же
 знаетъ его.

Іоан. гл. XIV, ст. 17.

У всякого своя доля
 І свій шлях широкий:
 Той мурує, той руйнує,
 Той неситим оком
 За край світа зазирає,
 Чи нема країни,
 Щоб загарбать і з собою
 Взять у домовину,
 Той тузами обірає
 Свата в його хаті,
 А той нишком у куточку
 Гострить ніж на брата;
 А той, тихий та тверезий,
 Богобоязливий,
 Як кішечка підкрадеться,
 Вижде нещасливий
 У тебе час, та й запустить
 Пазурі в печінки,—
 І не благай: не вимолять
 Ні діти, ні жінка;
 А той, щедрий та розкішний,
 Все храми мурує,
 Та „отечество“ так любить,
 Так за ним бідкує,

Та так з його, сердешного,
Кров, як воду, точить!...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай!“—каже.
„Може, так і треба“.

— Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На цім світі бажаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменіться:
Усі на цім світі,—
І царята і старчата,—
Адамови діти!
І той, і той... А що-ж то я?
— Ось-що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалкуєте—
Єй Богу, не чую!
І не кричіть!—Я свою п'ю,
А не кров людськую.

Отак, ідучи по-під-тинню
З бенкету п'яний уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає,—
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать:
І в серці, і в хаті.
Ото-ж я ліг і спати;
А вже підпилий як засне,
То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон-же, сон, на причуд дивний,
Мені приснився:
Найтверезіший би упився,
Скупий Жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива;
Та чорта з-два!

Дивлюсь: так, буцім-то сова
 Летить лугами, берегами,
 Та нетрями,
 Та глибокими ярами,
 Та широкими степами,
 Та байраками;
 А я за нею, та за нею,
 Лечу й прощаюся з землею.

„Прощай, світе! Прощай, земле,
 Неприязний краю!
 Свої муки, свої люті
 В хмарі заховаю.
 А ти, моя Україно,
 Безталанна вдово!
 Я до тебе літатиму
 З хмари на розмову,
 На розмову тиху, сумну,
 На раду з тобою;
 Опівночі падатиму
 З чистою росою.
 Порадимось, посумуєм,
 Поки сонце стане,
 Поки твої малі діти
 На ворога стануть.
 Прощай же ти, моя нене,
 Удово-небого!
 Годуй діток: жива правда
 У Господа Бога!“

Лечу... Дивлюся—аж світає,
 Край неба палає;
 Соловейко в темнім гаї
 Сонце зустрічає;
 Тихесенько вітер віє;
 Степи, лани мріють;
 Між ярами над ставами
 Верби зеленіють;
 Сади рясні похилились;
 Тополі по волі
 Стоять собі, мов сторожа,
 Розмовляють в полі.
 І все то те, вся країна,
 Повита красою,
 Зеленіє, вмивається
 Ранньою росою,

Вмивається, красується,
 Сонце зустрічає,—
 І нема тому почину,
 І краю немає.
 Ніхто його не додбає
 І не розруйнує,
 І все-то те... Душѐ моя!
 Чого-ж ти сумуєш?
 Душе моя убогая!
 Чого марно плачеш?
 Чого тобі шкода?

Хіба ти не бачиш?
 Хіба ти не чуєш людського плачу?
 То глянь, подивися! А я полечу
 Високо-високо за синії хмари;
 Немає там власти, немає там кари,
 Там сміху людського і плачу не чуть.
 Он глянь,—у тім раї, що ти покидаєш,
 Латану свитину з каліки знімають,
 З шкурою знімають,—бо нічим обуть
 Панят недорослих. А он розпинають
 Вдову за подушне, а сина кують,
 Єдиного сина, єдину дитину,—
 Єдину надію!—в військо оддають,
 Бо його, бач, трохи... А он-де під тином
 Опухла дитина голодная мре,
 А мати пшеницю на панщині жне.

А он—бачиш? Очі, очі!
 На-що ви здалися?
 Чом ви з-малку не висохли,
 Слізьми не злилися?
 То покритка по-під-тинню
 З байстрам шкандибає,—
 Батько й мати одцурались,
 Й чужі не приймають,
 Старці навіть цураються...
 А панич не знає:
 З двадцятьою, недолюдок,
 Душі пропиває.

Чи Бог бачить із-за хмари
 Наші сльози, горе?
 Може, й бачить, та поміга—
 Як і оті гори
 Предковічні, що политі
 Кровію людською!...

Душе моя убогая,
 Лишенько з тобою!
 Уп'ємося отрутою,
 В кризі ляжем спати,
 Пошлем душу аж до Бога,
 Його розпитати:
 Чи довго ще на цім світі
 Катам панувати?

Лети ж, моя думо, моя люта муко!
 Забери з собою всі лиха, всі зла,
 Своє товариство! Ти з ними росла,
 Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
 Тебе повивали. Бери ж їх, лети,
 Та по всьому небу орду розпусти!
 Нехай чорніє, червоніє,
 Полум'ям повіє,
 Нехай знову риги змія,
 Трупом землю криє.
 А без тебе я де-небудь
 Серце заховаю.
 А тим часом пошукаю
 На край-світа раю.

І знов лечу по-над землею,
 І знов прощаюся я з нею.
 Тяжко матір покидати
 У безверхій хаті,
 А ще гірше дивитися
 На сльози та лати.
 Лечу, лечу, а вітер віє;
 Передо мною сніг біліє;
 Кругом бори та болота;
 Туман, туман та пустота,
 Людей не чуть,—не знать і сліду
 Людської страшної ноги...

„І вороги й не-вороги,
 Прощайте! В гості не приїду.
 Упивайтесь, бенкетуйте!
 Я вже не почую,—
 Один собі на вік-віки
 В снігу заночую.
 І поки ви дознаєтесь,
 Що ще єсть країна
 Неполита слізьми, кров'ю,

То я одпочину,
Одпочину..."

Аж слухаю—
Загули кайдани
Під землею. Подивлюся...
О, люде поганий!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні! Вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі! За-що ж кара?
За-що мені муки?
Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І галичі силу
Думи розпустили?

За-що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
А коли я спокутую?
Коли діжду краю?
Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня...
Мов із тісної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити;
Ні, то люди, живі люди,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому. То каторжні!...
А за-що? Те знає
Вседержитель; а, може, ще
Й Він не добачає!
Он-де злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче,—
Недобитка, товариша,
Зарізати хоче;
А між ними, запеклими,

В кайдани убраний,
 Царь всесвітній, царь волі, царь
 Штепом увінчаний ¹⁾,
 В муці, в каторзі—не просить,
 Не плаче, не стогне:
 Раз добром налите серце—
 Ввік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожеві квіти?
 Доглядані, смілі, викохані діти?
 Кому-ж ти їх, друже; кому передав?
 Чи, може, на-віки в серці заховав?
 Ой не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
 Зійдуть і ростимуть, і вийдуть з них люди.

Чи ще митарство, чи вже буде?
 Буде, буде, бо холодно,—
 Мороз розум будить.

І зноз лечу. Земля чорніє.
 Дрімає розум, серце мліє.
 Дивлюся: хати над шляхами,—
 То город із стома церквами;
 А в городі, мов журавлі,
 Замуштрували москалі:
 Нагодовані, обуті
 І кайданами окуті,
 Муштруються. Далі гляну,—
 У долині, мов у ямі,
 На багнищі город мріє;
 Над ним хмарою чорніє
 Тумач тяжкий... Долітаю,—
 То город без краю.
 Чи то турецький?
 Чи то німецький?
 А може те, що й московський!
 Церкви та палати,
 Та пани пузаті,
 І ні однісінької хати!
 Смеркалося. Огонь... огнем.
 Кругом запалало,—
 Аж злякався. „Ура! Ура!
 Ура!“ закричали.

¹⁾ Шевченко має тут на думці борця за волю і правду, письменника-поета, котрого за сміливе слово загнали на каторгу і посадили разом з злочинцями та розбійниками.

„Цу-цу, дурні! Схаменіться!
 Чого се ви раді?
 Що орете?“ — „*Ужой хохол!*
Не знаєт параду!
У нас парад. Сам изволит
Сьогодні гуляти.“
 — „Та де-ж вона, тая цяця?“
 — „Вон—видишь палаты?“
 Штовхаюсь я; аж землячок,
 Спасибі признався,
 З цинковими гудзиками:
 „Гдѣ ты здѣсь узялся?“
 — „З України!“ — „Да как же ты.
 Й говорить не вмієшь
 По здѣшньому?“ — „Ба ні, кажу,
 Говорить я вмію,
 Та не хочу“ — „Ужой чудак!
 Я всѣ входы знаю;
 Я здѣсь служу: коли хочешь,
 В дворец попытаюсь
 Ввести тебе. Только, знаєшь,
 Мы, брат, просвѣщенны,—
 Не поскупись полтинкою.“
 — „Цур тобі, мерзений
 Каламарю!“

І зробився
 Я знову незримий,
 Та й пропхався у палати.
 Боже мій єдиний!
 Так от-де рай! Уже на-що
 Золотом облиті
 Блюдолизи! Аж ось і сам,
 Високий, сердитий,
 Виступає. Обік його
 Жіночка небога,
 Мов' опеньок засушений,
 Тонка, довгонога,
 Та ще й на лихо сердешна.
 Хита головою.
 — „Так оце-то та богиня?!
 Лишенько з тобою!
 А я, дурний, не бачивши,
 Тебе, цяцю, й разу,
 Та й повірив тупорилим
 Твоїм віршомазам!“

От-то дурний! А ще й битий!
 На квіток повірив
 Москалеві! От і читай,
 І йми ти їм віри!“

За панами—панства, панства
 У сріблі та златі!
 Мов кабани годовані,
 Пикаті, пузаті!
 Аж потіють та товпляться,
 Щоб то ближче стати
 Коло самих: може, вдарять,
 Або дулю дати
 Благоволять—хоч маленьку,
 Хоч пів-дулі, аби тільки
 Під самую пику.
 І всі у-ряд поставали,
 Ніби без'язики,
 А-ні телень!.. Царь цвенькає,
 А диво-цариця,
 Мов та чапля між птахами,
 Скаче, бадьориться.

Довгенько вдвох походили,
 Мов сичі надуті,
 Та щось нишком розмовляли
 (Здалека не чути)—
 Об „отечестаі,“ здається,
 Та нових петлицях,
 Та об муштрах ще новіших;
 А потім цариця
 Сіла мовчки на дзиглику.
 Дивлюсь: цар підходить
 До найстаршого, та в пику
 Його як затопить!
 Облизався неборака,
 Та меншого в пузо—
 Аж загуло!.. А той собі
 Ще меншого туза
 Межі плечі; той—меншого,
 А менший малого,
 А той дрібних; а дрібнота
 Уже за порогом
 Як кинеться по вулицях,
 Та й давай місити
 Недобитків православних,
 А ті голосити,

Та верещать, та як ревнуть:
 „Гуля наш батюшка, гуля!
 Ура! ура! ура-а-а!“

Зареготався я, та й годі;
 А й мене дагнули
 Таки добре. Перед світом
 Усе те заснуло;
 Тільки де-де православні
 По кутках стогнали,
 Та стогнучи, за батюшку
 Господа благали.
 Сміх і сльози! От пішов я
 Город озирати.
 Там ніч, як день. Дивлюся я:
 Палати, палати
 По-над тихою рікою, ¹⁾
 А берег обшитий
 Увесь каменем. Дивуюсь,
 Мов несамошитий:
 Як то воно зробилося
 З калюжі такої
 Таке диво! Отут крові
 Полито людської
 І без ножа! По тім боці
 Твердиня й дзвіниця, ²⁾
 Мов та швайка загострена,—
 Аж чудно дивиться,
 І дзигарі теленькають.
 От я повертаюсь—
 Аж кінь летить, копитачи
 Скелю розбиває.
 А на коні сидить охляп,
 У свиті—не свиті,
 І без шапки; якимсь листом
 Голова повита.
 Кінь басує,—от-от річку,
 От-от перескочить.
 А він руку простягає,
 Мов світ увесь хоче
 Загарбати. Хто-ж се такий?
 От собі й читаю,
 Що на скелі ³⁾ наковано:

¹⁾ Річка Нева.

²⁾ Петропавлівська кріпость з церквою Петра й Павла.

³⁾ На пам'ятнику.

„Первому Вторая“
 Теке диво поставила.
 Тепер же я знаю:
 Се той Первий ¹⁾, що розпинав
 Нашу Україну,
 А Вторая ²⁾ доканала
 Вдову-сиротину.
 Кати, кати, людодіди!
 Наїлись обоє,
 Накралися! А що взяли
 На той світ з собою?
 Тяжко, тяжко мені стало,
 Так, мов я читаю
 Історію України.
 Стою, замираю.
 А тим часом тихо, тихо
 Та сумно співає
 Щось такеє невидиме:

„Із города, із Глухова
 Полки виступали
 З заступами на лінію, ³⁾
 А мене послали
 У столицю з козаками
 Наказним гетьманом. ⁴⁾
 О, Боже мій милосердний!
 О, царю поганий!
 Царю прòклятий, неситий,
 Гаспиде лукавий!
 Що ти зробив з козаками?
 Болота засипав
 Благородними кістками!
 Поставив столицю
 На їх трупах катованих
 І в темній темниці
 Мене, вольного гетьмана,
 Голодом замучив,
 У кайданах!.. ⁵⁾ Царю, царю!

¹⁾ Царь московський Петро Первий, або Великий.

²⁾ Катерина II (Вторая).

³⁾ Царь Петро заставляв українських козаків сипати вали та копати рови на грانیці з Татарами.

⁴⁾ Царь Петро вислав на північ більш 20000 козаків, з наказним гетьманом Павлом Полуботком, щоб вони копали канави та розчищали на болоті місце під столицю Петербург. Більша половина козаків там і лягла трупом в тому болоті.

⁵⁾ Наказного гетмана Павла Полуботка Петро посадив у Петропавлівську кріпость, і він там помер.

І Бог не розсудить
 Нас з тобою: кайданами
 Скований зо мною
 На вік-віки. Тяжко мені
 Вітатъ над Невою!
 України далекої,
 Мсже, вже немає...
 Полетів би, подивився,
 Так Бог не пускає.
 Може, Москва випалила
 І Дніпро спустила
 В синє море? розкопала
 Високі могили,
 Нашу славу? Боже милий!
 Зжалься, Боже милий!"

Та й замовкло. Дивлюся я:
 Біла хмара криє
 Сіре небо; а в тій хмарі—
 Мов звір в гаї вие.
 То не хмара,—біла пташка
 Хмарою спустилась
 Над царем тим мусянжовим,¹⁾
 І заголосила:

"І ми сковані з тобою,
 Людоїде, змію!
 На страшному на судищі
 Ми Бога закриєм
 Од очей твоїх неситих.
 Ти нас з України
 Загнав голих і голодних
 У сніг на чужину
 Та й порізав, а з шкур наших
 Собі багряницю
 Пошив жилами твердими,
 І заклав столицю
 В новій рясі. Подивився:
 Церкви та палати!
 Веселися, лютій кате,
 Проклятий, проклятий!"²⁾

Розлетілись, розсипались.
 Сонечко вставало;

¹⁾ Бронзовим.

²⁾ Це ніби-то голоси тих козаків українських, що загинули на канальській роботі, на Петербурських болотах.

А я стояв, дивувався
 Так, аж страшно стало.
 Уже вбогі ворушились,
 На труд поспішали,
 І москалі на розпуттях
 Уже муштрувались.
 По-край улиць поспішали
 Заспані дівчата,
 Та не з дому, а до-дому:
 Посилала мати
 На цілу ніч працювати,
 На хліб заробляти.
 А я стою, похилившись,
 Думаю, гадаю:
 „Як-то тяжко той насущний
 Люди заробляють!“

От і братія сипнула
 У сенат писати
 Та підписувать, та драти
 І з батька і з брата.
 А між ними і землячки
 Де-де поглядають;
 По-московські так і чешуть,
 Сміються та лають
 Батьків своїх, що з-малечку
 Цвенькати не вчили
 По-німецькі, а то тепер
 І кисни в чорнилі...
 П'явки, п'явки! Може, батько
 Остатню корову
 Жидам продав, поки вивчив
 Московської мови!..
 Україно, Україно!
 Отсе твої діти,
 Твої квіти молодії,
 Чорнилом політі,
 Московською блекотою,
 В німецьких петлицях
 Замучені. Плач, Вкраїно,
 Бездітна вдовице!

Піти лишень, подивиться
 До царя в палати:
 Що там робиться? Прихожу:
 Старшина пузата
 Стоїть рядом, сопє, хропє

Та понадувалась,
 Як индики, і на двері
 Косо поглядала.
 Аж ось вони й одчинились—
 Неначе з берлога
 Ведмідь виліз. Ледве-ледве
 Переносить ноги,
 Та одутий, аж посинів:
 Похмілля прокляте
 Його мучило. Як крикне
 На самих пузатих,—
 Всі пузаті до одного
 В землю провалились.
 Він випучив баньки з лоба,—
 І все затрусилось,
 Що осталося. Мов скажений,
 На менших гукає,—
 І ті в землю; він до дрібних,—
 І ті пропадають;
 Він до челяді сунеться,—
 І челядь пропала;
 До москалів,—москалики
 Тяжко застогнали,
 Пішли в землю! Диво дивне
 Сталося на світі!
 Дивлюся я, що дальш буде,
 Що буде робити
 Мій ведмедик? Стоїть собі,
 Голову понутив
 Сіромаха. Де-ж ділася
 Ведмежа натура?
 Мов кошеня— такий чудний!...
 Я як засміявся!
 Він і почув, та як гикне,—
 Я перелякався,
 Та й прокинувся.

Оттаке-то
 Приснилося диво!
 Чудне якесь! Таке тільки
 Сниться юродивим
 Та п'яницям. Не здивуйте,
 Брати мої милі:
 Я не своє розказував,
 А те, що приснилось!

Х у с т и н а.

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:
„Хустиночко мережана,
Вишивана!
Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує!..

Хустино моя
Мальована!
А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю...
Доленько моя,
Матінко моя!
Здивуються в ранці люди,
Що в сироти хустка буде
Мережана,
Мальована“.

Оттак вона вишивала,
У віконце поглядала:
Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги?

Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи співає:

„Доле моя, доле!
Чом ти не така,
Як инша чужая?
Чи я п'ю-гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степи не знаю?
Чи до тебе свої дари—
Я не посилаю?
Є у мене дари—

Очі мої карі;
 Молодую мою силу
 Багаті купили;
 Може, й дівчину без мене
 З иншим заручили...
 Навчи ж мене, моя доле,
 Гуляти навчи!"

Та й заплакав сіромаха,
 Степом ідучи...

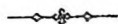
Ой заплакав сивий пугач
 В степу на могилі;
 Зажурились чумаченьки,
 Тяжко зажурились:
 „Благослови, отамане,
 Коло села стати,
 Та понесем товариша
 В село причащати!"

Сповідали, причащали
 Й ворожки питали,—
 Не допомгло!... З нещіленням
 В дорогу рушали.
 Чи то праця задавила
 Молодую силу?
 Чи то нудьга невсипуща
 Його з ніг звалила?
 Чи то люди поробили
 Йому молодому,
 Що привезли його з Дону
 На возі до-дому?
 Благов Бога, щоб дівчину,
 Хоч село пробачить,—
 Не доблагав!... Поховали;
 Ніхто й не заплаче...
 Поставили громадою
 Хрест над сиротою
 І розійшлись. Як билина,
 Як лист за водою,
 Пішов козак з сього світа,
 Все забрав з собою...

А де-ж тая мальована,
 Шитая хустина?
 А де-ж тая веселая
 Дівчина-дитина?

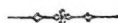
На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає...

1844. 18 X.
Петербург.

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите. розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі!...

1844. 13 XI.
Петербург.

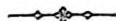

П у с т к а.

(М. С. Щепкину).

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я—ще боюся...
Боюся ще погорілу
Хату руйнувати;
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати!...
Може, вернеться надія
З тією водою
Цілющою, живущою—
Дрібною сльозою;
Може, вернеться в некриту
Пустку зімувати,
І укриє і нагріє
Погорілу хату,
І вимете, і виміє,
І світло засвітить;
Може, ще раз прокинуться
Мої думи-діти;
Може, ще раз пожурюся,
З дітками заплачу;
Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!

1844. 13. XII.
Київ.

Н. В. Гоголю¹⁾.

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці—може й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах—байдуже!..
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Бур'ян, мабуть, брате!
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві... Себ-то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові, „отечеству“
Та Німоті—плата...
Нехай, брате! А ми будем
Сміятись та плакати.

1844. 30, XII.
Петербург.

¹⁾ Микола Гоголь, славетний письменник російський, був родом українець, з Полтавщини. Шевченко дуже поважав його, як талановитого письменника..

Не завидуй багатому: багатий не має
 Ні приятні, ні любови,—він все те наймає;
 Не завидуй могучому, бо той заставляє;
 Не завидуй і славному: славний добре знає,
 Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
 Що він кров'ю та сльозами вилле на забаву.
 І молоді, як зійдуться, то любо та тихо,
 Як у раю, а дивишся—ворушиться лихо...
 Не завидуй же нікому, дивись кругом себе:
 Нема раю на всім світі, хіба що на небі!

1845. 4 X.
 Миргород.

Не женися на багатій,
 Бо вижене з хати;
 Не женися на убогій,
 Бо не будеш спати.
 Оженись на вольній волі,
 На козацькій долі:
 Яка буде, така й буде,—
 Чи гола, то й гола!
 Та ніхто не докучає
 І не розважає;
 Чого болить? і де болить?—
 Ніхто не питає.
 У-двох, кажуть, і плакати
 Мов легше неначе.
 Не потурай: легше плакати,
 Як ніхто не бачить!

1845. 4/X.
 Миргород.

„Єретик“ або „Іван Гус“¹⁾.

ПОСЛАНІЄ СЛАВНОМУ П. І. ШАФАРИКОВІ²⁾.

Запалили у сусіда
 Нову добру хату
 Сусіди злі; нагрілися,
 Та й полягли спати,
 І забули теплий попіл

¹⁾ Іван Гус—великий діяч чеський. Жив він чотириста літ назад. Весь свій вік воювався він з неправдою в католицькій церкві і навчав, як треба жити по Божому, по правді. За те римські Папи і католицькі попи ненавиділи його, неправедно його осудили, проголосили його „єретиком“ і живцем спалили.

²⁾ Шафарик—чеський діяч, котрий допоміг чехам одродитися та розпочати нове національне життя,—„засвітив світоч правди, волі“, як каже Шевченко.

По полю розвіять.
 Лежить попіл на розпутті,
 А в попелі тліє
 Огню іскра великого,
 Тліє, не вгасає,
 Підпалу жде, як той местник
 Часу дожидає,
 Злого часу. Тліла іскра,
 Тихо дотлівала
 На розпутті широкому,
 Та й гаснути стала.
 Отак Німота запалила
 Велику хату, і сем'ю,
 Сем'ю Слав'ян роз'єдiniла,
 І нишком-тихо упустила
 Усобиць лютую змію.
 Полилися ріки крові,
 Пожар погасили,
 А Німчики пожарище
 Й сиріт поділили.
 Виростали у кайданах
 Слав'янські діти
 І забули у неволі,
 Що вони на світі.
 А на давнім пожарищі
 Іскра братства тліла,—
 Дотлівала, дожидала
 Рук твердих та смілих.
 І дождалась. Прозрів-еси ¹⁾
 В попелі, глибоко
 Огонь добрий, смілим серцем,
 Смілим орлім оком;
 І засвітив, любомудре,
 Світоч правди, волі;
 І Слав'ян сем'ю велику
 Во тьмі і неволі
 Перелічив до одного,—
 Перелічив трупи,
 А не Слав'ян,—і став еси
 Не виликх купах,—
 На розпутті всесвітньому,—
 Ізекіїлем.
 І, о диво! Трупи встали

1) Тоб-то Шафарик.

І очі розкрили;
 І брат з братом обнялися,
 І проговорили
 Слово тихої любови
 На-віки і віки.
 І потекли в одно море
 Слав'янський ріки.

Слава тобі, любомудре,
 Чеху-Слав'янине,
 Що не дав ти потонути
 В німецькій пучині
 Нашій правді! Твоє море
 Слав'янськеє, нове,
 Затого вже буде повне,
 І попливе човен
 З широкими вітрилами
 І з добрим кормилом,
 Попливе на вольнім морі,
 На широких хвилях.
 Слава ж тобі, Шафарику,
 Во-віки і віки,
 Що звів-еси в одно море
 Слав'янський ріки.

Привітай же в своїй славі
 І мою убогу
 Лепту—думу немудрую
 Про Чеґа святого,
 Великого мученика,
 Про славного Гуса!
 Прийми, отче! А я нишком
 Богу помолюся,
 Щоб усі Слав'яне стали
 Добрими братами
 І синами сонця правди,
 І єретиками
 Отакими, як Констанцький
 Єретик великий: ¹⁾
 Мир мирові подарують
 І славу во віки!

¹⁾ Констанцьким єретиком Шевченко прозиває Івана Гуса через те, що в городі Констанці (тепер у Швейцарській державі) спалили Гуса.

I.

Камень, его-же небрегоша
зыждущіи, сей бысть во главу
угла: отъ Гослода бысть сей и
есть дивенъ во очесѣхъ нашихъ.
Псаломъ CXVII, ст. 22.

„Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на апостольськiм престолі
Чернець годований ¹⁾ сидить,
Людською кровію торгує
І рай у найми оддає.
О, Боже! Суд Твій правий всеу,
І всеу царствіє Твоє!
Розбійники, людодіи
Правду поборолі,
Осміяли Твою славу
І силу і волю!
Люди стогнуть у кайданах,
Немає з ким взятись,
Розкуватись, — одностайне,
Односердне стати
За євангеліє правди,
За темніі люди.
Нема кому! Боже, Боже!
Чи то-ж і не буде!
Чи настане великий час
Небесної карі?
Чи розломим три корони
На гордій тіарі? ²⁾
Розломимо!... Благослови
Не на мєсть і муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердіі руки
І слово тихее! О, Бóже!
Чи вони ж почують?...“

.

¹⁾ Тоб-то, Папа римський.

²⁾ Тіара—папська митра—висока шапка, прикрашена дорогим камінням — всна зроблена так, немов складено три корони—одну поверх другої.

Отак

У келії своїй правдивий
Іван Гус думав розкувать
Народ замучений, і диво,
Святеє диво показать
Очам незрячим.

„Поборюсь!

За правду Бог! Да совершиться!...“
І в Вифлеемську каплицю ¹⁾
Пішов молитися вірний Гус.

II. ПАПСЬКА БУЛЛА. ²⁾

„Во ім'я Господа Христа,
За нас розп'ятого на дереві,
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливо,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою цією
Рабині Божій,—

Отій самій,
Що водили по улицах
В Празі ³⁾ позавчора;
Отій самій, що хилялась
По шинках, по станах,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна;
Ота сама заробила
Та буллу купила:
Тепер свята!...“

— „Боже, Боже,

Великая сило!

Великая славо! Зглянься на людей!
Одпочинь од кари у святому раї!
За-що пропадають, за-що Ти караєш
Своїх і покірних і добрих дітей?

¹⁾ Вифлеемською каплицею прозивалась та каплиця, де Іван Гус робив одправу і говорив казання чеською мовою проти католицького духовенства.

²⁾ Булла—папська грамота, чи посланіє.

³⁾ Прага—давніще, у 16-му столітті, коли жив Гус, була столиця Чеського королівства.

За-щ'о закрив їх добрі очі
 І вільний розум окував
 Кайданами лихої ночі?!
 Прозріте, люди—день настав!
 Просніться, Чехи, змийте л'уду,
 Розправте руки,—будьте люди,
 А не посмішище ченцям!
 Розбійники, кати в тіарах,
 Все потопили, все взяли,
 Мов у Московії Татари,
 І нам сліпим передали
 Свої догмати.¹⁾ Кров, пожари,
 Всі зла на світі, війни, чвари,
 Пекельних мук безкрай ряд,
 І повен Рим²⁾ байстрят
 От їх догмати і їх слава!
 То явна слава!... А тепер
 Святим положено конклавом:³⁾
 Хто без святої булли вмер,—
 У пекло просто! Хто ж заплатить
 За буллу в-двоє,—ріж хоч брата;
 Окриме папи і ченця,
 І в рай іди кінець-кінцям!
 У злодія вже злодій краде,
 Та ще й у церкві. Гади, гади!
 Чи напилися ви, чи ні
 Людської крові?!—Не мені,
 Великий Господи, простому,
 Судить великий діла
 Твоєї волі: люті зла
 Не дієш без вини нікому!“

І плакав Гус, молитву дія,
 І гірко плакав; люд мовчав
 І дивувався: що він діяв?
 На кого руки піднімав?
 „Дивіться, люди! Ось де булла,
 Що я читав!“—І показав
 Перед народом. Всі здригнули:
 Іван Гус буллу розірвав!

¹⁾ Догмат—те, що вважають за найсвятішу правду у вірі.

²⁾ Рим—тепер столиця в Італійському королівстві; давніше він був столицею великого Латинського, або Римського царства. У Римі теж з давніх-давен і столиця Папи римського.

³⁾ Конклав—збори найстарших після Папи духовних людей (кардиналів), немов би наш Святийший Синод.

Із Вифлеємської капліці
Аж до всесвітньої столиці ¹⁾
Луна, гогочучи, неслась;
Ченці ховаються; мов кара,
Луна в конклаві оддалась,—
І похилилася тіара...

Шепочеться Авіньона
З римськими ченцями;
Шепочуться антипапи, ²⁾
Аж трясуться стани
Од шопоту. Кардинали,
Як гадюки, в'ються
Круг тіари, та нищечком,
Мов коти, гризуться
За мишеня. Та й як таки?
Однієї шкіри
Така сила! А м'ясива!
Аж здрігнули мури,
Як зачули, що у Празі
Загелкали *ици*
Та з орлами летять биться...

Конклав схаменувся,
Зібрав раду. Положили:
Одностайне стати
Проти Гуса, і в Констанцу
Всіх ворон скликати,
Та й стерегти, яко мога,
І з-верху і з-долу,
Щоб не втікла тая птаха
На слав'янське поле:

III.

Як та галич поле крила—
Ченці повалили
До Констанцу; степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги, і дюки, ³⁾
Псарі, герольди, ⁴⁾ шинкарі

¹⁾ Тоб-то, до Риму.

²⁾ В той час як-раз з папством вийшло не гаразд: в Римі сидів один Папа, а в городі Авіньоні—об'явився другий, і один на другого казав, що то не настоящий Папа, а антипапа.

³⁾ Дюк—французький герцог, або граф.

⁴⁾ Герольдами прозивають тих людей, що оповіщають народ про видатні події в царській родині: коронування, смерть царя та таке інше.

І трубадури—кобзарі,
 І шляхом військо, мов гадюки.
 За герцогинями—Німота:
 Хто з соколами на руках,
 Хто пішки, верхи на ослах,—
 Так аж кишить! Все на охоту,
 Мов гад у ирій, поспіша.
 О, Чеху! Де твоя душа?
 Дивись, щі сили повалило,
 Мов Сарацина ¹⁾ воювать
 Або великого Аттілу! ²⁾
 У Празі глухо гомонять,
 І цесаря, і Вячеслава, ³⁾
 І той собор тисячеглавий ⁴⁾
 У голос лають,—не хочать
 Пускать в Констанц Івана Гуса.
 — „Жив Бог! Жива душа моя!
 Брати, я смерти не боюся!
 Я докажу отим зміям!
 Я вирву їх несите жало!...“
 І Чехи Гуса провозжали,
 Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
 Рано в усі дзвони;
 Збіралися кардинали
 Гладкі та червоні,
 Мов бугаї в загороду,
 І прелатів ⁵⁾ лава;
 І три папи, і баронство,
 І вінчані глави,—⁶⁾
 Зібралися, мов іуди
 На суд нечестивий
 Проти Христа. Свари, гомін,

¹⁾ Сарацинами давніше прозивали Арабів, маґметанів і взагалі усяких „невірних“.

²⁾ Аттіла—давно колись, літ 400 після Христового Народження,—засновав був в Європі велике Гуннське царство. Ці Гунни були турецького коріння і прийшли на наші українські степи з Азії; а од нас^о посунули далі і спинилися аж у теперішній Німеччині. Незабаром Римляне їх побили, і вони счезли на-віки.

³⁾ Вячеслав—король Чешський, а цесарь—брат Вячеслава, імператор Римський.

⁴⁾ Тоб-то, Констанцький собор. Римський цесарь задумав скликати всесвітній собор і на ньому порішити усякі церковні діла. На тому ж соборі повинні були судити й Гуса за те, що він, мовляв, „еретик“.

⁵⁾ Прелати—високі католицькі духовні особи.

⁶⁾ Себ-то, Римський імператор та князі з усяких князівств.

Те реве, те виє,
 Як та орда у таборі
 Або Жиди в школі...
 І—всім разом заціпило!...

Мов кедр серед поля
 Ливанського,—у кайданах
 Став Гус перед ними
 І окинув нечестивих
 Орліми очима.
 Затрусились, побіліли,
 Мовчки озирали
 Мученика.—„Чого мене,—
 Чи на прю ¹⁾ позвали?
 Чи дивиться на кайдани?“
 — „Мовчи, Чеше смілий!“ —
 Гадюкою зашипіли,
 Звірем заревіли:
 „Ти єретик! Ти єретик!
 Ти сієш росколи,
 Усобища розвіваєш,
 Святійшої волі
 Не приймаєш!... Одно слово—
 Ти Богом проклятий!
 Ти єретик! Ти єретик!...“
 Ревіли прелати,—
 „Ти усобник!... Одно слово—
 Ти всіми проклятий!...“
 Подивився Гус на папи,
 Та й вийшов з палати!...
 „Побороли! Побороли!...“ —
 Мов обеленілі.

— „Автодафе! Автодафе!...“ —²⁾

Гуртом заревіли.
 І цілу ніч бенкетували
 Ченці, барони,—всі пили
 І п'яні, Гуса проклинали,
 Аж поки дзвони загули.
 І світ настав... Ідуть молитися
 Ченці за Гуса. З-за гори
 Червоне сонце аж горить,—
 І сонце хоче подивиться,
 Що будуть з праведним творить?!...

¹⁾ Пря—сперечання.

²⁾ Автодафе звалася давніше смертна кара вогнем. Палили вогнем людей за те, що вони думали або вірували не так, як усі.

Задзвонили в усі дзвони,
 І повели Гуса
 На Голгофу у кайданах...
 І не стрепенувся
 Перед огнем, став на йому
 І молитву діє:

„О, Господи милосердний!
 Що я заподіяв
 Оцім людям,—твоїм людям?
 За-що мене судять?
 За що мене розпинають?
 Люди! добрі люди!
 Молітеся, неповинні:
 І з вами те буде!
 Молітеся! Люті звірі
 Прийшли в овніх шкурах
 І пазурі розпустили:
 Ні гори, ні мури
 Не сховають! Розіллється
 Червонеє море
 Крови,—крови з дітей ваших...
 О, горе! о, горе!
 Он-де вони,—в ясних ризах...
 Іх лютиї очі...”

— „Пали! пали!...”
 „Уже крови...”

— „Пали! пали!...”
 — „Крови, крови хочуть!
 Крови вашої!...” —І димом
 Праведного вкрило.
 — „Молітеся! Молітеся!
 Господи, помилуй,
 Прости Ти їм, бо не знають...”
 Та й не чути стало!
 Мов собаки, коло огню
 Кругом ченці стали:
 Боялися, щоб не виліз
 Гадиною з жару
 Та не повис на короні
 Або на тіарі.
 Погас огонь; дунув вітер
 І попіл розвіяв.
 І бачили на тіарі
 Червоного змія
 Прості люди. Пішли ченці

Її Те Деум ¹⁾ співали;
 Розійшлися по трапезах
 І трапезували—
 І день, і ніч, аж попухли.
 Малою сем'єю
 Зійшлись Чехи. Взяли землі
 З-під костра, і з нею
 Пішли в Прагу.

Отак Гуса
 Ченці осудили,
 Запалили... та Божого
 Слова не спалили,—
 Не вгадали, що вилетить
 Орел із-за хмари,
 Замість *гуса*—і розкляе
 Високу тіару.
 Байдуже їм! Розлетілись,
 Мов тії ворони,
 З кровавого того свята.
 Ченці і барони
 Розвернулись у будинках,
 І гадки не мають:
 Бенкетують, та инколи
 Те Деум співають.
 Все зробили... Пострівайте,—
 Он над головою
 Старий Жижка з Таборова
 Махнув булавою ²⁾).

1845. 10 X.
 С. Мар'їнське.

Невольник.

Посвята.

Думи мої молодії,
 Понуриї діти,—
 І ви мене покинули!...
 Пустку натопити
 Нема кому... Остався я,
 Та не сиротою,
 А з тобою, молодю,
 Раю мій, покою,
 Моя зоре досвітня,
 Єдина думо

¹⁾ Тоб-то, „Тебе, Бога, хвалим“...

²⁾ Жижка з Таборова—був ватажком Чехів під час їх поветання проти папства.

Причистая! Ти вітаєш,
 Як у того Нуми ¹⁾
 Тая німфа Егерія; ²⁾
 Так ти, моя зоре,
 Просієш надо мною,
 Ніби заговориш,
 Усмінешся. Дивлюся я—
 Нічого не бачу.
 Прокинуся—серце плаче,
 І очі заплачуть.
 Спасибі, зіронько!

Минає

Неясний день мій; вже смеркає.
 Над головою вже несе
 Свою неклепану косу
 Косарь непевний... мовчки скосить!
 А там—і слід мій занесе
 Холодний вітер. Все минає!...
 Згадаєш, може, молодая,
 Вилиту сльозами
 Мою думу, і тихими,
 - Тихими речами
 Проговориш: „я любила
 його на сім світі,
 Й на тім світі любитиму“...
 О, мій тихий світе,
 Моя зоре вечірняя!
 Я буду вітати
 Коло тебе, і за тебе
 Господа благати!

I.

Той блукає за морями,
 Світ перехожає,
 Долі, доленьки шукає,—
 Немає, немає,
 Мов умерла! А той рветься
 З усієї сили
 За долею... от-от догнав,
 І—бебех в могилу!
 А в иншого сіромахи.

¹⁾ Нума Помпілій—колишній Римський царь.

²⁾ Німфа Егорія—ніби така богиня; вона немов-би то дала Нумі Помпілеві закони церковні та гражданські.

Ні хати, ні поля,
 Тільки торба; а з торбини
 Виглядає доля,
 Мов дитинка; а він її
 Лає, проклинає
 І за чвертку закладає,—
 Ні, не покидає!
 Як реп'ях той, учепиться
 За латані поли,
 Та й збірає колосочки
 На чужому полі;
 А там—снопи, а там—скирти,
 А там—у палатах
 Сидить собі сіромаха,
 Мов у своїй хаті.
 Така-то доля тая,—
 Хоч і не шукайте!
 Кого схоче—сама найде,
 У колисці найде.

Ще на Україні веселі
 І вольнії пишались села
 Тоді, як праведно жили
 Старий козак і діток двоє;
 Ще за Гетьманщини старої
 Давно се діялось колись.

Так, коло полудня, в неділю,
 Та на Зелених ще й Святках,
 Під хатою в сорочці білій
 Сидів, з бандурою в руках,
 Старий козак.

— „І так, і сяк!“

Старий міркує, розмовляє:
 „І треба б,“—каже,— „й трохи шкода!
 А треба буде; два-три-года
 Нехай по світу погуляє
 Та сам своє ї пошукає,
 Як я шукав колись... Ярино!
 А де Степан?“— „А он під тином,
 Неначе вкопаний стоїть!“
 „А я й не бачу! А ідїть
 Лишень сюди, та йдїть обое...
 А ну-те, діти, отакої!“
 І вшварив по струнах.

Старий грає, а Ярина
 З Степаном танцює;
 Старий грає, примовляє,
 Ногами тупцює:
 „Як-би мені лиха та лиха,
 Як-би мені свекрівонька тиха,
 Як-би мені чоловік молодий,
 До другої не ходив, не любив!
 Ой гоп, чики-чики!
 Та червоні черевики,
 Та троїсті музики,—
 Од віку до віку
 Я любила б чоловіка!“
 „Ой гоп, заходивсь,
 Зробив хату, оженивсь,
 І піч затопив,
 І вечерять наварив.“ —
 — „А ну-те, діти, отакої!“
 І старий піднявся;
 Як ударить, як ушкварить,
 Аж у боки взявся!
 „Чи так, чи не так,
 Уродив постернак,
 А петрушку
 Криши в юшку—
 Буде смак, буде смак!
 Ой так—таки так,
 Оженився козак,
 Кинув хату
 І кімнату,
 Та й потяг у байрак.“
 — „Ні, не та вже, підтопталась
 Стара моя сила;
 Утомився. А все це ви
 Так розворушили.
 О, бодай вас! Що-то літа!
 Ні вже, не до-ладу...
 Минулося! Іди лишень
 Полуднувать лагодь;
 Гуляючи, як той казав,
 Шматок хліба ззісти.
 Іди ж, доню!—А ти, сину,
 Послухаєш вісти.
 Сідай лишень!
 Як убили
 Твого батька Івана

В Шляхетчині, ¹⁾ то ти ще був
Маленьким, Степане,
Ще й не лазив. — „То я не син?
Я чужий вам, тату?“ —
— „Та не чужий! Стрівай лишень!
От умерла й мати,
Таки твоя, а я й кажу
Покійній Марині,
Моїй жінці: „А що, — кажу, —
Возьмім за дитину —
Тебе б-то це...“ „Добре,“ — каже
Покійна Марина, —
„Чому не взять?“ — „Взяли тебе
Ми та й спарували
З Яриночкою до-купи...
А тепер осталося
Ось що робить: ти на літі,
І Ярина зріє;
Треба буде людей шукать
Та що-небудь діять.
Як ти скажеш?“ — „Я не знаю...
Бо я думав... теє...“
— „Що Ярина сестра тобі?
А воно — не теє,
Воно просто: любітеся,
Та й з Богом до шлюбу!
А поки що, треба буде
І на чужі люди
Подивитись, як там живуть:
Чи орють,
Чи не на ораному сіють,
І просто жнуть,
І немолоченєє віють,
Та як і мелють і їдять, —
Все треба знать.
Так от як, друже: треба в люди
На рік, на два піти
У наймити;
Тоді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,

¹⁾ Так прозивалася Правобічна Україна, котра од року 1569 і до 1793 була під Польщею; Лівобічна Україна після Богдана Хмельницького, од року 1654, була під Московією і прозивалася Гетьманщиною. Гетьманщиною часом прозивають козацькі часи, поки на Вкраїні були ще свої Гетьмани (аж до року 1764).

То той не вмітиме й пожить.
 А ти як думаєш, небоже?...
 Не думай! Коли хочеш знать,
 Де лучче лихом торгувать,
 Іди ти в Січ. Як Бог поможе,
 Там наїсися всіх хлібів;—
 Я їх чимало попоїв,—
 І досі нудно, як згадаю!
 Коли здобудеш—принесеш,
 А коли згубиш—поживеш
 Моє добро! Та хоч звичаю
 Козацького наберешся
 Та побачиш світа,—
 Не такого, як у бурсі,
 А живі мисліте
 З товариством прочитаєш,
 Та по-молодечій
 Будеш Богу молитися,
 А не по-чернечій
 Харамаркать. Отак, сину!
 Помолившись Богу,
 Осідлаєм буланого,
 Та й гайда в дорогу!
 Ходім лишень полуднувать.
 Чи ти вже, Ярино,
 Змайструвала нам що-небудь?
 Отаке-то, сину!...“
 — „Уже, таточку!“ озвалась
 Із хати Ярина.

II.

Не їється, не п'ється, і серце не б'ється,
 І очі не бачать, не чуть голови,
 Неначе немає, ніби неживий,—
 Замість шматка хліба, за кухоль береться.
 Дивиться Ярина та нишком сміється:
 — „Що се йому стало? Ні їсти, ні пити,
 Нічого не хоче! Чи не занедужав?—
 Братіку Степане, що в тебе болить?“
 Ярина питає. Старому байдуже,
 Ніби-то й не чує.—„Чи жать, чи не жать,
 А сіяти треба!“ старий промовляє,
 Ніби-то до себе. „А ну-мо вставать!
 До вечерні, може, ще пошкандибаю.

А ти, Степане, ляжеш спать,
 Бо завтра рано треба встать
 Та коня сідлать“.

— „Степаночку, голубчику!
 Чого се ти плачеш?
 Усміхнися, подивися!
 Хіба ти не бачиш,
 Що й я плачу? Розсердився,
 Бог знає на кого,
 Та й зо мною не говорить.
 Утечу, ей-Богу,
 Та й сховаюсь у бур'яні...
 Скажи бо, Степане:
 Може, й справді нездужаєш?
 Я зілля достану,
 Я побіжу за бабою...
 Може, це з пристріту?“
 — „Ні, Ярино, моє серце,
 Мій рожевий квіте!...
 Я не брат тобі, Ярино!
 Я завтра покину
 Тебе й батька,—на чужині
 Де-небудь загину;
 А ти мене й не згадаєш,
 Забудеш, Ярино,
 Свого брата!“—„Схаменися!
 Ёй-Богу, з пристріту!
 Я не сестра? Хто-ж оце я?
 О, Боже, мій світе!
 Що тут діять? Батька нема,
 А він занедужав,
 Та ще й умре. О, Боже мій!
 А йому й байдуже,—
 Мов сміється. Степаночку!
 Хіба ти не знаєш,
 Що без тебе і таточка
 І мене не стане?“—
 — „Ні, Ярино, я не кину,
 А тільки поїду
 Недалеко. А на той рік
 Я до вас приїду
 З старостами, за тобою
 Та за рушниками.
 Чи подаєш?“—„Та цур тобі
 З тими старостами!

Ще й жартує... — „Не жартую, —
 Їй-Богу, Ярино,
 Не жартую!“ — „То це й справді
 Ти завтра покинеш
 Мене й батька? Не жартуєш?
 Скажи-бо, Степане!
 Хіба й справді не сестра я?“
 — „Ні, моє кохання;
 Моє серце!“ — „Боже ж ти мій!
 Чому я не знала?
 Була б тебе не любила
 І не цілувала...
 Ой-ой, сором! Геть од мене!
 Пусту мене! Бачиш,
 Який добрий! Та пусти-бо!
 Їй-Богу, заплачу“...

І заплакала Ярина,
 Як тая дитина,
 І крізь сльози промовляла:
 „Покине! покине!“
 Як той явір над водою,
 Степан похилився;
 Щирі сльози козацькі
 В серці запеклися,
 Мов у пеклі. А Ярина
 То клене, то просить,
 То замовкне, подивиться,
 І знов заголосить.
 Не чулися, як смерклося;
 І сестру і брата,
 Ніби скованих до-купи,
 Застав батько в хаті.

І світ настав, а Ярині
 Не спиться, ридає.
 Уже Степан із криниці
 Коня напуває;
 Й вона з відрами побігла,
 Ніби за водою
 До криниці. А тим часом
 Запорожську зброю
 Старий виніс із комори;
 Дивиться, радіє,
 Приміряє, ніби знову
 Старий молодіє,

Та й заплакав.— „Зброе мся,
Зброе золотая!
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти зброе,
Молодій ще силі,
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!“

Вернулися од криниці.
І Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан одягає;
А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обсе.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семип'яденний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.
Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;
Старий батько іде рядом,
Научає сина,
Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
— „Нехай тебе Бог заступить!“
Як за селом стали,
Сказав батько,—та всі трое
Разом заридали.

Степан гукнув, і курява
Шляхом піднялася.
— „Не барися, мій синочку!
Швидче повертайся!“
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
При долині, похилилась.
Мовчала Ярина,
Тільки сльози утирає,

На шлях поглядає;
 Із куряви щось вигляне
 І знов пропадає;
 Ніби шапка, через поле
 Котиться, чорніє,
 Пропадає, мошечкою
 Тілько-тільки мріє,—
 Та й пропало. Довго,—довго
 Стояла Ярина
 Та дивилась, чи не вирне
 Знову комашина
 Із куряви. Не вирнула,—
 Пропала. І знову
 Заплакала Яриночка
 Та й пішла до-дому.

III.

Минають дні, минає літо;
 Настала осінь,—шелестить
 Пожовкле листя. Мов убитий,
 Старий під хатою сидить:
 Дочка нездужає Ярина;
 Його єдина дитина
 Покинуть хоче! З ким дожить,
 Добити віку-вікового?
 Згадав Степана молодого,
 Згадав свої благі літа,—
 Згадав, та й заплакав
 Багатий сивий сирота.

— „В Твоїх руках все на світі,
 Твоя всюди воля!
 Нехай буде так, як хочеш,—
 Така моя доля!“—
 Старий вимовив, і нишком
 Богу помолився,
 Та й пішов собі з-під хати
 В садок походити.

І барвінком, і рутою,
 І рястом квічає
 Весна землю, мов дівчину
 В зеленому гаї;
 І сонечко серед неба
 Опинилось—стало,
 Мов жених той молодую,

Землю оглядало.
 І Ярина вийшла з хати
 На світ божий глянуть,—
 Ледве вийшла; усміхнеться,
 То піде, то стане,
 Розглядає, дивується,
 Та любо, та тихо,
 Ніби вчора народилась...
 А лютеє лихо
 В самім серці ворухнулось
 І світ запалило.
 Як билина підкошена,
 Ярина схилилась;
 Як з квітчки роса в-ранці,
 Сльози полилися.
 Старий батько коло неї,
 Як дуб, похилився.

Одужала Яриночка.
 Ідуть люди в Київ
 Та в Почаїв помолитись,
 І вона йде з ними.
 У Києві великому
 Всіх святих благала;
 У Межигорського Спаса
 Тричі причащалась;
 У Почаєві святому
 Ридала-молилась,
 Щоб Степан той, доля тая,
 Ій хоча приснилась.
 Не приснилась!... Вернулася.
 Знову забіліла
 Зіма біла. За зімою
 Знов зазеленіла
 Весна божа. Вийшла з хати
 На світ дивуватись
 Яриночка, та не Бога
 Святого благи,
 А нищечком у ворожки
 Про його спитати.

І ворожка ворожила,
 Пристріт замовляла,
 Талан-долю та весілля
 З воску виливала.
 — „Он бачиш, кінь осідланий

Тупає ногою
 Під козаком? А он-де йде
 Дідусь з бородою
 Аж до колін. Ото гроші!
 Як би догадався
 Козак отой злякати діда...
 Злякав!—та й сховався
 За могилу, лічить гроші...
 А он знову шляхом
 Козак іде, ніби старець, —
 То, бач, ради страху,
 Щоб Ляхи або Татари
 Часом не спіткали".
 І радесенька Ярина
 До-дому верталась.

IV.

Уже третій і четвертий
 І п'ятий минає,—
 Не малий рік, а Степана
 Немає, немає!
 І стежечка-доріжечка,
 Яром та горою
 Утоптана до ворожки,
 Поросла травою.
 Нема його! У черниці
 Косу розплітає
 Безталанна; коло неї
 Падає, благає
 Старий батько,—хоч літечко,
 Хоч Петра діждати,
 Хоч Зеленої неділі...

Діждались, і хату
 Уквіччали гарнесенько,
 І в сорочках білих
 Невеселі, мов сироти,
 Під хатою сіли.
 Сидять собі та сумують;
 Слухають: щось грає,
 Мов на кобзі на вулиці,
 І ніби співає...

Д У М А.

„У неділю вранці-рано
 Синє море грало;
 Товариство кошового ¹⁾
 На раді прохало:
 „Благослови, отамане,
 Байдаки спускати,
 Та за Тендер ²⁾ погуляти,
 Турка пошукати“.
 Чайки й байдаки спускали,
 Гарматами рештували,
 З Дніпрового гирла широкого впливали,
 Серед ночі темної,
 На морі синьому,
 За островом Тендером потопали,
 Пропадали...
 Один потопає,
 Другий виринає,
 Козацтву-товариству із синьої хвилі рукою махає
 І зично гукає:
 „Нехай вам, панове товариство, Бог допомагає!“
 І в синій хвилі потопає,
 Пропадає.

Тільки три чайки, слава Богу,
 Отамана курінного ³⁾,
 Сироти Степана молодого,
 Синє море не втопило,
 А в турецьку землю агарянську ⁴⁾
 Без кормиг прибило.
 Тоді сироту Степана,
 Козака лейстрового ⁵⁾,
 Отамана молодого,
 Турки-яничари ⁶⁾ ловили,
 З гармати гримали,
 В кайдани кували,

¹⁾ Кошовий отаман в Січі був найстарший над Запорозьким товариством,—все одно, що Гетьман на Україні.

²⁾ Тендер—остров на Чорному морі.

³⁾ Січове Товариство Запорозьке поділялося на куріні; в кожному куріні були, звичайно, люди з одного місця, земляки; найстарший над курінем прозивався курінним отаманом.

⁴⁾ Агарянський—все одно, що й магометанський, тоб-то „невірний“, не християнський.

⁵⁾ Лейстровий, тоб-то реєстровий, такий, що записаний у реєстр, у козацькі списки.

⁶⁾ Яничари—турецьке військо з тих бранців, котрих силою потурчено.

В тяжкую неволю завдавали...
 Ой, Спасе наш Межигорський⁵⁾,
 Чудотворний Спасе,
 І лютому ворогові
 Не допусти впасти
 В турецькую землю, в тяжкую неволю!
 Там кайдани по три пуда,
 Отаманам по чотири...
 І світа божого не бачать, не знають,
 Під землею камінь ламають,
 Без сповіді святої умірають,
 Як собаки здихають,
 Пропадають.
 І згадав сирота Степан в неволі
 Свою далеку Україну,
 Нерідного батька старого,
 І коника вороного,
 І нерідну сестру Ярину...
 Плаче, ридає,
 До Бога руки здіймає,
 Кайдани ламає,
 Утікає на вольную волю...
 Уже на третьому полі
 Турки-яничари догнали,
 До стовпа в'язали,
 Очі виймали,
 Гарячим залізом випікали,
 В кайдани кували,
 В тюрму посадили
 Та й замурували...“

V

Отак на улиці, під тином,
 Ще молодий кобзарь стояв
 І про невольника співав.
 За тином слухала Ярина,
 І не дослухала—упала.
 —„Степаночку! Степаночку!“—
 Кричала, ридала,—
 „Степаночку, моє серце!
 Де-ж це ти барився?

⁵⁾ Межигорський Спас—був козацький монастир. Козаки його дуже поважали, а старі запорожці перед смертю часто йшли туди у ченці, спасатися.

Тату! тату! Ідіть сюди,
 Ідіть подивітєсь! —
 Прийшов старий, розглядає,
 І свого Степана
 Не пізнає, — таке з його
 Зробили кайдани!
 — „Сину ти мій безталанний!
 Моя ти дитино!
 Де ти в світі погибаєш,
 Сину мій єдиний?“

Плаче старий та ридає,
 Й Степан сліпий плаче,
 Невидющими очима
 Мов сонце побачив.
 І беруть його під руки
 І ведуть у хату;
 І вітає Яриночка,
 Мов рідного брата;
 І голову йому змила,
 І ноги умила,
 І в сорочці тонкій, білій
 За стіл посадила;
 Годувала, напувала,
 Положила спати
 У кімнаті, — і тихенько
 Вийшла з батьком з хати.

Через тиждень без старостів
 За Степана свата
 Старий свою Яриночку, —
 І Ярина в хаті..
 — „Ні, не треба, мій таточку,
 Не треба, Ярино!“
 Степан каже: „Я загинув,
 На-віки загинув!
 За-що ж свої молодії
 Ти літа погубиш
 За калікою?... Ярино!...
 Насміються люди,
 І Бог святий покарає,
 І прожене долю
 З цієї хати веселої
 На чужее поле.
 Ні, Ярино! Бог не кине

І знайде дружину;
 А я піду в Запорожжя:
 Там я не загину,—
 Нагодують“.

— „Ні, Степане,
 Моя ти дитино!
 І Господь тебе покине,
 Як ти нас покинеш.
 Оставайся, Степаночку!
 Коли не хоч братись,
 То так будем: я—сестрою,
 А ти будеш братом,
 І дітьми йому обоє,
 Батькові старому.
 Не йди од нас, Степаночку,
 Не кидай нас знову!
 Не покинеш?...“ — „Ні, Ярино!“
 І Степан остався.
 Зрадів старий мов маленький,
 Аж за кобзу взявся;
 Хотів вшкварить метелицю
 З усієї сили,
 Та не вшкварив...

Під хатою

Усі трое сіли.
 „Роскажи ж ти нам, Степане,
 Про свою недолю;
 Бо й я таки гуляв колись
 В турецькій неволі“
 — „Ото-ж мене, вже сліпого,
 На світ випускали
 З товариством. Товариство
 На Січ прямувало,
 І мене взяли з собою,
 І через Балкани
 Простали ми в Україну
 Вольними ногами;
 А на тихому Дунаю
 Нас перебігають
 Січовики-Запорожці
 І в Січ завертають...
 І розказують, і плачуть,
 Як Січ руйнували ¹⁾).

¹⁾ Запорожську Січ зруйнував у 1775 році московський генерал Текелій.

Як Москалі срібло-злото
 І свічи забрали
 У Покрови ¹⁾; як козаки
 В-ночі утікали,
 І на тихому Дунаю
 Новим Кошем стали ²⁾;
 Як цариця по Київу
 З Нечосом ³⁾ ходила,
 І Межигорського Спаса
 В-ночі запалила,
 І по Дніпру у золотій
 Галері гуляла ⁴⁾,
 На пожар той поглядала,
 Нишком усміхалась;
 І як степи запорожські
 Тоді поділили,
 І панам на Україні
 Люд закріпостили;
 Як Кирило ⁵⁾ з старшинами
 Пудром обсипались
 І в цариці, мов собаки,
 Патинки лизали.
 Отак, тату! Я щасливий,
 Що очей не маю,—
 Що нічого того в світі
 Не бачу й не знаю...
 Ляхи були,—усе взяли,
 Кров повипивали,
 А Москалі і світ божий
 В путо закували.

„Отаке-то! Тяжко, тату,
 Із своєї хати
 До Турчина поганого
 В сусіди прохатись!
 Тепер, кажуть, в Слободзеї
 Останки збірає

¹⁾ Тоб-то у Січовій Покровській церкві.

²⁾ Ті Запорожці, що утікли од Текелія (кажуть, що утікло їх тисяч з 40), заснували нову Січ, Задунайську у Туреччині.

³⁾ Грицьком Нечосою прозвали запорожці князя Григорія Потьомкіна.

⁴⁾ У 1787 році цариця Катерина приїхала в Київ, а з Києва на байдаках поїхала Дніпром у низ аж до Херсона.

⁵⁾ Кирило Розумовський—останній Гетьман український (гетьманував сд року 1750 до 1764).

Головатий, та на Кубань
Хлопців підмовляє...¹⁾
Нехай йому Бог допоможе!
А що з того буде—
Святий знає! Почуємо,
Що розкажуть люди“.

Отак вони що-день божий
У двох розмовляли
До півночи, а Ярина
Господарювала,
Та святих отих благала...
Таки-ж ублагала:
На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
З сліпим своїм...

Такее-то
Скоїлось на світі,
Мої любі дівчаточка,
Рожеві квіти!
Такее-то! Одружились
Мої молодії.
Може воно й не до-ладу,
Та що маю діять,
Коли таке сподіялось?

Рік уже минає,
Уже й другий. Здружиною
Ярина гуляє
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати,
Та вчить внука пузанчика
Чолом оддавати..

Е П І Л О Г ²⁾.

Оце і вся моя дума...
Не здивуйте, люди!
Те що було—минулося

¹⁾ Село Слободзея—тепер в Тираспольському повіті над Дністром. В році 1787 з тих запорожців, що не пішли за Дунай, засновалося Чорноморське військо; кошем вони одразу стали в Слободзеї; через 5 літ їм дано землі на Кубані, і там їхні потомки живуть і досі.

Головатий Антон був у Січі військовим писарем, а з року 1794 його настановлено кошовим отаманом Чорноморського війська.

²⁾ Кінець мови, післямова.

І знову не буде!
 Минулися мої сльози;
 Не рветься, не плаче
 Поточене старе серце,
 І очі не бачать
 Ні тихої хатиночки
 В забутому краю,
 Ні тихої долиночки,
 Ні темного гаю;
 Ні дівчини молоді
 Й малої дитини
 Я не бачу щасливої:
 Все плаче, все гине!
 І рад би я сховатися,
 Але де?—Не знаю.
 Скрізь неправда, де не гляну,
 Скрізь Господа лають!
 Серце в'яне, засихає,
 Замерзають сльози...
 І втомивсь я, самотній,
 На самій дорозі...
 Отаке-то! Не здивуйте,
 Що вороном кричу:
 Хмара сонце заступила,—
 Я світа не бачу.
 Ледве-ледве о півночі
 Серцем прозираю,
 І немощну мою думу
 За світ посилаю—
 Сцілющої й живущої
 Води пошукати;
 Як инколи, то й принесе
 І покропить в хаті,
 І засвітить огонь чистий,
 І сумно і тихо
 Розкаже про весілля,—
 Звертає на лихо...

Тепер мені про сліпого
 Сироту кінчає,
 Але як довести краю,
 І сама не знає:
 Бо не було того дива,
 Може, спокон-віку,
 Щоб щаслива була жінка
 З сліпим чоловіком!

Отже сталося таке диво!
 Год, другий минає,
 Як побрались; а дивіться—
 В-купочці гуляють
 По садочку. Старий батько
 Сидить коло хати
 Та вчить внука маленького
 Чолом оддавати.

1845. 16. X.
 С. Марьїнське.

Великий Льох¹⁾.

(Містерія).

Положилъ еси насъ сосѣ-
 домъ нашимъ подражаніе и
 поруганіе сущимъ окрестъ
 насъ. Положилъ еси насъ въ
 притчу во языцѣхъ, покиванію
 главы въ людехъ.

Псаломъ XLIII. ст. 14—15.

І. Т Р И Д У Ш І.

Як сніг, три пташечки летіли
 Через Суботово²⁾ і сіли
 На похиленому хресті
 На старій церкві.— „Бог простить:
 Ми пташки-душі, а не люди!
 А відсіля видніше буде,
 Як розкопуватимутьъ льох.
 Коли-б вже швидче розкопали!
 Тоді б у рай нас повпускали;
 Бо так сказав Петрові Бог:
 „Тоді їх в рай ми повпускаєм,
 Як все Москаль позабірає,
 Як розкопа Великий льох“

Перша душа.

„Як була я людиною,
 То Прісею звалась;
 Я отутечки й родилась,

¹⁾ Великим Льохом люди прозивають Богданів льох, де ніби-то захо-
 вано багато усякого добра Богданового. За часів Шевченка розказували
 так люди, що як би Москаль докопалася до того Великого Льоху, то вже
 до краю знівечила б Україну.

²⁾ Село Суботово у Чигиринському повіті. Коло Суботова на хуторі
 жив гетьман Богдан Хмельницький.

Тут і виростала;
 Отут було на цвинтарі
 Я з дітьми гуляю,
 З тим Юрасем гетьманенком ¹⁾
 У піжмурки граюсь;
 А гетьманша, було, вийде
 Та й кликне в будинок.
 Он-де клуня: отам мені
 І фиг і родзинок,
 Всього мені понадає
 І на руках носить.
 А до гетьмана як прийдуть
 Із Чигрина гості,
 То це й шлють, було, за мною.
 Одягнуть, обують,
 І гетьман бере на руки,
 Носить і цілує...
 Отак-то я в Суботові
 Росла-виростала,
 Як квіточка, і всі мене
 Любили й кохали,
 І нікому я нічого,
 Ні-же злого слова,
 Не сказала. Уродлива
 Та й ще чорнобрива!
 Всі на мене залицялись,
 І сватати стали;
 А у мене як на теє ж,
 І рушники ткались.
 От-от була б подавала,
 Та лихо зустріло.

Вранці-рано, в Пилипівку,
 Як-раз у неділю,
 Я йшла за водою.
 (Вже й криниця тая
 Засунулась і висохла,
 А я все літаю!)
 Дивлюсь—гетьман з старшиною...
 Я води набрала,
 Та в-повні шлях перейшла їм;
 А того й не знала,
 Що він їхав в Переяслав

¹⁾ Юрась Хмельницький, син Богданів, гетьманував на Україні од року 1659 до 1662.

Москві присягати.¹⁾
 І вже ледве я не-ледве .
 Донесла до хати
 Оту воду. Чом я з нею
 Відер не побила?...
 Батька, матір, себе, брата,
 Собак отруїла
 Тою клятою водою!
 От за-що караюсь,
 От за-що мене, сестрички,
 І в рай не пускають!"

Друга душа.

"А мене, мої сестрички,
 За те не пустили,
 Що цареві московському
 Коня напоїла -
 В Батурині, як він їхав
 В Москву із Полтави²⁾.
 Я була ще недоліток,
 Як Батурин славний
 Москва в ночі запалила,
 Чечеля убита,³⁾
 І старого і малого
 В Сеймі потопила.
 Я між трупами валялась
 У самих палатах
 Мазепиних. Коло мене
 І сестра і мати
 Зарізані, сбнявшися,
 Зо мною лежали.
 І на-силу то, на-силу
 Мене одірвали
 Од матері неживої.
 Що вже я просила
 Московського копитана -
 Щоб і мене вбили!
 Ні, не вбили, а пустили
 Москалям на грище:

¹⁾ Року 1654 в Переяславі була козацька рада, на котрій Україна пристала до Москви.

²⁾ Року 1709 під Полтавою царь московський Петро І розбив шведське військо, котрому допомагали Запорозжці з гетьманом Мазепсю. Царь Петро дуже лютував на Українців, спалив гетьманську столицю Батурин; тоді було вбито і полковника гетьманської гвардії Чечеля.

На-силу я сховалася
 На тім пожарищі!
 Одна тільки і осталась
 В Батурині хата,
 І в тій хаті поставили
 Царя ночувати,
 Як вертався з-під Полтави.
 Я ішла з водою
 Повз хатину, а він мені
 Махає рукою:
 Звелів коня напоїти.
 А я й напоїла;
 Я не знала, що я тяжко,
 Тяжко согрішила,
 Ледве я дійшла до хати,
 На порозі впала...
 Царь поїхав в Московщину.
 Мене поховала
 Та бабуся, що осталась
 На тій пожарині,
 Та ще й мене привітала
 В безверхій хатині.
 А на завтра й вона вмерла
 І зотліла в хаті,
 Бо нікому в Батурині
 Було поховати.
 Уже й хату розкидали,
 І сволок з словами
 На вугілля попалили,—
 А я над ярами
 І степами козацькими
 І досі літаю;
 А за-що мене карають,
 Я й сама не знаю!
 Мабуть за те, що всякому
 Служила, годила,
 Що цареві московському
 Коня напоїла".

Третя душа.

„А я в Каневі родилась;
 Ще й не говорила,
 Мене, мати ще сповиту
 На руках носила,
 Як їхала Катерина

В Канів по Дніпрові,
 А я з матірью сиділа
 На горі в діброві.
 Я плакала; я не знаю,
 Чи їсти хотілось,
 Чи, може, що в маленької
 На той час боліло?
 Мене мати забавляла,
 На Дніпр поглядала,
 І галеру золотую
 Мені показала,
 Мов будинок; а в галері
 Князь і всі сили,—
 Воеводи, а між ними
 Цариця сиділа.
 Я глянула, усміхнулась—
 Та й духу не стало!
 Й мати вмерла! В одній ямі
 Обох поховали.
 От за-що, мої сестриці,
 Я тепер караюсь,
 За-що мене на митарства
 Й досі не пускають!
 Чи я знала, ще сповита,
 Що тая цариця—
 Лютий ворог України,
 Голодна вовчиця?

Смеркається. Полетімо
 Ночувати в Чуту! ¹⁾
 Як що буде робитися,
 Відтіль буде чути!“

Схопилися білесенькі
 І в ліс полетіли,
 І на гілонці на дубі
 Ночувати сіли.

¹⁾ Чута—ліс коло старої Січи.

II. ТРИ ВОРОНИ ¹⁾).

Перша.

— Крав! крав! крав!
 Крав Богдан ²⁾ крам,
 Та повіз у Київ,
 Та продав злодіям
 Той крам, що накрив.

Друга.

— Я в Парижі була,
 Та три злота з Радзивилом
 Та з Потоцьким пропила.

Третя.

— *Через мостъ идетъ чортъ.
 А жоза по водъ:
 Бытъ бьдтъ! Бытъ бьдтъ!*

Отак кричали і летіли
 Ворони з трьох сторон, і сіли
 На маяку, що на горі,
 Посеред лісу, усі три;
 Мов на мороз понадувались,
 Одна на другу позирали,
 Неначе три сестри старі,
 Що діували, діували,
 Аж поки мохом поросли.

Перша.

— Оце тобі, а се тобі!
 Я оце літала
 Аж у Сібір, та в одного
 Декабриста ³⁾ вкрала
 Трохи жовчі. От, бачите,
 Й є чим розговоритись!
 Ну, а в твоїй Московщині
 Є чим пожитись?
 Чи чорт-ма й тепер нічого?

¹⁾ Три ворони—це три злі духи; перша ворона—ворог України, друга—Польщі і третя—Москви.

²⁾ Гетьман Богдан Хмельницький.

³⁾ Декабристи—ті люде, котрі у 1825 році, у місяці декабрі, задумали були зробити повстання, щоб завести в Російській державі нові порядки (конституцію).

Третя.

— *Є, сестриці, багато!*
Три укази накрала
На одну дорогу.

Перша.

— На яку се? На ковану? ¹⁾
 Ну, вже наробила!

Третя

— *Дві шість тисяч в одній сереті*
Душ передувала.

Перша.

— Та не бреши, бо тільки п'ять,
 Та й то з фоном Корфом!²⁾
 Ще й чваниться, показує
 На чужу роботу...
 Капустниця закурена!
 А ви, мосці-пані,
 Бенкетуете в Парижі?
 Поганці погані!
 Що розлили з річку крови
 Та в Сибір загнали
 Свою шляхту³⁾, то вже й годі,
 Уже й запишались!
 Ач яка вельможна пава!

Друга й третя

— А ти що зробила?

Перша.

— А дзуски вам питать мене!
 Ви ще й не родились,
 Як я отут шинкувала
 Та кров розливала.
 Дивись, які Карамзина⁴⁾,

¹⁾ Тоді саме будували залізну дорогу од Петербургу до Москви.

²⁾ Барон фон-Корф, царський повірений.

³⁾ Шевченко тут натякає на перше польське повстання, року 1831; після нього багато повстанців було заслано на Сибір.

⁴⁾ Карамзин, російський письменник, написав велику „Історію Росії“, — аж 12 книжок.

Бачиш, прочитали,
Та й думають, що ось-то ми!
Цитьте, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!

Друга.

— Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
Що до-світа упилася,
А та, що й проспалась.

Перша.

— Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями:
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла!...
А з вольними козаками
Що я виробляла?!
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живучі ж, проклятущі!
Думала, з Богданом
От-от я їх поховала,
Ні, встали погані
Із шведською приблудою ¹⁾.
Та й тоді-ж творилось!
Виростаю, як згадаю:
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла ²⁾,
Насипала бурти
На Орелі ³⁾, на Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві

¹⁾ Тоб-то з шведським королем Карлом XII.

²⁾ Царь Петро водив у Фінляндію козаків, щоб завоювати той край.

³⁾ Бурти—насипи. Царь Петро I ставив на запорожських землях „городки“ (невеличкі кріпості), щоб наглядати за запорожцями; почав він з Орелі.

Болота гатила¹⁾,
І славного Полуботка
В тюрмі задушила²⁾.
Отоді-то було свято!
Аж пекло злякалось,
Мати Божа у Иржавці
В-ночі заридала!

Третя.

— *II я таки пожила:*
Съ татарами пожутила,
Съ Мучителемъ покутила³⁾,
Съ Петрухою попила⁴⁾,
Да все Нимцямъ продала.

Перша.

— Та й ти добре натворила:
Так Кацапів закріпила
У німецькі кайдани,—
Хоч лягай та і засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!
Вже-ж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундірах розплодила,—
Як тих вошей розвела:
Все вельможній байстрята!
Уже й Січ їх біснувата
Німотою поросла⁵⁾,
Та й Москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки.
І я люта, а все-таки
Того не зумію,

1) Царь Петро п'ять літ (1721—1725) вигонив на Ладозький канал та на ті болота, де потім поставили Петербург, по 20—30 тисяч козаків; вони копали канали та розчищали місце для столиці. Роботи ті прозвали „каналськими“. Загинув там не один десяток тисяч українських людей.

2) Павло Полуботок був наказним Гетьманом Українським од року 1722 до 1724. Царь Петро задумав знищити українські права та вольності, покликав його у Петербург і посадив у Петропавловську кріпость. Там він незабаром і помер.

3) Мучитель—це царь московський Іван IV, „Грозний“.

4) Петруха—царь Петро I.

5) Німотою поросла—бо цариця Катерина виписала з-загрянлиці німців-колоністів і пороздавала їм запорожські землі.

Що Москалі в Україні
 З козаками діють!
 От-от указ надрукують:
 „По милості Божій
 І ви—Наші, і все—Наше,
 І гоже й не гоже!“
 Тепер уже заходились
 „Древности“ шукати
 У могилах, бо нічого
 Уже в хаті взяти,—
 Все забрали любісінько!
 Та лихий їх знає,
 Чого вони з тим поганим
 Льохом послішають:
 Трошки б, трошки підждали,
 І церква б упала ¹⁾;
 Тоді б собі дві руїни
 Разом розкопали.

Друга й третя:

— Чого-ж ти нас закликала?
 Щоб на льох дивиться?

Перша.

— Таки й на льох! Та ще буде
 Два дива твориться:
 Сю ніч будуть в Україні
 Родитись близнята.
 Один буде, як той Гонта,
 Катів катувати;
 Другий буде (оце вже наш!)
 Катам помагати,—
 Він вже в череві кусає..
 А я начитала,
 Що як виросте той Гонта,
 Все наше пропало!
 Усе добре поплюндрує,
 Й брата не покине,
 І розпустить правду й волю.
 По всій Україні.
 Так от бачите, сестриці,

¹⁾ Церкву у Суботові поставив Богдан Хмельницький. Під церквою він і похований.

Що тут komponують:
На катів та на все добре
Кайдани готують!

Третя.

— *Я золотомъ растопленнымъ
Залью ему очи!..*

Перша.

— Ні, він, клятий недовірок,
Золота не схоче!

Третя.

— *А я царевыми чинами
Скручу ему руки!...*

Друга.

— А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!

Перша.

— Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люде,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Чигрином
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О, сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох будуть звати.
Полетимо!..."

Полетіли

Й летячи співали:

Перша.

„Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!“

Друга.

„Побіжить наш ярчук
В ирій їсти гадюк
Зо мною.“

Третя.

„Іако́ жвачу, да полчу,—
Въ самый адъ полечу
Стрѣлю!“

III. ТРИ ЛІРНИКИ.

(Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботів про Богдана
Мирянам співати).

Перший.

— Що-то, сказано—ворони:
Уже й помостили!
Мов-би для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий.

— А для кого-ж? Чоловіка,
Певно, не посадять
Лічить зорі...

Перший.

— Ти то кажеш!
А, може, й посадять
Москалика або Німця;
А Москаль та Німець
І там найдуть хлібець.

Третій.

— Що се таке верзете ви?
Які там ворони,

Та Москалі, та сідало?
 Нехай Бог боронить!
 Може, ще нестись заставлять,
 Москаля плодити?
 Бо є чутка, що царь хоче
 Весь світ полонити.

Другий.

— А може й так! Так на чорта ж
 їх на горах ставить?
 Та ще такі височенні,
 Що хмари достанеш,
 Як ізлізти.

Третій.

— Так отже ж що!
 Ото потоп буде.
 Пани туди повилазять,
 Та дивитись будуть,
 Як мужики тонуть.

Перший.

— Розумні ви люде,
 Та нічого не знаєте!
 То понаставляли
 Ті хвигури от для чого:
 Щоб люде не крали
 Води з річки, та щоб нишком
 Піску не орали,
 Що скрізь отам за Тясмином.

Другий.

— Чорт-зна що провадиш!
 Нема хисту, то й не бреши!
 А що, як присядем
 Отутечки під берестом
 Та трохи спочинем?
 Та в мене ще шматків зо два
 Є хліба в торбині,
 То поснідаєм в пригоді,
 Поки сонце встане.
 (Посідали). А хто, братці,
 Співа про Богдана?

Третій.

— Я співаю і про Ясси¹⁾,
 І про Жовті-води²⁾,
 І містечко Берестечко³⁾.

Другий.

— В великій пригоді
 Нам сьогодні вони стануть:
 Бо там коло льоху
 Базар люду насходилося,
 Та й панства не трохи.
 От де нам пожива буде!
 А-ну, заспіваєм
 Проби ради!

Перший.

— Та цур йому!
 Лучче полягаєм
 Та виспимось! День великий:
 Ще будем співати.

Третій.

— І я кажу. Помолимось
 Та будемо спати.

Старці під берестом заснули.
 Ще сонце спить; пташки мовчать,
 А коло льоху вже проснулись
 І заходилися копати.
 Копають день, кспають два,
 На третій на-силу
 Докопалися до муру,
 Та трохи спочили,
 Поставивши караули.
 Ісправник аж гросигь,
 Щоб нікого не пускали,

¹⁾ Ясси—город в Молдавії. Колись там була Молдавська столиця. Козаки ходили походом в Ясси, щоб висватати за Тимка Хмельниченка дочку молдавського князя.

²⁾ На Жовтих водах (річка в Катеринославщині) Богдан Хмельницький вперше тяжко побив поляків.

³⁾ Під Берестечком (на Волині) бився Хмельницький з Поляками, але нещасливо, бо йому зрадили його спільники—Татари і самого Хмельницького забрали в неволю.

І в Чигрин доносить
 По начальству. Приїхало
 Начальство мордате,
 Подивилось: „Треба, каже,
 Своди розламати!
 Вірн'їй д'їло!“ Розламали,
 Та й перелякались:
 Костяки в льоху лежали
 І мов усміхались,
 Що сонечко побачили.

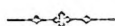
От добро Богдана:
 Черепок, гниле корито
 Й костяки в кайданах! .
 Як-би в формених, то б добре:
 Вони б ще здалися!
 Засміялись... А ісправник
 Трохи не сказився,
 Що нічого, бачиш, взяти;
 А він то трудився,
 І день і ніч побивався,
 Та дурнем убрався.
 Як-би йому Богдан оце
 У руки попався,
 У москалі заголив би,
 Щоб знав, як дурити
 Правительство! Кричить, біга,
 Мов несамовитий;
 Яременка ¹⁾ в пику пише,
 По-московськи лає
 Увесь народ. І на старців
 Отих налітає:
 — „Вы што дїлаєте, плути?“
 — „Та ми, бачте, пане,
 Співаємо про Богдана!“
 — „Я вамъ дамъ Богдана!
 Мошенники, дармоуды!
 И пьсню сложили
 Про такого-жъ мошенника!“
 — „Нас, пане, навчили!“
 — „Я васъ навчу! Завалитъ н.м.“
 Взяли й завалили,—
 Випарили у московській

¹⁾ Козака Яременка клуня стоїть на тім місці, де стояли палати Богдана (Примітка Шевченка).

Бані прохолоді.
Отак пісні Богданови
Стали їм в пригоді!

Так малий льох в Суботові
Москва розкопала,
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.

1845. 21. X.

С у б о т і в.

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України—
Широка, глибока.
Ото церква Богданова;
Там-то він молився,
Щоб Москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталося:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали,
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять...
Отак-то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Вкраїну!
За те ж тобі така дяка...
Церкву-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила,—
Байстриuki Єкатерини
Сараною сіли.
Отаке-то, Зіновію ¹⁾,

¹⁾ Богдан Хмельницький мав ще й друге ім'я: Зіновій.

Олексіїв друже! ¹⁾
 Ти все оддав приятелям,
 А їм і байдуже!
 Кажуть, бачиш, що „все-то те
 Таки було й наше,
 А що ми тільки наймали
 Татарам на пашу
 Так Полякам“... Може й справді!
 Нехай і так буде!
 Так сміються ж з України
 Сторонні люди...
 Не смійтеся, чужі люди!
 Церква-домовина
 Розвалиться, а з-під неї
 Встане Україна
 І розвіє тьму неволі,
 Світ правди засвітить,
 І помоляться на волі
 Невольничі діти!

1845. 21/X.
 Миргород.

Н а й м и ч к а.

Пролог.

У неділю в-ранці рано
 Поле крилося туманом;
 У тумані на могилі,
 Як тополя, похилилась
 Молодиця молодая.
 Щось до лона пригортає
 Та з туманом розмовляє:

„Ой тумане, тумане,
 Мій латаний талане!
 Чому мене не сховаєш
 Отут серед лану?
 Чому мене не задавиш,
 У землю не вдавиш?
 Чому мені злої долі,
 Чому віку не збавиш?
 Ні, не дави туманочку!
 Сховай тільки в полі,
 Щоб ніхто не знав, не бачив
 Моєї недолі!

¹⁾ Олексіїв—тоб-то царя московського Олексія Михайловича, котро-
 му він оддав Україну в опіку.

Я не одна,— єсть у мене
 І батько і мати...
 Єсть у мене— туманочку,
 Туманочку, брате!—
 Дитя моє, мій синочку,
 Нехрещений сину!
 Не я тебе хреститиму
 На лиху годину;
 Чужі люди хреститимуть,—
 Я не буду знати,
 Як і зовуть... Дитя моє!
 Я була багата...
 Не лай мене! Молитимусь,
 Із самого неба
 Дісю виплачу сльозами
 І пошлю до тебе!"

Пішла полем ридаючи,
 В тумані ховалась,
 Та крізь сльози тихезенько
 Про вдову співала,
 Як удова в Дунаєві
 Синів поховала:

„Ой у полі могила;
 Там удова ходила,—
 Там ходила, гуляла,
 Трути-зілля шукала.
 Трути-зілля не найшла,
 Та синів двох привела,
 В китаєчку повила
 І на Дунай однесла:
 „Тихий, тихий Дунай!
 „Моїх діток забавляй.
 „Ти, жовтенький пісок!
 „Нагодуй моїх діток,
 „Ізкупай, ізповий,
 „І собою укрий!"

I.

Був собі дід та баба,
 З давнього давна, у гаї над ставом,
 У-двох собі на хуторі жили,
 Як діточок двоє,
 Усюди обоє.

Ще з-малечку у-двох ягнята пасли,

А потім побралися,
 Худоби діждалися,
 Придбали хутір, став і млин,
 Садок у гаї розвели
 І пасіку чималу,—
 Всього надбали.
 Та діточок у їх Біг-ма,
 А смерть з косою за плечима.

Хто-ж їх старість привітає,
 За дитину стане?
 Хто заплаче, поховає?
 Хто душу спом'яне?
 Хто поживе добро чесно
 В добрую годину,
 І згадає дякуючи,
 Як своя дитина?...
 Тяжко дітей годувати
 У безверхій хаті,
 А ще гірше старітись
 У білих палатах,
 Старітись, умірати,
 Добро покидати
 Чужим людям, чужим дітям
 На сміх, на розтрату!

II.

І дід і баба у неділю
 На призьбі в-двох собі сиділи
 Гарненько, в білих сорочках.
 Сіяло сонце в небесах,—
 А-ні хмариночки, та тихо,
 Та любо, як у раї.
 Сховалося у серці лихо,
 Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бач-ся,
 Старим сумувати?
 Чи то давнє яке лихо
 Прокинулось в хаті?
 Чи вчорашнє, задавлене
 Знов заворушилось?
 Чи ще тільки заклюнулось,
 І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога,
Та хто в далеку дорогу
Ім добре коней запряже?
— „А хто нас, Насте, поховає,
Як помremo?“

— „Бог знає!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра цього?“

— „Стрівай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш! Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

І разом схопились,
Та до воріт. Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом—
Дитина сповита,
Та не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то, мати сповивала,
І літом укрила
Останньою свитиною!
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Малюсенькі... І замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.

— „А що, Насте?
Я й казав! От бачиш!
От і талан, от і доля!
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай!...
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище.“

Чудно якось
 Діється між нами!
 Один сина проклинає;
 З хати виганяє:
 Другий свічку, сердешний,
 Пóтом заробляє
 Та ридаючи становить
 Перед образами:
 Нема дітей!... Чудно якось
 Діється між нами!

III.

Аж три пари на radoщах
 Кумів назбирали,
 Та в-вечері й охрестили
 І Марком назвали.
 Росте Марко. Старі мої
 Не знають де діти,
 Де посадить, де положить
 І що з ним робити.
 Минає рік. Росте Марко,
 І дійна корова
 У роскоші купається.
 Аж ось чорноброва
 Та молода, білолиця
 Прийшла молодиця
 На той хутір благодатний
 У найми проситься.

— „А що-ж?“ каже „возьмем, Насте!“
 — „Возьмемо, Трохиме,
 Бо ми старі, нездужаєм,
 Та таки й дитина,
 Хоча воно вже й піросло,
 То все-ж таки треба
 Коло його піклуватись“.
 — „Та воно-то треба,
 Бо й я свою вже часточку
 Прожив, слава Богу,
 Підтоптався. Так що-ж тепер,
 Що візьмеш, небого?
 За рік, чи як?“

— „А що дасте...“

— „Е, ні! треба знати,—
 Треба, дочко, лічить плату,

Зароблену плату;
 Бо сказано: хто не лічить,
 То той і не має.
 Так отак хіба, небого:
 Ні ти нас не знаєш,
 Ні ми тебе; а поживеш,
 Роздивишся в хаті,
 Та й ми тебе побачимо,—
 Отоді й за плату.
 Чи так, дочко?”
 — „Добре, дядьку!“
 — „Просимо ж у хату!“

Поеднались. Молодиця
 Рада та весела,
 Ніби з паном повінчалась,
 Закупила села.
 І у хаті, і на дворі,
 І коло скотини,
 У-вечері і в-досвіта;
 А коло дитини
 Так і пада, ніби мати!
 В будень і в неділю
 Головоньку йому змиє,
 Й сорочечку білу
 Що-день божий надіває;
 Грається, співає,
 Робить возики, а в свято
 То й з рук не спускає.
 Дивуються старі мої
 Та моляться Богу.
 А наймичка невсипуща
 Що-вечір, небога,
 Свою долю проклинає,
 Тяжко-важко плаче;
 І ніхто того не чує,
 Не знає й не бачить,
 Опріч Марка маленького.
 Так воно не знає,
 Чого наймичка сльозами
 Його умиває;
 Не зна Марко, чого вона
 Так його цілує,
 Сама не ззість і не доп'є,—
 Його нагодує.
 Не зна Марко, як в колисці

Часом серед ночі
 Прокинеться, ворухнеться,
 То вона вже скочить,
 І укриє й перехрестить,
 Тихо заколише:
 Вона чує з тієї хати,
 Як дитина дише.
 В-ранці Марко до наймички
 Ручки простягає,
 І „мамою“ невсипущу
 Ганну величає.
 Не зна Марко, росте собі,
 Росте, виростає.

IV.

Чимало літ перевернулось;
 Води чимало утекло;
 І в хутір лихо завернуло,
 І сліз чимало принесло.
 Бабусю Настю поховали
 І ледве-ледве сдволяли
 Трохима діда. Прогуло
 Прокляте лихо, та й заснуло.
 На хутір знову благодать
 З-за гаю темного вернулась
 До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
 І в-осени не ночує
 Ні під хатою, ні в хаті,—
 Кого-небудь треба сватать.
 „Кого-ж би тут?“ старій дума
 І просить поради
 У наймички. А наймичка
 До царівни б рада
 Слать старости: „Треба Марка
 Самого спитати.“
 — „Добре, дочко! питаємо,
 Та й будемо сватать.“
 Розпитали, порадилися,
 Та й за старостами
 Пішов Марко. Вернулися
 Люди з рушниками,
 З святим хлібом обміненим.
 Панну у жупані,
 Таку кралю висватали,

Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке-то
Диво запопали!

— „Спасибі вам!“ старий каже.
„Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля! Та ще ось-що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!...“
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
„Мати... мати... мати!“

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює,
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїзжачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня
В хаті і на дворі,
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де-ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
— „Ні, Марку! ніяко
Мені матірью сидіти:

То багаті люди,
 А я наймичка; ще й з тебе
 Сміятися будуть.
 Нехай Бог вам помагає!
 Піду помолюся
 Усім святим у Київі,
 Та й знову вернуся
 В вашу хату, як приймете.
 Поки маю сили,
 Трудитимусь".
 Чистим серцем
 Поблагословила
 Свого Марка, заплакала
 Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля,
 Музикам робота
 І підковам. Вареною
 Столи й лави микють.
 А наймичка шкандибає,
 Поспішає в Київ.
 Прийшла в Київ, не спочила:
 У міщанки стала,
 Найнялася носити воду,
 Бо грошей не стало
 На молебствіє Варварі.
 Носила, носила,
 Кіл із вісім заробила,
 Й Маркові купила
 Святу шапочку в печерах
 У Івана святого,
 Щоб голова не боліла
 В Марка молодого;
 І перстеник у Варвари
 Невістці достала,
 І, всім святим поклонившись,
 До-дому верталась.

Вернулася. Катерина
 І Марко зустріли
 За ворітьми, ввели в хату
 Й за стіл посадили;
 Напували й годували,
 Про Київ питали,
 І в кімнаті Катерина
 Одпочить послала.

— „За-що вони мене люблять?
 За-що поважають?
 О, Боже мій милосердний!
 Може, вони знають?
 Може, вони догадались?...
 Ні, не догадались—
 Вони добрі...”

І наймичка
 Тяжко заридала.

VI.

Тричі крига замерзала,
 Тричі розтавала,—
 Тричі наймичку у Київ
 Катря провозжала,
 Так як матір. І в четвертий
 Провела небогу
 Аж у поле, до могили,
 І молила Бога,
 Щоб швиденько верталася,
 Бо без неї в хаті
 Якось сумно, ніби мати
 Покинула хату.

Після Пречистої, в неділю,
 Та після першої Трохим
 Старий сидів в сорочці білій,
 В брилі, на призьбі. Перед ним
 З собакою унучок грався,
 А внучка в юпку одяглась
 У Катрину, ніби йшла
 До діда в гості. Засміявся
 Старий і внучку привітав,
 Неначе справді молодицю.

— „А де-ж ти діла паляницю?
 Чи, може, в лісі хто одняв?
 Чи по-просту—забула взяти?
 Чи, може, ще й не напекла?
 Е, сором, сором! лепська мати!“
 Аж зирк!—і наймичка ввійшла
 На двір. Побіг старий стрічати
 З онуками свою Ганну.
 — „А Марко в дорозі?“
 Ганна діда питалася.
 — „В дорозі ще й досі.“

— „А я ледве додигала
 До вашої хати.
 Не хотілось на чужині
 Одній умірати!
 Коли-б Марка діждатися!
 Так щось тяжко стало...“
 І внучатам із клуночка
 Гостинці виймала:
 І хрестики, й дукачики,
 Й намиста разочок
 Ориноцці, і червоний
 З фольги образочок;
 А Карпові соловейка
 Та коників пару;
 І четвертий уже перстень
 Святої Варвари
 Катерині; а дідові
 Із воску святого
 Три свічечки; а Маркові
 І собі нічого
 Не принесла: не купила,
 Бо грошей не стало,
 А заробить нездужала..
 „А ось ще осталося
 Пів-бубличка!“
 Й по шматочку
 Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
 Її ноги умила
 Й полуднувать посадила.
 Не пила й не їла
 Стара Ганна.

— „Катерино!

Коли в нас неділя?“

— „Після-завтра“.

— „Треба буде

Акафист найняти
 Миколаєві святому
 Й на часточку дати,—
 Бо щось Марко забарився...
 Може, де в дорозі
 Занедужав, сохрани Боже!“
 Й покапали сльози

З старих очей замучених.
Ледве-ледве встала
Із-за стола.

„Катерино!

Не та вже я стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умірати
В чужій, теплій хаті!“

Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й маслосвятіє служили,—
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвіррю
Мов убитий ходить;
Катерина з болящої
І очей не зводить,—
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі в-ночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Що-день, що-година,
Ледве чути, питається:
„Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, як би я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б підождала!“

VIII.

Іде Марко з чумаками;
Ідучи співає,
Не поспіша до господи,
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймичці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фиг та винограду,

А всім вкупі червоного
 Вина з Цариграду
 Відер з трое у барилі,
 І кавяру з Дону,—
 Всього везе, та не знає,
 Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.
 Прийшов, слава Богу!
 І ворота одчиняє,
 І молиться Богу.
 „Чи чуєш ти, Катерино?
 Біжи зустрічати!
 Уже прийшов! Біжи швидче,
 Швидче веди в хату!
 Слава Тобі, Спасителю!
 На-силу діждала!“
 І „Отче наш“ тихо-тихо,
 Мов кріз сон, читала.

Старий воли випрягає,
 Занози ховає
 Мережані, а Катруся
 Марка оглядає.

— „А де-ж Ганна, Катерино?
 Я пак і байдуже!
 Чи не вмерла?“

— „Ні, не вмерла,
 А дуже нездужа.
 Ходім лишень в малу хату,
 Поки випрягає
 Воли батько; вона тебе,
 Марку, дожидає“.

Ввійшов Марко в малу хату
 І став у порога...
 Аж злякався. Ганна шепче:
 „Слава, слава Богу!
 Ходи сюди, не лякайся!...
 Вийди, Катре, з хати!
 Я щось маю розпитати,
 Де-що розказати“.

Вийшла з хати Катерина,
 А Марко схилився
 До наймички у голови.
 „Марку! Подивися,

Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я....“

Тай заніміла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі відкрила,
Пильно-пильно подивилась,—
Й сльози покотились.
„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!“
Тай замовкла...

Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся... до матері—
А мати вже спала!

1845. 13/XII.
Переяслав.

Кавказ.

(Якову де-Бальмену).

„Кто дастъ главѣ моей воду
и очамъ моимъ источникъ
слезъ, и плачуся день и ночь
о побѣжденныхъ“.

Іеремія. гл. IX, ст. 1.

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі;
Спокон-віку Прометея
Там орел карає,¹⁾
Що-день божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмірає наша правда,
Не вмірає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поля,

¹⁾ У давніх Греків була така старовинна казка, що колись, як люди ще не знали вогню, Прометей украв його на небі. За те його боги прикували десь на Кавказі до скелі, і орел день і ніч його живого клював.

Не скує душі живої
і слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прох з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замінить
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!
Коли вона прокинеться?
Коли одточити.
Ляжеш, Боже, утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля.
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки.
А поки-що—течуть ріки,
Криваві ріки!...

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі!
Отам-то Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо... Лягло кістьми,
Людей муштрованих чимало.
А сльоз? а крові? Утопить
Всіх цариків би стало
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удозих... А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі?
А матерніх гарячих сльоз,
А батьківських, старих, кривавих?
Не ріки,—море розлилось,
Огненне море!... Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям!
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;

І вам, лицарі великі,
 Богом не забуті!
 Борітеся—поборете:
 Вам Бог помагає;
 За вас сила, за вас воля
 І правда святая!

„Чурек і сакля¹⁾—все твоє,—
 Воно не прошене й не дане,—
 Ніхто не візьме за своє,
 Не поведе тебе в кайданах.
 У нас... На те письменні ми,
 Читаєм Божії глаголи,—
 І од глибокої тюрми
 Та до високого престола
 Усі ми в золоті—і голі.
 До нас в науку! Ми навчим,
 По-чому хліб і сіль по-чім...

Ми не погани,—
 Ми настоящі христіяни:
 Храми, ікони,
 Усе добро, сам Бог у нас!
 Нам тільки сакля очі коле:
 Чого вона у вас стоїть,
 Не нами дана? Й чом ми вам—
 Чурек-же ваш, та вам не кинем,
 Як тій собаці? Й чом ви нам
 Платить за сонце не повинні!
 Та й тільки-ж то!...
 Ми малим ситі!—А за те,
 Як-би ви з нами подружились,
 Багато-б де-чого навчились.
 У нас же й світа!... Як на те—
 Одна Сібір неісходима!
 А тюрем? люду? Що й лічить!
 Од Молдаванина до Фінна—
 На всіх язиках все мовчить...
 Бо благоденствує!... У нас
 Святу библію читає
 Святий чернець, і навчає,
 Що цар якийсь-то свині пас
 Та дружню жінку взяв до себе,
 А друга вбив—тепер на небі!
 От бачите, які у нас
 На небі!

¹⁾ Чурек по черкеському—хліб, сакля—хата.

Ви ще темні,
 Догматами не просвіщенні!
 У нас навчіться! В нас дери,
 Дери та дай,
 І прямо в рай,
 Хоть і рідню всю забори!
 У нас—чого то ми не вмієм?
 І зорі лічим, гречку сієм,
 Французів лаєм, продаєм
 Або у карти програєм
 Людей,—не Негрів, а таких,
 Таки хрещених, та—простих.
 Ми не Гішпані! Крий нас, Боже,
 Щоб крадене перекупать,
 Як ті Жиди: ми по закону!...

По закону апостола
 Ви любите брата?
 Суєслови, лицеміри,
 Господом прокляті!
 Ви любите на братові
 Шкуру, а не душу,
 Та й лупите по закону:
 Дочці на кожушок,
 Жінці на патинки,
 Байстрюкові на придане,
 Собі ж на те, що не знають
 Ні діти, ні жінка!

За кого ж Ти розпинався,
 Христе, Сине Божий?
 За нас добрих, чи за слово
 Істини? чи, може,
 Щоб ми з Тобою посміялись?
 Воно так і сталось!
 Храми, каплиці і ікони,
 І ставники і мірри дим,
 І перед образом Твоїм
 Неутомимі поклони—
 За кражу, за війну, за кров,
 Щоб братню кров пролити, просим,
 А потім в дар Тобі приносим
 З пожару вкрадений покров...

Просвітилися!... Та ще хочем
 Других просвітити,
 Сонце правди показати

Сліпим, бачиш, дітям.
 Все покажем,—тільки дайте
 Себе в руки взяти:
 Як і тюрми мурувати,
 Кайдани кувати,
 Як носить їх, і як плести
 Кнути узловаті,—
 Всьому навчим! Тільки дайте
 Взяти свої гори,—
 Останнії, бо взяли вже
 І поле, і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний,
 Мій Якове ¹⁾ любий! Не за Україну,
 А за її ката довелось пролити
 Кров добру,—не чорну; довелось запить
 З московської чарки московську отруту.
 О, друже, мій добрий, друже незабутий!
 Живою душою в Україні вітай;
 Літай з козаками по-над берегами,
 Розриті могили в степу наглядай,
 Заплач з козаками дрібними сльозами,
 І мене з неволі в степу виглядай!

А поки-що—мої думи,
 Моє люте горе,
 Сіятиму; нехай ростуть
 Та з вітром говорять...
 Вітер тихий з України
 Понесе з росою
 Тії думи аж до тебе.
 Братньою сльозою
 Ти їх, друже, привітаєш,
 Тихо прочитаєш,—
 І могили, степи, гори,
 І мене згадаєш.

1845. 18/XI.
 Переяслав.

¹⁾ Яків де-Бальмен—приятель Шевченка. Загинув він на Кавказі в бою з Черкесами.

До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх

В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ СУЩИХ, МОЄ ДРУЖНЕЄ
ПОСЛАНІЄ.

„Аще кто речеть, яко люблю Бога,
а брата своего ненавидить, ложь есть“.
(Соборн. посланіє апостола Іоанна,
гл. IV, ст. 20).

І світає, і смеркає,
День божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті - своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
 Немає другого Дніпра;
 А ви претесе на чужину
 Шукати доброго добра,
 Добра святого, волі, волі,
 Братерства братнього... Найшли,
 Несли, несли з чужого поля,
 І в Україну принесли
 Великих слів велику силу,
 Та й більш нічого... Кричите,
 Що Бог створив вас не на те,
 Щоб ви неправді поклонялись,
 І хилитесь, як і хилились,
 І знову шкуру дерете
 З братів незрячих, гречкосіїв,
 І сонця правди дозрівать
 В німецькі землі, у чужії,
 Претесе знову. Як-би взять
 І всю мізерію з собою,
 Дідами крадене добро,
 Тоді б зостався сиротою.
 З святими горами Дніпро!

Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались,
 Щоб там і здихали, де ви поросли!
 Не плакали б діти, мати не ридала,
 Не чули б у Бога вашої хули;
 І сонце б не гріло смердячого гною
 На чистій, широкій, на вольній землі;
 І люди б не знали, що ви за орли,
 І не покивали б на вас головою...

Схаменіться! будьте люди,
 Бо лихо вам буде:
 Розкуються незабаром
 Заковані люди;
 Настане суд, заговорить
 І Дніпро, і гори,
 І потече сторіками
 Кров у сине море
 Дітей ваших.... і не буде
 Кому помагати:
 Одцурається брат брата
 І дитини мати;
 І дим хмарою заступить
 Сонце перед вами,

І на-віки прокленетесь
 Своїми синами.
 Умийтеся! образ Божий
 Багном не скверніте!
 Не дуріте дітей ваших,
 Що вони на світі
 На те тільки, щоб панувать,—
 Бо невчене око
 Загляне їм в саму душу
 Глибоко-глибоко...
 Дознаються небожата
 Чия на вас шкура,
 Та й засудять,—і премудрих
 Немудрі одурять.

Як-би ви вчилися так, як треба,
 То й мудрость би була своя;
 А то залізете на небо:
 „І ми—не ми, і я—не я!
 І все те бачив, і все знаю:
 Немає пекла, а-ні раю,
 Немає й Бога, тільки я,
 Та куций Німець узловатий,
 А більш нічого....”

—„Добре, брате!

Що-ж ти такеє?”

—„Я не знаю—

Нехай Німець скаже!”

Отак то ви навчаєтесь
 У чужому краю!
 Німець скаже: „Ви Моголи”.
 —„Моголи, Моголи,
 Золотого Тамерлана ¹⁾
 Онучата голі!”
 Німець скаже: „Ви Слав'яне”.
 —„Слав'яне, Слав'яне;
 Славних прадідів великих
 Правнуки погані!”
 І Колляра читаєте
 З усієї сили,
 І Шафарика, і Ганку, ²⁾
 І в слав'янофили
 Так і претесь, і всі мови

¹⁾ Тамерлан—татарський хан.

²⁾ Кóлляр, Ганка і Шафарик—чеські письменники та діячі.

Слав'янського люду,—
 Всі знаєте, а своєї
 Дасть-Біг!—„Колись будем
 І по своєму глаголать,
 Як Німець покаже,
 А до того й історію
 Нам нашу розкаже.
 Отоді ми заходимось!“

Добре заходились
 По німецькому показу
 Та й заговорили
 Так, що й Німець не второпа,
 Учитель великий,
 А не то, щоб прості люди.
 А т'валту! а крику!
 „І гармонія, і сила,
 Музика, та й годі!
 А історія?—Поема
 Вільного народу...
 Що ті Римляне убогі!
 Чорт-зна що—Брути!.. ¹⁾
 У нас Брути і Коклеси ²⁾
 Славні, незабуті!...
 У нас воля виростала,
 Дніпром умивалась,
 У голови гори слала,
 Степом укривалась!“
 Кров'ю вона умивалась,
 А спала на купах,
 На козацьких вольних трупах,
 Окрадених трупах!...

Подивіться лишень добре,
 Прочитайте знову
 Тую славу, та читайте
 Од слова до слова;
 Не минайте а-ні титла,
 Ніже тії коми,
 Все розберіть, та й спитайте
 Тоді себе: що ми?

¹⁾ Брут—римлянин; вславився тим, що допоміг скинути римського царя Тарквінія Гордого, після чого в Римі 500 літ не було царів, а була республіка.

²⁾ Коклес—римлянин; вславився тим, що сам один обороняв од ворожого війська міст у Римі.

Чиї діти? яких батьків?
 Ким, за що закуті?
 Та й побачите, що ось-що
 Ваші славні Брути:
 Раби, підніжки, грязь Москви,
 Варшавське сміття ваші пани
 Ясновельможнії гетьмани!
 Чого-ж ви чванитеся,—ви,
 Сини сердешної України?
 Що добре ходите в ярмі,
 Ще краще, як діди ходили?!
 Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
 А з їх, бувало, й лій топили!
 Може чванитеся, що братство¹⁾
 Віру заступило?
 Що Синопом, Трапезунтом
 Галушки варило?
 Правда ваша: наїдались,
 А вам тепер вадить,
 І на Січі мудрий Німець
 Картопельку садить;
 А ви її купуєте,
 Істе на здоров'я,
 Та славите Запорожжя.
 А чиею кров'ю
 Ота земля напоена,
 Що картоплю родить?
 Вам байдуже,—аби добра
 Була для горόδуги!
 А чванитеся, що ми Польщу
 Колись завалили!
 Правда ваша: Польща впала,
 Та й вас роздавила.
 Так ось-як кров свою лили
 Батьки за Москву і Варшаву,
 І нам, синам, передали
 Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
 До самого краю:
 Гірше Ляха свої діти
 Її розпинають;
 Замість пива—праведную
 Кров із ребер точать,—

¹⁾ Тоб-то Січове товариство, козаччина.

Просвітити, кажуть, хочуть
 Материнські очі
 Современними огнями,
 Повести за віком,
 За Німцями недоріку,
 Сліпую каліку.
 Добре! Ведіть, показуйте!
 Нехай стара мати
 Навчається, як дітей тих
 Нових доглядати!
 Показуйте! За науку—
 Не торгуйтесь! буде
 Материнська добра плата:
 Роспадеться луда
 На очах ваших неситих;
 Побачите славу,
 Живу славу дідів своїх
 І батьків лукавих...

Учіться, брати мої!
 Думайте, читайте,
 І чужому навчайтесь,—
 Свого не цурайтесь:
 Бо хто матір забуває,
 Того Бог карає,
 Чужі люде цураються,
 В хату не пускають,
 Свої діти—як чужії,
 І немає злому
 На всій землі безконешній
 Веселого дому.

Я ридаю, як згадаю
 Діла незабуті
 Дідів наших: тяжкі діла!
 Як-би їх забути,
 Я оддав би веселого
 Віку половину...

Отака-то наша слава,
 Слава України!...
 Отак і ви прочитайте,
 Щоб не сонним снілись
 Всі неправди, щоб розкрились
 Високі могили
 Перед вашими очима,
 Щоб ви розпитали
 Мучеників: когось, коли,
 За що розпинали?...

Обніміте-ж, брати мої,
 Найменшого брата,—
 Нехай мати усміхнеться,
 Заплакана мати!
 Благословіть дітей своїх
 Твердими руками,
 І обмитих поцілуйте
 Вольними устами!
 І забудеться срамотня
 Давня година,
 І оживе, добра слава;
 Слава України,
 І світ ясний, не вечірній,
 Новий засіяє...
 Обніміться ж, брати мої,
 Молю вас, благаю!

1845. 14/XII.
 В'юнища.

Холодний яр.

У всякого своє лихо,
 І в мене те лихо;
 Хоть не своє,—позичене,
 А все-таки лихо.
 На-що б, бач-ся, те згадувать,
 Що давно минуло,
 Будить Бог-знає колишне?
 Добре, що заснуло!...

Хоть би й Яр той! Вже до його
 І стежки малої
 Не осталось, і здається,
 Що ніхто й ногою
 Не ступив там,—а згадаєш,
 То була й дорога
 З монастиря Мотриного¹⁾
 До Яру страшного.
 У Яр колись сходилися,
 Мов із хреста зняті,
 Батько з сином,
 І брат з братом,

¹⁾ Мотронівський монастир стоїть серед лісів в Чигиринському повіті Київської губернії. В тих лісах Залізник зібрав гайдамаків у 1768 році і розпочав повстання.

Одностайне стати
 На ворога лукавого,
 На лютого Ляха.
 В Яру колись гайдамаки
 Табором стояли,
 Лагодили самопали,
 Ратища стругали.

Де-ж ти дівся, в Яр глибокий
 Протоптаний шляху?
 Чи сам заріс темним гаєм?
 Чи то засадили
 Нові кати, щоб до тебе
 Люди не ходили
 На пораду: що їм діять
 З добрими панамі,
 Людоїдами лихими,—
 Новими Ляхами?
 Не сховаєте: над Яром
 Залізник вітає,
 Та на Умань поглядає,
 Гонту вижидає.
 Не ховайте, не топчіте
 Святого закона
 І не кличте преподобним
 Лютого Нерона!
 Не славтеся царевою
 Святою війною,
 Бо ви й самі не знаєте,
 Що царики коять,
 А кричите, що несете
 І душу і шкуру
 „За отечество!“ Єй-Богу,
 Овеча натура!
 Дурний шию підставляє
 Й сам не знає, за що,
 Та ще й Гонту зневажає,
 Ледаче ледащо!
 „Гайдамаки—не воїни.—
 Разбойники, воры.
 Пятно въ нашей исторіи!“
 Брешеш, людоморе:
 За святую правду, волю
 Розбійник не встане,
 Не розкує закований
 У ваші кайдани

Народ темний; не заріже
 Лукавого сина;
 Не розіб'є живе серце
 За свою країну!
 Ви розбійники неситі,
 Голодні ворони!
 По якому правдивому,
 Святому закону
 І землею, всім даною,
 І сердешним людом
 Торгуєте? Стережіться ж,
 Бо лихо вам буде,
 Тяжке лихо. Дуріть дітей
 І брата сліпого,
 Дуріть себе, чужих людей,
 Та не дуріть Бога:
 Бо в день радости над вами
 Розпадеться кара,
 І повіє новий огонь
 З Холодного Яра!

1845. 17/XII.
 В'юнища.

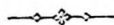

Маленькій Мар'яні.

Рости, рости, моя пташко,
 Мій маковий цвіте
 Розвивайся, поки твое
 Серце не розбите,
 Поки люди не дознали
 Тихої долини!...
 Дознаються—пограються,
 Засушать та й кинуть.
 А-ні літа молодії,
 Повиті красою,
 Ні карії оченята,
 Умиті сльозою,
 А-ні серце твоє тихе
 Добрее дівоче
 Не заступить, не закриє
 Неситії очі,—
 Найдуть злиї, та й окрадуть...
 І тебе убогу
 Кинуть в пекло... Замучишся
 І прокленеш Бога.

Не цвіти ж, мій цвіте новий,
 Нерозвитий цвіте!
 Зов'ян тихо, поки твоє
 Серце не розбите!

1845. 20/XII.
 В'юнища.

Псалми Давидові.

I.

Блаженний муж на лукаву
 Не вступає раду,
 І не стане на путь злого,
 І з лютим не сяде;
 А в законі Господньому
 Серце його й воля
 Навчається; і стане він,
 Як на добрім полі,
 Над водою посажене,
 Древо зеленіє,
 Плодом вкрите: так і муж той
 В добрі своїм спіє.
 А лукавих, нечестивих
 І слід пропадає,—
 Як той попіл, над землею
 Вітер розмахає.
 І не встануть з праведними
 Злії з домовини;
 Діла добрих оновляться,
 Діла злих загинуть.

XII.

Чи ти мене, Боже милий,
 На-вік забуваєш?
 Одвертаєш лице своє,
 Мене покидаєш?
 Доки буду мучить душу
 І серцем боліти?
 Доки буде ворог лютий
 На мене дивитись
 І сміятись? Спаси мене,
 Спаси мою душу,
 Да не скаже хитрий ворог:
 „Я його подужав!“

І всі злії посміються,
 Як упаду в руки,
 В руки вражі. Спаси мене
 Од лютої муки,
 Спаси мене! Помолюся
 І воспою знову
 Твої блага чистим серцем,
 Псалмом тихим, новим.

XLIII.

Боже! Нашими ушима
 Чули Твою славу.
 І діди нам розказують
 Про давні кроваві
 Тії літа, як рукою
 Твердою своєю
 Розв'язав Ти наші руки
 І покрив землею
 Трупі вóрожі, і силу
 Твою возхвалили
 Твої люди і в покої,
 В добрі одпочили,
 Слава Господа. А нині
 Покрив-еси знову
 Срамотою свої люди,—
 І вороги нові
 Розкрадають, як овець, нас
 І жеруть... Без плати.
 І без ціни оддав-еси
 Ворогам проклятим;
 Покинув нас на сміх людям,
 В наругу сусідам,—
 Покинув нас, яко в притчу
 Нерозумним людям.
 І кивають, сміючися,
 На нас головами;
 І всякий день перед нами—
 Сид наш перед нами.
 Окрадені, замучені,
 В путах уміраєм,
 Не молимося чужим богам,
 А Тебе благаєм:
 Поможі нам, ізбави нас
 Вражої наруги!
 Поборов Ти першу силу,

Побори і другу,
 Ще лютішу. Встань же, Боже—
 Вскую будеш спати,
 Од сліз наших одвертатись,
 Скорби забувати?
 Смирилася душа наша,
 Тяжко жить в оковах!
 Встань же, Боже,—поможи нам,
 Встань на ката знову!

LII.

Пребезумний в серці скаже,
 Що Бога немає,
 В беззаконії мерзіє,
 Не творить благая.
 А Бог дивиться: чи є ще
 Взискающі Бога?
 Нема добре творящого,
 Нема ні одного!
 Коли вони, неситиї
 Гріхами, дознають?
 Ідять люди¹⁾ замість хліба,
 Бога не згадають.
 Там бояться, лякаються,
 Де страху й не буде:
 Там самі себе бояться
 Лукавій люди.
 Хто-ж пошле нам спасеніє,
 Верне добру долю?
 Колись Бог нам верне волю,
 Розіб'є неволю.
 Восхвалимо Тебе, Боже,
 Хваленієм всяким;
 Возрадується Ізраїль
 І святий Іаков.

LIII.

Боже! Спаси, суди мене
 Ти по своїй волі!
 Молюсь, Господи, внуши їм
 Уст моїх глаголи!
 Бо на душу мою встали

¹⁾ Тоб-то: їдять людей.

Сильнії чужії,
 Не зрять Бога над собою,
 Не знають, що діють.
 А Бог мені помагає,
 Мене заступає,
 І їм правдою своєю
 Вертає їх злая.
 Помолюся Господеві
 Серцем самотнім.
 І на злих моїх погляну
 Незлим моїм оком.

LXXXI.

Між царями й судіями
 На раді великій
 Став земних владик судити
 Небесний Владика.
 Доколі будете стяжати
 І кров невинну розливати
 Людей убогих, а багатим
 Судом лукавим помагати?
 Вдові убогій допоможіте,
 Не осудіте сироти,
 І виведіть із тісноти
 На волю тихих, заступіте
 Од рук неситих!—Не хотять
 Познати, розбити тьму неволі,—
 І все—Господа глаголи,
 І все плачеться земля.
 Царі, раби—однакові
 Сини перед Богом;
 І ви вмерете, як і князь ваш
 І ваш раб убогий.
 Встань же, Боже, суди землю
 І судей лукавих!
 На всім світі Твоя правда
 І воля і слава.

XCIII.

Господь Бог лихих карає,—
 Душа моя знає;
 Встань же, Боже,—Твою славу
 Гордий зневажає.
 Вознесися над землею
 Високо високо,

Високо-високо,
 Закрий славою своєю
 Сліпе, горде око
 Доки, Господи, лукаві
 Хваляться, доколі—
 Неправдою? Твої люди¹⁾
 Во тьмі і в неволі
 Закували, добро Твоє
 Кров'ю затопили,
 Зарізали прохожого,
 Вдову задавили
 І сказали: „Не зрить Господь,
 Ні-же тее знає.“
 Умудріться, немудрі:
 Хто світ оглядає,
 Той і серце ваше знає
 І думи лукаві.
 Дивіться ділам Його,
 Його вічній славі!
 Благо тому, кого Господь
 Карає між нами,—
 Не допуска, поки злому
 Ізриється яма.
 Господь любить свої люди,
 Любить, не оставить,
 Дожидає, поки правда
 Перед нами стане.
 Хто б спас мене од лукавих
 І діющих злая?
 Як-би не Бог поміг мені,
 То душа б живая
 Во тьмі ада потонула,
 Проклялась на світі.
 Ти, Господи, допомагаєш
 По землі ходити,
 Ти радуєш мою душу
 І серце врачуєш;
 І перебуде Твоя воля,—
 І труд Твій не всує:
 Вловлять душу праведничу,
 Кров добру осудять.
 Мені Господь пристанище,
 Заступником буде,
 І воздасть їм за діла їх
 Кроваві, лукаві,
 Погубить їх, і їх слава
 Стане їм в неславу.

CXXXII.

Чи є що краще, лучче в світі,
 Як у-купі жити,
 З братом добрим добро певне
 Пожить, не ділити?
 Яко міро добровонне
 З голови честної
 На бороду Аарону
 Спадає росою,
 На гаптовані омети
 Ризи дорогої;
 Абор осі Ермонський
 На святій гори
 Високій Сіонській
 Спадають і творять
 Добро тварям земнородним,
 І землі, і людям:
 Отак братів благих своїх
 Господь не забуде—
 Воцариться в дому тихім,
 В сем'ї тій великій,
 І пошле їм добру долю
 Од віка до віка.

CXXXVI.

На ріках круг Вавилона,
 Під вербами в полі,
 Сиділи ми і плакали
 В далекій неволі,
 І на вербах повішали
 Органи глухії,
 І нам стали сміятися
 Едомляне злиї:
 „Роскажіть нам пісню вашу:
 Може й ми заплачем;
 Або нашу заспівайте,
 Невольники наші!“
 — „Якої ж ми заспіваєм
 На чужому полі?
 Не співають веселої
 В далекій неволі...
 І коли тебе забуду,
 Іерусалиме,—
 Забвен буду, покинутий,

Рабом на чужині;
 І язык мій оніміє,
 Висохне лукавий,
 Як забуду пом'янути
 Тебе, наша славо!
 І Господь наш вас пом'яне,
 Едомські діти,
 Як кричали ви: „Руйнуйте,
 Руйнуйте, паліте
 Сіон святий!“ Вавилоня
 Дщере окаянна!
 Блаженний той, хто заплатить
 За твої кайдани!
 Блажен, блажен! Тебе, злая,
 В радості застане
 І розіб'є дітей твоїх
 О холодний камені!

CNLIX.

Псалом новий Господеві
 І нову славу
 Воспоєм честним собором,
 Серцем нелукавим;
 Во псалтирі і тимпані
 Воспоєм благая,
 Яко Бог карі неправих,
 Правим помагає.
 Преподобнії во славі
 І на тихих ложах
 Радуються, славословлять,
 Хвалять ім'я Боже;
 І мечі в руках їх добрі,
 Гострі обоюду,
 На отмщеніє неправди
 І в науку людям.
 Окують царей неситих
 В залізній пута,
 І їх, славних, оковами
 Ручними окружать,
 І осудять неправедних
 Судом своїм правим,
 І во віки стане слава,
 Преподобним слава!

Минають дні, минають ночі,
 Минає літо; шелестить
 Пожовкле листя; гаснуть очі,
 Заснули думи, серце спить;
 І все заснуло,—і не знаю,
 Чи я живу, чи доживаю,
 Чи так по світу волочусь,
 Бо вже й не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
 Нема ніякої!
 Коли доброї жаль, Боже,
 То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
 Серцем замірати,
 І гнилою колодою
 По світу валятись,
 А дай жити, серцем жити
 І людей любити,
 А коли ні, то проклинать
 І світ запалити!

Страшно впасти у кайдани,
 Умірять в неволі,
 А ще гірше—спати, спати,
 І спати на волі,
 І заснути на вік віки,
 І сліду не кинуть
 Ніякого: однаково—
 Чи жив, чи загинув...

Доле, де ти? Доле, де ти?
 Нема ніякої!
 Коли доброї жаль, Боже,
 То дай злої, злої!

1845. 21/XII.
 В'юнища.

Три літа.

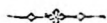
І день—не день, і йде — не йде,
 А літа стрілою
 Пролітають, забирають
 Все добре з собою,
 Окрадають добрі думи,
 О холодний камінь
 Розбивають серце наше
 І співають амінь,—
 Амінь всьому веселому
 Од нині до віка,
 І кидають на розпутті
 Сліпого каліку.
 Невеликий три літа
 Марно пролетіли,
 А багато в моїй хаті
 Лиха наробили:
 Опустошили убоге
 Моє серце тихе,
 Погасили усе добре,
 Запалили лихо,
 Висушили чадом-димом
 Тії добрі сльози,
 Що лилися з Катрусею
 В московській дорозі,
 Що молились з козаками
 В турецькій неволі,
 І Оксану, мою зорю,
 Мою добру долю,
 Що-день Божий умивали,
 Поки не підкрались
 Злиї літа, та все теє
 Заразом украли.
 Жаль і батька, жаль і матірь,
 І вірну дружину,
 Молодую, веселую,
 Класти в домовину,—
 Жаль великий, брати мої!
 Тяжко годувати
 Малих діток неумитих
 В нетопленій хаті!
 Тяжке лихо, та не таке,
 Як тому дурному,
 Що полюбить, побереться,

А вона другому
 За три шаги продається
 Та з його й сміється.
 От де лихо! от де серце
 Разом розірветься!

Отаке то злеє лихо
 Й зо мною спіткалось:
 Серце люди полюбило.
 І в людях кохалось,
 І вони його вітали,
 Грالیся, хвалили...
 А літа тихенько крались
 І сльози сушили,
 Сльози щирої любови...
 І я прозрівати
 Став потроху... доглядаюсь,—
 Бодай не казати!
 Кругом мене, де не гляну,
 Не люди, а змії...
 І засохли мої сльози—
 Сльози молодії.
 І тепер я розбитеє
 Серце ядом гою—
 І не плачу й не співаю,
 А вию совою.
 Отаке-то! Що хочете,
 То те і робіте—
 Чи голосно зневажайте,
 Чи нишком хваліте
 Мої думи,—однаково,
 Не вернеться знову
 Літа мої молодії,
 Веселее слово
 Не вернеться!.. І я серцем
 До вас не вернуся,
 І не знаю, де дінуся,
 Де я пригорнуся,
 І з ким буду розмовляти,
 Кого розважати,
 І перед ким мої думи
 Буду сповідати?
 Думи мої! літа мої,
 Тяжкії три літа!
 До кого ви прихилитесь,
 Мої злиї діти?

Не хилітесь ні до кого,
 Ляжте дома спати;
 А я піду четвертий год
 Новий зустрічати.
 Добридень же, новий годе,—
 В торішній свитині!
 Що ти несеш в Україну
 В латаній торбині?
 „Благоденствіє, указом
 Новеньким повите?...“
 Іди ж здоров, та не забудь
 Злидням поклонитись!

1845. 22/XII.
 В'юнища.

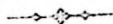
Заповіт.

Як умру, то поховайте
 Мене на могилі,
 Серед степу широкого,
 На Вкраїні милій:
 Щоб лани широкополі
 І Дніпро, і кручі
 Було видно,—було чути,
 Як реве ревучий!

Як понесе з України
 У синєє море
 Кров ворожу,—отоді я
 І лани і гори—
 Все покину і полину
 До самого Бога
 Молитися. А до того—
 Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
 Кайдани порвіте,
 І вражою злою кров'ю
 Волю окропіте!
 І мене в сем'ї великій,
 В сем'ї вольній, новій,
 Не забудьте пом'янути
 Незлим тихим словом!

1845. 25 XII.
 Переяслав.

Л і л е я.

„За-що мене, як росла я,
 Люди не любили?
 За-що мене, як виросла,
 Молодую вбили?
 За-що ж вони тепер мене
 В палатах вітають,
 Царівною називають,
 Очей не спускають,
 З мого цвіту дивуються,
 Не знають, де діти?
 Скажи ж мені, мій братіку,
 Королевий цвіте!“
 — „Я не знаю, моя сестро!“
 І цвіт королевий
 Схилив свою головоньку
 Червоно-рожеву
 До білого, пониклого
 Личенька лілеї.
 Сам Господь вітав над ними
 І творив святее
 Землі грішній... І лілея
 Рослою-сльозою
 Заплакала і сказала:

— „Брате мій! З тобою
 Ми давно вже кохаємось,
 А я й не сказала,
 Як була я людиною,
 Як я мордувалась...
 Моя мати—чогось вона
 Сердешна журилась,
 І на мене, на дитину,
 Дивилась-дивилась
 І плакала. Я не знаю,
 Мій брате єдиний,
 Хто їй лихо заподіяв...
 Я була дитина,
 Я гралася, забавлялась;
 А вона все в'яла,
 Та нашого злого пана
 Кляла-проклинала,
 Та й умерла. А пан отой
 Взяв догодувати
 Мене малу. Я виросла

У білих палатах,
 І не знала, що байстра я,
 Що його дитина.
 Він поїхав десь далеко,
 А мене покинув.
 І прокляли його люди,
 Будинок спалили,
 А мені... не знаю за-що,
 Убили—не вбили,
 Тільки мої довгі коси
 Остригли; накрили
 Острижену ганчіркою,
 Та ще й реготались;
 Жиди навіть нечестиві
 На мене плювали.
 Отаке-то, мій братіку,
 Було мені в світі!
 Молодого, короткого
 Не дали дожити
 Люди віку... Я умерла
 Зімою під тином,
 А весною процвіла я
 Цвітом при долині,—
 Цвітом білим, як сніг білим,
 Гай возвеселила.
 Люди — Боже мій! — зімою
 В хату не пустили,
 А весною, мов на диво,
 На мене дивились;
 Дівчаточка заквічались,
 І почали звати
 Лілеєю-снігоцвітом;
 І я процвітати
 Стала в гаї, і в теплиці,
 І в білих палатах...
 Скажи ж мені, мій братіку,
 Королевий цвіте:
 На-що мене Бог поставив
 Цвітом на сім світі?
 Щоб людей я веселила,
 Тих самих, що вбили
 Мене й матір? Милосердий,
 Святий, Боже милий!...“

І заплакала лілея.
 А цвіт королевий

Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білее, поникле
Личенько лілеї.

1846. 25/VII.

- Київ.

Русалка.

„Породила мене мати
В високих палатах,
Та й понесла серед ночі
У Дніпро купати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною малою:

— „Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою,
Та впливи русалкою
Завтра серед ночі;
А я вийду гуляти з ним,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, моє серце,—
Нехай не сміється
Надо мною, молодю;
Нехай п'є — уп'ється,
Не моїми кров-сльозами,—
Синьою водою
Дніпровою; нехай собі
Гуляє з дочкою!
Пливи ж, моя єдина!
Хвилі мої, хвилі,
Привітайте русалоньку!“

І заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зустріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як расту я,
З сестрами гуляю
О-півночі, та з будинку
Батька виглядаю...
А може вже — поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову роскошує
Моя грішна мати?“

Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
Мов пліточка, а лозина
Тихо похитнулась.

Вийшла мати погуляти,—
Не спиться в палатах;
Пана Яна нема дома
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала,
Нагадала, як купала
І як примовляла,—
Та й байдуже! Пішла собі
У палати спати...
Та не дійшла: довелось
В Дніпрі ночувати.
І не чулась, як зуспіли
Дніпрові дівчата,
Та до неї, ухопили,
Та й ну лоскотати!
Радісінькі, що піймали...
Гralись, лоскотали,
Поки в вершу не запхали,
Та й зареготались...
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

1846. 9/VIII.
Київ.

Відьма.

(Поема).

„Да приїдець-же смерть
на ня, и да снідуть во
адъ живи, яко лукавство
въ жилищахъ ихъ, по-
средъ ихъ“.

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Нічим стінам передаю.
Озовітеся ж, заплачте,
Німії зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою,

Озовіться! А за вами,
 Може, озоветься
 Безталання невсипуще
 І нам усміхнеться,
 Поєднає з недолею
 І з людьми,—і скаже
 Спасибі нам; помолиться,
 Й тихо спати ляже.

І примиренному присняться
 І люди добрі, і любов,
 І все добро. І встане рано
 Веселий, і забуде знов
 Свою долю; і в неволі
 Познає рай, познає волю
 І всетворящую любов.

I.

Росте в полі на могилі
 Осика заклята;
 Отам відьма похована,—
 Хрестітесь, дівчата!
 Хрестіться, і не кваптесь
 На панів лукавих,—
 Бо згинете, осміяні,
 Наробите слави,
 Злої слави на сім світі,
 А на тім... Крий, Боже!
 За гріхи такі великі
 Сам Бог не допоможе.
 Нехай пани знущаються,
 Братами торгують
 Та сльозами кровавими
 Сатану частують,—
 Їх вже душі запродані,
 То їм і байдуже,
 А вам треба стерегтися.
 Стерегтись—тай дуже!
 Стережіться ж! Кохайтесь
 Хоч із наймитами,—
 З ким хочете, мої любі,
 Тільки не з панами!

Коло осіннього Миколи,
 Обідрані, трохи не голі,
 Бендерським шляхом у-ночі

Ішли цигани, а йдучи—
 Звичайне, вольний—співали;
 Ішли, ішли, а потім стали,
 Шатро край шляху розп'яли,
 Огонь чималий розвели
 І кругом його посідали:
 Хто з шашликом, а хто і так—
 За те він вольний, як козак
 (Колись-то був). Сидять, куняють,
 А з шатром в степу співає,
 Неначе п'яна, з приданок
 До-дому йдучи, молодиця:
 „Ой у новій хаті
 Полягали спати;
 Молодій приснилось,
 Що мати сказала,
 Свекор оженився,
 Батько утопився.
 І... .. гу!...“

Цигани слухають, сміються:
 „І де ті люди тут возмуться?
 Оце, мабуть, із за Дністра,
 Бо тут все степ... Мара! мара!“
 Цигани, скрикнули, схопились,
 А перед ними опинилось,
 Те, що співало. Жаль і страх!
 В свитині латаній дріжала
 Якась людина; на ногах
 І на руках повиступала
 Од стужі кров: аж струпом стала,—
 І довгі коси в реп'яхах
 О поли бились в ковтунах;
 Постояла, а потім сіла
 Коло огню і руки гріла
 На самім полум'ї „Ну, так!
 Оженився неборак!“—
 Сама собі вона шептала,
 І тяжко, страшно усміхалась...
 Що-ж се таке?—Се не мара,
 Моя се мати і сестра,
 Моя се відьма, щоб ви знали.

Цигани

А відкіля ти, молодице?

Відьма:

Хто? я? (Співає):

„Як була я молодиця,
Цилювали мене в лиця;
А як стала стара баба,—
Цилювали б, була б рада.“

Циган.

Співуча, нічого сказати!
Як-би собі таку достать,
Та ще й з медведем...

Відьма.

Я співаю;
Чи то сижу, чи то гуляю,
Все співаю, все співаю,—
Уже забула говорить,
А перше добре говорила.

Циган.

Де-ж ти була, що заблудила?

Відьма.

Хто? я? чи ти? (Шепче) Цить лишень, цить:
Он бач, зо мною пан лежить!
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак... (Усміхається)
Я в приданкx була, впилася,
І молода не придалася...
А все то прокляті пани
З дівчатами таке діють...
Ще треба сина оженить.
Піду: без мене незуміють
І в домовину положить.

Циган.

Не йди, небого,—будь тут з нами!
У нас, їй Богу, добре жити!

Відьма.

А діти єсть у вас?

Циган.

Немає.

Відьма.

Кого-ж годуєте-есте?
Кого ви спати кладете?
Кого колишете в-ночі?
Лягаючи і встаючи
За кого молитесь? Ох, діти!
І все діти... І все діти...
Не знаю, де од їх подітись?
Де не піду,—й вони за мною!
Вони ззідять мене колись!...

Циган.

Не плач, небого, не журись!
У нас дітей нема й заводу.

Відьма.

Хоч з гори та в воду...

І відьма тяжко заридала.
Цигани мовчки дивувались,
Поки поснули, де хто впав.
Вона ж не спала, не журилась,
Сиділа, ноги устромила
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили
І на шатро мов позирав,
Аж поки хмари заступили.

Чом не спитьсѧ багатому,
Сивому, гладкому?
Чом не спитьсѧ убогому,
Сироті старому?
Один дума, як би його
Достроїть палати;
Другий дума, як би його
На подзвін придбати.
Один старий одпочине
В пишній домовині,
Другий старий—і так собі
Де-небудь—під тином;

І обидва спочивають
 І гадки не мають!
 Убогого не згадають,
 А того ще й лають.

II.

Коло огню старий циган
 З люлькою куняє,
 Позирає на приблуду,
 Й на подзвін не дбає.

Циган.

Чому не ляжеш, не спочинеш?
 Зірниця сходить—подивись!

Відьма.

Дивилась я вже—ти дивись!

Циган.

Ми рано рушимо,—покинем,
 Як не проспишся.

Відьма.

Не просплюсь,
 Я вже ніколи не просплюсь!...
 Отак де-небудь і загину
 У бур'яні... (Співає тихо:)
 „Гаю, гаю, темний гаю,
 Тихенький Дунаю!
 Ой у гаї погуляю,
 В Дунаї скупаюсь,
 В зеленому баговинні
 Трохи одпочину...
 Та може ще, хоч каліку,
 Приведу дитину“.

Дарма! Аби собі ходило,
 Та вміло матір проклинать...
 А он, чи бачиш? на могилі
 Очима лупа котиня!
 Іди до мене: кицю, кицю!...

Не йде прокляте бісеня...
 А то дала б тобі напиться
 З моєї чистої криниці... (Приспівує:)
 „Стоїть кутя на покуті,
 А в запічку діти;
 Наплодила, наводила,
 Та нема де діти.
 Чи то потопити?
 Чи то подушити?
 Чи Жидові на кров продать,
 А гроші пропити?“

Що, добре наші завдають?
 Сідай лиш-близенько,—отут...
 Ото-то й то! А ти не знаєш,
 Що я в Волощині була?
 Я розкажу, як нагадаю...
 Близнят в Бендерах привела,
 У білих Яссах колихала,
 У Дунаєві купала,
 В Туреччині сповила,
 Та до-дому однесла,—
 Аж у Київ; та вже дома,
 Без кадила, без кропила,
 За три шаги охрестила,
 А три шаги пропила...
 Упилася, упилася!...
 І досі п'яна!...

І вже ніколи не просплюся,
 Бо я вже й Бога не боюся
 І не сорочлюся людей:
 Коли б мені отих дітей
 Найти де-небудь! Ти не знаєш,
 Чи є в Туреччині війна?

Циган.

Була колись,—тепер нема:
 Умер найстарший старшина.

Відьма.

А я думала, що й досі,
 Аж уже немає...
 Слухай лишень! Скажу тобі,
 Кого я шукаю.

Я шукаю Наталочку,
 Та сина Івана...
 Дочку свою Наталочку,
 Та шукаю пана,
 Того Ірода що—знаєш?...
 Стрівай! Нагадала...
 Як була я молодою—
 І гадки не мала,
 По садочку похожала,
 Квіччалась, пишалась,
 А він мене і набачив,—
 Ирод! І не снилось,
 Що я була кріпачкою,
 А то б утопилась,—
 Було б легше... От набачив,
 Та й бере в покої,
 І стриже, неначе хлопця,
 І в поход з собою
 Бере мене. У Бендери¹⁾
 Прийшли ми; стояли
 З москалями на кватірах,—
 А москалі за Дунаєм
 Турка воювали.
 Тут дав Бог мені близнята,
 Як-раз против Спаса.
 А він мене і покинув,—
 Не вступив і в хату,
 На дітей своїх не глянув,
 Люципер проклятий!
 Пішов собі з москалями,
 А я з байстрюками
 Повертала в Україну
 Степами, тернами,
 Острижена; та й байдуже!...
 У селах питала
 Шлях у Київ... І що з мене
 Люди насміялись!...
 Трохи була не втопилась,
 Та жаль було кинуть
 Близняточок. То саяк, то так
 На свою країну
 Придубала. Одпочила,
 Вечора діждалась,
 Та й у село. Хотілось, бач,

¹⁾ Город у Волощині (в теперішній Бесарабській губернії).

Щоб люди не знали.
 От я крадусь по-під-тиңню
 До своєї хати.
 В хаті темно: нема дома,
 Або вже ліг спати
 Мій батечко. одинокий.
 Я ледве ступаю;
 Вхожу в хату,—аж щось стогне,
 Ніби умірає:
 То мій батько... І нікому
 Ні перехрестити,
 Ні рук скласти... О, прокляті,
 Лукаві діти,
 Що ви дієте на світі!...
 Я перелякалась..
 Хата пустою смерділа.
 От' я заховала
 Близнят своїх у коморі;
 Вбігаю у хату,
 А він уже ледве дише.
 Я до його: „Тату!
 Мій таточку! Це я прийшла!“
 За руки хватаю.
 „Це я,“ кажу. А він мені
 Шепче: „Я прощаю...
 Я прощаю“.—Тільки й чула...
 Здається, я впала
 І заснула... Як-би була
 До віку проспала!
 О-півночі прокинулась:
 Як у ямі—в хаті,
 А за руку батько давить...
 „Тату“, кричу,—„тату!“
 А він уже так, як крига...
 На-силу я руку
 Випручала... Що, цигане,—
 Як-би таку суку
 Тобі дочку,—що б ти зробив?

Циган.

Єй-Богу, не знаю.

Відьма

Та мовчи вже, бо забуду,—
 Потім не згадаю...

Дітей, бач-ся, годувала,
 Та в засік ховала...
 Та очіпок—се вже в-ранці—
 Клоччям вимощала,
 Щоб не знать було, що стриґа...
 Прибралась, ходила,
 Поки люди домовину
 На-дворі робили.
 Доробили, положили,
 Понесли, сховали,—
 І одна я, як билина
 На полі, осталась
 На сім світі... Були діти—
 І тих не осталось!...

(Плаче і співає):

„Через яр ходила,
 Та воду носила,
 Коровай сама бгала —
 Дочку оддавала,
 Сина оженила...
 І..... гу!...“

III.

Циган.

Не скигли, бо всіх побудиш.

Відьма.

Хіба я скиглю, навісний?

Циган.

Та добре, добре! Що дальш буде?
 Розкажуй дальше!

Відьма.

Що даси?
 Навариш завтра мамалиги?
 Я кукурузи принесу.
 Нагадала, нагадала!
 З дочкою ліг спати,
 Завдав сина у лакеї...

Громадою з хати
 Виганяли.. Нагадала!...
 Я собак дражнила
 По-під вікнами з старцями,
 І байстрят носила
 За плечима,—щоб привчались...
 Аж і пан приїхав.
 Отоді було громаді,
 І всім досталося,
 Щоб мене не виганяли
 З батьківської хати!
 Та й взяв мене з близнятами
 До себе в палати.
 Ростуть мої близняточка,
 А я утішаюсь,
 І з лютою гадюкою
 Я знову кохаюсь.
 Докохалася до краю:
 Сина у лакеї
 Занапастив, а з дочкою...
 Чи чуєш?—з своєю...
 Ци це не гріх по вашому?
 Чи в вас так уміють?
 А мені дав карбованця
 Та послав у Київ,
 Послав Богу молитися.
 Ото ж я й ходила,
 І молилась... Ні, цигане,
 Я марне молилась!...
 Чи в вас єсть Бог який-небудь?
 В нас його немає:
 Пани вкрали, та в шкатулі
 У себе ховають.

Вертаюся із Київа,—
 Замкнуті покої.
 Він узяв її з собою,
 Та й поїхав з нею,
 З Наталею... Чи чуєш ти?
 І остриг, проклятий,
 Дитя своє. Полетіла
 Я його шукати
 В Волощину, та й шукаю,
 Совою літаю
 Над байраками, та діток,
 Діточок шукаю,

Наталоньку!... Чи тее—ні!
 Я шукаю пана!
 Задушу!... Возьміть до себе
 І мене, цигани!
 Я медведя водитиму;
 А як найду ката,
 То й спущу його на його...
 Отоді, проклятий!...
 Ні, не спущу,—сама його
 Загризу... Чи чуєш?
 Одружимося, моє серце!
 Я й досі діваю;
 А сина вже оженила,
 А дочка й так буде!...
 Лазитиме по-під-тинню,
 Поки найдуть люди
 Неживою... Чи ти бачив?
 Там такий хороший,
 Мій син Іван!... Ух, холодно
 Позич мені грошей:
 Намиста доброго куплю,
 Та й тебе повішу,
 А сама піду до-дому...
 Дивись: миша, миша
 Несе у Київ мишенят.
 Не донесеш, утопиш десь,
 Або пан одніме...
 Чи я найду моїх діток,
 Чи так і загину?...

Та й замовкла, мов заснула.
 Цигани вставали,
 Розбірали шатро своє,
 В дорогу рушали,—
 Та й рушили: Пішли степом;
 І вона, небога
 Безталанна, встала мовчки,
 І ніби-то Богу
 Нишком собі молилася
 Та й пошкандибала
 За циганами, а йдучи,
 Тихенько співала:
 „Кажуть люди, що суд буде,
 А суда не буде,
 Бо вже мене осудили
 На сім світі люди...“

IV.

Із за Дністра пішли цигани
І на Волинь, і на Україну.
За селом село минали,
В городи ходили,
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не пила й не їла,—
Неначе смерть з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І Богу молитись:
Щось таке їй поробила
Стара Маріула,—
Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.

Потім її й стала вчити
І лікарювати:
Які трави, що од чого,
І де їх шукати;
Як сушити, як варити,—
Всьому, всьому вчила
Маріула; а та вчилась
Та Богу молилась.
Минуло літо; уже й друге,
І третє настало,—
Уже прийшли в Україну...
їй жаль чогось стало.
Поклонилась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась Богу,
Та й пішла собі, небога,
На свою країну,
Рада-рада та весела,
Мов мала дитина.
Які села прохожала,—
Болящих питала,
І травами напувала,
І всім помагала.
В-осени прийшла до-дому,

Пустку затопила,
 Вимазала, упоралась
 І легко спочила,
 Мов у раї. Все забула:
 Злеє і незлеє;
 Всіх простила, всіх любила,
 І мов над землею
 Святим ангелом вітала:
 Так їй легко стало!
 Мов в палатах, в свсїй хаті
 Жити вона стала.
 І сусіди не цурались,
 Все село любило,
 Бо вона все по болящих
 День і ніч ходила.
 І всім людям помагала,
 І плати не брала,
 А як брала, то калікам
 Зараз оддавала;
 Або свічечку в неділю
 Спазові поставить
 За всіх грішних, а у себе
 Й шага не оставить.
 „На-що мені (було, каже):
 Чи то в мене діти?“
 Та й заплаче. Отак вона
 Сама собі на світі
 Вік недовгий доживала.

Дівчата, бувало,
 І днювали, й ночували,
 Й хату прибірали,
 І мазали, і квіччали,
 І їсти варили;
 І ворожить не просили—
 Так собі любили!...
 В хатиночці чисто, тихо,
 Ясно, мов у раї,
 І, знай, двері поскрипують—
 Ніхто не минає:
 Той добридень, прийде, скаже,
 Той зілля попросить,
 Той калачик, паляничку,
 Всього понаносять,—
 Аби було з ким пожити,
 Добром поділитись.

Отак вона жила дома
 І вкрита, і сита;
 І любили, й поважали,
 І всього давали,
 А все-таки покриткою
 І відьмою звали...

V.

З подгрою і подушками,
 З трьома, чи й більше, лікарями,
 Із-за німецької землі
 Весною пана привезли,
 Самого тільки... Де-ж ті діти?
 Дочку на хорта проміняв,
 А сина в карти проіграв.
 (І так трапляється на світі!
 А що-ж ми маємо рсбить?)
 Ото-ж взяли його лічить,—
 Лічили, аж у-трох лічили,
 Уже чого з ним не робили?!
 Та ба, не буде вже грішить,
 А ще б хотілося... Простила!
 Святого зілля наварила,
 І, милосердая, з села
 Лічити ворога пішла
 В палати сумнії Просила,
 Щоб пана зіллям напоїть:
 Божилася, що буде жити!
 Та лікарі не допустили,
 Прогнали, трохи ще й не били.
 Взяла горщечок, та й пішла;
 Ідучи діточок згадала,
 Заплакала, і жаль їй стало,
 Що панові не допомгла!

Весна зіму проганяє;
 І зелений по землі
 Весна килим розстилає;
 Із ірію журавлі
 Летять високо ключами,
 А степами та шляхами
 Чумаки на Дін пішли.
 І на землі і на небі
 Рай. І я не знаю,

Якого ще люди раю
 У Бога благають!
 А тим часом непрощений
 Грішний умірає;
 Уже його, лукавого,
 Сакраментували,
 Клали долі на соломі,
 І стелю знімали,—
 Не вмірає... І лікарі
 Нічого не вдіють!...

Якось трохи полегшало:
 „Покличте Лукію!“
 Шепнув, та аж затрусився.
 Привели в палати
 Мою відьму. І лікарі
 Вже стали благати,
 Щоб допомогла... Прийшла вона
 І у ногах стала,
 І нищечком за грішного
 „Отче-наш“ читала.
 Пан неначе прокинувся,
 Глянув кругом себе,
 І на неї... та й закричав:
 „Не треба, не треба!
 Іди собі!... Або стрівай...
 Чи ти не забула?
 Прости мене! Прости мене!...“
 І сльози блиснули
 Вперше зроду.—„Я прощаю...
 Я давно простила...“
 І свічечку дала в руки
 І перехрестила.
 Заснув ворог перед нею,
 Як тая дитина,
 А її за свою душу
 Молитись покинув.

VI.

Сорокоусти наймала,
 У Київ ходила
 Та за пана, за ворога,
 Господа молила.
 І в-осени вернулася
 В село зімувати.

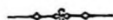
Ніби матір, привітали
 Ласкаві дівчата,
 І знов стали на досвітки
 До неї ходити;
 І знов стали, як матері,
 Лукії годити.
 А вона їх навчала,
 Як на світі жити;
 Розказує, як і вона
 Колись дівувала,
 І як пана полюбила,
 Покриткою стала,
 І як стригою ходила,
 Близнят породила,
 Як блукала з циганами,
 І як її вчила
 Лікарювать Маріула,
 І все, що робилось,—
 Усе, було, розказує,
 Аж плачуть дівчата
 Та хрестяться; жахаються—,
 Ніби пан у хаті...
 А вона їх розважає,
 Просить, закликає,
 Щоб з панами не кохались,
 Бо Бог покарає;
 Що „підете й ви по світу
 Так, як я ходила,
 Батька, матір погубите,
 Як я погубила;
 Дітей своїх, на сміх людям,
 Пустите по світу
 Так, як я... як я... пустила...
 Діти мої! діти!“

Отак вона навчала.
 Дівчата хрестились
 Та плакали, а у ночі
 Пани все їм снились:
 Із рогами, із хвостами
 Одрізують коси,
 Та кусають, та сміються,
 І простоволосих
 На собак, то-що, міняють,
 У дьогті купають,
 І виводять на вулицю,

І людей скликають
Дивитися. Отаке-то
Дівчаточкам снилось!
А все-таки на досвітки
До неї ходили.

Прийшла весна зелена.
Стара моя встала,
Пішла в поле шукать зілля,
Та там і осталась.
І обідать і вечерять
Варили дівчата,
Та не знали, де ділася
їх нерідна мати.
Пастухи в селі сказали,
Що коло могили
У калюжі стару відьму
Чорти утопили.
Найшли її, громадою
Без попа сховали,
На могилі й осиковий
Кілок забивали.
А дівчата уквічали
Могилу квітками,
І осику поливали
Дрібними сльозами.
І виросла на могилі
Осика заклята.
Отам відьма похована:
Хрестітесь, дівчата!
Хрестітесь, не кваптеся
На панів лукавих,
Бо згинете осміяні,
Наробите слави.

1847. 7 III.
Седнев.

Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені Бог
А-ні щастя, ні долі;
Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
А-ні братіка я,
Ні сестрички не знала,

Між чужими зросла,
 Долі-щастя не мала...
 Де-ж дружина моя?
 Де ви, добрії люди?
 Їх нема... Я сама,
 А дружини—ї не буде!..

1847.

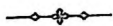
Петербург, у цитаделі.

За байраком байрак,
 А там степ та могила.
 Із могили козак
 Встає сивий, похилий;
 Встає сам у-ночі,
 Іде в степ, а йдучи
 Співа, сумно співає:
 — „Наносили землі,
 Та й до-дому пішли,
 І ніхто не згадає.
 Нас тут триста, як шкло,
 Товариства лягло,
 І земля не приймає.
 Як запродав гетьман
 У ярмо християн,
 Нас послав поганяти,—
 По своїй по землі.
 Свою кров розлили
 І зарізали брата;
 Крови брата впились,
 І отут полягли
 У могилі заклятій“...
 Та й замовк, зажуривсь,
 І на спис похиливсь,
 Став на самій могилі;
 На Дніпро позирав,
 Тяжко плакав-ридав,
 Сині хвилі голосили.
 З-за Дніпра, із села
 Луна гаєм гула,
 Треті півні співали.
 Провалився козак,
 Сгрепенувся байрак,
 А могила стогнала.

1847.

Петербург, у цитаделі.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині—
Однаковісенько мені!

В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій—не своїй землі.
І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися сину: за Вкраїну
Його замучили колись“.

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злиї люди
Присплять, лукаві, і в огні
її, окрадену, збудять..
Ох, не однаково мені!

1847.

Петербург, у цитаделі.

„Не кидай матері!“ казали,
А ти покинула; втекла;
Шукала мати—не найшла,
Та вже й шукати перестала:
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нічого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибите вікно;
В садочку темному ягнята
У-день пасуться, а в-ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе неквітчану—і в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись;
І гай сумує, похилився...
У гаї пташка не співає—
Й її з собою занесла;

В яру криниця завалилась,
 Верба усохла, похилилась,
 І стежечка, де ти ходила,
 Колючим терном поросла.
 Куди полинула, де ділась?
 До кого ти перелетіла?
 В чужій землі, в чужій семьї—
 Кого ти радуєш? до кого,
 До кого руки приросли?
 Віщує серце, що в палатах
 Ти роскошуєш, і не жаль
 Тобі покинутої хати...
 Благаю Бога, щоб печаль
 Тебе до віку не збудила,
 Щоб у палатах не найшла;
 Щоб Бога ти не ссудила,
 І матері не прокляла!

1847.

Петербург, у цитаделі.

„Чого ти ходиш на могилу?“
 Насилу мати говорила:
 „Чого ти плачеш ідучи?
 Чого не спиш ти у-ночі,
 Моя голубко сизокрила?“
 — „Так, мамо, так!“...
 І знов ходила,
 А мати плакала ждучи.

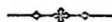
Не сон-трава на могилі
 В-ночі процвітає,—
 То дівчина заручена
 Калину сажає
 І сльозами поливає,
 І Господа просить,
 Щоб послав він дощі в-ночі
 І дрібнії роси,
 Щоб калина прийнялася,
 Роспустила віти:
 „Може пташкою прилине
 Милий з того саїта;
 Зов'ю йому кубелечко
 І сама прилину,
 І будемо щебетати
 З милим на калині;
 Будем Бога вихваляти,
 Тихо розмовляти,

Будем в-купочці у-ранці
На той світ літати."

І калина прийнялася,
Віти розпустила,
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте... Не сон-трава
В-ночі процвітає,—
То дівчина з калиною
Плаче - розмовляє:

„Широкая, високая
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливаная!
Широкиї сльози-ріки
Тебе полили,—
їх славою лукавою
Люди понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червону
Калину мою.
Калиночко червоная,
Світе мій ясний!
Повий мою головоньку,
Росою умий
І вітами широкими
Од сонця закрий!
В-ранці найдуть мене люди,
Мене осміють;
Широкиї твої віти
Діти обірвуть."
В-ранці рано на калині
Пташка щебетала;
Під калиною дівчина
Спала—не вставала:
Утомилось молодеє,
На віки спочило...

Вставало сонце з-за могили,
Раділи люди встаючи:
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала ждучи.

Три шляхи.

Ой три шляхи широкиї
 До-купи зійшлися;
 На чужину з України
 Брати розійшлися;
 Покинули стару матірь,
 Той жінку покинув,
 А той—сестру, а найменший—
 Молоду дівчину.

Посадила стара мати
 Три ясени в полі,
 А невістка посадила
 Високу тополю;
 Три явори посадила
 Сестра при долині,
 А дівчина заручена
 Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
 Тополя всихала,
 Повсихали три явори,
 Калина зов'яла:
 Не вертаються три брати,—
 Плаче стара мати,
 Плаче жінка з діточками
 В нетопленій хаті;
 Сестра плаче—йде шукати
 Братів на чужину,
 А дівчину заручену
 Кладуть в домовину...

Не вертаються три брати,
 По світу блукають,
 А три шляхи широкиї
 Терном заростають.

1847.

Петербург, у цитаделі.

Н. І. Костомарову¹⁾.

Веселе сонечко ховалось
 В веселих хмарах весняних;
 Гостей зачинених своїх
 Сердешним чаєм напували,
 І часових перемінjali,
 Синемундирих часових.
 І до дверей, на ключ замкнутих,
 І до решітки на вікні
 Привик я трохи,—і мені
 Не жаль було давно одбутих,
 Давно похованих, забутих,
 Моїх кровавих тяжких сльоз,—
 А їх чимало розлилось
 На марне поле! Хоч-би рута,
 А то нічого не зійшло!
 І я згадав своє село:
 Кого я там коли покинув?
 І батько й мати в домовині...
 І жалем серце запеклось,
 Що нікому мене згадати...
 Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
 Чорніша чорної землі
 Іде, з хреста неначе знята...
 Молюся, Господи, молюсь!
 Хвалить Тебе не перестану,
 Що я ні з ким не поділю
 Мою тюрму, мої кайдани...

1847 19/V.

Петербург, у цитаделі.

Вечір.

Садок вишневий коло хати,
 Хрущі над вишнями гудуть,
 Плугатарі з плугами йдуть,
 Співають ідучи дівчата,
 А матері вечерять ждуть.

Семья вечера коло хати;
 Вечірня зіронька встає;

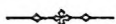
¹⁾ Микола Іванович Костомаров, український письменник; був приятель Шевченка. Весною 1847 року Шевченка, разом з Костомаровим, купішем та ще де-кількома, арештовано і посажено в Петропавловську цитаделю у Петербурзі. Сидячи у цитаделі Шевченко й написав оцей вірш.

Дочка вечерять подає...
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

1847.

Петербург, у цитаделі.

Не спалося,—а ніч, як море...
(Хоч діялось не в-осени,
Так у неволі). До стіни
Не заговориш ні про горе,
Ні про „младенческіє сны.“
Верчуся, світу дожидаю;
А за дверима про своє
Солдатське нежитіє
Два часові розмовляють.

Перший.

*Така ухаби́ста собою,
И мен́шие бѣло́й не дари́ла;
А ба́ринъ бѣдненько́й тако́й!
Меня́ то, слы́шь, и посмотре́ли;
Све́зли въ Калу́гу и забра́ли.
Такъ вотъ-тъ случи́-то како́й!*

Другий.

А я—аж страшно, як згадаю!—
Я сам пішов у москалі.
Таки-ж у нашому селі
Назвав я дівчину. Вчащаю
І матірь удову єднаю;
Так пан заклятий не дає:
Мала, каже, нехай дождуся.
І, знай, вчащаю до Ганнусі.
На той рік знову за своє:
Пішов я з матірью просити.
„Шкода, каже, і не проси!
П'ятьсот, каже, коли даси,
Бери хоч зараз!“ Що робити?

Голєвко бідна! Позичають?
 Та хто таку позичить силу!
 Пішов я, брате, зароблять.
 І де вже ноги не носили!...
 Поки ті гроші заробив,
 Я годів зо два проходив
 По Чорноморії, по Дону.
 Вертаюсь в-осени до-дому,
 І подарунків накупив
 Найдорогіших. От, вертаюсь
 В село до дівчини в ночі,—
 Аж тільки мати на печі,—
 Та й та сердешна умірає,
 А хата пустою гниє.
 Я викресав огню, до неї—
 Од неї пахне вже землею,
 Уже й мене не пізнає.
 Я до пола та до сусіди...
 Привів попа, та не застав,—
 Вона вже вмерла. Нема й сліду
 Моєї Ганни. Я спитав,
 Таки сусіду, про Ганнусю.
 „Хіба ти й досі ще не знаєш?
 Ганнуса на Сібір пішла:
 До панича, бачиш, ходила,
 Поки дитину привела,
 Та у криниці й затопила.“
 Неначе згага запекла...
 Я ледве-ледве вийшов з хати...
 Ще не світало. Я в палати
 Пішов з ножем, не чув землі...
 Аж панича вже одвезли
 У школу в Київ. От як, брате!
 Осталися і батько й мати,
 А я пішов у москалі.
 І досі страшно, як згадаю:
 Хотів палати запалить,
 Або себе занাপастить,
 Та Бог помилював. А знаєш,
 Його до нас перевели
 Із армії, чи що.

Перший.

Такъ что-же?

Ну, вонъ теперь и приколи!

Другий.

Нехай собі! А Бог допоможе,
То й так забудеться колись.

Вони ще довго говорили.
Я став перед світом дрімать,
І паничі мені приснились,
І не дали, погані, спать.

1847.

Петербург, у цитаделі.

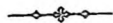
Рано в-ранці новобранці
Виходили за село,
А за ними молодими
І дівча одно пішло.
Подибала стара мати
Доню в полі доганяти,—
І догнала, привела;
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила,
А сама в старці пішла.

Минули літа, а село
Не перемінилось,
Тільки пустка на край села
На бік похилилась;
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає,
На садочок позирає,
В пустку заглядає...
Марне, брате! Не вигляне
Чорнобрива з хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись, давно колись-то,
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась;
Дунав жити, любитися,
Та Бога хвалити,
А довелось—ні до кого
В світі прихилитись!
Сидить собі коло пустки.

На дворі смеркає,
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

1847.

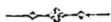
Петербург, у цитаделі.

В неволі тяжко... хоча й волі,
Сказати по-правді, не було;
Та все-таки якимось жилось—
Хоть на чужому—та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось:
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жити,
Людей і Господа любити.

1847.

Петербург, у цитаделі.

Чи ми ще зійдемося знову,
Чи вже на віки розійшлись,
І слово правди і любови
В степи-вертепи понесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати!
То—воля Господа!... Годіть,
Смирітеся, молитесь Богу
І згадуйте один другого;
Свою Україну любіть
Любіть її .. во время люте,
В останню, тяжку минуту
За неї Господа моліть!

1847.

Петербург, у цитаделі.

По-над полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе—гори:
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде.

Косаря у-ночі
Зустрічають сичі;
Тне косарь, не спочиває,
Ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси:
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи гóрод,—
Як бритвою старий голить,
Усе, що даси:

Мужика й шинкаря,
Сироту кобзаря;
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина і царя.

І мене не миє,
На чужині зотне,
За решоткою задавить...
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне!

1847 30/V.
Петербург, у цитаделі.

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З Киргизами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі, та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

1847.
Орська кріпость.

Княжна.

Зоре моя вечірняя!
 Зійди над горою;—
 Поговорим тихесенько
 В неволі з тобою.
 Розкажи, як за горою
 Сонечко сідає,
 Як у Дніпра веселочка
 Воду позичає;
 Як широка сокорина
 Віти розпустила,
 А над самою водою
 Верба похилилась,—
 Аж по воді розіслала
 Зелений віти,
 А на вітах гойдаються
 Нехрещені діти;
 Як у полі на могилі
 Вовкулак ночує,
 А сич в лісі та на стрісі
 Недолу віщує;
 Як сон-трава при долині
 В-ночі розцвітає;
 А про людей—та нехай їм!
 Я їх, добрих, знаю,—
 Добре знаю!... Зоре моя,
 Мій друже єдиний!
 Що вони, поганці, діють
 В нас на Україні...
 Розкажу я те, що знаю,
 Тобі й спать не ляжу,
 А ти рано тихесенько
 Богові розкажеш.

І.

Село! І серце одпочине...
 Село на нашій Україні—
 Неначе писанка: село
 Зеленим гаєм поросло;
 Цвітуть сади, біліють хати,
 А на горі стоять палати

Неначе диво, а кругом
 Широколисті тополі;
 А там і ліс,—і ліс, і поле,
 І сині гори за Дніпром:
 Сам Бог вітає над селом!..

Село! село! Веселі хати!
 Веселі зділека палаги—
 Бодай ви терном поросли!
 Щоб люди й сліду не найшли,
 Щоб і не знали, де й шукати!

В тому господньому селі,
 На нашій славній Україні,—
 Не знаю, де вони взялись,
 Приблуда князь,—була й княгиня—
 Ще молоді собі були.
 Жили самі, були багаті:
 Високі на горі палати,
 Чималий у яру ставок,
 Зелений по горі садок,
 І верби, і тополі,
 І вітряки на полі,
 І долом геть собі село
 По-над водою простяглось

Колись там весело було!
 Бувало, літом і зимою
 Музика тне, вино рікою
 Гостей неситих налива;
 А князь аж синій похожає,
 Та сам несмілих наливає,
 Та ще й покрикує: „віват!“
 Гуляє князь, гуляють гості,
 І покотились на помості.
 А завтра знову ожива,
 І знову п'є, і знов гуляє;
 І так за днями день минає.
 Мужичькі душі аж пищать,
 Судовики благають Бога;
 П'яниці, знай собі, кричать:
 — „*И патриотъ, и братъ убогихъ!*
Нашъ славный князь! Вивать! вивать!“
 А патріот, убогих брат,
 Дочку й теличку однімає
 У мужика,—і Бог не знає...
 А може знає, та мовчить!

II.

Княгиня в-заперті сидить.
 Ії і в сіни не пускає
 Убогих брат. А що-ж робить?
 Сама втекла і повінчалась;
 І батько й мати не пускали,
 Казали: в гору не залазь!
 Так ні—за князя! От і князь!
 От і пишайсь тепер, княгине!
 Загинеш, серденько, загинеш,
 Мов ряст весною у-ночі
 Засохнеш, не знатимеш нічого:
 Не знатимеш, як хвалять Бога,
 Як люди люблять, живучи. .
 А жить—так, Господи, хотілось!
 Хотілось любити
 Хоч годочок, хоч часочок,
 На світ подивитись.
 Не довелось,—а все було,
 Всього понадбала
 Стара мати саму тебе.
 Мов намалювала,—
 Хоч молись перед тобою,
 Мов перед святок...
 Красо моя молодая,
 Горенько з тобою!
 Жить би, жить та славить Бога
 І добро творити,
 Та божою красою
 Людей веселити,—
 Так же ні! А молодії
 Та карії очі
 Щоб марніли в самотині...
 Може, Бог так хоче?
 Боже, Боже! Даєш волю
 І розум на світі,
 Красу даєш, серце чисте,
 Та не даєш жити!
 Не даєш на рай веселий,
 На світ Твій великий
 Надивитись, намолитись
 І заснуть навіки!

Не весело на світі жить,
 Коли нема кого любить.

Отак і їй, одній-єдиній,
 Ще молодій моїй княгині,
 Красу і серце засушить
 І марно згинуть в самотині—
 Аж страшно! А вона молилась
 І жить у Господа просилась,
 Бо буде вже кого любить:
 Вона вже матір'ю ходила,
 Уже пишалась і любила
 Свое дитя. І дав дожить
 Господь їй радості на світі:
 Узріть його поцілувать
 Свое єдинеє дитя,
 І перший крик його почути...
 Ох. діти, діти, діти!..
 Велика Божа благодать!

III.

Сльози висохли, пропали,
 Сонце просіяло,
 І княгиня з дитиною
 Не тією стала:
 Ніби на світ народилась,
 Грала, веселилась,
 І княжні своїй маленькій
 Сорочечки шила
 І маленькі рукавчата
 Шовком вишивала,
 І купала, й колихала,
 Сама й годувала.
 Бо княгині тільки вміють
 Привести дитину,
 А годувать та доглядать
 Не вміють княгині;
 А потім оха: „Забуває
 Мене мій Поль, або Філат!“
 За що ж воно тебе згадає?
 За те хіба, що привела?
 А моя свою дитину
 Сама доглядала,
 А п'яного свого князя
 І не допускала.

Мов яблучко у садочку
 Кохалась дитина,

І говорить уже стало;
 І вчила княгиня
 Тільки „мамо“ вимовляти,
 А „тато“ не вчила...
 І книжечок з кунштिकाми
 В Ромні накупила,
 Забавляла, розмовляла,
 І Богу молитись
 І азбуку по кунштиках
 Заходилась вчити;
 І що-божий день купала,
 Рано спати клала,
 І пилиночки на неї
 Впасти не давала;
 І всю ніченьку над нею
 Вітала, не спала,
 Надивлялась, любила,
 Княжною своєю...
 І жениха їй єднала,
 І раділа з нею,
 І плакала; довгі коси
 Уже розплітала
 І, лишенько! — свого князя
 П'яного згадала
 У мундірі... та й закрила
 Заплакані очі.
 А дитині ніби снився,
 Мов вимовить хоче:
 „Не плач, мамо! Не розплітай
 Мої довгі коси
 Посічуться“... Що-день божий
 Радості приносить
 Своїй матері щасливій
 Дочка уродлива;
 Мов тополя виростає
 Світові на диво,
 Виростає,—та недовго
 Буде веселити
 Свою матір: Бог карає
 Княгиню на світі.
 А за-віщо? Чудно людям,
 Бо люди не знають,
 Чому добре умірає,
 Злеє оживає?...

Занедужала княгиня—
 І князь схаменувся,
 За бабами-знахарками
 По селах метнувся.
 Наїхали, заходились:
 Лічили, лічили,
 Поки її, безталанну,
 В труну положили.

IV.

Не стало на світі княгині,
 І гусла знозу загули,
 А сирота її в селі,
 Її єдина дитина,—
 Мов одірвалось од гіллі:
 Ненагодоване і босе,
 Сорочечку до зносу носить,
 Спеклося бідне на жару,
 Лопуцьки їсть, ставочки гатить
 В калюжах з дітьми у яру...
 Умийся, серденько! Бо мати
 Он дивиться й не пізнає
 Межи дітьми дитя своє,
 І думає: тебе не стало...
 Умийся, серце, щоб пізнала
 Тебе, єдиную свою,
 І Господа б благословляла
 За долю добрую твою.
 Умилася; а добрі люди
 Прибрали, в Київ одвезли
 У інститут. А там що буде,—
 Побачим.

Гусла загули...
 Гуляє князь, гуляють гості;
 Ревуть палати на помості,
 А голод стогне на селі...
 І стогне він, стогне по всій Україні,
 Кара Господова; тисячами гинуть
 Голодні люди. А скирти гниють,
 А пани й полову Жидам продають,
 Та голоду раді, та Бога благають,
 Щоб ще хоч годочок хлібець не рожав,—
 Тоді б і в Парижі, і іншому краї
 Наш брат хуторянин себе показав!...
 Чи Бог тее знає?—Бо се було б диво,

Щоб чути і бачить, і не покарати!
Або вже аж надто довготерпеливий!...

Минають літа. Люди гинуть:
Лютує голод в Україні,
Лютує в княжому селі.
Скирти вже княжі погнили,—
А він байдуже: п'є, гуляє,
Та Жида з грішми виглядає.
Нема Жидка... Хліб і зійшли;
Радіють люди, Бога просять...
Аж ось—із Київа привозять
Княжну... Мов сонечко зійшло
Над обікраденим селом.

V.

Чорнобрива, кароока,—
Вилитая мати,
Тільки смутна, невесела...
Чого б сумувати?
Або, може, вже такою
Вона й уродилась?
Або, може, молодее
Чи не полюбило
Кого-небудь? Ні, нікого...
Весела гуляла;
Мов ласочка з кубелечка,
На світ виглядала
З того Київа, аж поки
Побачила села
Знівечені,—з того часу
Стала невесела.
Мов сизая голубонька,
Село облетіла;
У всіх була, всіх бачила,
Всі повеселіли...
Там словами привітала,
Там нагодувала;
Що-день божий обходила
Село; помагала
Усякому; а сироти
До неї в покої
Приходили і матірью
Своєю святою
Її звали, і все село

За неї молилось.
 А тим часом Жиди в селі
 З грішми появились.
 Радіє князь, запродує
 З половою жито,
 І молотить виганяє
 Людей недобитих.
 Змолотили, нівроку їм,
 За одну годину
 І з клунею провіяли...
 Князь і не спочинув:
 На могорич закликає,
 Та п'є, та гуляє
 Аж у гаї, бо в покоях
 Дочка спочиває.

Гармидер, галас, гам у гаї,
 Срамотні співи; аж лящить
 Жіночий регіт, завиває,
 Реве хазяїн: „Будем п'ять,
 Аж поки доня наша спить!“

VI.

А доня взаперті сидить
 В своєму сумному покої,
 І дивиться, як над горою
 Червоний місяць аж горить,
 З-за хмари тихо виступає,—
 І ніби гори оживають;
 Дуби з діброви, мов диві,
 У поле тихо одхожають;
 І пугач пуга, і сова
 З-під стріхи в поле вилітає,
 А жаби крякають, гудуть.
 Дивіться, очі молодії,
 Як зорі божії встають,
 Як сходить місяць, червоніє;
 Дивіться, поки вас гріє,
 А зорі спати не дають!

Головою молодою
 На руку схилилась,
 До півночі невесела
 На зорі дивилась

Княжна моя... Дивилася,
 Та й плакати стала...
 Може, серце яке лихо
 Тихо прошептало?...
 Та байдуже! Поплакала
 Трошки, усміхнулась,
 Помолилась, та й спать лягла,
 І тихо заснула.

VII.

В гаю все покотом лежало—
 Пляшки і гості: де що впало,
 Там і осталося. Сам не впав,
 Остатню каплю допивав,
 Та й ту допив. Встає, не пада,
 Іде в покої... Скверний гаде!
 Куди ти лізеш? Схаменись!
 Не схаменувся: ключ виймає,
 Прийшов, і двері одмикає,
 І лізе до дочки... Прокинься,
 Прокинься, чистая! Схопись,
 Убий гадюку—покусає!...
 Убий,— і Бог не покарає,—
 Як тая Ченчіо колись
 Убила батька кардинала ¹⁾,
 І Саваофа не злякалась.
 Ні, не прокинулася, спить.
 А Бог хоч бачить, та мовчить,
 Гріхам великим потурає...
 Не чуть нічого... Час минає,
 А потім крик, а потім гвалт
 І плач почули із палат,—
 Почули сови... Потім знову
 Не чуть нічого... І в той час
 Скирти і клуня зайнялись,
 І зорі зникли. Хоч-би слово,
 Хоч-би де голос обіззавсь!
 Пани в гаю не всрушились,
 А люде збіглись та дивились,
 Як дим до неба підіймався...

¹⁾ Ченчіо—чи правдивіше Беатриче Ченчі,—була дочка значного римського шляхтича (не кардинала, як це у Шевченка). Одного разу той Ченчі хотів зробити насильство над своєю дочкою, і вона вбила батька.

Прокинулись в-ранці гості,
 Аж бачать, що лихо;
 Покинули свого князя,
 Та любо, та тихо...
 Так і ми його покинем,
 Так і Бог покине.
 Тебе тільки не покине
 Лихая година,
 Княжно моя безталанна,
 Знівечений цвіте!
 Ти ще будеш покутувать
 Гріхи на сім світі,
 Гріхи батькові. О, доле,
 Лукавая доле!
 Покинь її хоч на старість,
 Хоч на чужім полі,
 На безлюдді! Не покинеш,—
 Поведеш до краю,
 До самбі домовини,
 Сама й поховаєш...
 В селі не бачили й не чули,
 Де вона поділась,—
 Думали, на пожарищі
 Небога згоріла...

VIII.

Стоїть село невесело.
 На горі палати
 Почорніли. Князь хиріє,
 Нездужає встати;
 А підвести нема кому,
 Ніхто й не загляне
 До грішного болящого
 В будинки погані.
 Люди трохи очуняли;
 Господа благають,
 Щоб княжна до їх вернулась;
 А її немає,
 І не буде вже святої...
 Де-ж вона поділась?
 У Києві пресвятому
 В черниці постриглась.

Родилась на світ жити, любити,
 Сіять Господньою красою,
 Вітати над грішними святою,

І всякому добро творить,
А сталося ось-як: у черницях
Занапастилося добро...

Блукаючи по Україні,
Прибивсь якимось я в Чигирин
І в монастир отой дівочий,
Що за пісками, на болоті,
У лозах, самотній стоїть.
Отам мені і розказала
Стара черниця новину,
Що в монастир оцей убогий
Княжна якась із за Дніпра
Зайшла втілю: одпочивала
Та й Богу душу оддала...
„Вона була ще молодою
І прехорошая собою;
На сонці дуже запеклась,
Та й занедужала; лежала
Недовго щось—седмиці з три—
І все до крихти розказала.
Мені і Ксенії сестрі,
І вмерла тут. І де ходила,
В яких-то праведних містах,
А в нас сердешна опочила...
Оце її свята могила!...
Ще й не поставили хреста..

1847.

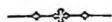
Орська кріпость.

Згадайте, братія моя —
(Бодай те лихо не верталось!),
Як ви гарнесенько і я
Із-за решотки визирали
І, певне, думали: „Коли
На раду тиху, на розмову,—
Коли ми зійдемося знову
На сій з'убоженій землі?“
— Ніколи, братія, ніколи!
З Дніпра у-купі не п'ємо,
Розійдемося, рознесемо
В степи, в ліси свою недолю,
Повіруєм ще трохи в волю,
А потім жити почнемо
Між людьми, як люди...

А поки те буде,
Любітеся, брати мої,
Україну любіте,
І за неї, безталанну,
Господа моліте!
А його ¹⁾ забудьте, други,
І не проклиняйте;
І мене в неволі лютій
Инколи згадайте!...

1847.

Орська кріпость.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну:
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре!—і слъози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

1847.

Орська кріпость.

Мені тринадцятий минало;
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було—
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу; і не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,

¹⁾ „Він“—це, мабуть, той донощик Петров що виказав на Шевченка і на його товариство. Через Петрова Шевченко опинився в тюрмі, а потім і на засланні.

Чого так весело було.
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло—не пекло.

Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся,—дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубеє
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята
Не мої ягнята;
Обернувся я на хати—
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози..
Тяжкі сльози... А дівчина
При самій дорозі,
Недалеко коло мене
Плоскінь вибірала,
Та й почула, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Бридня! А й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить:
Чому Господь не дав дожить
Малого віку у тім раю!
Умер би орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим,
Людей і (Бога-б) не прокляв!

1847.

Орська кріпость.

Не гріє сонце на чужині,
 А дома надто вже пекло;
 Мені не весело було
 Й на нашій славній Україні:
 Ніхто любив мене, вітав,
 І я хилився ні до кого,
 Блукав собі, молився Богу,
 Та люте панство проклинав,
 І згадував літа лихий,
 Погані, давнії літа,
 Тоді повісили Христа,—
 Й тепер не втік би син Марії!
 Ніде не весело мені,
 Та мабуть весело й не буде.
 І на Україні добрі люди,—
 Отже такі й на чужині!
 Хотілося б (та й то для того,
 Щоб не робили Москалі
 Труни із дерева чужого),
 Аби хоч крихотку землі
 Із-за Дніпра мого святого
 Святії вітри принесли...
 Та й більш нічого! Так-то, люди,
 Хотілося б... та що й гадать!
 На що вже й Бога турбують,
 Коли по нашому не буде!

1847.

Орська кріпость.

С о н.

Гори мої високий!
 Не так і високі,
 Як хороші, хорошиї,
 Блакитні з-далека—
 З Переяслава старого,
 З Виблої могили ¹⁾,—
 Ще старшої, мов ті хмари,
 Що за Дніпром сіли.

Іду я тихою ходою,
 Дивлюсь, аж он передо мною

¹⁾ Вибла могкла — дуже висока могила коло Переяслава.

Неначе дива виринають:
 Із хмари тихо виступають
 Обрив високий, гай, байрак;
 Хатки біленькі виглядають,
 Мов діти в білих сорочках
 У піжмурки в яру гуляють;
 А долі сивий наш козак—
 Дніпро з лугами виграє;
 А он-де, он-де за Дніпром,
 На пригорі, ніби капличка,—
 Козацька церква невеличка
 Стоїть ¹⁾ з похиленим хрестом.—

Давно стоїть, виглядає
 Запорожця з Лугу,
 З Дніпром своїм розмовляє,
 Розважає тугу;
 Оболонками старими,
 Мов мертвець очима
 Зеленими, позирає
 На світ з домовини.
 Може, чаєш оновлення?
 Не жди тії слави!
 Твої люди окрадені,
 А панам лукавим
 На що здалась козацькая
 Велика слава?

І Трахтемирів ²⁾ геть горою
 Нечепурні свої хатки
 Розкивав з долею лихою,
 Мов п'яний старець торбинки.
 А он старе Манастирище, ³⁾
 Колись козацьке село,
 Чи те воно тоді було?
 Та все пішло царям на грище:
 І Запорожжя, і село,
 І монастирь святий, скарбниця—
 Все, все неситі рознесли,
 А ви,—ви, гори, оддали...
 Бодай ніколи не дивиться
 На вас, прокляті!... Ні, ні!

¹⁾ В Трахтемирові, за часів козаччини, був козацький монастирь і „шпиталь“ за-для калік.

²⁾ Трахтемирів—село на Київщині, як-раз проти Переяслава.

³⁾ Козацький монастирь зруйновано у 1665 році. Після того козацьким монастирем став Межигорський Спас.

Не ви прокляті, а гетьмани,
Усобники, Ляхи погані...

Простіть, високої, мені,
Високої і голубії,
Найкращі в світі, найсвятії!
Простіть! Я Богу помолюсь...
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю!

Над Трахтемировим високо
На кручі, ніби сирота
Прийшла топитися в глибокім,
В Дніпрі широкому, отак
Стоїть одним-одна хатина.
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить... А сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивиться, і дума,
А сльози капають. „Гай-гай!“
Старий промовив: „Недоуми!
Занапали божий рай!“

Гетьманщина!...“ І думнее
Чоло похмаріло:
Мабуть, щось тяжке—тяжкее
Вимовить хотілось,
Та не вимовив...

„Блукав я по світу чимало,
Носив і світу і жупан.
На що вже лихо за Уралом
Отим Киргизам,—отже й там,
Єй-же Богу, лучче жити,
Ніж нам на Україні!
А може тим, що Киргизи
Ще не християни?...
Наробив Ти, Христе, лиха!
А переиначив
Людей божих? Котилися
І наші козачі
Дурні голови за правду,
За віру Христову,

Упивались і чужої,
 І своєї крові..
 А получчали? Ба, де то!
 Ще гіршими стали!
 Без ножа і авто-да-фе
 Людей закували,
 Та й мордують... Ой ой, пани,
 Пани христіяни!"

Затих мій сивий, битий тугію,
 Поник старою буй-головою.
 Вечірнє сонце гай золотило,
 Дніпро і поле золотом крило;
 Собор Мазепин сясє-біліє,
 Батька Богдана могила мріє;
 Київським шляхом верби похилі
 Требратні давні могили вкрили;
 З Трубайлом Альта¹⁾ між осокою
 Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою,
 І все те, все те радує очі,
 А серце плаче, глянуть не хоче!

Попрощалось ясне сонце
 З чорною землею;
 Виступає круглий місяць
 З сестрою зорею,
 Виступають із-за хмари;
 Хмари звеселіли,
 А старий мій подивився,—
 Сльози покотились.
 „Молюсь Тобі, Боже милий,
 Господи великий,
 Що не дав мені загинуть,
 Небесний владико!
 Що дав мені добру силу
 Пересилить горе,
 І привів мене, старого,
 На сі святі гори
 Одинокий вік дожити,
 Тебе восхвалити,
 І Твоєю красотою
 Серце веселити,
 І поховать побитеє

¹⁾ Трубайло (Трубеж) і Альта—річки коло Переяслава.

Гріхами людськими,
На горах оцих високих,
І вітатъ над ними!"

Утер сльози нехолодні,
Хоч не молодії,
І згадував літа свої,
Давнії, благії:
Де, як, коли і що робилось?
Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все то, все то в Україні!
І усміхнувся сивий дід:
„Бо, може—ніде правди діть—
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися, не побрались:
Покинула самого жить,
В хатині віку доживати.“
Старий мій знову зажурився;
Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату ночувати,
А місяць хмарою повивсь.

Отакий-то на чужині
Сон мені приснився!
Ніби знову я на волю,
На світ народився.
Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;
Хоча серце замучене,
Проточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах.

Иржавець¹⁾.

Харобили колись Шведи
 Великої слави:
 Утікали з Мазепою
 В Бендери з Полтави;
 А за ними й Гордієнко,
 Кошовий із Січи,
 Веде своїх недобитків
 Та плаче ведучи,—
 Того плаче, що поради
 Не подала мати,
 Як пшениченьку пожати,
 Полтаву достати?
 Ой пожали б, як-би були
 Одностайне стали,
 Та з Хвастовським полковником²⁾
 Гетьмана єднали;
 Не стреміли б списи в стрісі
 У Петра у свата,
 Не втікали б із Хортиці
 Славні небожата,
 Не спиняв би їх прилуцький
 Полковник поганий,³⁾
 Не плакала б Матір' Божа
 В Криму за Україну.

Як мандрували день і ніч,
 Як покидали Запорожці
 Великий Луг і Матір'-Січ,
 Взяли з собою Матір' Божу,
 А більш нічого не взяли,
 І в Крим до хана понесли
 На нове горе—Запорожжя.

Заступила чорна хмара
 Та білу хмару,
 Опанував Запорожцем
 Поганий Татарин;

¹⁾ Иржавець—село Прилуцького повіту на Полтавщині.

²⁾ То-б-то, Семеном Палієм.

³⁾ Полковник Іван Ніс зрадив Мазепі та оддав Москалям Батурин, столицю козацьку.

Хоч позволив хан на пісках
 Новим кошем стати,
 Та не зволив Запорожцям
 Церкву будувати;
 У наметі поставили
 Образ Пресвятої
 І крадькома молилися...

Боже мій з тобою,
 Мій краю прекрасний, роскошний, багатий!
 Хто тебе не нищив? Як-би розказать
 Про якого-небудь одного магната
 Історію-правду, то перелякать
 Саме пекло можна! А Данта старого¹⁾
 Полупанком нашим можна здивувать.
 І все-то те лихо, все, кажуть, од Бога!
 Чи вже-ж йому любо людей мордувать?
 А за-що сердешну мою Україну?
 Що вона зробила? За-що вона гине?
 За що її діти в кайданах мовчать?!...

Кобзарі нам розказали
 Про війни і чвари,
 Про тяжкеє лихоліття,
 Про лютиї кари,
 Що Ляхи нам завдавали,
 Як нас розпинали.
 Що ж діялось по Шведчині,—
 То й Ляхи б злякались,
 Онімилі б з переляку,
 П'яні небораки!
 Отак її воєводи,
 Петрові собаки,
 Рвали, гризли... І здалека
 Запорожці чули,
 Як дзвонили у Глухові²⁾,
 З гармати ревнули,
 Як погнали на болото
 Столицю робити,
 Як плакали по батькові
 Голоднії діти,
 А як потім на Орелі
 Лінію копали,

¹⁾ Данте — італійський письменник, жив 600 літ тому назад.

²⁾ Дзвонили у Глухові — то-б-то, як вибирали нового гетьмана після Мазепи. Глухів, одколи зруйновано Батурин, став столицею козацькою.

І як у тій Фінляндії
 В снігу пропадали.
 Чули, чули Запорожці
 З далекого Криму,
 Що канає Гетьманщина,
 Неповинно гине;
 Чули, чули небожата,
 Чули та мовчали,
 Бо їм добре на чужині
 Мурзи завдавали;
 Мордувались сіромахи,
 Плакали, — і з ними
 Заплакала Матір' Божа
 Сльозами святими;
 Заплакала Милосерда,
 Неначе за сином,
 І Бог зглянув на ті сльози
 І на Україну:
 За козацькі і за тії
 Пречистії сльози
 Побив Петра, побив кота
 На наглій дорозі.
 Вернулися Запорожці,
 Принесли з собою
 В Гетьманщину той чудовний
 Образ Пресвятої;
 Поставили в Иржавиці
 В мурованім храмі.
 Отам вона й досі плаче
 Та за козаками.

1847.

Орська кріпость.

— — — — —
 N. N.

О, думи мої! О, славо злая!
 За тебе марно я в чужому краю
 Караюсь, мучуся... але не каюсь!
 Люблю, як щиру, вірную дружину,
 Як безталанну свою Вкраїну!
 Роби, що хочеш, з темним зо мною,
 Тільки не кидай... В пекло з тобою.
 Пошкандибаю

Ти привітала
 Нерона лютого,¹⁾ Сарданапала,²⁾
 Ирода, Каїна, Христа, Сократа.³⁾
 О непотребная! Кесаря — ката
 І грека доброго⁴⁾ ти полюбила
 Однаковісінько, — бо заплатили.
 А я убогий, що принесу я?
 За що сірому ти поцілуєш?
 За пісню — думу: „Ой, гаю мій, гаю?“
 І не такі, як я, дармо співають!
 І чудно, і нудно, як поміркую,
 Що часто котяться голови буї
 За тее диво... Мов пси, гризуться
 Брати з братами, і не схаменуться...
 А тее диво, всіми кохане:
 В шинку покритка, а люди — п'яні!...

1847.

Орська кріпость.

Л я х а м.

(Присвята Брониславу Залеському).

Усе як були ми козаками,
 А унії не чуть було,
 Отам-то весело жилось!
 Братались з вольними Ляхами,
 Пишались вольними степами;
 В садах кохалися, цвіли,
 Неначе лілії, дівчата;
 Пишалася синами мати,
 Синами вольними.... Росли,
 Росли сини і веселили
 Старії, скорбнії літа...
 Аж поки іменем Христа
 Прийшли ксьондзи і запалили
 Наш тихий рай і розлили
 Широке море сліз і крови,
 А сиріт іменем Христовим
 Замордували, розп'яли...

¹⁾ Такий був імператор римський, в першому столітті після Христа; був дуже лютий, нелюдськи мучив християн.

²⁾ Сарданапал — останній ассирійський царь.

³⁾ Сократ — грецький філософ; жив за 400 літ перед Христом.

⁴⁾ Грек добрий — Сократ.

Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава;
Україна плаче, стогне-плаче,
За головою голова
До долу пада; кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: Те Деум!¹) Алілуя!

Отак-то, Ляше, друже-брате,
Несити ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели;
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай!

1847.

Орська кріпость

Чернець.

(П. Кулішу). ²)

У Київі на Подолі
Було колись і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться, сподіване...
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.

У Київі на Подолі
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле
І єдвабом³) застилає,
І нікому не звертає.

У Київі на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, цебром-відром

¹) То-б-то: „Тебе, Бога, хвалим.“

²) Панько Куліш,—значний український письменник.

³) єдваб—сатова матерія, російське—„атлас.“

Вино розливають;
 Льохи, шинки з шинкарками,
 З винами, медами
 Закупили Запорожці
 Та й тнуть коряками!
 А музика реве, грає,
 Людей звеселяє;
 А із Братства те бурсацтво ¹⁾
 Мовчки виглядає:
 Нема голій школі волі,
 А то б догодила!...

Кого-ж то там з музиками
 Люди обступили?

В червоних штанях оксамитних
 Матнею улицю мете—
 Іде козак. Ох літа, літа!
 Що ви творите? На то-те ж
 Старий ударив в закаблуки,
 Аж встала курява. Отак!
 Та ще й приспівує козак:
 „По дорозі рак, рак,
 Нехай буде так, так!
 Як-би таки молодиці
 Посіяти мак, мак!
 Дам лиха закаблукам,
 Дам лиха закаблам,
 Останеться й передам!
 А вже-ж тії закаблуки
 Набралися лиха-муки.
 Дам лиха закаблукам,
 Дам лиха закаблам,
 Останеться й передам!“
 Аж до Межигорського Спаса
 Потанцював сивий,
 А за ним і товариство
 І весь святий Київ.
 Дотанцював аж до брами,
 Крикнув: „Пугу, пугу!
 Привітайте, святі ченці,
 Товариша з Лугу!“

¹⁾ Бурсаки—це студенти Київської Колегії (Духовної Академії), котру заснував у 1632 році київський митрополит Петро Могила. Як бували повстання козацькі, то бурсаки кидали школу та йшли у козаки.

Свята брама одчинилась,
 Козака впустили;
 І знов брама зачинилась,
 На вік зачинилась
 Козакові.

Хто-ж цей сивий
 Попрощався з світом?
 Семен Палій Запорожець,¹⁾
 Лихом недобитий.

„Ой високо сонце сходить,
 Низенько заходить,
 В довгій рясі по келії
 Старий чернець ходить.
 Іде чернець у Вишгород,
 На Київ дивитись,
 Та посидить у-пригорі,
 Та хоч пожуритись.
 Іде чернець Дзвонкову²⁾
 У яру воду пити,
 Та згадує, як то тяжко
 Було в світі жити!
 Іде чернець у келію
 Між стіни німії,
 Та згадує літа свої,
 Літа молодії;
 Бере письмо святе в руки,
 Голосно читає,
 А думкою старий чернець
 Далеко літає....

І тихнуть Божії слова;
 І в келії, неначе в Січі,
 Братерство славне ожива,
 А сивий гетьман, мов сова,
 Ченцеві зазирає в вічі.
 Музика... танці... і Бердичів...³⁾
 Кайдани брязкають... Москва...
 Бори, сніги і... Єнісей...
 І покотились із очей
 На рясу сльози..

¹⁾ Семен Палій був Хвастовський полковник за часів Мазепи.

²⁾ „Давонковая криниця прозивається недалеко од монастиря“ (примітка Шевченка).

³⁾ Під Бердичевом Палій з козаками тяжко побив Поляків.

„Бий поклони
І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай:
Воно тебе в Сібір водило,
Воно тебе ввесь вік дурило;
Приспи ж його, і занехай
Свою Борзну¹⁾ і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають -- щоб ти знав...”

І старець тяжко заривав,
Читав писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
„Для чого на світ я родився?
Свою Україну любив?”

До утрні завив з дзвіниці
Великий дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехристився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Святий чернець пошкандибав.

1847.

Орська кріпость.

Один у другого питаєм:
На-що нас мати привела?
Чи для добра, чи то для зла?
На-що живем? Чого бажаєм,
І не дознавшись уміраєм,
І покидаємо діла?

Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?
Бодай ті діти не росли,
Тебе, святого, не гнівили,
Що у неволі народились
І стид на тебе понесли!

1847.

Орська кріпость.

¹⁾ Палій був родом з-під Борзни, у Чернігівщині.

Самому чудно. А де-ж дітись?
 Що діяти і що почать?
 Людей і долю проклинать—
 Не варт, ей Богу! Як же жити
 На чужині, на самоті?
 І що робити в-заперті?
 Як-би кайдани перегризти,
 То гриз по-троху б... Так не ті,
 Не ті їх ковалі кували,
 Не так залізо гартували,
 Щоб перегризти... Горе нам,
 Невольникам і сиротам,
 В степу безкраїм за Уралом!

1847.

Орська кріпость.

Ой стрічечку до стрічечки
 Мережаю три ніченьки,
 Мережаю, вишиваю,—
 У неділю погуляю!
 Ой плахточка—червчаточка,—
 Дивуйтеся, дівчаточка!
 Дивуйтеся, парубки,
 Запорожські козаки!
 Ой дивуйтеся, лицяйтеся,
 А з іншими вінчайтеся,—
 Подавані рушники...
 Отаке-то, козаки!

1847.

Орська кріпость.

Х у с т и н а.

Чи то на те Божа воля?
 Чи така її доля?
 Росла в наймах, виростала,
 З сиротою покохалась;
 Неборак, як голуб, з нею,
 З безталанною своєю,
 Од зіроньки до зіроньки
 Сидять собі у вдівоньки,—
 Сидять собі, розмовляють,
 Пречистої дожидають.

Діждалися...

З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сідлали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вийгравали;
В похід у дорогу славні компанійці ¹⁾
До схід сонечка рушали.
Витровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину,
Випровожала сестра свого брата,
А сірому—сиротина.
Випровожала: коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила збрую—шаблю золотую
І рушницю-гаківницю,
Випровожала три поля, три милі,
Процалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой хустино-хустиночко,
Мережана-шита!
Тільки й слави козацької—
Сіделечко вкрити!

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квіччалася, прибіралась,
Що-день божий сподівалась,
А в неділеньку хділа
Виглядати на могилу.

Мина літо, мина й друге;
А на третє—линуть
Преславнії компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,

¹⁾ Компанійці—кінне військо при гетьманові, немов би гвардія тепер.

А за третім з-тиха—
 Не дивися, безталанна!
 Везуть тобі лихо:
 Везуть труну дубовую,
 Китайкою криту,
 А за нею з старшиною
 Іде, в чорній свиті,
 Сам полковник компанійський,
 Характерник з Січи;
 За ним ідуть есаули,
 Та плачуть ідучи.
 Несуть пани есаули
 Козацькую зброю:
 Панцир битий порубаний,
 Шаблю золотую,
 Три рушниці-гаківниці
 І три самопали.
 А на зброї... козацькая
 Кров позасихала.
 Ведуть коня вороного,—
 Розбиті копита,
 А на йому сиделечко
 Хустиною вкрите.

1747.

Орська кріпость.

А. О. Козачковському.

Давно те діялось! Ще в школі,
 Таки в учителя-дяка,
 Гарненько вкраду п'ятака
 (Бо я було трохи не голе,—
 Таке убоге), та куплю
 Паперу аркуш, і зроблю
 Маленьку книжечку; хрестами
 І визерунками з квітками
 Кругом листочки обведу,
 Та й списую „Сковороду“¹⁾,
 Або „Три царіє со дари“,
 Та сам собі у бур'яні,
 Щоб не почув хто, не побачив,
 Виспівую, було, та плачу...

¹⁾ Сковорода—український філософ.

І довелося знов мені
 На старість з віршами ховатись,
 Мережать книжечки, співати
 І плакати у бур'яні,—
 І тяжко плакати! І не знаю,
 За-що мене Господь карає...
 У школі мучилось, росло,
 У школі й сивіть довелося,
 У школі дурня й поховають;
 А все за того п'ятака,
 Що вкрав маленьким у дяка,
 Отак Господь мене карає...

Ось слухай же, мій голубе,
 Мій орле-козаче,
 Як конаю я в неволі,
 Як я нужу світом!
 Слухай, брате, та научай
 Своїх малих діток,—
 Научай їх, щоб не вчилися
 Змалку віршувати.
 Коли ж яке поквипиться,
 То нищечком, брате,
 Нехай собі у куточку
 І віршує, й плаче
 Тихесенько щоб Бог не чув,
 Щоб і ти не бачив;
 Щоб не довелося, брате,
 І йому каратись,
 Як я тепер, у неволі
 Караюся, брате! ..
 Неначе злодій, по-за валами
 В неділю крадуся я в поле,
 Талáми ¹⁾ вийду по-над Уралом
 На степ широкий, мов на волю,
 І болящее побите
 Серце стрепенеться,
 Мов рибонька над водою,
 Тихо усміхнеться,
 І полине голубксю
 Гію над чужим полем,—
 І я ніби оживаю
 На полі, на волі...
 І, на гору високою

¹⁾ Тали—слово сібірське: пісчані кучугури, котрі заросли лозою.

Вихожу, дивлюся,
 І згадаю Україну—
 І згадать боюся...
 І там степи, і тут степи,
 Та тут не такі:
 Руді, руді, аж червоні;
 А там голубії,
 Зеленії, мережані
 Нивами, ланами,
 Високими могилами,
 Темними лугами...
 А тут бур'ян, піски, тали,
 І хоч-би на сміх де могила
 О давнім давні говорила...
 Неначе люди не жили!

Од спокон-віку і до-нині
 Ховалась од людей пустиня,
 А ми таки її знайшли;
 Уже й твердині поробили,
 Затого будуть і могили—
 Всього наробимо колись!..

О моя доле! Моя країно!
 Коли я вирвусь з цієї пустині?
 Чи може (крий Боже!)
 Тут і загину?
 І почорніє червоне поле...

— „Айда в казарми! Айда в неволю!“
 Неначе крикне хто надо мною,—
 І я прокинусь. По-за горою
 Вертаюсь, крадуся по-над Уралом,
 Неначе злодій той, по за валами.
 Отак я, друже мій, святкую
 Отут неділеньку святую!
 А понеділок? Друже-брате!
 Приходить ніч в смердячу хату,
 Осядуть думи, розіб'ють
 На стократ серце і надію,
 І те, що вимовить не вмію...
 І все на світі проженуть,
 І спинять ніч: часи літами,
 Віками глухо потечуть;
 І я кровавими сльозами
 Не раз постелю омочу.

Не малодушіє в неволі
 В ночі сльози точить,
 А гріхи мої великі
 Вилитися хочуть—
 Не виллються, не покинуть
 Душу катувати...
 Страшно мені, друже-брате,
 Смерті сподіватись!

Перелічу і дні і літа:

Кого я? де? коли любив?
 Кому яке добро зробив?
 Нікого в світі, нікому в світі,
 Неначе по лісу ходив.
 А малась воля, малась сила!
 Та силу позички зносили,
 А воля в гостях упила,
 В степу, небога, заблудила
 Та й упиваться зареклась.

Не допоможе, милий Боже!

Як то кажуть люди:

„Буде каяття на світі,

Вороття не буде...”

Благаю Бога, щоб світало:

Мов волі, сонця, світу жду.

Цвіркун замовкне, „зорю” б'ють—

Благаю Бога, щоб смеркало!

Бо на позорище ведуть

Старого дурня муштрувати,

Щоб знав, як волю шанувати,

Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

Так день—і тиждень так минає,

І може, друже мій, отак

Минуть остатнії літа!..

Як перед Богом сповідаюсь:

За правду на світі караюсь

І не клину долі,

Тільки Господа благаю:

„Не дай, Боже, в чужім краю

Згинуть у неволі!..”

Минають літа молодії;

Минула доля, а надія

В неволі знову—за своє,

Зо мною знову лихо діє

І серцю жалю завдає.

А може ще добро побачу?

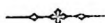
А може лихо переплачу,

Води Дніпрової нап'юсь,
 На тебе, друже, подивлюсь?
 І, може, в тихій твоїй хаті
 Я буду знову розмовляти
 З тобою, друже мій?... Боюсь,
 Боюся сам себе спитати:

Чи се коли сподіється?
 Чи може вже з неба
 Подивлюся на Україну,
 Подивлюсь на тебе?..
 А іноді так буває,
 Що й сльози не стане,—
 І благав би я о смерті...
 Так тая Україна,
 І Дніпро крутоберегий,
 І ти, друже-брате,
 Не даєте мені Бога
 О смерті благати!

1847.

Орська кріпость.

Москалева криниця.

(Я. Кухаренку) 1).

„Не варт, ей Богу, жить на світі!..
 „То йди топись...“ — „А жінка, діти?...“
 „Отож-то, бачиш, не бреши!
 А сядь лишень та напиши
 Оцю бувальщину,—то може
 Инако скажете, небоже!

Пиши отак: „Було
 Село...“

Та щоб не лізти на чужину.
 Пиши: „у нас на Україні.
 А в тім селі вдова жила,
 А у вдови дочка була
 І син семиліток...
 Добро, мавши діток,
 У роскоші,—хвалиш Бога...
 А вдові убогій,
 Мабуть, не до Його,

1) Яків Кухаренко—отаман Чорноморського війська; український письменник. Він був у пригоді Шевченку, як той був на засланні.

Бо залили за шкуру сала,—
 Трохи не пропала:
 Думала—в черниці
 Або йти топиться,—
 Так жаль маленьких діток стало:
 Звичайно, мати, що й казати
 Та, може, снівсья таки й зять
 (Бо вже Катруся підростала),
 Чи вже ж їй вік продівувать.
 Зносити брівоньки ні за-що?
 Ні, дівонька вона не та!

Таки ж у тім селі, трудящий
 (Бо всюди сироти—ледащо)
 У наймах виріс сирота,
 Неначе батькова дитина!
 То сьак, то так,
 Придбав сірома грошенят,
 Одежу справив, жупанину,
 Та ні відсіль і ні відтіль—
 На ту сирітську копійчину
 Купив садочок і хатину,
 Подякував за хліб, за сіль
 І за науку добрим людям,
 Та до вдовівни навпростець
 Шелесть за рушниками!
 Не торгувались з старостами
 (Як те буває між панамі),
 Не торгувавсь і пан-отець
 Усім на диво та на чудо,—
 За три копи звінчав у будень!...

Просохли очі у вдови.
 Отак-то, друже мій, живи,—
 Той весело на світі буде.
 І буде варт на світі жить,
 Як матимеш кого любить.
 Хоч кажуть от ще що, небоже:
 Себе люби, то й Бсг поможе!
 А доведеться умірати?
 Здихать над грішми? Ні, небоже!
 Любов—Господня благодать!
 Люби ж, мій друже, жінку, діток,
 Діли з убогим заробіток,
 То легше буде й заробляти!

Спочинем трохи, поговорим...
Що, яринна ще не зійшла?

Другий.

Та де та ярина взялась?
У мене ще на жито орють.
Отим-то й ба, що живете
Відколи, дядьку, а не чули,—
А може й чули, та забули,—
Журнал друкують...

Першей.

Те-те-те!

Другий.

Та що ви думаєте: польський
Або „Хазяїн“ той московський?
Не та ловись! Журнал *Реву*,
Чи те... *Ла-Мод*,—купив для Паші
Торік в Ромні...

Перший (нишком).

Так от як наші!
Не чув, як на світі живу!...

Другий.

У самому тому журналі
Моя Пашета начитала,
Як Німці сіяли траву,
А потім вижали серпами!
І все написано стихами,
Та не такими, як у нас...

Перший.

Як би ти, брате, свині пас...
За слово вибачай!

Другий (мов не чує).

Гей, хлопче!

(Ходить, посвистує, а потім співає):

„Хлопче, молодче,
З карими очима!
На-що тобі жінка —
Камінь за плечима!...“

Перший.

Та годі вже тобі співать!

Другий.

Що, може, хочете кончать?
А я, признаться, думав—теє...

Перший.

А я—так думаю инеє:
Що вип'ємо та поснемо,
А там і ладу не дамо.
Сідай лиш та пиши, небоже,
Та кончимо, як Бог поможе!

„Одружились небожата.
Дивувались люди:
Як-то вони, ті сироти,
На світі жить будуть?
Минає рік, минув другий,—
Знову дивувались,
Де в тих сиріт безталанних
Добро теє бралось?
І з коморі, і на дворі,
На току й на ниві;
І діточки, як квіточки,
Й самі, чорнобриві,
У жупанах похожають,
Старців закликають
На обіди, а багаті—
То й так не минають.
Не минали себелюби,
Та все жалкували,
Що сироти таким добром
Старців годували!
„Коли гниє, то спродали б:

Адже ж у їх діти!..."
 Ось слухай же, що то роблять
 Заздрощі на світі
 І ненатля голодная!
 Ходили, ходили,
 Поки в-ночі, жалкуючи.
 Хату запалили...

Нехай би вже були непевні
 Які вельможі просвіщенні,
 То і не жаль було б,—чи так?
 А то сірісінький сіряк
 Отак лютує.. Тяжко, брате,
 Людей на старість розпізнати,
 А ще гірше—з замолоду
 Гадину кохати:
 Очарує зміїними
 Карими очима...
 А, пек тобі! Забув, дурню,
 Що смерть за плечима?

До стебла все погоріло,
 І діти згоріли,
 А сусіди, і багаті,
 І вбогі,—раділи.
 Багатирі, бач, раділи,
 Що багаччі стали,
 А вбогії тому раді,
 Що з ними зрівнялись
 Посходились жалкувати,
 Жалю завдавати:
 „Шкода, шкода! Як би знаття—
 Копійчину б дбати,
 То все б таки не так воно...
 А що пак, Максиме!
 (Бо його Максимом звали)
 Попродай скотину,
 Та ходи до мене в найми:
 Що буде, те й буде!
 Будем знов чумакувати,
 Поки вийдем в люди,
 А там знову..." Подякував
 Максим за пораду.
 —„Побачу ще, як там буде;
 Коли не дам ради,
 То тоді вже, певне, треба
 Іти в найми знову..."

Де то моя Катерина,
Моя чорноброва!...
Вона мене все радила,
І тепер порадить!..."

Та остання ся рада
На віки завадить...
Воли твої і корови
Разом поздыхали,
А Катруся з москалями
Десь помандрувала.
Тепер отак пиши, небоже:
„Максим подумав, пожурився,
А потім Богу помолився,
Поомовив двічі: „Боже, Боже!“
Та й більш нічого.
Од цариці
Прийшов указ—лоби голить.
„Не дав вдовиці утопиться,
Не дам же й з торбою ходити!“
Сказав Максим,—і ґрунт покинув;
Бо вдовиного, бачиш, сина
В прийом громада повезла.
Такі-то темнії діла
Творються нишком на сім світі!
А вас, письменних, треба б бити,
Щоб не кричали: „ах, Аллах!...
Не варт, не варт на світі жити!...“
А чом пак темні не кричать?...

Другий.

Хіба ж живуть вони і знають,
Як ви сказали,—благодать,
Любов?...

Перший.

...Що, що? Недочуваю!...

Другий.

Вони, кажу вам, прозябають,
Або, по вашому, ростуть,
Як та капуста на городі.

Перший.

Отак, по-вашому,—ну, годі ж!
 Нехай собі і не живуть...
 А все, скажу таки: як хочеш,
 А ви їм жить не даєте,
 Бо ви для себе живете,
 Заплющивши письменні очі.

Другий.

Отже як будем так писать,
 То ми й до вечора не кончим.
 Ну, де той безталанний зять?

Перший.

„Вернувсь вдовиченко до-дому,
 А зять пішов у москалі;
 Не жаль було його нікому,
 Та ще й сміялись у селі
 .Отже, далєбі, не знаю,
 Чи вона верталась,
 Катерина, до-матері,
 Чи так і пропала?
 Була чутка, що стрижену
 В Умані водили
 По улицях: украла щось...
 Потім утопилась.

Та все-то те,—знаєш, люди
 Втоплять і задушать,—
 А може то така правда,
 Як на вербі груші.
 Знаю тільки, що про неї
 І пісню проклали,—
 Я чув тоді, на досвітках
 Дівчата співали:
 „Шелесь, шелесь по дубині,
 Шапки хлопці погубили;
 Тільки наймит не згубив,
 Удовівну полюбив...“
 Соромітна... нехай їй лихо!
 Минали, літа тихо-тихо,
 (Отак пиши),—і за гріхи
 Карались Господом Ляхи

І пугав Пугач ¹⁾ над Уралом,
Пііти²⁾ в одах ²⁾ вихваляли
Войну й царицю,—тільки ми
Сиділи нишком, слава Богу!

Після великої зими
Вернувся і Максим безногий:
В поході, каже, загубив—
Та срібний хрестик заробив!
Чого він придибав? Нема в його хати,
Ні сестри, ні брата, нікого нема.
Чого ж він приплентав? А хто його зна!
Чи чув ти, що кажуть: легше умірати
Хоч на пожарині в своїй стороні,
Ніж в чужій—в палатах! Чи чув ти? Ба ні...

Другий.

Ей, дядечку! Швидче будемо писати,
Бо хочеться спати і вам, і мені...

Перший.

Зажурився москаль-каліка:
Де йому подітись?
Вдовиченко в пікінерах,
Вдова на тім світі!
До кого ж він прихилиться?
Де перезімує?
Уже осінь; незабаром
Зіма залютує.
Нема йому в світі долі:
Полинула в поле...
Попросився зімувати
До дяка у школу,
Бо таки й письма, спасибі,
Москалі навчили.
І в косі був, бо й москалі
Тоді, бач, носили
Сиві коси з кучерями
Усі до одного—
І борошном посипали,
Бог їх зна для чого?...

¹⁾ Емел'ян Пугачов—отаман повстанців. В році 1773 він назвався царем Петром III і підняв навколо Волги народ проти панів та цариці Катерини.

²⁾ Ода—вірш на честь якоїсь особи або визначної події.

Максим,—таки як письменний,—
 Було, помагає
 І на клирасі дякові,
 І псалтирь читає
 Над покойними, й хавтури
 З школярами носить,
 А в Пилипівку, сірома,
 Христа-ради просить.
 (Нічого: знай, своє пиши,
 Та перед людьми не бреш!)
 Хоч би тобі лихе слово
 Почув хто од його!
 „І талан, і безталання—
 Все, каже, од Бога!“
 А ні охне, ні заплаче,
 Неначе дитина.
 І собаки не кусали
 Москаля Максима;
 А в неділю або в свято,
 Мов причепуриться,
 Шкандибає на вдовину
 Пустку подивиться,
 Сяде собі у садочку,
 І вдову згадає,
 І за її грішну душу
 Псалтирь прочитає,
 Катерину „о здоровії“
 Тихенько пом'яне,
 Утре сльози: „все от Бога!“
 Й веселенький стане.
 А в Петрівку і в Спасівку
 Не спочине в школі,—
 Бере заступ і лопату,
 Шкандибає в поле.
 І край шляху, при долині—
 Отже не вгадаєш,
 Що каліка виробляє? —
 Криницю копає!
 Та й викопав. На те літо
 Криницю святили—
 На самого Маковія,
 І дуб посадили
 На прикмету проїзжачим.
 А на друге літо
 Москаля вже неживого
 Найшли в балці діти

Коло самої криниці:
 Вийшов подивиться
 Останній раз, сіромаха,
 На свою криницю.
 Громадою при долині
 Його поховали,
 І долину, і криницю
 На пам'ять назвали
 Москалевою. На Спаса
 Або Маковія
 І досі там воду святять;
 І дуб зеленіє.
 Хто йде, їде,—не минають
 Зеленого дуба:
 В холодочку посідають,
 Та тихо, та любо,
 П'ючи воду погожую,
 Згадують Максима...

Отак живіть, недоуки,
 То й жить не остине!

7847.

Орська кріпость.

Привикіє, кажуть, собака за возом
 бігти, то біжить і за-саньми.

То так і я тепер пишу:
 Папір тільки, чорнило трачу...
 А перш (ей-Богу, не брешу!)
 Згадаю що, чи що набачу,
 То так утну, що аж заплачу,
 І ніби сам перелечу
 Хоч на годину на Вкраїну;
 На неї гляну, подивлюсь,
 І мов добро кому зроблю,
 Так любо серце одпочине.
 Як-би сказать, що не люблю,
 Що я Україну забуваю,
 Або лукавих проклинаю
 За те, що я тепер терплю,—
 Ей-Богу, братія, процаю
 І Милосердому молюсь,
 Щоб ви лихим чим не згадали;
 Хоч я вам кривди не робив,
 Та все таки між вами жив,
 То, може, де-що і осталось.

1847.

Орська кріпость.

А ну-мо знову віршувати!
 (Звичайно, нишком!) Ну-мо знову,
 Поки новинка на основі,
 Старинку божу лицювать,
 А сіріч... як-би вам сказать,
 Щоб не збрехавши? ну-мо знову
 Людей і долю проклинати!

Людей за те, щоб нас знали

Та нас шанували,—

Долю за те, щоб не спала

Та нас доглядала.

А то, бач, що наробила:

Кинула малого

На розпутті, та й байдуже...

А воно, убоге

Молодее, сивоусе—

Звичайне, дитина!—

І подибало тихенько

По-під чужим тином

Аж за Урал. Опинилось

В пустині, в неволі...

Як же тебе не проклинають,

Лукавая доле?

Не прокляну ж тебе, доле,

А буду ховатись

За валами, та нищечком

Буду віршувати,

Нудить світом, сподіватись

У гості в неволю

Із-за Дніпра широкого

Тебе, моя доле!

1848.

Орська кріпость.

У Бога за дверми лежала сокира.
 (А Бог тоді з Петром ходив
 По світу, та дива творив).

А кайзак, на хирю

Та на тяжке лихо,

Любенько та тихо

І вкрав ту сокиру,

Та й потяг по дрова

В зелену діброву;

Древину вибравши, та й цюк!

Як вирветься сокира з рук—

Пішла по лісу косовиця!
 Аж страх, аж жаль було дивиться:
 Дуби і всякі дерева
 Великілітні, мов трава
 В покоси стелиться; а з яру
 Встає пожар, і диму хмара
 Святеє серце покрива.
 І стала тьма, і од Уралу
 Та до Тингиза, до Аралу¹⁾
 Кипіла в озерах вода.
 Палають села, города,
 Ридають люди, виють звірі
 І за Тоболом у Сібірі
 В снігах ховаються. Сім літ
 Сокира божа ліс стинала,
 І пожарище не вгасало,
 І мерк за димом божий світ.

На восьме літо у неділю,
 Неначе ляля в льолі білій,
 Святеє сонечко зійшло.
 Пустиня циганом чорніла:
 Де город був або село—
 І головня уже не тліла,
 І попіл вітром рознесло,
 Билини навіть не осталося;
 Тільки одним-одно хиталося
 Зелене дерево в степу.

Червоніє по пустині
 Червона глина та печина,
 Бур'ян колючий, та будяк,
 Та инде тирса з осокою
 В яру чорніє під горою;
 Та дикий инколи кайзак
 Тихенько виїде на гору
 На тім захилім верблюді.
 Непевне діється тоді:
 Мов степ до Бога заговорить,
 Верблюд заплаче. і кайзак
 Понурить голову і гляне
 На степ і на Кара-бутак²⁾.
 Сингич-агач³⁾ кайзак вспом'яне,

1) Аральське море (Прим. Шевченко).

1) Невеличка річка. (Прим. Шевченко).

2) Одно дерево. (Прим. Шевченко).

Тихенько спуститься з гори
 І згине в глиняній пустині.
 Одним-єдине при долині,
 В степу край дороги,
 Стоїть дерево високе,
 Покинуте Богом;
 Покинуте сокирою,
 Огнем непалиме,
 Шепочеться з долиною
 О давній годині.
 І кайзаки не минають,
 Дереву святого,
 На долину заїзжають,
 Дивуються з його,
 І моляться, і жертвами
 Дерево благають,
 Щоб парости розпустило
 У їх біднім краю.

1848.

Орська кріпость.

Варнак.

Тиняючи на чужині
 По-над Елеком, стрів я діда
 Вельми старого—наш земляк
 І недомучений варнак ¹⁾
 Старий той був. Та у неділю,
 Якось у полі ми зустрілись
 Та й забалакалися. Старий
 Згадав свою Волинь святую
 І волю-долю молодую,
 Свою бувальщину. І ми
 В траві за валом посідали,
 І розмовляли, сповідалися
 Один другому. „Довгий вік!“
 Старий промовив. „Все од Бога,
 Од Бога все! А сам нічого
 Дурний не вдіє чоловік!
 Я сам, як бачиш, марне, всує
 Я сам занівечив свій вік.
 І ні на кого не жалкую,
 І ні у кого не прошу я,

¹⁾ Варнак—штемпований каторжанин.

Нічого на світі. Отак,
 Мій сину, друже мій єдиний,
 Так і загину на чужині,
 В неволі.—І старий варнак
 Заплакав нишком.—Сивий брате!
 Поки живе надія в хаті,—
 Нехай живе: не виганяй!

Нехай пустку нетоплену
 Іноді нагріє,
 І потечуть з очей старих
 Сльози молодії;
 І, уमितее сльозами,
 Серце одпочине,
 І полине із чужини
 На свою країну!

„Багато де-чого не стало,“—

Сказав старий: „Води чимало
 Із Ікви¹⁾ в море утєкло.

Над Іквою було село;

У тім селі, на безталання

Та на погибель, виріс я...

Лихая доленько моя!

У нашої старої пані

Малиї паничі були,—

Таки однолітки зо мною.

Вона й бере мене в покої

Синкам на виграшку. Росли,

Росли панята, виростили...

Як ті щенята, покусали

Не одного мене малі.

„Ото-ж і вчити почали

Письму панят. На безголоз'я

І я учуся. Слізьми, кров'ю

Письмо те полилося! Нас,

Дешевших панської собаки,

Письму учить? Молитись Богу,

Та за ралом спотикатись,

А більше нічого

Не повинен знать невольник—

Така його доля!...

Ото-ж і вивчився я, виріс,

Прошу собі волі;

Не дає—і в москалі,

Проклята, не голить.

¹⁾ Іква—річка на Волині.

Що тут на світі робити?
 Пішов я до рала...
 А паничів у гвардію
 Поопреділяли.

„Година тяжкая настала,
 Настали тяжкі літа!...
 Ото-ж працюю я за ралом;
 Я був убогий сирота,
 А у сусіда виростала
 У наймах дівчина. І я—
 О, доле, доленько моя!
 О, Боже мій! О, мій єдиний!
 Воно тоді було дитина,
 Воно... Не нам Твої діла
 Судить, о Боже наш великий!
 Ото-ж вона мені на лихо
 Та на погибель підросла.
 Не довелось і надивитись...
 А я вже думав одружитись,
 І веселитися, і жити,
 Людей і Господа хвалить.
 А довелося...

„Накупили
 І краму, й пива наварили,—
 Не довелося тільки пити.
 Старої пані бахур сивий
 Окрав той крам, розлив те пиво,—
 Пустив покриткою... Дарма!
 Минуло... годі!... Не до-ладу
 Тепер і згадувати! Нема.
 Нема!.. Минулося, пропало!...
 Покинув ниву я і рало,
 Покинув хату і горód,—
 Усе покинув. Чорт нарадив,—
 Пішов я в писарі в громаду.

„То саяк, то так минає год.
 Пишу собі, з людьми братаюсь,
 Та добрих хлопців добіраю.
 Минув і другий... Паничі
 На третє літо поз'їзжались,
 Уже засватані. Жили,
 В дворі гуляли, в карти грали,
 Свого весілля дожидали,
 Та молодих дівчат в селі,

Мов бугаї, перебірали—
Звичайне, паничі! Ждемо,
І ми ждемо того весілля...

„Ото-ж у клечальну неділю
Іх і повінчано обох,
Таки в домашньому костьолі:
Вони ляхи були. Ніколи
Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій,
Як молодії ті були...
Заграла весело музика,—
Іх із костьола повели
В возобновленні покої...
А ми й зостріли їх, і всіх—
Княжат, панят і молодих—
Всіх перерізали. Рудою
Весілля вмилося! Не втік
Ні-же єдиний католик,—
Всі полягли, мов поросята
В багні смердячому. А ми,
Упоравшись, пішли шукати
Нової хати; і найшли
Зелену хату і кімнату
У гаї темному. В лугах,
В степах широких, в байраках
Крутих, глибоких—всюди хата!
Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.

„Мене господарем обрали;
Сем'я моя що-день росла;
І вже до сотні доростала.
Мов поросяча, кров лилась!
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла,—
А різав так... І сам не знаю:
Чого хотілося мені?
Ходив три годи я з ножами,
Неначе п'яний той різник.
До сльоз, до крові, до пожару —
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на огні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,

Та й пустиш в степ...
 Всього тоді, всього бувало —
 І все докучило мені.

„Одурів я. Тяжко стало
 У вертепах жити;
 Думав сам себе зарізати,
 Щоб не нудить світом,
 І зарізав би... Та диво,
 Диво дивне сталось
 Надо мною, недолюдом.
 Вже на світ займалось...
 Вийшов я з ножем в халеві
 З Броварського лісу,
 Щоб зарізатись; дивлюся,—
 Мов на небі висить
 Святий Київ наш великий!
 Святим дивом сяють
 Храми божі, ніби з самим
 Богом розмовляють.
 Дивлюся я, а сам млію...
 Тихо задзвонили
 У Києві, мов на небі...
 О, Боже мій милий!
 Який дивний Ти!... Я плакав,
 До полудня плакав...
 Та так мені любо стало!
 І малого знаку
 Нудьги тії не осталося,—
 Мов переродився...
 Подивився кругом себе—
 І, перехрестившись.
 Пішов собі тихо в Київ
 Святим помолитись,
 Та суда—суда людського
 У людей просити“.

1848.

Орська кріпость.

Ой гляну я, подивлюся
 На той степ, на поле:
 Чи не дасть Бог милосерддй
 Хоч на старість волі?
 Пішов би я в Україну,
 Пішов би до дому:

Там би мене привітали,
 Зраділи б старому;
 Там би я спочив хоч мало,
 Молившись Богу;
 Там би я... та шкода й гадки.
 Не буде нічого!...
 Як же його у неволі
 Жити без надії?
 Навчіть мене, люди добрі,
 А то одурію!

1848.

Орська кріпость.

Та не дай, Господи, нікому,
 Як мені тепер старому,
 У неволі пропадати,
 Марне літа коротати.
 Ой пійду я степом-лугом
 Та разважу свою тугу...
 — „Не йди!—кажуть: з цієї хати
 Не пускають погуляти!“

1848.

Кос-Арал (?).

Ц а р і.

Старенька сестро Аполлона!¹⁾
 Як-би ви часом, хоч на час,
 Придубали таки до нас,
 Та, як бувало во дні они,
 Возвисили б свій божий глас
 До оди пишно-чепурної,
 Та й заходилися б обоє
 Царів, або що, воспівать!
 Бо як по правді вам сказать,
 То дуже вже й мені самому
 Обридли тії мужики,
 Та паничі, та покритки:
 Хотілося б зігнать оскому
 На коронованих главах,
 На тих помазанниках божих.
 Так що-ж? Не втну! А як поможеш

¹⁾ Аполлон—у давніх Греків вважався за бога сонця. У нього було ніби-то дев'ять сестер—Муз. Одна з тих Муз була богинею поетів.

Та як покажеш, як тих птах
 Скубуть і патрають, то може
 І ми б подержали в руках
 Свято-помазану чуприну.
 Покиньте ж свій святий Парнас,¹⁾
 Придибайте хоч на годину,
 Та хоч старенький божий глас
 Возвисьте, дядино! Та ладом,
 Та добрим складом, хоч на час.
 Хоч на годиночку у нас
 Ту короновану громаду
 Покажем спереду і ззаду
 Незрячим людям. В добрий час
 Заходимось, моя порадо!

I.

Не видно нікого в Ієрусалимі;
 Врата на запорі, неначе чума
 В Давидовім граді, Господом храним,
 Засіла на стогнах. Ні, чуми нема!
 А гірша, лихая та люта година
 Покрила Ізраїль: царева война!
 Цареві князі, і всі сили,
 І отроки, і весь народ,
 Замкнувши в городі ківот,
 У поле вийшли, худосилі,
 У полі бились, сиротили
 Маленьких діточок своїх;
 А в городі младиї вдови
 В своїх світлицях, чорноброві,
 Запершись плачуть, на малих
 Дітей взираючи. Пророка,
 Свого неситого царя,
 Кленуть Давида сподаря.
 А він собі, узявшись в боки,
 По кровлі кедрових палат
 В червленій ризі похожає,
 Та, мов котюга, псзирає
 На сало; на зелений сад
 Сусіди Гурія. А в саді,
 В своїм веселім вертограді,
 Вирсавія купалася,
 Мов у раї Єва,
 Подружїє Гурієве,

¹⁾ Парнас—гора, де ніби-то пробував Аполлон з Музами.

Рабиня царева;
Купалася собі з Богом,
Лоно біле мила,
І царя свого святого
У дурні пошила...

На дворі вже смеркло, і тьмою повитий
Дрімає, сумує Іерусалим.
В кедрових палагах, мов несамовитий,
Давид похожає, і—о царь неситий!
Сам собі говорить „Я... Ми повелим!...
Я царь над божім народом,
І сам я—Бог в моїй землі,
Я—всє!...“

А трохи згодом
Раби вечерю принесли
І кінву доброго сікеру.
І царь сказав, щоб на вечерю
Раби рабиню привели,
Таки Вирсавію... Нівроку—
До божого царя-пророка
Сама Вирсавія „приспѣ“...
І повечеряла, й сікеру
З пророком випила; й пішла
Спочити трохи по вечері
З своїм царем. І Гурій спав;
Йому, сердешному, й не снилось,
Що дома нищечком робилось,
Що з дому царь його украв
Не золото, не сребро,
А лучшєє його добро,
Його Вирсавію украв.
А щоб не знав він тії шкоди,
То царь убив його, та й годі!...
А потім царь перед народом
Заплакав трохи, одурив
Псалмом старого Анафана;¹⁾
І знов веселий, знову п'яний
Коло рабині заходивсь.

Отак святі царі живуть!
А як же прості? Я не знаю,
І раю вам цього не знать,
Та ні у кого не питає,
Щоб не завадило, буває...

¹⁾ Анафан (Нафан)—був пророк за часів царя Давида.

II.

Давид, святий пророк і царь,
 Не дуже був благочестивий.
 Була дочка в його Фамарь
 І син Амон. І це не диво:
 Бувають діти і в святих,
 Та не такі, як у простих,
 А ось які...

Амон щасливий,
 Вродливий первенець його,
 Лежить, нездужає чогось.
 Давид стенає та ридає,
 Багряню ризу роздирає,
 І сипле попіл на главу:
 „Без тебе я не поживу
 І дня єдиного, мій сину,
 Моя найкраща дитино!
 Без тебе сонця не узрю,
 Без тебе я умру, умру!“
 І йде, ридаючи, до сина,
 Аж тюпає, немов біжить.
 А той, бугай собі здоровий,
 У храміні своїй кедровій
 Лежить,—аж стогне, та лежить:
 Кепкує з дурня; аж голосить,
 Аж плаче, бідний, батька просить,
 Щоб та Фамарь сестра прийшла:
 „Драгий мій отче, і мій царю!
 Вели сестрі моїй Фамарі,
 Щоб коржика мені спекла,
 Та щоб сама і принесла,
 То я, вкусив його, возстану
 З одра недуга...”

Вранці рано
 Фамарь спекла і принесла
 Опріснок братові. За руку
 Амон бере її, веде
 У темну храмину, кладе
 Сестру на ліжко. Ламле руки
 Сестра, ридає, і рвучись
 Кричить до брата: „Схаменись!
 Амоне, брате мій лукавий!
 Єдиний брате мій! Я... я—
 Сестра єдина твоя!

Де дінусь я? де діну славу,
І гріх, і стид? Тебе самого
І Бог, і люди прокленуть!¹
Не допомогло таки нічого!...

Отак царевичі живуть,
Пустуючи на світі..
Дивітесь, людські діти!...

III.

І поживе Давид на світі
Не малі літа.
Одрях старий, і покривали
Многими ризами його,
А все-таки не нагрівали
Котюгу блудного сього.
От отроки й доміркувались,
Як нагрівать царя свого
(Натуру вовчу добре знали),
Та, щоб нагріть його, взяли,
Царевен паче красотою,
Дівчат старому навели—
Да гріють кров'ю молодою
Свого царя! І розійшлись,
Замкнувши двері за собою...
Облизавсь старий котюга
І розпустив слини,
І пазурі простягає
До Самантянини,
Бо була собі на лихо
Найкраща між ними,
Між дівчатами,— мов крин той.
Сельний при долині
Між цвітами. Ото-ж вона
І гріла собою
Царя свого, а дівчата
Грались між собою
Голісінькі. Як там вона
Гріла, я не знаю;
Знаю тільки, що царь грівся
І... і „не позна ю“.

IV.

По двору тихо походить
Старий веселий Рогволод;¹⁾

¹⁾ Рогволод був князь Полоцький за часів Володимира Святого.

Дружина, отроки, народ
Кругом його во златі сяють.
У князя свято: виглядають
Із Литви князя-жениха
За рушниками до Рогніди.

Перед богами Лель і Ладо ¹⁾

Огонь Рогніда розвела,
Драгим елеєм полила
І сипала вognище ладон;
Мов ті Валькирії. ²⁾ круг неї
Танцюють, граються дівчата
І приспівують:

„Гоя, гоя, гоя!
Новії покої
Ну-мо лиш квіччати,
Гостей сподіватись!“

За Полоцком, неначе хмара,
Чорніє курява. Біжать
І отроки, й старі бояри
Із Литви князя зустрічать;
Сама Рогніда з Рогволодом
Пішла з дівчатами, з народом.

Не із Литви йде князь сподіваний,
Ще незнаємий, давно жаданий,
А із Київа, туром-буйволом,
Іде веприщем за Рогнідою
Володимир князь со Киянами.

Прийшли і город обступили
Кругом, і город запалили.
Владимир князь перед народом
Убив старого Рогволода,
„Потя“ народ, княжну „поя“,
„Отіде в волості своя!“—
Отіде з шумом; і растлі ю,
Тую Рогніду молодую,
І прожене ю, і княжна
Блукає по світу одна,—
Нічого з ворогом не вдіє...

Так отакії-то святії
Оті царі!

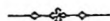
¹⁾ Наші прабатьки, поки не були ще християне, вважали Ладо за богиню любови і щастя в подружжі. Лель немов би-то був її син.

²⁾ Валькирії—у північних німецьких народів вважались за богинь війни.

V.

Бодай кати їх постинали
 Отих царів, катів людських!
 Морока з ними, щоб ви знали!
 Мов дурень ходиш кругом їх,—
 Не знаєш, на яку й ступити!
 Так що-ж мені тепер робити
 З цими поганцями? Скажи,
 Найкраща сестро Аполлона!
 Навчи, голубко! Поможі
 Полазить трохи коло трона!
 Намистечко, як зароблю,
 Тобі к Великодню куплю.
 Пострижемося ж у лачеї
 Та ревностно, в новій лівреї,
 Заходимось царів любити.
 Шкода і олово тупить:
 Бо де нема святої волі,
 Не буде там добра ніколи.
 На що-ж себе таки дурить?
 Ходімо в селища: там люди!
 А там де люди,—добре буде;
 Там будем жити, людей любити,
 Святого Господа хвалити!

1848.
 Кос-Арал.

Добро, у кого є госпóда,
 А в тій госпóді є сестра,
 Чи мати добрая! Добра,
 Добра такого таки з роду
 У мене, правда, не було,
 А так собі якось жилось...

І довелось колись мені,
 В чужій далекій стороні
 Заплакати, що немає роду,
 Нема пристанища, госпóди...

Ми довго в морі пропадали;
 Прийшли в Дарю, на якор стали;
 З „ватаги“ письма принесли,
 І всі тихенько зачитали.
 А ми з колегою лягли,

Та щось таке розмовляли.
 Я думав: де б того добра,
 Письмо чи матір, взять на світі?
 „А в тебе єсть?“ — „Жона і діти,
 І дім, і мати, і сестра,
 А письма нема...“

1848.
 Кос-Арал.

Титарівна.

Давно це діялось колись:
 Ще як борці у нас ходили
 По селах, та дівчата дурили,
 З громади кпили, хлопців били,
 Та верховодили в селі,
 Як ті гусари на „постої“;
 Ще за гетьманщини святої—
 Давно це діялось колись.

У неділю на селі,
 У оранді, на столі
 Сиділи лірники, та грали
 По шелягу за танець.
 Кругом аж курява вставала:
 Дівчата танцювали
 І парубки... „Уже й кінець!
 А ну-те іншу!“ — „Та й це добра!“
 І знову ліри заревли,
 І знов дівчата, мов сороки,
 А парубки, узявшись в боки,
 Навприсідки пішли...

Найкращий парубок Микита
 Стоїть на лаві в сірій свиті;
 Найкращий хлопець, та байстрюк,
 Байстрюк собі, та ще й убогий.
 Та і нікому не до його!
 Стоїть собі, як той...
 Плечима стелю підпирає;
 Та дивиться, і замірає,
 На титарівну. А та в квітах,
 Мов намальована, стоїть
 Сама собі, і на Микиту

Неначе глянула. Горить,
 Горить Микита в сірій свиті!
 Шеляга виймає
 І за того остатнього
 Музику наймає,
 І нерівню титарівну
 У танець вітає.
 — „Одчепися, пройдисвіте!“
 І зареготалась
 Титарівна: „Хіба тобі
 Наймичок не стало?“
 Насміялась титарівна
 З бідного Микити,
 Насміялася при людях,
 Що він в сірій свиті.
 Буде тобі, титарівно!
 Заплачеш, небого,
 За ті сміхи!

Де-ж Микита?
 В далеку дорогу
 Пішов собі... З того часу
 Не чуть його стало.
 З того часу титарівні
 Щось такеє сталось...

До-дому плачучи прийшла,
 І спати плачучи лягла,
 І не вечеряла!... Не спала:
 Яка лягла, така і встала,
 Мов одуріла. Що робить?
 Сама не знає. А Микита,
 Неначе сич, у сірій свиті
 Перед очима все стоїть:
 Мара та й годі! Титарівно,
 В недобрий чао з того нерівні
 Ти насміялась! Стало жаль
 Тобі його... Нудьга, печаль
 І сором душу обступили,
 І ти заплакала. Чого?
 Того, що тяжко полюбила
 Микиту бідного того!

Диво дивнее на світі
 З тим серцем буває:

У-вечері цурається,
Вранці забажє,
Та так тяжко забажє,
Що хоч на край світа
Шукать піде. Отак тепер
Не знає, де дітись,
Титарівна. Хоч у воду,
Аби до Микити!...

Стережітесь, дівчаточка,
Сміяйтесь з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні!

Як та билина засихала,
А батько-мати турбовались;
На прощу в Київ повезли,
Святими травами поїли,
І все-таки не помогли.
Втоптала стежку на могилу,
Все виглядає його ходила.
І стежка стала заростать,
Бо вже не здужає і встать.
Так от що сміхи нарobili!

А він канув, провалився;
Його вже й забули,
Чи й був коли. Год за годом
Три годи минули.
На четвертий год в неділю,
У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи;
По шелягу брали
І ту саму грали,
Що і позаторік. Дівчата
Так само дрібно танцювали,
Як і позаторік.

Завзятий,
У синій шапці, у жупані,
В червоних, як калина, штанях,
Навприсідки вліта козак,
Та ще й приспівує отак:
„Та спасибі батькові,
Та спасибі матері,
Що нас добули!

Як нас добували,
Жито розсипали
В-ночі на печі!..."

— „Горілки! меду! Де отаман,
Громада, сотський? Препогане,
Мерзене, мерзле парубоцтво!
Ходіте битися, чи борються!
Бо я борець..."

Не неділю,
Не дві, не три і не чотирі,
Як тій болящій, як тій хирі,
Громадою годили
Тому борцеві. Вередує,
Як той панич. І де взялось
Таке хиренне! Все село
Проклятого не нагодує;
А він собі гуляє, п'є,
Та хлопцям жалю завдає
Тими дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним:
Такий хороший та багатий!
Уже й не борється ні з ким,
А так собі гуляє,
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає.
А титарівна зострічає,
Приспівує, примовляє:
„Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита?..."

Той, це той, що на селі
Ти насміялася колись;
А тепер сама до його
У садочок ходиш,
Сама йому, байстрюкові,
Як панові годиш.
Не день, не два титарівна
В садочок ходила;
Не день, не два, як панові,
Микиті годила.
Догодилась титарівна
До самого краю,
І не счулась...

Дні минули;
 Місяці минають;
 Минає літо, мина осінь;
 Мина сьомий місяць, осьмий,
 Уже й дев'ятий настає,—
 Настане горенько твоє!

У титаря у садочку,
 У яру, криниця
 Під вербою. До криниці
 Не води напиться
 Ледве ходить титарівна,—
 Трохи пожуриться,
 Поплакати, погадати:
 Як їй діувати?
 Де їй дітись од сорома,
 Де їй заховатись?

Раз у-вечері, зімою,
 У одній свитині,
 Іде боса титарівна
 І несе дитину;
 То підійде до криниці,
 То знов одступає...
 А з калини, мов гадина,
 Байстрюк, виглядає.

Положила на цямрину
 Титарівна сина,
 Та й побігла. А Микита
 Виліз, із калини,
 Та й укинув у криницю,
 Неначе щеня те.
 А сам пішов, співаючи,
 Соцькому сказати,
 Та щоб ішов з громадою
 Дитину шукати.

У неділеньку раненько
 Збіралася громадонька,
 Та криницю виливали,
 Та дитя тее шукали.

Найшли, найшли твого сина,
 Титарівно, в баговинні!

Ой узяли безталанну,
Закували у кайдани,
Сповідали, причащали,
Батька, матірь нарікали,
Громадою осудили,
І живу поклали,
В домовину,—й сина з нею,—
Та й засипали землею.
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
Дітей своїх навчали;
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько-мати.

Борця того в селі не стало.
А люди в Польщі зустрічали
Якогось панича,—питав:
—„Чи жива, каже, титарівна,
Чи наспіхається з нерівні?“
Ото він самий! Покарав
Його Господь за гріх великий—
Не смертю: він буде жить,
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходить,
І вас, дівчаточка, дурить
Во віки.

1848.
Кос-Арал.

Ну, що б, здавалося, слова?
Слова та голос—більш нічого!...
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди.

Помолившись,
Не те, щоб дуже зажурившись,
А так на палубі стояв
І сторч на море поглядав,
Мов на Іуду. Із туману,
Як кажуть, стала виглядати
Червонолиця Діана.
Я вже думав спати лягати,
Та й став, щоб трохи подивиться
На круглолицю молодицю...

Чи теє—дівчину. Матрос,
Таки земляк наш з Островної¹⁾,
На вахті стоя,
Журився сам собі чогось;
Та й заспівав,—звичайно, тихо,
Щоб капітан не чув; бо з-лиха
Якийсь лихий, хоч і земляк.
Співа матрос, як той козак,
Що в наймах виріс сиротою,
Іде служити в москалі.

Давно, давно колись
Я чув, як стоя під вербою,
Тихенько дівчина співала;
І жаль мені малому стало
Того сірому—сироту,
„Що він утомився,
На тин похилився,—
Люди кажуть і говорять:
Мабуть, він упився“.
І я заплакав: жаль малому
Було сіроми сироти.

.

Чого-ж тепер заплакав ти?
Чого тепер тобі старому
У цій неволі стало жаль?
Що світ зав'язаний, закритий?
Що сам еси тепер москаль?
Що серце порване, побите?
І що хороше-дороге
Було в йому, то розлилося?
Що ось як жити довелося?
Чи так, лебедику?..—Egel..

1848.
Кос-Арал.

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий!
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу²⁾, і пишу,

¹⁾ Оренбурської губернії. (Прим. Шевченка).

²⁾ Остров (Прим. Шевченка). Остров Кос-Арал—був в гирлі річки Сир-Дар'ї.

Віршую нищечком, грішу,
 Бог-зна колишнії случаї
 В душі своїй перебіраю
 Та списую,—щоб та печаль
 Не перлася, як той москаль,
 В самотню душу.. Лютий злодій
 Впирається таки, та й годі!

1848.

Кос-Арал.

П. С.

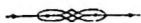
Не жаль на злого: коло його
 І слава сторожем стоїть;
 А жаль на доброго такого,
 Що й славу вміє одурить.
 І досі нудно, як згадаю
 Готичеський ¹⁾ з часами дом,
 Село обідране кругом,
 І шапочку мужик знімає,
 Як флаг побачить: значить пан
 У себе з причетом гуляє.
 Оцей годований кабан,
 Оце ледащо—щирий пан,
 Потомок гетьмана дурного ²⁾
 І презавзятий *патріот*,
 Та й християнин ще до того:
 У Київ їздить всякий год,
 У світі ходить між панами,
 І п'є горілку з мужиками,
 І вольнодумствує в шинку:
 Отут він ввесь, хоч надрюкуй!
 Та ще в селі своїм дівчаток
 Перебірає; та спроста
 Таки своїх байстрят з десятком
 У год подержить до хреста,
 Та й тільки-ж то... Кругом паскуда!
 Чому-ж його не так зовуть?
 Чому на його не плюють?

¹⁾ Готичеська будівля—така, у котрої увесь верх загострено як стріла.

²⁾ Гетьмана Скоропадського, що гетьманував-зараз після Мазепи.

Чому не топчуть? Люди, люди!
 За шмат гнилої ковбаси
 У вас хоч матір попроси,—
 То оддасте... Не жаль на його,
 На п'яного Петра кривого,
 А жаль великий на людей,
 На тих юродивих дітей!...

1848.
 Кос-Арал.

Г. 3.

Немає гірше, як в неволі
 Про волю згадувать.... А я
 Про тебе, воленько моя,
 Оце нагадую: ніколи
 Ти не здавалася мені
 Такою свіжо-молодою
 І прехорошою такою,
 Так як тепер на чужині,
 Та ще й в неволі... Доле! доле!
 Моя проспіваная воле!
 Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
 Хоч усміхнися з-за...

І ти, моя єдина,
 Встаєш із-за моря,
 З-за туману, слухняная
 Рожевая зоре!
 І ти, моя єдина,
 Ведеш за собою
 Літа мої молодії —
 І передо мною,
 Ніби море, заступають
 Широкий села
 З вишневими садочками
 І люди веселі...
 І ті люди, і село те,
 Де колись, мов брата,
 Привітали мене. Мати!
 Старесенька мати!
 Чи збираються ще й досі
 Веселії гості
 Погуляти у старої,
 Погуляти просто
 По-давньому, по-старому —

Од світу до світу?
 А ви, мої молодії
 Чорняві діти,
 Веселії дівчаточка,
 І досі в старої
 Танцюєте? А ти, доле?
 А ти, мій покою?
 Мое свято чорнобриве,—
 І досі між ними
 Тихо, пишно помагаєш?
 І тими очима,
 Аж чорними—голубими,
 І досі чаруєш
 Людські душі? Чи ще й досі
 Дивуються всує
 На стан гнучий? Свято моє,
 Єдине свято!
 Як оступлять тебе, доле,
 Діточки-дівчата
 Й защебечуть по своєму
 Доброму звичаю,—
 Може, й мене ненароком
 Діточки згадають;
 Може, яка і про мене
 Скаже яке лихо.
 Усміхнися, моє серце,
 Тихесенько-тихо,
 Щоб ніхто і не побачив,
 Та й більше нічого...
 А я, доленько, в неволі
 Помолюся Богу.

1848.

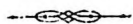
Кос-Арал.

Ак-би зострілися ми знову,
 Чи ти б злякалася, чи ні?
 Якее тихее ти слово
 Тоді б промовила мені?
 Ніякого! І не пізнала б!
 А може б потім нагадала,
 Сказавши: снилося дурній...
 А я зрадив би, моє диво,
 Моя ти доле чорнобрива,
 Як-би побачив, нагадав
 Веселее та молодее

Колишне лишенько лихее.
 Я зарідав би, зарідав
 І помоливсь, що не правдивим,
 А сном лукавим розійшлось,
 Слізьми—водою розлилось
 Колишнєє святєє диво.

1848.
 Кос-Арал.

Марина.

Неначе цвяшок в серце вбитий,
 Отсю Марину я ношу.
 Давно б списать несамовиту,
 Так що-ж? сказали б, що брешу:
 Що на панів, бачиш, сердитий,
 То все такеє і пишу,
 Про їх собачії звичаї.
 Сказали б просто: дурень лає
 За те, що сам крѣпак,
 Неодукований сіряк.
 Неправда! Єй-Богу, не лаю!
 Мені не жаль, що я не пан,
 А жаль мені і жаль великий,
 На просвіщенних христіян.

І звір того не зробить дикий,
 Що ви, б'ючи поклони
 З братами дієте. Закони
 Катами писані за вас,—
 То вам байдуже! В добрий час
 У Київ їздите що-року,
 Та сповідаєтесь, нівроку,
 У схимника!

Та й те сказать:
 Чого я турбуюсь?
 А-ні злого, ні доброго
 Я вже не почую.
 А як, кажу, хто не чує,
 То тому й байдуже.
 Прилітай же з України,
 Єдиний мій друже,
 Моя думо пречистая,
 Вірная дружино,
 Та розкажи, моя зоре,

Про тую Марину:
 Як вона у пана злого
 І за-що страдала—
 Та нищечком, щоб не чули,
 Або не дознались;
 А то скажут, що на шляхах
 Чинимо розбої,
 Та ще дальше запровторять,—
 Пропадем обоє.

I:

.

 Недавно се було.

Через село весілля йшло,
 А пан з костьолю їхав,—
 Чи управитель, а не пан.
 За вихилясами придан,
 За зиком та за сміхом
 Ніхто й не бачив, як проїхав
 Той управитель, Лях ледачий.
 А він так добре бачив,
 А надто молодую.
 За-що пак милує Господь
 Лихую тварь гакую,
 Як цей правитель? Другий год.
 Як він з німецькими плугами
 Забрався голий в цей куток,—
 А що тих бідних покриток
 Пустив по світу з байстрюками!
 Отже й нічого! А жонатий,
 І має двоє діточок,
 Як янголяточок.

Дивітесь: вийшла погуляти,
 Мов краля, пані молодая
 З двома маленькими дітьми.
 Із коча пан мій вилізає,
 І посила за молодим;
 А потім діточок вітає
 І жінку, кралю молодую,
 Аж тричі, бідную, цілує.
 І розмовляючи, пішли
 Собі в покої. Незабаром
 І молодого привели.
 На завтра в город одвезли,

Та й заголили в москалі.
 Отак по нашому звичаю,
 Не думавши, кончають!

А молода? Мабудь, без пари
 Судилось Господом зносити
 Красу і молодість. Мов чари,
 Розсипалось та розлилось...
 І знову в люди довелось
 Проситись в найми? Ні, не знову:
 Вона вже панна покойова,
 Уже Марисею зовуть,
 А не Мариною. Найпаче
 Сердешній плакати не дають;
 Вона ж сховається, та й плаче.
 Дурна! їй шкода мужика,
 Та жаль святого сіряка.
 А глянь лиш гарно кругом себе:
 І раю кращого не треба!
 Чого ти хочеш—забажай:
 Всього dadуть, та ще й багато.
 Не треба,—кажеш,—дайте хату?
 Цього вже лучче й не благай!
 Бо це—сама здорова знаєш...
 Дивися, огирем яким
 Сам пан круг тебе походить:
 Уже чи добрим, чи лихим,
 А будеш панською ріднею,—
 Хіба повісишся...

За нею

Приходила мати
 У пана просити;
 Звелів не пускати,
 А як прийде—бити.
 Що тут їй робити?
 Пішла, ридаючи, в село:
 Одним-одно дитя було,
 Та й те пропало...

.

II.

Неначе ворон той, летячи,
 Про непогоду людям криче:
 Так я про сльози та печаль,
 Та про байстрят отих ледачих,

Хоч і нікому їх не жаль,
 Розкажую, та плачу.
 Мені їх жаль... Мій Боже милий!
 Даруй словам святу силу—
 Людськеє серце пробивать,
 Людськїї сльози проливать:
 Щоб милость душу осінила,
 Щоб спала тихая печаль
 На очі їх, щоб стало жаль
 Моїх дівчаток, щоб навчились
 Путиями добрими ходить,
 Святого Господа любить,
 І брата миловать!...

На-силу
 Прийшла до-дому. Подивилась—
 Цвіти за образом святим,
 І на вікні стоять цвіти;
 На стінах фарбами хрести,
 Неначе до-рая картина,
 Понамальовані. Марина,
 І все Марина, всё сама...
 Тільки Мариночки нема...
 І ледве-ледве вийшла з хати.
 Пішла на гору, на прокляті
 Палати глянуть, та й пішла
 Аж до палат. Під тином сіла
 І ніч цілісіньку сиділа
 Та плакала. Уже з села
 Ватажники ватагу гнали,
 А мати плакала, ридала.
 Уже і сонечко зійшло,
 Уже й зайшло, смеркати стало,—
 Не йде, сердешная, в село,
 Сидить під тином. Проганяли,
 Уже й собаками цькували,—
 Не йде, та й годі!...

А Марина в сукні білій,
 Неначе білиця,
 Богу молиться, та плаче,
 Замкнута в світлиці.
 Опріч пана, у світлицю
 Ніхто не вступає:
 Сам і їсти їй приносить,
 І просить, благає,
 Щоб на його подивилась,
 Щоб утерла очі, —

І дивитися не хоче,
 І їсти не хоче.
 Мордується Лях поганий,
 Не зна, що й почати;
 А Марина в'яне, сохне
 У білих палатах.
 Уже й літо минулося,
 Зіма вже на дворі;
 А Марина сидить собі,
 Уже й не говорить
 І не плаче. Отак її
 Доканав, небогу.
 Той правитель! А все-таки
 Не вдіє нічого,
 Хоч заріж її, та й годі!
 Така вже вродилась!

Раз у-вечері зімою
 Марина дивилась
 На ліс чорний; а з-за лісу
 Чорвоний, діжою,
 Місяць сходив.— „І я колись
 Була молодію!“
 Прошептала, задумалась,
 Потім заспівала:

„Хата на помості,
 Наїхали гості;
 Розплітали коси,
 Та стрічки знімали,
 А пан просить сала,
 А чорт їсти просить.
 Гуси, гуси білі
 В ирій полетіли,
 А сірі—на море.“

III.

Завили пси на дворі,
 Зареготалися псарі,
 А пан, червоний—аж говорить,
 Іде в світлицю до Марини,
 Як Кирик п'яний.
 Ніби в хаті,
 На холоді сердешна мати

Під тином, знай, собі сидить.
 Стара неначе одуріла.
 Мороз лютує, аж скрипить,
 Луна червона побіліла,
 І сторож боязно кричить,
 Щоб злого пана не збудить.
 Аж глядь!—палати зайнялися.
 Пожар! пожари!.. І де взялися
 Ті люди в Бога! Мов з землі
 Родилися і тут росли,
 Неначе хвилі напливали,
 Та на пожар той дивувались.
 Та й диво там таки було!
 Марина гола на-голо
 Перед будинком танцювала
 У-парі з матір'ю, і—страх!—
 З ножем окровавленим в руках,
 І приспівувала:

„Чи не це-ж та кумася,
 Що підтикалася?
 Як була я пані
 В новому жупані—
 Паничі лицялись,
 Руки цілували.“ (До матері):

—А ви до мене на весілля
 З того світу прийшли?
 Мені вже й косу розплели,
 Та пан приїхав. Гиля! гиля!
 Чи то не гуси,—то пани!
 Дивися—в ирій полетіли....
 Агу! Гиля! До сатани,
 До чорта в гості!.. Чуєш? чуєш?
 У Києві всі дзвони дзвонять.
 Чи бачиш? Он огонь горить,
 А пан лежить собі, читає
 І просить пити... А ти знаєш,
 Що я зарізала його?...
 Дивися! Он де головнею
 Стоїть на комині. Чого,
 Чого ти дивишся на неї?
 Це мати, мати! Не дивись—
 А то ззіси. Ось на—дивись!

(Дає дулі і співає).

„Полюбила москаля,
 Та ще й зуби вискаля!
 Москалі, москалі

Запасок навезли;
 Паничі—
 Дукачів,
 А поповичі з міста
 Навезли намиста.
 Бий, дзвоне, бий!
 Хмару розбий!
 Нехай хмари
 На Татари,
 А сонечко на християни;
 Бий, дзвоне, бий!”

Мати.

Мариночко! Ходімо спати!

Марина.

Ходімо спати, бо завтра рано
 До церкви підемо. Поганий—
 Дивися!—лізе цілувать.
 Ось тобі на!

Мати.

Ходімо спати! (До людей):
 Хрещені люди, допоможіте!

Марина.

Беріть мене! Беріть, в'яжіте!
 Ведіть до пана у світлицю!
 А ти чи підеш подивиться,
 Якою панною Марина
 У пана в-заперті сидить?
 І в'яне, сохне, гине, гине
 Твоя єдина дитина,—
 Твоя Мариночка? (Співає).
 „Ой гиля, гиля, сірії гуси!
 Гиля на Дунай!
 Зав'язала головоньку,
 Тепер сиди та думай!”
 І пташкам воля,—в чистім полі
 І пташкам весело літать,
 А я зов'янула в неволі. (Плаче):
 Хоча-б намисто було взять:

Оце б повісилась... От бачиш,
 Тепер і шкода!.. Хоч топись!
 Чого-ж ти, мамо моя, плачеш?
 Не плач, голубочко! Дивись:
 Це я, Мариночка твоя!
 Дивися: чорная змія
 По снігу лізе... Утечу!
 У ирій знову полечу!
 Бо я зозулею вже стала...
 Чи він у гості не приходив?
 Убили, мабуть, на війні...
 А знаєш, снилося мені:
 У-день неначе місяць сходив,
 А ми гуляєм по-над морем
 У-двох собі. Дивлюся: зорі
 Попадали неначе в воду,
 Тільки осталася одна,
 Одна-однісенка на небі.
 А я, неначе навісна,
 В Дунаєві шукаю броду,
 З байстрам розхрістана бреду.
 Сміються люди надо мною,
 Зовуть покриткою, дурною;
 І ти смієшся, а я плачу.
 Ба ні, не плачу—регочусь...
 Дивися, як я полечу,
 Бо я—сова...

Та й замахала,
 Неначе крилами, руками
 І пострибала через двір
 У поле, виючи мов звір.
 Пошкандибала стара мати
 Свою Марину доганяти.
 Пани до одного спеклись,
 Неначе добрі поросята;
 Згоріли білії палати,
 А люди тихо розійшлись.
 Марини й матері не стало...
 Уже весною, як орали,
 Два трупа на полі найшли
 І на могилі поховали.

Пророк.

Неначе праведних дітей,
 Господь, любя своїх людей,
 Послав на землю їм пророка—
 Свою любов благовістить,
 Святому розуму учить.
 Неначе наш Дніпро широкий,
 Слова його лились, текли
 І в серце падали глибоко,
 І ніби тим огнем пекли
 Холодні душі. Полюбили
 Пророка люди, і молились
 Йому, і сльози, знай, лили.
 А потім?.. Люди, род лукавий,
 Господню святую славу
 Розтлили... і чужим богам
 Пожерли жертви, омерзились,
 І мужа свята—горе вам!—
 На стогнах каменем побили,
 І заходилися гулять,
 Святою кров'ю шинкувать.
 І праведно Господь великий,
 На вас на лютих, на вас диких
 Кайдани повелів кувать,
 Глибокі тюрми мурувать,
 І—роде лживий і жестокий!—
 Во-місто кроткого пророка—
 Царя вам повелів ізбрать!

1848.
 Кос-Арал.

С и ч і.

На ниву в жито у-ночі,
 На полі, на роздоллі,
 Зліталися по волі
 Сичі—
 Пожартувать,
 Поміркувать,
 Щоб бідне птаство заступить,
 Орлине царство затопить
 І геть спалить,

Орла ж повісить на тичині
 І, при такій годині,
 Республіку зробить.
 І все б, здавалося? А ні!
 Щоб не толочили пашні,—
 Воно було б не диво,
 Як би хто інший на тій ниві
 Сільце поставив, а то зирк—
 Таки голісінький мужик
 Поставив любо, та й пішов
 В копиці спать собі, а рано,
 Не вмившися, зайшов
 Гостей довідать. Та й погані,—
 Усі до одного сичі!
 Оце тобі вари й печи!
 Щоб не нести до-дому
 Таке добро, то повбивав,
 А інших гратися оддав
 Приборканих воронам,
 І не сказав нікому.

1848.
 Кос-Арал.

Між скалами, неначе злодій,
 По-над Дністром іде в-ночі
 Козак, і дивиться, йдучи,
 На каламутну темну воду,
 Неначе ворогові в очі,
 Неначе вимовити хоче:
 „Дністре, водо каламутна!
 Винеси на волю,
 Або втопи принамені;
 Коли така доля!“
 Та й роздягся на камені.
 У воду кинувся, пливе,
 Аж хвиля синяя реве,
 І, ревучи, на той беріг
 Козака виносить.
 Стрепенувся сіромаха:
 І голий, і босий,
 Та на волі; й більш нічого
 У Бога не просить.
 По-стрівай лиш: може, брате,
 На чужому полі
 Талану того попросиш,
 Та тієї долі...

Пішов собі темним яром,
Та співає йдучи:

„Ой з-під гори, та з-під кручі
Ішли мажі рипучи;
А за ними йде та чорнявая,
Та плаче—рида йдучи.“

Уже як хочете: хоч лайте,
Хоч і не лайте, й не читайте—
Про мене! Я і не прошу,—
Для себе, братіки, спишу,
Ще раз те оливо потрачу;
А може, дасть Бог, і заплачу,—
То й буде з мене...

Ну-мо знов!

Покинув матір'ю і господоу,
Покинув жінку; жаль, та й годі!
На Бесарабію пішов
Оцей козак. Погнало горе
До моря пити. Хоч говорять:
Аби файда ¹⁾ в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного впряжеш.

Троха лишень, чи так?
Ще з-малку з матір'ю старою
Ходив з торбами цей козак.
Отак і виріс сиротою
У наймах. Сказано,— шарпак,
То й одружився собі так:
Узяв хорошу, та убогу,—
Звичайне, наймичку. А пан...
(І неталан наш і талан,—
Як кажуть люди,—все од Бога)
Нагледів, клятий: панські очі!—
Та й ну гостинці засилать.
Так і гостинців брать не хоче,
Не хоче й пана закохать.
Що тут робить?—За чоловіка,
Укоротивши йому віка...
А жінку можна привітать.
Трохи не сталося отак!
До нитки звівся мій козак,
Усе на панщині проклятій.

¹⁾ Довгий циганський батіг, пуга.

А був хазяїн
 А жіночку своєю любив,
 І—Господи єдиний!—
 Як те паня, як ту дитину,
 У намистах водив.
 Та знемігся неборака,—
 Хоч продавай хату
 Та йди в найми! Отак його
 Отой пан проклятий
 Допік добре! А жіночка,
 Мов цього й не знає,—
 У доброму намистечку
 В садочку гуляє,
 Як та краля.—„Що тут робить?“
 Сердега міркує:
 „Покину їх та утечу?!
 Хто-ж їх нагодує?
 Хто догляне? Одна—стара,
 Не здужає встати;
 А другая—молодая,
 Дума погуляти.
 Як же його? Що діяти?
 Горе моє, горе!“

Та й пішов, торбину взявши,
 За синєє море
 Шукать долі. Думав прийти,
 Та хоч жінку взяти,—
 Стара мати і тут буде
 Віку доживати
 На господі.

Так отак-то
 Трапляється в світі!
 Думав жити, поживати,
 Та Бога хвалити,
 А довелось на чужині
 Тільки сльози лити,—
 Більш нічого! Нудно йому
 На чужому полі.
 Всього надбав роботяга,
 Та не придбав долі,
 Талану того святого.

Світ божий немилий—
 Нудно йому на чужині,

І добро остило.
 Хочеться хоч подивиться
 На свій край на милий,
 На високий могили,
 На степи широкі,
 На садочок, на жіночку,
 Кралою карооку.
 Та й поплив Дністром на сей бік,
 Покинувши волю,
 Бродягою. О, Боже мій!
 Якее ти, поле,—
 Свое поле!—яке-то ти
 Широке, широке,
 Як та воля!...

Прийшов до-дому у-ночі.
 Стогнала мати на печі,
 А жінка у коморі спала
 (Бо пан нездужа). Жінка встала,
 Неначе п'явка та впилась
 І, мов водою, залилась
 Дрібними, як горох, сльозами.
 (І це трапляється між нами,
 Що ніж на серце наставля,
 А сам цілує). Ожила
 Моя сердешна молодиця:
 І де ті в Господа взялися
 Усякі штучні їства!

Сама ж, неначе нежива,
 На плечі пада. Напоїла
 І нагодувала,
 І спать його, веселого,
 В коморі поклала.
 Лежить собі, неборака,
 Думає-гадає,—
 „Як то будем мандрувати,
 І тихо дрімає.
 А жіночка молодая
 Кинулась до пана,
 Розказала: „отак і так!“
 Любо та кохано
 Прийшли, взяли сіромаху,
 Та й повезли з дому
 Пройдисвіта, волоцюгу,
 Прямо до прийому.

І там доля не кинула.
 Дослуживсь до чину,
 Та й вернувся в село своє,
 І служити покинув.
 Уже матір поховали
 Громадою люди,
 І пан умер. А жіночка
 Московкою всюди
 Хиляється—і по Жидах,
 І по панах, боса.
 Найшов її, подивився
 І, сивоволосий,
 Підняв руки калічені
 До святого Бога,
 Заридав, як та дитина,
 І—простив небогу.

Отак, люди, навчайтесь
 Ворогам прощати,
 Як сей неук!...
 Де-ж нам грішним
 Добра цього взяти?

.

1848.
 Кос-Арал.

І небо невмите, і заспані хвилі,
 І по-над берегом геть-геть,
 Неначе п'яний, очерет
 Без вітру гнеться... Боже милий!
 Чи довго буде ще мені
 В отсій незамкнутій тюрмі,
 По-над оцим нікчемним морем,
 Нудити світом? Не говорить,
 Мовчить і гнеться, мов жива,
 В степу пожовкля трава,
 Не хоче правдоньки сказати...
 А більше ні в кого спитати.

1848.
 Кос-Арал.

І виріс я на чужині,
 І сивію в чужому краї,
 То самотньому мені
 Здається—кращого немає

Нічого в Бога, як Дніпро
 Та наша славная країна.
 Аж бачу, там тільки добро,
 Де нас нема. В лиху годину,
 Якось недавно довелось
 Мені заїхати в Україну,
 У те найкраще село,—
 У те, де мати повивала
 Мене малого, і в-ночі
 На свічку Богу заробляла;
 Поклони тяжкий б'ючи,
 Пречистій ставила, молила,
 Щоб доля добрая любила
 Її дитину. Добре, мамо,
 Що ти зарані спать лягла!
 А то-б ти Бога прокляла
 За мій талан.

Аж страх погано
 У тім хорошому селі:
 Чорніше чорної землі
 Блукають люди; повсихали
 Сади зелені; погнили
 Біленькі хати, повалились;
 Стави бур'яном поросли.
 Село неначе погоріло,
 Неначе люди подуріли,—
 Німі на панщину ідуть
 І діточок своїх ведуть.

І я, заплакавши, назад
 Поїхав знову на чужину.

І не в однім отім селі,
 А скрізь на славній Україні
 Людей у ярма запрягли
 Пани лукаві. Гинуть, гинуть
 У ярмах лицарські сини,
 А препоганії пани
 Жидам, братам своїм хорошим,
 Остатні продають штани...

Погано дуже, страх погано
 В отсій пустині пропадять;

А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати,—і мовчать.

А як не бачиш того лиха,
То скрізь, здається, любо, тихо,
І на Україні добро;
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любиться
На всю Україну,
А по-над ним зеленіють
Широкий села;
А у селах у везелих
І люди веселі.
Воно б, може, так і сталось,
Як-би не осталось
Сліду панського в Україні!...

.

1848.
Кос-Арал.

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Отсі вірші віршую я—
Для себе, братія моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одинокую душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий,
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.
Нехай летять до-домоньку
Легенькі діти,
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на світі!...
І в сем'ї веселій тихо

Дітей привітають,
 ! сивою головою
 Батько покиває,
 Мати скаже: „Бодай тії
 Діти не родились!“
 А дівчина подумає:
 „Я їх полюбила!“

1848.

Кос-Арал.

Коло гаю, в чистім полі,
 На самій могилі,
 Дві тополі високиї
 Одна одну хилить,
 І без вітру гойдаються,
 Мов борються в полі.
 Ото сестри чарівниці—
 Отії тополі.

Закохалися обидві
 В одного Івана;
 А Іван, козак звичайний,
 Обох їх не ганив,
 А лицявся то з тією,
 То з другою любо,—
 Поки в яру, у-вечері,
 Під зеленим дубом
 Не зійшлися усі троє.
 —Отак то ти, кате,
 Знущаєшся над сестрами!...

І пішли шукати
 Трути-зілля, щоб Івана
 Завтра отруїти.
 Найшли зілля, накопили
 І стали варити;
 Заплакали, заридали,—
 А нема де дітись:
 Треба варити!
 Наварили;
 Йвана отруїли,
 Й поховали коло гаю
 В полі на могилі.

І байдуже? Ні, не дуже:
 Бо сестри ходили

Що-день божий, в-ранці рано
 Плакати над Іваном,
 Поки самі отруїлись
 Тим зіллям поганим.

А Бог людям на науку,
 Поставив їх в полі
 На могилі тополями;
 І тії тополі
 Над Іваном, на могилі,
 Коло того гаю,
 І без вітру гойдаються,
 І вітер гойдає.

1848
 Кос-Арал.

Як-би мені черевики,
 То пішла б я на музики...
 Горенько моє!
 Черевиків немає,
 А музика грає, грає,
 Жалю завдає!
 Ой піду я боса полем,
 Пошукаю свою долю
 Доленько моя!
 Глянь на мене, чонобриву!
 Моя доле неправдива,
 Безталанна я!
 Дівчаточка на музиках
 У червоних черевиках—
 Я світом нужу...
 Без роскоші, без любови,
 Зношу свої чорні брови.
 У наймах зношу!...

1848.
 Кос-Арал.

І багата я,
 І вродлива я,
 Та не маю собі пари,
 Безталанна я!
 Тяжко, тяжко в світі жить
 І нікого не любить,
 Оксамитові жупани

Одинокій носити!
 Полюбилась би я,
 Одружилась би я
 З чорнобривим сиротою,
 Та не воля моя!
 Батько—мати не сплять,
 На сторожі стоять,
 Не пускають саму мене
 У садочок гуляти!
 А хоч пустять, то з ним,
 З препоганим старим,
 З моїм нелюбом багатим,
 З моїм ворогом злим!

1848.
 Кос-Арал.

Полюбилася я,
 Одружилася я
 З безталанним сиротою—
 Така доля моя!
 Люди гордії, злі
 Розрізнили, взяли
 Та повезли до прийому—
 Оддали в москалі!
 І московкою я,
 Одиною я
 Старіюся в чужій хаті—
 Така доля моя!

1848.
 Кос-Арал.

Породила мене мати
 У високих у палатах,
 Шовком повила;
 У золоті, в оксамиті,
 Мов та квіточка укрита,
 Росла я, росла.

І виросла я на диво:
 Кароока, чорнобрива,
 Білолиця.
 Убогого полюбила,
 Мати заміж не пустила,—
 Осталася я

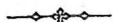
У високих у палатах
Увесь вік свій дівувати...

Недоля моя!
Як билина при долині,
В самотній самотині
Старіюся я;

На світ Божий не дивлюся,
Ні до кого не горнуся...

А матір стару—
Прости мене, моя мати!
Буду тебе проклинати,
Поки не умру.

1848.
Кос-Арал.

Ой я свого чоловіка
В дорогу послала,
А од шинку та до шинку
Стежечку топтала,

Та до куми заходила
Пшона позичаги,
Отих дітей годувати
В нетопленій хаті.

І нагодувала,
І спати поклала,
Сама пішла до дядка
Добувати п'ятака,
Та й заночувала.

А із Криму чоловік
Ледве ноги доволік,
Воли поздыхали,
Вози поламались,

З батіжками чумаченьки
До-дому вертались!

Увійшов у хату,
Ударивсь об поли:
Лазять діти у запічку,
Голодні і голі.

„А де ваша, діти, мати?“
Сердешний питає.

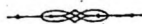
— „Тату! тату! Наша мати
У шинку гуляє“.

1848.
Кос-Арал.

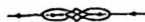
Ой виострю товариша,
 Засуну в халяву,
 Та піду шукати правди
 І тієї слави.
 Ой піду я не лугами
 І не берегами,
 А піду я не шляхами,
 А по-над шляхами;
 Та спитаю в Жидовина,
 В багатого пана,
 У шляхтича поганого
 В поганім жупані,
 І у ченця, як трапиться—
 Нехай не гуляє,
 А святе письмо читає,
 Людей поучає:
 Щоб брат брата не різали
 Та не окрадали,
 Та в москалі вдовиченка
 Щоб не оддавали.

1849.
 Кос-Арал.

По улиці вітер віє
 Та сніг замітає;
 По улиці по-під тинню
 Вдова шкандибає—
 Під дзвіницю, сердешная,
 Руки простягати
 До тих самих, до багатих,
 Що сина в салдати
 Позаторік заголили...
 А думала жити:
 Хоч на старість у невістки
 В добрі одпочити...
 Не довелось!... Виблагала
 Тую копійчину,—
 Та Пречистій поставила
 Свічку за сина...

1848.
 Кос-Арал.

Ой сяду я під хатою,
На улицю гляну,
Як то тії дівчаточка
Без своєї Ганни,
Без моєї Ганнусеньки,
У хрещика грають.

І граються невесело,
І не так співають
Дівчаточка... А моєї
Голубки немає:
У свекрухи десь воркує,
Мене виглядає.

1848.
Кос-Арал.

Закувала зозуленька
В зеленому гаї;
Заплакала дівчинонька—
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточка за водою,
Пливуть з цього світа.

1848.
Кос-Арал.

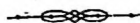
Ш в а ч к а.

Ой не п'ється горілочка,
Не п'ються й меди;
Не будете шинкувати,
Прокляті Жиди!
Ой не п'ється тее пиво,
А я буду пити;
Не дам же я вражим Ляхам
В Україні жити.
Ходім, батьки-отамани,
У Хвастов в неділю,
Та надінем вражим Ляхам
Кошуленьку білу,—
Ні, не білу, а червону...
Ходім, погуляєм,
Та в пригоді свого батька

Старого згадаєм,
Полковника хвастовського,
Славного Семена.
Ходім, брати! Не згинете,
Хлопці, коло мене."

В Переп'яті гайдамаки
Нишком ночували;
До схід сонця у Хвастові
Хлоп'ята гуляли.
Прийди з того Межигор'я,
Наш славний Палію,
Подивися, що той Швачка
У Хвастові діє!
Добре діє!... У Хвастові,
У славному місті,
Покотилось Ляхів, Жидів
Не сто і не двісті,
А тисячі. Базарами
Кров почервоніла,
А оранди з костьолами,
Мов свічки, згоріли.
В самім замку невеличку
Церковку святую
Не спалено,—отам Швачка
Співа: „алілуя!“
Хвалить Господа, веселий,
І каже сідлати
Коня свого вороного:
Має погуляти
У Бихові, славнім місті,
З Левченком у-купі,
Потоптати жидівського
И шляхетського трупу.

1848.
Кос-Арал.

Ой не п'ються пива, меди,
Не п'ється вода;
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда:

Заболіла головонька,
Заболів живіт,
Упав чумак коло воза,
Упав та й лежить.

Із Одеси преславної
Завезли чуму;
Покинули товариша,—
Горенько йому!

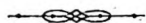
Воли його коло воза
Понуро стоять;
А із степу гайворони
До його летять.

„Ой не кляйте, гайворони,
Чумацького трупу:
Наклювавшись, подохнете
Коло мене в-купі.

Ой полетіть, гайворони,
Мої сизокрилі.
До батечка, та скажіть,
Щоб службу служили,

Та за мою грішну душу
Псалтир прочитали,
А дівчині молоденькій
Скажіть, щоб не ждала!“

1848.
Кос-Арал.

На улиці невесело,
В хаті батько лає,
А до вдови на досвітки
Мати не пускає.
Що-ж мені робити?
Де мені подітись?
Чи то з иншим полюбитись,
Чи то утопитись?
Ой надіну я сережки
І добре намисто,
Та піду я на ярмарок
В неділю на місто;
Скажу йому: „Сватай мене,
Або одчепися!
Бо як мені у матері—
То лучче топиться“.

1848.
Кос-Арал.

У тієї Катерини
 Хата на помості;
 Із славного Запорожжя
 Наїхали гості;
 Один Семен Босий,
 Другий Іван Голий,
 Третій славний вдовиченко,
 Іван Ярошенко.
 —Зїздили ми Польщу
 І всю Україну,
 А не бачили такої,
 Як се Катерина!
 Один каже: „Брате!
 Як-би я багатий,
 То оддав би все золото
 Оцій Катерині
 За одну годину.“
 Другий каже: „Друже!
 Як-би я був дужий,
 То оддав би я всю силу
 За одну годину
 Оцій Катерині.“
 Третій каже: „Діти!
 Нема того в світі,
 Чого б мені не зробити
 Для цієї Катерини
 За одну годину.“

Катерина задумалась
 І третьому каже:
 „Єсть у мене брат єдиний,
 У неволі вражій,
 У Криму десь пропадає.
 Хто його достане,
 То той мені, Запорожці,
 Дружиною стане!“

Разом повставали,
 Коней посідали,
 Поїхали визволяти
 Катриного брата.
 Один утопився
 У Дніпровім гирлі;
 Другого в Козлові¹⁾
 На кіл посадили;

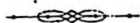
1) Козлов—город у Криму, тепер зветься Евпаторія.

Третій, Іван Ярошенко,
Славний вдовиченко,
З лютої неволі,
Із Бакчисараю¹⁾,
Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
У великій хаті.
„Вставай, вставай, Катерино,
Брата зустрічати!“
Катерина подивилась,
Та й заголосила:
— Це не брат мій, це — мій милий!
Я тебе дурила. —
„Одурила!“ І Катрина
До-долу скотилась
Головонька. „Ходім, брате,
З поганої хати!“
Поїхали Запорожці
Вітер доганяти.

Катерину чорнобриву
В полі поховали,
А славнії Запорожці
В степу побратались.

1848.
Кос-Арал.

Із-за гаю сонце сходить,
За гай і заходить;
По долині у вечері
Козак смутний ходить.

Ходить він годину,
Ходить він і другу, —
Не виходить чорнобрива
Із темного луку,

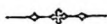
Не виходить, зрадливая...
А з яру та з лісу,
З собаками та псарями,
Іде пан гульвіса.

¹⁾ Бакчисарай — була столиця Кримського царства.

Цькують його собаками,
Крутять назад руки,
І завдають козакові
Смертельнії муки;

У льох його, молодого,
Той пан замикає,
А дівчину покриткою
По світу пускає...

1848.
Кос-Арал.

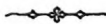

Ой пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.
А другая тая,
Розлучниця злая,
Багата сусідонька,
Вдова молодая.

А я вчора з нею,
З цією змією,
В полі плоскінь вибірала,
Та все й розказала,—
Що як мене любить,
Женитися буде,
І до себе, злую суку,
Просила в придани.

Иване мій, Іване,
Друже мій, коханий!
Побий тебе сила божа
На наглій дорозі!

1848.
Кос-Арал.

Не так, тії вороги,
Як добрії люди—
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи осудять,
І попросять тебе в хату,
І будуть вітати,
І питать тебе про тебе,
Щоб потім сміятись,
Щоб з тебе сміятись,
Щоб тебе добити.

Без ворогів можна в світі
 Як-небудь прожити;
 А ці добрі люди
 Найдуть тебе всюди,
 І на тім світі, добряги,
 Тебе не забудуть!

1848.
 Кос-Арал.

Ой люлі, люлі, моя дитино.
 В-день і в-ночі...
 Підеш, мій сину, по Україні,
 Нас кленучи.

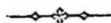
Сину мій, сину! Не клени тата,
 Не пом'яни!
 Мене прокляту: я—твоя мати,—
 Мене клени!...

Мене не стане,—не йди між люди,—
 Іди ти в гай:
 Гай не питає, й бачить не буде,—
 Там і гуляй!

Найдеш у гаї тую калину,
 То й пригорнись!...
 Бо я любила, моя дитино,
 Її колись.

Як підеш в села, у її хати,
 То не журись;
 А як побачиш з дітками матірь,
 То—не дивись!...

1848.
 Кос-Арал.

Ой чого ти почорніло,
 Зеленеє поле?
 —Почорніло я од крові
 За вольную волю.
 Круг містечка Берестечка,
 На чотирі милі,
 Мене славні Запорожці

Своїм трупом вкрили ¹⁾;
 Та ще мене гайворони
 Укрили з півночи—
 Ключуть очі козацькій,
 А трупу не хочуть...
 Почорніло я, зелене,
 Та за вашу волю;
 Я знов буду зеленіти,
 А ви вже ніколи
 Не вернетесь на волю,—
 Будете орати
 Мене стиха, та орючи
 Долю проклинати...

1848.
 Кос-Арал.

Туман, туман долиною —
 Добре жити з родиною;
 А ще лучче за горою
 З дружиною молодю.

Ой піду я темним гаєм —
 Дружиноньки пошукаю.
 „Де ти? де ти? озовися!
 Прийди, серце, пригорнися!

Ну-мо, серце, лицятися,
 Та поїдем вінчатися,
 Щоб не знали батько й мати,
 Де ми будем ночувати.“

Одружилась, заховалась...
 Бодай була не кохалась!
 Легче було б самій жити,
 Як з тобою в світі битись.

1848.
 Кос-Арал.

У неділеньку у святую,
 У досвітню годину,
 У славному-преславному
 Місті Чигирині,
 Задзвонили в усі дзвони,
 З гармати стріляли,

¹⁾ Коло Берестечка було люте бойовище козаків з поляками за часів гетьмана Богдана Хмельницького.

Превелебную громаду
До-купи скликали.

З святими корогвами,
Та з пречестними образами
Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та божа бджола гуде.
З монастиря святого
У золоті, аж сяє,
Сам архимандрит вихожає,
Акафист читає,
Поклони покладає.

Поважно та тихо,
У раннюю пору,
На високу гору
Сходились полковники.
І військо, як море,
З знаменами, бунчуками
З лугу виступало,
Та на трубах вигравало,
І на горі разом стало.

Замовкли гармати,
Онiмiли дзвони,
І громада покладає
Земний поклони.
Молебствiє архимандрит
Сам на горі править,
Святого Бога просить, хвалить,
Щоб дав їм мудрості дознати,
Гетьмана доброго обрати.
І одногласне, одностайне
Громада вибрала гетьмана,
Преславного Лободу Івана,
Лицаря старого,
Брата військового.

У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
Знаменами, бунчуками
Гетьмана укрили.
Гетьман старий ридає,
До Бога руки здіймає,

Три поклони покладає
 Великій громаді
 І, мов дзвоном дзвонить,
 Говорить:

—„Спасибі вам, панове молодці,
 Преславнії Запорожці,
 За честь, за славу, за повагу,
 Що ви мені учинили!
 А ще б краще ви зробили,
 Як-би замість старого
 Та обрали молодого
 Завзятого молóдця.
 Преславного Запорожця
 Павла Кравченка-Наливайка.
 Я стар чоловік, нездужаю встати,
 Буду йому пораду давати,
 По-батьківськи навчати,
 Як на Ляха стати.
 Тепер прелютая година
 На нашій славній Україні:
 Не мені вас, братця,
 На Ляха водити,
 Не мені тепер, старому,
 Булаву носити,—
 Нехай носить Наливайко,
 Козакам на славу,
 Щоб лякались ворожі Ляхи
 У своїй Варшаві!“

Громада чмелем загула;
 У дзвони задзвонили;
 Гармата заревла,
 І бунчуками вкрили
 Преславного Запорожця
 Павла Кравченка-Наливайка.

1848.
 Кос-Арал.

У перетику ходила
 По горіхи,
 Мірошника полюбила
 Для потіхи.
 Мельник меле, шеретує,
 Обернеться, поцілує,
 Для потіхи.

У перетику ходила
 По опеньки,
 Лимаренка полюбила
 Молоденька.
 Лимарь кичку зашиває,
 Мене горне, обнімає—
 Молоденьку.

У перетику ходила
 Я по дрова,
 Та бондаря полюбила
 Чорноброва.
 Бондарь відра набиває,
 Мене горне, пригортає—
 Чорноброву,

Коли хочеш добре знати,
 Моя мати,
 Кого будеш по-переду
 Зятем звати—
 Усіх, усіх, моя мамо,
 У неділеньку зятями
 Будеш звати.

1849.
 Кос-Арал.

У неділеньку та ранесенько,
 Ще сонечко не зіходило,
 А я молоденька
 На шлях, на дорогу
 Невеселая виходила;
 Я виходила за гай на долину,
 Щоб не бачила мати,
 Того молодого
 Чумаченька свого
 Зострічати.

Ой зострілась я
 За тими лозами
 Та з чумацькими возами:
 Ідуть його воли,
 Воли половії,
 Ідуть, ремигають;
 А чумаченька мого молодого
 Коло воликів немає.

Ой копали йому в степу при дорозі
 Та притиками яму;
 Завернули його у тую рогожу,
 Та й спустили Івана
 У ту яму глибокую
 На високій могилі.
 Ой Боже милий,—милий, милосердий,
 А я так його любила!...

1848.
 Кос-Арал.

Не тополю високою
 Вітер нагинає—
 Дівчиночка одинока
 Долю зневажає.
 —Бодай тобі, доле,
 У морі втопитись,
 Що не даєш мені й досі
 Ні з ким полюбитись!
 Як дівчата цілуються,
 Як їх обнімають,
 І що тоді їм діється—
 Я й досі не знаю...
 І не знатиму. Ой, мамо!
 Страшно діувати,
 Увесь вік свій діувати,
 Ні з ким не кохатись.

1848.
 Кос-Арал.

Утоптала стежечку
 Через яр,
 Через гору, серденько,
 На базар;
 Продавала бублики
 Козакам,
 Вторинувала, серденько,
 П'ятака.
 Я два шаги, два шаги
 Пропила,
 За копійку дудника
 Найняла.

Заграй мені, дуднику,
 На дуду,—

Нехай своє лишенько
Забуду!

Отака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько,—
Вийду я!

1848.
Кос-Арал.

І широку долину,
І високу могилу,
І вечірню годину,
І що снилось, говорилося—
Не забуду я.

Та що з того? Не побрались,
Розійшлися, мов не знали.
А тим часом дороги
Літа тії молодії
Марне пронеслися.

Помарніли ми обое:
Я—в неволі, ти—вдовою;
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії годи,
Як жили колись.

1848.
Кос-Арал.

На-вгороді коло броду
Барвінок не сходить;
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить.

На-вгороді коло тину
Сохне на тичині
Хміль зелений; не виходить
Дівчина з хатини.

На-вгороді коло броду
Верба похилилась;
Зажурилась чорнобрива,
Тяжко зажурилась.

Плаче, плаче та ридає,
Як рибонька б'ється...
А над нею, молодою,
Поганець сміється.

1848.
Кос-Арал.

Як-би мені, мамо, намісто,
То пішла б я завтра на місто;
А на місті, мамо, на місті—
Там музика грає троїста;
А дівчата з парубками
Лицяються... Мамо, мамо!
Безталанна я.

Ой піду я Богу помолюся,
Та піду я у найми наймуся,
Та куплю я, мамо, черевики,
Та найму я троїсті музики,—
Нехай люди не здивують,
Як я, мамо, потанцюю...
Доленько моя!

Не дай мені вік діувати,
Коси мої плести-заплітати,
Бровенята дома зносити,
В самотині віку дожити!
А поки я заробляю,
Чорні брови полиняють...
Безталанна я!

1848.
Кос-Арал.

Не хочу я женитися,
Не хочу я братисьь,
Не хочу я у запічку
Дітей годувати;
Не хочу я, моя мати,
За плугом ходити,
Оксамитові жупани
На ріллі носити.
А піду я одружуся
З моїм вірним другом,
З славним батьком запорозьким
Та з Великим Лугом;

На Хортиці у матері
Буду добре жити,
У оксамиті ходити,
Меди-вина пити!

Пішов козак нерозумний
Слави добувати,—
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:
„Нема мого сина Йвана,
І немає вісти!“

Не через два, не три літа,
Не через чотири
Вернувся наш Запорожець,
Як та хиря-хиря,
Обідраний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожжя
І сердешна мати!
Нема кому привітати,
Ні з ким пожуритись!
Треба було б молодому,
Треба б одружитись!
Минулися молодії
Веселії літа,—
Немає з ким остилого
Серденька нагріти;
Нема кому зострінути,
Затопити хату;
Нема кому води тії
Каліці подати!

1848.
Кос-Арал.

Ч у м а.

Цума з лопатою ходила,
Та гробовища рила-рила,
Та трупом-трупом начиняла,
І „со святими“ не співала,
Чи городом, чи то селом—
Мете собі, як помелом.

Весна. Садочки зацвіли,
 Неначе полотном укриті,
 Рососо божою умиті,
 Біліють. Весело землі:
 Цвіте, красується цвітами,
 Садами темними, лугами;
 А люди біднії в селі,
 Неначе злякані ягнята,
 Позамикалися у хатах,
 Та й мруть. По улицях воли
 Ревуть голодні; на городі
 Пасуться коні—не виходить
 Ніхто загнать, нагодувать,
 Неначе люди тії сплять.
 Заснули,—добре, знать, заснули!
 Святу неділеньку забули,
 Бо дзвону вже давно не чуть;
 Сумують комини без диму;
 А за городами, за тином
 Могили чорнії ростуть.
 Під хатами, по-між садами,
 Зашиті в шкуру і в смолі,
 Гробокopatелі в селі
 Волочать трупи ланцюгами
 За царину,—і засипають
 Без домовини. Дні минають,
 Минають місяці. Село
 На-вік замовкло, оніміло,
 І кропивою поросло.
 Гробокopatелі ходили,
 Та й ті під хатами лягли.
 Ніхто не вийшов в-ранці з хати,
 Щоб їх, сердешних, поховати,—
 Під хатами і погнили.

Мов оазис¹⁾ в чистім полі,
 Село зеленіє.
 Ніхто в його не заходить;
 Тільки вітер віє,
 Та розносить жовте листя
 По жовтому полю.
 Довго воно зеленіло,
 Поки люди з поля
 Пожарище не пустили

¹⁾ Оазис—місцина серед пустині, де є трава та вода.

Та не запалили
 Села того зеленого.
 Згоріло, зотліло,
 Попіл вітром розмахало,
 І сліду не стало.

Отаке-то людям горе
 Чума виробляла!

1848.
 Кос.-Арал.

І знов мені не привезла
 Нічого почта з України!
 За грішнії, мабуть, діла.
 Караюсь я в оцій пустині
 Сердитим Богом. Не мені
 Про теє знать, за що караюсь;
 Та й знать не хочеться мені!...
 А серце плаче, як згадаю
 Хоч невеселиї случаї
 І невеселиї ті дні,
 Що пронеслися надо мною
 В моїй Україні колись.
 Колись божились та клялись,
 Братались, сестрились зо мною,
 Поки, мов хмара, розійшлись
 Без сльоз, роси тії святої.
 І довелося знов мені
 Людей на старості... Ні, ні!
 Вони з холери повмірали—
 А то б хоч клаптик переслали
 Того паперу....

Ой із журби та із жалю,
 Щоб не бачить, як читають
 Листи тії, погуляю,
 Погуляю по-над морем,
 Та розважу своє горе,
 Та Україну згадаю,
 Та пісеньку заспіваю.
 Люди скажуть, люди зрадять,
 А вона мене порадить,—
 І порадить, і розважить,
 І правдоньку мені скаже.

1848
 Кос.-Арал.

В неволі, в самоті немає,
 Нема з ким серце поєднать;
 То сам собі оце шукаю
 Когось-то, з ним щоб розмовлять.
 Шукаю Бога,—а нахожу
 Таке, що цур йому й казати
 От-що зробили з мене годи
 Та безталання! Та ще й те,
 Що літечко моє святе
 Минуло хмарно, що немає
 Ні-же єдиного случаю,
 Щоб до-ладу було згадать.
 А душу треба розважать,
 Бо їй так хочеться, так просить
 Хоч слова тихого... Не чуті!
 І мов у полі сніг заносить
 Неохолонувший ще труп.

1848
 Кос-Арал.

Ой умер старий батько
 І старенькая мати,
 Та нема кому щирої
 Тії радоньки дати:
 Що мені на світі
 Сироті робити?
 Чи йти в-люди жити,
 Чи дома журитись?

Ой піду я в гай зелений,
 Посажу я руту;
 Як що зійде моя рута—
 Остануся тута:
 Прийде милий в мою хату
 Хазяїнувати;
 А як же ні, то я піду
 Доленьки шукати.
 Посходила тая рута,
 В гаї зеленіє,—
 А дівчина-сиротина
 У наймах марніє!

1848
 Кос-Арал.

Не вернувся із походу
 Гусарин-москаль.
 Чого-ж мені його шкода?
 Чого його жаль?
 Що на йому жупан куций,
 Що гусарин чорноусий,
 Що Машою звав?
 Ні, не того мені шкода,—
 А марніє моя врода,
 Люди не беруть;
 А на улиці дівчата
 Насміхаються, прокляті,
 „Гусаркою“ звуть!...

1848.
 Кнс.-Арал.

У Вільні, городі преславнім,
 Оце лучилося недавно,—
 Ще був тоді (от як на те
 Не вбгаю в віршу, сього слова!)—
 Тоді здоровий-прездоровий,
 Зробили з його лазарет,
 А бакалярів розігнали
 За те, що шапки не ламали
 У Острій Брамі... Дурня знать
 По походу! Отже назвать
 Їй-Богу я його не вмію—
 Того студента—що-ж нам діять?!
 То синок був литовської
 Гордої графині:
 І хороше, і багате,
 І одна дитина,
 І училось не паничем,
 І шапку знімало
 В Острій Брамі. Добре було,
 Та лихо спіткало:
 Улюбилося сердешне
 (Було молодее)
 У жидівку молодую,
 Та й думало з нею,
 Щоб сього не знала мати,
 Звичайне побратись,—
 Бо не можна ради дати,
 Що то за проклята!
 Мов змальована сиділа

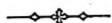
До самої ночі
 Перед вікном і втирала
 Заплакані очі,—
 Бо й вона таки любила,
 І страх як любила!
 Та на бульвар виходила,
 І в школу ходила
 Усе з батьком, то й не можна
 Було ради дати;
 І банкир якийсь із Любська ¹⁾
 Жидівочку сватав.
 Що тут на світі робити?
 Хоч іти топитись
 До Закрету: не хочеться
 Без Жидівки жити
 Студентові. А Жид старий—
 Ніби теє знає—
 Дочку своєю одиначку
 В хаті замикає,
 Як іде до лавок в-ранці,
 І найма сторожу,
 Стару Рухлю. Ні, небоже,—
 Рухля не допоможе!
 Уже де вона на світі
 Роман сей читала
 З шовковою драбинкою?
 І Рухля не знала;
 Може, сама догадалась;
 Тільки заходилась
 Та сплела й собі такую,
 І в-ночі спустилась
 До студента на улицу.
 І де-б утікати?
 А вони (звичайне, діти!)
 Любо цілуватись
 Коло воріт заходились.
 А Жид із-надвору,
 Мов скажений, вибігає
 З сокирою. Горе!
 Горе тобі, стара мати!
 Нема твого сина:
 На улиці валяється
 Убита дитина,
 Убитая Жидовином.

¹⁾ Любск.-замок над Вілією. (Прим. Шевченка).

Горе тобі, мати!
 Жидівочка... (де та сила
 Взятася в дитяти?!)
 Вихватила ту сокиру
 І батькові в груди
 Аж по обух вгородила!

Отаке-то чудо
 У тім місті преславному,
 У тій Вільні сталось.
 Дивувались довго люди:
 Де вона сховалась,
 Жидівочка та гадюча,
 Що батька убила?
 А вона в-ночі любенько
 В Вілії втопилась,
 Бо найшли її в Закреті,—
 Там і поховали.
 А графиня без дитини,
 Сердешна, осталась;
 Поїхала у Рим, кажуть,
 Та десь опинилась,
 Та з маркизом якимсь голим,
 Кажуть, одружилась.
 Може й брешуть, бо, звичайне,
 На те вони люди:
 І вдовицю не забудуть,
 І тую осудять.

1848.
 Кос-Арал.

Заступила чорна хмара
 Та білу хмару;
 Виступили з за Лиману
 З Турками Татари;
 Із Полісся шляхта лізе,
 А гетьман попович
 Із-за Дніпра намирає;
 Дурний Самойлович
 З Ромоданом, ¹⁾ мов та галіч,
 Вкрили Україну
 Та й клують, елико-мога.
 А ти, Чигирине!

¹⁾ Ромодан—князь Ромоданівський, начальник Московського війська.

А ти, старий Дорошенку,
 Запорозький брате!
 Нездужаєш, чи боїшся
 На ворога стати?
 — „Не боюсь я, отамани,
 Та жаль України!“
 І заплакав Дорошенко,
 Як тая дитина:
 — „Не розсиплем вражу силу,
 Не встану я знову!
 Возьміть мої гетьманські
 Клейноди, панове,
 Та однесіть Москалеві:
 Нехай Москва знає,
 Що гетьмана Дорошенка
 На світі немає.
 А я, брати Запорожці,
 Возьму собі рясу,
 Та піду поклони бити
 В Межигорь до Спаса.“

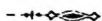
Задзвонили в усі дзвони,
 Гармата грімала;
 У дві лави Задніпрянці
 З Москалями стали,
 Аж на милю. Між лавами
 Понесли клейноди.
 Годі тобі, Петре,¹⁾ пити
 Із Тясмина воду!
 Положили ті клейноди
 Попенкові в ноги,—
 Іди, Петре, в Межигорье
 Молитися Богу!
 Не пустили Дорошенка,—
 У рясі пізнали,
 Закували у кайдани,
 В Сосницю послали;
 А з Сосниці в Ярополче²⁾
 Віку доживати.
 Отак тобі довелося,
 Запорозький брате!
 Виглянуло над Чигрином
 Сонце із-за хмари:

¹⁾ Гетьман Петро Дорошенко.

²⁾ Село коло Москви (Примітка Шевченка).

Потягли в свої улуси
 З Турками Татари.
 А Ляхи з своїм Чарнецьким,
 З поганим Степаном,
 Запалили церкву божу,
 І кості Богдана
 Й Тимошеві в Суботові
 Гарненько спалили,
 Та й пішли собі у Польщу,
 Мов добре зробили.
 А Москалі з Ромоданом
 В неділеньку рано
 Пішли собі з поповичем
 Шляхом „Ромоданом“.
 Мов орел той приборканий,
 Без крил та без волі,
 Знеміг славний Дорошенко,
 Сидячи в неволі,
 Та й умер з нудьги. Остило
 Волочить кайдани!
 І забули в Україні
 Славного гетьмана.
 Тільки ти, святий Ростовський,¹⁾
 Згадав у темниці
 Свого друга великого,
 І звелів капліцю
 Над гетьманом змурувати
 І Богу молитись
 За гетьмана, панахиду
 За Петра служити.
 І досі ще, що-рік божий,
 Як день той настане,
 Ідуть править панахиду
 Над нашим гетьманом
 В Ярополчі.

1848.
 Кос-Арал.

Не до-дому в-ночі йдучи
 З куминої хати
 І не спати лягаючи,
 Згадай мене, брате!
 А як прийде нудьга в гості

¹⁾ Митрополит Ростовський Дмитрій—був родом з Київа, козак
 Данило Туптало.

Та й на ніч засяде,
 Отоді мене, мій друже,
 Зови на пораду!
 Отоді згадай в пустині,
 Далеко над морем,
 Свого друга веселого,
 Як він горе бере,
 Як він, свої думи тії
 І серце убоге
 Заховавши, ходить собі
 Та молиться Богу,
 Та згадує Україну
 І тебе, мій друже,
 Та іноді й пожуриється...
 Звичайне, не дуже,
 А так тільки... На дворі, бач,
 Наступає свято,—
 Тяжко його, друже-брате,
 Самому стрічати
 У пустині... Завтра рано
 Заревуть дзвіниці
 В Україні, завтра рано
 До церкви молиться
 Підуть люди; завтра ж рано
 Завіє голодний
 Звір в пустині, і повіє
 Ураган холодний,
 І занесе піском, снігом
 Курінь,—мою хату.
 Отак мені доведеться
 Свято зустрічати!
 Що ж діяти? На те й лихо,
 Щоб з тим лихом битись.
 А ти, друже мій єдиний,
 Як маєш журитись,—
 Прочитай оцю цідулу
 І знай, що на світі
 Тільки й тяжко, що в пустині
 У неволі жити...
 Та й там живуть, хоч погано...
 Що ж діяти маю?
 Треба б вмерти,—так надія,
 Брате, не вмірає!

Неначе степом чумаки
У-осени верству проходять,
Так і мене минають годи;
А я й байдуже: книжечки
Мережаю та начиняю
Таки віршами; розважаю
Дурную голову свою
Та кайдани собі кую,
Як ці добродії дознають...

Та вже нехай хоч розіпнуть,
А я без вірши не улежу:
Уже два годи промережав,
І третій в добрий час почну.

1849.
Кос-Арал.

СОТНИК.

I.

У Оглаві... Чи по знаку
Кому сей Оглав білохатий?
Трохи лиш! Треба розказати,
Щоб з жалю не зробить сміху.

Од Бориспóля недалеко,—
А буде так як Борисполь,—
І досі ще стоїть любенько
Рядок на вигоні тополь;
Неначе з Оглава дівчата
Ватагу вийшли виглядати,
Та й стали.

Буде вже давно—
Отут, бувало із-за тину
Вилась квасоля по тичині;
І з оболонками вікно
В садочок літом одчинялось,
І хата, бачите, була
За тином, сотникова хата.
А сотник був собі багатий,
То в його, знаєте, росло
На божій харчі, за дитину,
Чиєсь байстря. А може й так

Узяв собі старий козак
 Чию сирітку за дитину,
 Та й доглядає в затишку,
 Як квіточку, чужу дочку.
 А сина (сотник був жонатий,
 Та жінка вмерла)—сина дав
 У бурсу в Київ обучатись.
 А сам Настусю піджидав,
 Таки годованку, щоб з нею
 Собі зробитися ріднею:
 Не сина з нею поеднать,
 А забандюрилось старому
 Самому в дурнях побувать..
 А щоб не знать було нікому,
 То ще й не радився ні з ким,
 А тільки сам собі гадає;
 А жіночки—лихий їх знає!
 Уже сміялися над ним:
 Вони цю страву носом чують...

II.

Сидить сотник на причілку
 Та думку гадає;
 А Настуся по садочку
 Пташкою літає;
 То посидить коло його,
 Руку поцілує,
 То усами страшенними
 Сивими пустує,—
 Ну, звичайне, як дитина,
 Пестує старого.
 А старому не до того:
 Іншого якогось,
 Гріховного пестування
 Старе тіло просить.
 І пальцями старий сотник
 Настусини коси,
 Мов дві гадини великі,
 До-купи сплітає.
 То розплете, то круг шиї
 Тричі обмотає.
 А вона, моя голубка,
 Нічого не знає,—
 Мов кошеня на припічку,
 З старим котом грає.

Сотник.

Та одчепись, божевільна!
Дивись лишень: коси,
Мов русалка, розтріпала.
А чому ти й досі
Ніколи не вплетеш кісники,
Оті, що тітка привезла?

Настя.

Як-би пустили на музики,
То я б кісники заплела,
Наділа б жовті черевики,
Червону б юпку одягла,
Заквіччала б барвінком коси...

Сотник.

Стрівай, стрівай, простоволоса!
Дурненька: де б же ти взяла
Того барвінку заквічатись?

Настя.

А коло тину... Там такий
Поріс зелений, та хрещатий,
Та синє—синє-голубий,
Зацвів...

Сотник.

Не будеш діувати!

Настя.

А що-ж, умру хіба?

Сотник.

Ба ні!

А снилось в-осени мені,—
Тоді, як щепи ми щепили,—
Як приймуться... мені приснилось...
Як приймуться, то в-осени
Ти вийдеш заміж.

Настя.

Схаменисы
І щепи ваші, поламаю!

Сотник.

І як барвінок зацвіте...

Настя.

То я й барвінок позриваю!

Сотник.

А од весілля не втечеш!

Настя.

Ба ні, втечу, та ще й заплачу. (Плаче).

Сотник.

Дурна ти, Насте, як я бачу:
І посміяться не даси!
Хіба не бачиш,—я жартую.
Піди лиш, скрипку принеси,
Та з лиха гарно потанцюєш,
А я заграю.

Настя.

Добре, тату!
(І веселенька—шась у хату!).

Сотник.

Ні, трохи треба подождати.
Воно б то так, та от-що, брате:
Літа не ждуть, літа летять;
А думка проклята марою
До серця так і приросла.
—А ти вже й скрипку принесла?!
Яку-ж ми вчистимо з тобою?

Настя.

Е, ні, стрівайте! Цур не грать!
А то не буду й танцювать,
Поки барвінку не нарву,
Та не уквіччаюсь. Я зараз!

(Іде недалечко, рве барвінок, квіччається і співає. Сотник налагоджує скрипку).

Сотник.

Отже одна вже й увірвалась.
Стрівай, і другу увірву!

Настя.

(Вертається заквіччана, співаючи):

Як-би мені крила, крила
Соколині, —
Полетіла б я за милим,
За дружиною;
Полетіла б у діброву, —
У зелений гай, —
Полетіла б, чорноброва,
За тихий Дунай!

III

(Тим часом, як вона співає, у садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку, в зелених шаравах, з торбиною за плечима і з-нагаєм).

Петро.

З тим днем, що сьогодні,
Боже помагай!

Настя.

Тату! тату! Петро; Петро
Із Київа прийшов!

Сотник.

А, видом-видати, слихом-слихати! Чи по волі, чи по неволі?

Петро.

По волі, тату, та ще й богословом.

Сотник.

Ові

Настя.

Богословом! Аж страшно!

Сотник.

Дурна, чого ти боїшся! (Підходить до сина, хрестить його і цілує). Боже тебе благослови, моя дитино! Настусю! Поведи його в покої, та нагодуй, бо він ще може й не обідав.

Петро.

Та таки й так. (Іде в світлицю з Настусею).

Сотник (сам).

Т дарував же мені Бог
Таке дитя, такого сина!
І богослов уже... причина,
Причина мудра. (Задумується). Чого,
Чого я думаю? У попи!
А як не схоче, то на Січ—
А там не згине вражий хлопець.
Іти лиш в хату. От ще річ:
Заставить треба богослова,
Щоб дома байдиків не бив,
Щоб він гуляючи навчив
Настусю заповідь,—щоб знову
Не довелось дяка наймать,
Як для покойної. А знаю,—
Без цього вже не повинчає
Отець Хома... Піти сказати,
А то забуду. (Іде в хату).

IV.

Жить би, жить, хвалити Бога,
Кохатися в дітях,—
Так же ні: самому треба
Себе одурити,

Оженитися старому
 На такій дитині!
 Схаменися, не женися:
 І вона загине,
 І сам сивим посмішищем
 Будеш в своїй хаті!
 Будеш сам оте весілля
 По-вік проклинати!
 Будеш плакати, і нікому
 Ті сльози старечі
 Буде втерти! Не женися,—
 І гич не до речі!
 Дивися: рай кругом тебе
 І діти, як квіти.
 За-що ж ти їх, молоденьких,
 Хочеш погубити?

Ні, старий мій чепуриться,
 Аж бридко дивиться,
 А Настуся з богословом
 Заповіді вчиться.
 Он дивиться: у садочок
 Вийшли погуляти,—
 У-двох собі похожають,
 Мов ті голуб'ята.
 А старого нема дома,
 То їм своя воля
 Награтися. Дивіться:
 Там коло тополі
 Стали собі, та й дивляться
 Одно на другого.
 Отак ангели святії
 Дивляться на Бога,
 Як вони одно на друге.
 І Петрусь питає:

Петро.

Чом же ти оце, Настусю,
 Справді, не читаєш?

Настя.

А хіба я школяр, чи що? Не хочу, та й годі!

Петро.

Хоч одну невеличку заповідь сьогодні вивчи, хоч п'яту!

Настя.

І п'ятої, і шостої,—ніякої не хочу!

Петро.

То піп і не вінчатиме, ніколи, як не вмітимеш.

Настя.

Байдуже, нехай собі не вінчає.

Петро.

А зо мною?

Настя.

І з тобою нехай собі... Е, ні! Нехай повинчає!

Петро.

Та читай же! А то...

Настя.

А то що ти зробиш?

Петро.

Поцілую, ось побачиш!

Настя.

Хоч як хочеш цілуй собі, а я таки не читатиму!

Петро (цілує її і промовляє:)

Оце тобі раз, оце тобі два...

(А сотник виглядає з-за тину і входить в хату, не давши знаку).

Настя (пручається).

Годі бо вже, годі! Незабаром батько прийде,—треба справді читать.

Петро.

А, тепер і читать!

Сотник (виходить з хати).

Діти! Годі вже вам учитися! Чи не час обідать?
(Петро і Настя мовчки ідуть у хату).

Сотник (сам).

Навчилась, нічого сказати!
Оце дитина! Ні, Настусю!
Я коло тебе захожуся
Тепер, лебедонько, не так!
Поки сто раз не поцілує,
Й читать не хоче. А бурсак!...
Собачий сину, знаєш смак!
Ось я тебе попомуштрую—
Не так, як в бурсі! Помелом!
Щоб духу в хаті не було.
Великий світ наш,—не загинеш.
Дивися, пся його личина,
Оце-то так, що богослов!...
У батька краде! Добре, свате!
Які-то стали люди злі!
А що то діється у хаті?
Там знову, знать, мої малі
Читають... Треба розігнати.

V.

Отакі батьки на світі,
На-що вони дітям?
На наругу перед Богом!
А шануйте, чтіте,
Поважайте його, діти!
Бо то батько сивий,
Батько мудрий. Добре отим
Сиротам щасливим,
Що не мають отих батьків,
То й не согрішають!

Настя (вибігає заплакана з хати).

Не дає і пообідать,
В Київ проганяє.
А, Боже мій милостивий!
Що мені робити?
Помандрую. (Дивиться в хату, заміра вся).

Ух, який сердитий!
 Та не вдарить... А я таки
 У Київ з Петрусем
 Помандрую, хоч що хочеш...
 Я не побоюся,—
 Серед ночі помандрую!...
 А відьма злякає?...
 Ні, не зляка. (Загляда знову).
 Сердешенький!
 Книжечки складає
 У торбину і бриль бере.
 Прощай, моє любе,
 Моє серце!... У-вечері?
 За царину? Буду,
 Раньше буду? Ось на, лови!
 (Кидає через тин цвіток).
 Чуєш? Дожидайся-ж! (Виходить сотник).

Настя (співає).

„Не ходи, не нуди, не залицяйся!—
 Не сватай, не піду, не сподівайся!“

Сотник.

А їй байдуже, мов не знає!
 Неначе та сорока скаче.
 Настусю! Чом же ти не плачеш?
 Адже-ж Петруся вже немає.

Настя.

Дивітеся, яка печаль!
 То й плачте, коли жалі!

Сотник.

Мені байдуже.

Настя.

А мені
 Ще байдужіше,—він не мій,
 А я вже заповіді знаю
 Усі до одної!

Сотник.

Усі?

Настя.

Нехай хоч зараз сповідає
Отець Хома ваш голосний.

Сотник.

А повінчаємось в неділю?

Настя.

А вже-ж! Так ми ще не говіли;
Як одговіємось—тоді.

Сотник (цілує її).

Моя голубко сизокрила,
Моя ти ягідко! (Танцює і приговорює):
У горох
В чотирьох
У-ночі ходила;
У-ночі
Ходячи,
Намисто згубила.

Настя.

Та годі вам вже з тим намистом! Ішли б швид-
че до отця Хоми, та порадилися. От що!

Сотник.

Правда, правда, моя квіточко! Побіжу ж я шви-
денько, а ти тут, моя любко, погуляй собі тихенько!
Та заквіччайся! Та не жди мене, бо бути має, що я
остануся і на вечерню. (Цілує її і йде).

Настя.

Добре, добре! Не ждатиму.
Не ждатиму, не ждатиму,
У свитину вдягатимусь,
У намисто уберуся,
Доганятиму Петруся.

Обнімемось, поцілуємось, поберемося за рученьки, та й підем у-двох собі аж у Київ. Треба за-квічаться,—може, в останній раз! Бо він казав, що у Броварях і повинчаємося.

(Квіччається і співає).

„Ой піду я не берегом-лугом,
Зострінуся з несуженим другом.
Здоров, здоров, несужений друже!
Любилися ми з тобою дуже;
Любилися, та не побралися,
Тільки жалю серцю набралися.“

Оце нагадала яку! Цур їй, яка погана! Побі-жу лиш швидче. Оставайтесь здорові, мої високі тополі і хрещатий мій барвіночку! (Виходить).

VI.

Іде до-дому у-ночі
П'янений сотник, а йдучи
Собі веселий розмовляє:
— „Нехай і наших люди знають
Нехай і сивий, і горбатий,
А ми... хе! хе! А ми жонаті!
А ми...“ — На-силу вліз у хату,
Та й ліг собі тихенько спати,
Щоб Настю, бачте, не збудить,
Та сором не наробить.
Уже й „Достойно“ оддзвонили,
Уже до-дому люди йдуть,—
Не йде Настусенька, не чуть.
Насилу сотника збудили,
Та розказали: „так і так!“
Перехрестився неборак;
Коня найкращого сідлає
І скаче в Київ. В Броварях,
Уже повинчана, гуляє
Його Настуся молода.
Вернувся сотник мій до-дому,
Три дні, три ночі не вставав,
Нікому й слова не сказав
І не пожалувавсь нікому...

Турбується, заробляє,
А того не знає,

Що на старість одуріє
 І все занехаїть.
 Отак тепер і з сотником,
 З дурним моїм, сталось:
 Розігнав дітей по світу,
 А добро осталось,—
 Немає з ким поділити.
 Довелось самому
 Розкидати, розточити,
 І добра нікому
 Не зробити ні на шеляг.
 І притчею стати
 Добрим людям, і охати
 У холодній хаті
 Під кожухом; і нікому
 Хату затопити
 І вимести; по смітнику
 Ходити, нудити, —
 Поки пугач над стріхою
 В вікно не зав'є,
 А наймичка холодного
 Труп не накриє
 Кожушиною старою,
 А ключ од комори
 Із-за пояса украде...

Отаке-то горе
 Із сотником оце сталось:
 Не минуло году,
 Як Настусеньки не стало,
 А вже на городі
 Не осталося нічого,—
 Свині та телята
 Уже бродять. А барвінок,
 Барвінок хрещатий,
 Притоптаний, коло тину
 Засихає. в'яне.
 А сам сотник у кожусі,
 Одутлий, псганий,
 Коло клуні похожає.
 І стоги некриті,
 І покої немазані,
 І сволок немитий,
 І челяді нема дома,
 Й худоби немає...
 А наймичка задріпана.

Та й та помикає
Старим паном. Так і треба:
Не розганяй діток,
Сивий дурню!

Не довго жив
На свій заробіток
П'яний сотник. Ще минуло
Літо коло світа,
А в-осени на улиці
Сотника убито;
А, може, вмер неборака,
Од шинкарки йдучи,—
Байдуже кому питати!
Забрали й онучі
Добрі люди, а самого
Гарно поховали
У леваді, і хрестика
Над ним не вкопали.
Аж жаль його: був багатий,
І рідня і діти
Єсть у його, а нікому
Хрест поставити!
Умер сотник, і покої
Згнили, повалились;
Все пропало, погинуло.
Тільки і остались—
Що тополі на вигоні:
Стоять, мов дівчата
Вийшли з Оглава; ватагу
З поля виглядати.

1849.
Кос-Арал.

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове
У синє море; покриває
Рсжевою пеленою,
Мов мати дитину...
Очам любо... Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А гуман, неначе ворог,

Закриває море
 І хмароньку рожевую,
 І тьму за собою
 Розстилає туман сивий,
 І тьмою німою
 Оповіє тобі душу,
 Й не знаєш, де дітись.
 І ждеш його, того світу,
 Мов матері діти.

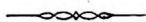
1849.
 Кос-Арал.

Ак маю я журитися,
 Докучати людям,
 Піду собі світ-за-очі:
 Що буде, те й буде!
 Найду долю—одружуся,
 Не найду—втоплюся,
 Та не продамся нікому,
 В найми не наймуся.

Пішов же я світ-за-очі...
 Доля заховалась,
 А воленьку люди добрі
 І не торгували,
 А без торгу закинули
 В далеку неволю,—
 Щоб не росло таке зілля
 На нашому полі...

1849. 3/1.
 Кос-Арал.

На-що мені женитися?
 На-що мені братись?
 Будуть з мене, молодого,
 Козаки сміятись.
 „Оженився“,—вони скажуть,—
 „Голодний і голий;
 Занапастив, нерозумний,
 Молодую волю!“

Воно й правда... Що-ж діяти?
 Навчіть мене, люди!
 Іти хіба до вас в найми?
 Чи до-ладу буде?

Ні, не буду чужі воли
 Пасти, заганяти;
 Не буду я в чужій хаті
 Тещу поважати;

А буду я красуватись
 В голубім жупані,
 На конику вороному
 Перед козаками.
 Найду собі чорнобривку
 В степу при долині—
 Високою могилоньку
 На тій Україні.

На весілля товариство
 Вийде погуляти,
 Та винесе самопали,
 Викотить гармату.
 Як понесуть товариша
 В нову світлицю,—
 Загомонять самопали,
 Гукнуть гаківниці.

Як положать отамана
 В новій хаті спати,—
 Заголосить, як та мати,
 Голосна гармата:
 Гукатиме, кричатиме
 Не одну годину,
 І рознесе ту славу
 По всій Україні.

1849.
 Кос-Арал.

Ой крикнули сірі гуси
 В яру на ставу;
 Стала на все село слава
 Про тую вдову.
 Не так слава, не так слава,
 Як той поговір,
 Що заїздив козак з Січи
 До вдови на двір;
 Вечеряли у світлиці,
 Мед-вино пили,
 І в кімнаті на кроваті
 Спочити лягли.

Не минула слава тая,
 Не марне пішла:
 Удовиця у м'ясниці
 Сина привела.
 Вигодувала малого,
 До школи дала,
 А із школи його взявши,
 Коня купила;
 А коня йому купивши,
 Сідельце сама
 Самим шовком вишивала,
 Злотом окула;
 Одягла його в червоний
 В жупан дорогий,
 Посадила на коника:
 „Гляньте, вороги!
 Подивітесь!“ Та й повела
 Коня вдовж села,
 Та й привела до обозу,
 В військо оддала,
 А сама на прощу в Київ—
 В черниці пішла...

1849.
 Кос-Арал.

— Як-би тобі довелось
 В нас попанувати,
 То знав би ти, пане брате,
 Як їх називати,
 Отих твоїх безталанних
 Дівчаток накритих;
 А то верзе біси-зна-що,
 Та й думає: ми-то,
 Ми-то людям покажемо
 Оцих безталанних,
 Та навчимо шануватись
 Паничів поганих.
 Шкода й праці! Поки села,
 Поки пани в сетах,
 Будуть собі тинятися
 Покритки веселі
 По шиночках з москалями,—
 І не турбуйсь, брате!
 —Добре, кажу.—А все-таки
 Невеличку на те

Оцю одну останнюю...
Слухайте ж, панята!

Дівчата на луці гребли,
А парубки копиці кłали,
Та, знай, на сонце позирали,
Та нісенітницю верзли,—
Звичайне, хлопці! А дівчата,
Мов ті сороки, цокотали,
Та до криниці учащали—
У яр погуляти.

Найкращая з всього села
Давненько вже у яр пішла,
Узявши глечик, та й немає;
А лановий і не шукає,
Мов і не бачить. Не новий,
Оцей лукавий лановий:
Стара собака, та ще й бита.
У балці стало щось кричать;
Побігли хлопці рятувать.
Аж там панич несамовитий,
Недоліток таке творить—
Сердешну дівчину мордує;
Сердешна дівчина кричить.
Прибігли хлопці; не рятують:
Бояться пана. А один,
Що наймолодший, озирнувшись,
Та виламї пана
І просадив, мов ту жабу.
Застогнав поганець,
Та й опрігся. Порадились,
Дали в город знати.
Суд наїхав; подивились,
Попились завзято
Судовики. Закували
Хлопця молодого,
Та в тюрму захвасували,
Та й більше нічого...

На верстовім шляху в полі
Корчма під вербою
Стоїть собі в холодочку;
А по-під корчмою
Сидять в путах арестанти,—
Трохи одпочити
Позволено бідолахам

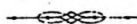
Та води напиться.
 Сидять собі, розмовляють,
 А де-хто й куняє.
 А з-за гори поїзжане
 На шлях виїзжають,
 Аж три тройки,—і, звичайне,
 Коло корчми стали
 Дати коням одпочити;
 Та й дружки пристали,
 Співаючи. Ото-ж стали;
 Молодая встала,
 Взяла квартиру оковити,
 Та й почакувала
 Сердешного невольника
 І його сторожу...
 Коли дивиться, погляне,—
 Боже, милий Боже!—
 Між невольниками в путах
 Той самий єдиний
 Її местник безталанний,
 Несе з України
 Аж у Сібір ланцюг, пута...
 А ти будеш тут
 У роскоші, і не будеш
 Ні знати, ні чути
 Його плачу всеневного?
 Не почакувала
 Свого местника святого
 І не привітала,—
 Тільки глянула на його...
 Та й більше нічого!...

По-переду поїзжане,
 Рушили в дорогу,
 А за ними й невольники
 Побрязкали пугом
 По-над шляхом,—і нікого
 Не видно, не чути
 Коло корчми... Одна собі
 Поки-що осталась
 З шинкаркою. Кругом неї
 Димом розстилалась
 В полі курява...
 І смерклося.

(І вік не великий—
 Не тільки дени)... На хуторі

Танці та музики
 Аж до півночі. Придани
 Постіль пішли слати
 У комору; а молода
 Вийшла мовчки з хати,—
 Та й пропала. Скрізь шукали,
 До світу шукали,
 Та не найшли.. Де-ж поділась?
 —Де? Помандрувала
 За невольником убогим
 У Сібір... Та й годі!

1849.
 Кос-Арал.

Заросли шляхи тернами
 На тую Україну—
 Мабуть, я її на-віки,
 На-віки покинув!
 Мабуть, мені не вернутись
 Ніколи до-дому;
 Мабуть, мені доведеться
 Читати самому
 Оці думи... Боже милий,
 Тяжко мені жити!
 Маю серце широкее,—
 Ні з ким поділити.
 Не дав-еси мені долі,—
 Молодої долі,
 Не давав-еси ніколи,
 Ніколи, ніколи!
 Не дав серця молодого
 З тим серцем дівочим
 Поеднати. Минулися,
 Мої дні і ночі
 Без радости, молодії,—
 Так собі минули
 На чужині! Не найшлося
 З ким серцем ділитись,
 А тепер не маю навіть
 З ким поговорити.
 Тяжко мені, Боже милий,
 Носити самсму
 Оці думи і не ділить
 Ні з ким, і нікому

Не сказать святсго слова,
 І душу убогу
 Не радовать, і не корить
 Чоловіка злого,
 І умерти... О, Господи!
 Дай мені хоч глянуць
 На народ отой убогий,
 На тую Вкраїну,—
 Не дай мені згинуть
 Отут на чужині!

1849.
 Кос-Арал.

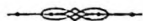
Зацвіла в долині
 Червона калина;
 Ніби засміялась
 Дівчина-дитина.
 Любо, любо стало!
 Пташечка зраділа
 І защебетала...
 Почула дівчина,
 І в білій свитині
 З біленької хати
 Вийшла погуляти
 У гай на долину.

І вийшов до неї
 З зеленого гаю
 Козак молоденький:
 Цілує, вітає,—
 За руки хватає.
 І йдуть по долині
 Тихою ходою
 І йдучи співають,
 Як діточок двоє;
 Під тую калину
 Прийшли, посідали,—
 І поцілувались...

Якого-ж ми раю
 У Бога благаєм?
 Рай у вічі лізе,
 А ми в церкву лізем,
 Заплющивши очі:
 Такого не хочем!

Сказав би я правду,
Та що з неї буде?
Самому завадить,
А попам та людям
Однаково буде...

1849.
Кос-Арал.

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитятчком малим.
Буває иноді: дивлюся,
Дивуюсь дивом,—і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш Бога принесла.

Тепер їй любо, любо жити:
Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. „Це моє,
Моє!...“—І дивиться на його,
І молиться за його Богу,
І йде на улицю гулять,
Гордіше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показать
Своє добро: „А подивіться!
Моє найкраще над всіми!“
І ненароком инший гляне,—
Весела, рада, Боже мій!
Несе до-дому свого Івана;
І їй здається—все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого...
Щасливая!...

Літа минають;

По-троху діти виростають;
І вирости, і розійшлись'

На заробітки, в москалі.
 А ти осталася, небого,
 І не осталося нікого
 З тобою дома. Наготи
 Старої нічим одягти
 І витопить зімою хати;
 А ти нездужаєш і встати,
 Щоб хоч огонь той розвести...
 В холодній молишся оселі
 За їх, за діточок...

А ти,
 Великомученице? Села
 Минаєш плачучи в-ночі
 І полем-степом ідучи,
 Свого ти сина закриваєш,
 Бо й пташка иноді пізнає
 І защебече: „Он байстря
 Несе покритка на базар!“

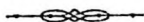
Безтапанная! Де ділась
 Краса твоя тая,
 Що всі люди дивувались?
 Пропала, немає!
 Все забрала дитиночка,
 І вигнала з хати;
 І вийшла ти за царину,
 З хреста ніби знята;
 Старці тебе цураються
 Мов тії прокази;
 А воно таке маленьке,—
 Воно ще й не лазить;
 І коли-то воно буде
 Гратись, і промовить
 Слово „мамо“,—великеє,
 Найкращеє слово!
 Ти зрадієш, і розкажеш
 Дитині правдиво
 Про панича лукавого,—
 І будеш щаслива...
 Та недовго: бо не дійде
 До зросту дитина,—
 Піде собі сліпця водить,
 А тебе покине
 Калікою на розпутті,
 Щоб собак дражнила,
 Та ще й вилає—за те, бач,

Що на світ родила;
 І за те ще, що так тяжко
 Дитину любила...
 І любитимеш, небого,
 Поки не загинеш
 Межи псами, на морозі,
 Де-небудь під тином!...

Отим мені і жаль стане
 Матері небоги,
 Що вона його так любить,
 Так гине за його,
 За те чадо поганеє,—
 Занапастить в світі
 Найкраще добро своє,
 Молодії літа.
 А воно, буває, з його
 Не вийде нічого,
 Або вийде недолюдок,
 Сатана безрога,—
 І ніколи із байстряти
 Не матиме мати
 Собі доброї дитини,
 Хоч вона й багата.

Добре отим панам жити:
 Нічого не знають!
 І не знають, як ті діти
 У їх виростають,—
 Бо матері там не мають,
 А мамку наймають.

1849
 Кос-Арал.

На великдень, на соломі
 Проти сонця, діти
 Грались собі крашанками,
 Та й стали хвалитись
 Обновами. Тому к святкам
 З лиштвою пошили
 Сорочечку, а тій стьожку,
 Тій стрічку купили;
 Кому шапочку смушеву,
 Чобітки шкапові;
 Кому свитку... Одна тільки

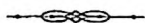
Сидить без обнови
 Сиріточка, рученяга
 Сховавши в рукава.
 — Мені мати купувала...
 — Мені батько справив...
 — А мені хрещена мати
 Лиштву вишивала.
 „А я в попа обідала!“
 Сирітка сказала...

1849.
 Кос-Арал.

Було роблю що, чи гуляю,
 Чи Богу молюся,
 Усе думаю про його
 І чогось боюся.
 Дурна була, молодая,
 Я все єглядала,
 Чи не шле з рушниками,—
 І не сподівалась,
 Що він мене, дурну, дурить.
 А серце боліло,
 Ніби знало, що так буде,—
 Сказати не вміло.
 А як-би було сказало,
 То я б не любила;
 Може, була б до криниці
 У гай не ходила.
 А то в-ранці і в-вечері
 Ходила, гуляла,—
 Доходилась: осталась,
 На-віки осталась
 Дівувати. Тяжко мені
 У матері в хаті
 Старітися, а своєї
 Вже хати не мати.
 А ще й досі, чи роблю що,
 Чи то так гуляю,
 Усе думаю про його;
 І сама не знаю,
 Чого думаю, чого я
 У той гай ходила,
 І за-що його так довго,
 Так тяжко любила.

1849.
 Кос-Арал.

Буває, іноді старий
 Не знає сам, чого зрадіє,
 Неначе стане молодий
 І заспіває, як уміє;
 І стане ясно перед ним
 Надія ангелом святим,
 І зоря, молодість його,
 Вітає весело над ним!
 Що-ж се зробилося з старим?
 Чого зрадів оце? Того,
 Що, бачите, старий подумав
 Добро якесь комусь зробити.
 А що-ж, як зробити? Добре жить
 Тому, чия душа і дума
 Добро навчилася любити:
 Не раз такому любо стане,
 Не раз барвінком зацвіте.
 Отак, буває, в темну яму
 Святее сонечко загляне,
 І в темній ямі, як на те,
 Зелена травка поросте.

1849.

Кос-Арал.

Хіба самому написати
 Таки послання до себе,
 Та все до чиста розказати,—
 Усе, що треба, що й не треба!
 А то не діждешся його,
 Того писання святого,
 Святої правди ні од кого,
 Та й ждати не маю од когось.
 Бо вже б, здавалося, пора:
 Либонь, уже десяте літо,
 Як людям дав я „Кобзаря“,
 А їм неначе рот зашито:
 Ніхто й не гавкне, не лайне,
 Неначе й не було мене!
 Не похвали собі. громадо,—
 Без неї може обійдусь—
 А ради жду собі, поради;
 Та, мабуть, в яму перейду
 Із москалів, а не діждусь...

Мені, було, аж серце мліло,—
 Мій Боже милий, як хотілось,

Щоб хто-небудь мені сказав
 Хоч слово мудре, щоб я знав,
 Для кого я пишу, для чого,
 За-що я Вкраїну люблю?
 Чи варт вона огня святого?
 Бо хоч зостаріюсь затого,
 А ще не знаю, що роблю;
 Пишу собі, щоб не міняти
 Часа святого так-на-так,
 Та иноді старий козак
 Верзеться грішному—усатий,
 З своєю волею мені
 На чорнім вороні-коні.
 А більш нічого я не знаю,
 Хоч я за це і пропадаю
 Тепер в далекій стороні...
 Чи доля так оце зробила?
 Чи мати Богу не молилась,
 Як понесла мене, що я,
 Неначе люта змія,
 Розтоптана, в степу здихає,
 Захода сонця дожидає?
 Отак-то я тепер терплю,
 Та смерть із степу виглядаю...
 А за-що? Ёй-Богу, не знаю!
 А все таки її люблю,
 Мою Україну широку,
 Хоч я по їй і одинокий
 (Бо, бачте, пари не найшов),
 Аж до погибелі дійшов.

Нічого, друже! Не журися!
 В дулевину ¹⁾ себе закуй,
 Гарненько Богу помолися,
 А на громаду хоч наплюй—
 Вона капуста головата!
 А в-тім—як знаєш, пане-брате:
 Не дурень—сам собі міркуй!

1849.
 Кос-Арал.

Дурні та гордії ми люди
 На всіх шляхах; по всій-усюдії
 А хвалимось, що десь-то ми

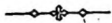
¹⁾ Дулевина—дуже загартована сталь.

І над землею, і водою,
 І од палат та до тюрми —
 Усе царі... а над собою —
 Аж деспоти — такі царі,
 І на престолі і в неволі.
 І все-то те — по добрій волі,
 По волі розуму горить,
 Як той маяк ¹⁾ у синім морі,
 Чи те... в життєвськїм. Само так
 У нас у костяній коморі
 Горить розумний той маяк,
 А ми оливи наливаєм,
 Та байдуже співаєм
 Чи то в годину, чи в напасть.

Орли, орли ви сизокрилї,
 Поки вам лихо не приснилось, —
 Хоч невеличке, хоч на часі :
 А там — під лавою в шиночку
 Сховаєтесь у холодочку;
 Огонь небесний той погас,
 І в тую костяну комору
 Полізли свині із-надвору,
 Мов у калюжу, та й сопуть.

І добре роблять, що кують
 На руки добрі кайдани,
 Та чарки в руки не дають
 Або ноща, а то зарані
 Гарненько з лиха б напились,
 А потім з жалю заридали
 Та батька-матір прокляли
 І тих, що до хреста держали.
 А потім — ніж... і потекла
 Свиняча кров, як та смола,
 З печінок ваших поросячих,
 А потім...

1849 (?)

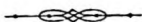

І золотої й дорогої
 Мені, щоб знали ви, не жаль
 Моєї долі молодї.
 А иноді така печаль
 Оступить душу — аж заплачу!

¹⁾ Маяк — башта на морі; вночі світять на ній, щоб кораблеві було видно, куди плисти.

А ще до того, як побачу
 Мало́го хлопчика в селі:
 Мов одірвалось од гіллі,
 Одно-однісеньке під тином
 Сидить собі в старій ряднині...
 Мені здається, що се я,
 Що це ж та молодість моя;
 Мені здається, що ніколи
 Воно не бачитиме волі,
 Святої воленьки! Що так
 Даремне, марне пролетять
 Його найкращі літа;
 Що він не знатиме, де дітись
 На сім широкім вольнім світі,
 І піде в найми, і колись,
 Щоб він не плакав, не журивсь,
 Щоб він де-небудь прихилився,—
 То оддадуть у москалі...

1849.
 Кос-Арал.

.....
Ми в-купочці колись росли,
 Маленькими собі любились,
 А матері на нас дивились
 І говорили, що колись
 Одружимо їх... Не вгадали!
 Старі зараня повмірали,
 А ми малими розійшлись,
 Та вже й не сходились ніколи.
 Мене по волі і неволі
 Носило всюди; принесло
 На старість ледве і до-дому.
 Веселеє колись село
 Чомусь тепер мені старому
 Здавалось темним і німим,
 Таким, як я тепер, старим.
 І бачиться, в селі убогим—
 (Мені так бачиться!)—нічого
 Не виросло і не згнило,—
 Таке собі, як і було:
 І яр, і поле, і тополі,
 І над криницею верба
 Нагнулася, як та журба
 Далеко в самотній неволі;
 Ставок, гребелька і вітряк

З-за гаю крилами махає;
 І дуб зелений, мов козак
 Із гаю вийшов та гуляє
 По-під горою; по горі
 Садочок темний, а в садочку
 Лежать собі у холодочку,
 Мов у раю, мої старі.
 Хрести дубові посхилялись,
 Слова дощем позаливались...
 І не дощем, і не слова
 Гладесенько Сатурн¹⁾ стирає!...
 Нехай з святими спочивають
 Мої старії!... „Чи жива
 Ота Оксаночка?“ питаю
 У брата тихо я.—„Яка?“
 —„Ота маленька, кучерява,
 Що з нами гралася колись...“
 —„Чого-ж ти, брате, зажурився?“
 —„Я не журюсь...“ Помандрувала
 Ота Оксаночка в поход
 За москалями, та й пропала.
 Вернулась, правда, через год.
 Та що з того! З байстрам вернулась,
 Острижена. Було, в-ночі
 Сидить під тином, мов зозуля,
 Та кукає, або кричить,
 Або тихесенько співає,
 Та ніби коси розплітає.
 А потім знов кудись пішла;
 Ніхто не знає, де поділась.
 Занапастилась, одуріла...
 А що за дівчина була,—
 Так-так що крала! І не вбога,
 Та талану Господь не дав...“
 —„А може й дав, та хтось украв
 І одурив святого Бога...“

1849.
 Кос-Арал.

Готово! Парус розпустили;
 Посунули по синій хвилі
 По-між кугою²⁾, в Сир-Дарью,

¹⁾ Сатурн—найстаріший бог у давніх Римлян,—бог часу. Через те „слова Сатурн стирає“—однаково, що „слова стираються з часом.“

²⁾ Куга—оситняг, комиш на озері.

Байдару та баркас чималий.
 Прощай, убогий Кос-Арал!
 Нудьгу заклятую мою
 Ти розважав таки два літа.
 Спасибі, друже! Похвались,
 Що люди і тебе знайшли
 І знали, що з тебе зробити.
 Прощай же, друже! Ні хвали,
 А-ні ганьби я не сплітаю
 Твоїй пустині; в іншому краю,
 Не знаю, може й нагадаю
 Нудьгу колишнюю колись...

1849. IX.
 Кос-Арал.

Ми в-осени таки похожі
 Хоч капельку на образ божий,—
 Звичайне, що не всі, а так,
 Хоч де які...

Крутий байрак,
 Неначе циган чорний, голий,
 В діброві вбитий, або спить;
 А по долині, по роздоллі
 Із степу перекотиполе
 Рудим ягняточком біжить
 До річечки собі напитись;
 А річечка його взяла
 Та в Дніпр широкий понесла,
 А Дніпр у море, на край світа:
 Билину море покотило,
 Та й кинуло на чужині.

І жаль тобі її стане,
 Малої билини.
 Підеш собі зажурившись
 Гаєм по долині;
 Гай шепоче, гнуться лози
 В яру при дорозі...
 Думи душу осідають,
 І капають сльози,
 І хочеться сповідатись,
 Серце розповити;
 І хочеться,—Боже милий,
 Як хочеться жити!...
 І любити Твою правду,
 І весь світ обняти!...

Благо тобі, друже-брате,
 Як є в тебе хата.
 Благо тобі, як у хаті
 Є з ким розмовляти,
 Хоч дитина немовляща—
 І воно вгадає
 Твої думи веселії...
 Сам Бог розмовляє
 Непорочними устами.

А тобі, мій одинокий,
 Мій друже єдиний,
 Горе тобі на чужині
 Та на самотині!
 Хто з тобою заговорить,
 Привітає, гляне?
 Кругом тебе простяглася
 Трупом бездиханним
 Помарнілая пустиня,
 Кинута Богом...

1849.

Кос-Арал. (?)

Лічу в неволі дні і ночі—
 І лік забуваю!
 О, Господи! Як то тяжко
 Тії дні минають!
 А літа пливають за ними,
 Пливають собі стиха,
 Забірають за собою
 І добро і лихо...
 Забірають—не вертають
 Ніколи, нічого,—
 І не благай, бо пропаде
 Молитва за Богом.

Каламутними болотами
 Між бур'янами, за годами
 Три годи сумно протекли;
 Багато де-чого взяли
 З моєї темної комори,
 І в море нишком однесли;
 І нишком проковтнуло море
 Моє не злато-серебро—
 Мої літа, моє добро,
 Мою нудьгу, мої печалі—

Тії незримий скрижалі,
Незримим писані пером...

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,—
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати. Змережаю
Кров'ю та сльозами
Моє горе на чужині.
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі! Нема слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого;
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити!
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?...
Не варт вона того жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може, ще я подивлюся
На мою Україну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами;
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки не ті люди,
Що на цій чужині.
Гуляв би я по-над Дніпром,
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,—
О, Боже мій милий,

На лани тії зелені
 І тії могили!
 А не даси, то донеси
 На мою країну
 Мої сльози; бо я, Боже,—
 Я за неї гину!
 Може, мені на чужині
 Лежать легше буде,
 Як иноді в Україні
 Згадувати будуть!
 Донеси ж, мій Боже милий,
 Або хоч надію
 Пошли в душу!.. Бо нічого,
 Нічого не вдію
 Убогою головою;
 Бо серце холоне,
 Як подумаю, що може
 Мене похоронять
 На чужині, і ці думи
 Зо мною сховають,
 І мене на Україні
 Ніхто не згадає!

А може тихо за літами,
 Мої мережані сльозами
 І долетять коли-небудь
 На Україну, і падуть,
 Неначе роси над землею,
 На щире серце молодее,
 Сльозами тихо упадуть.
 І покиває головою
 І буде плакати зо мною,
 І може, Господи, мене
 В своїй молитві пом'яне!

Нехай, як буде, так і буде:
 Чи то плисти, чи то брестити!
 Хоч доведеться розп'ястись,
 А я таки мережать буду
 Тихенько білії листи.

1850.

Оренбург.

Ми заспівали, розійшлись
 Без сліз і без розмови.
 Чи зійдемося ж знову,

Чи заспіваємо коли?
 А може й те... Та де? якими?
 І заспіваємо яку?
 Не тут, і, певне, не такими,
 І заспіваєм не таку!
 І тут невесело співали;
 Бо й тут невесело було,
 Та все-таки якось жилось.
 Принаймні в-купі сумовали,
 Згадавши той веселий край,
 І Дніпр той дужий, крутогорий,
 І молодеє тее горе,
 І молодий той грішний рай.

1850.
 Оренбург.

Не молилася за мене,
 Поклони не клала
 Моя мати; а так собі
 Мене повивала,
 Співаючи: „Нехай росте
 Та здоровий буде!“
 І виріс я, хвалить Бога,
 Та не виліз в люди.
 Лучче було не родити
 Або утопити,
 Як мав би я у неволі
 Господа гнівити.

А я так мало, небагато
 Благав у Бога: тільки хату,
 Одну хатиночку в гаю,
 Та дві тополі коло неї,
 Та безталанну мою,
 Мою Оксаночку, щоб з нею
 У-двох дивитися з гори
 На Дніпр широкий, на яри,
 Та на лани золотополі,
 Та на високий могили,—
 Дивитись, думати, гадать:
 Коли-то їх понасипали?
 Кого там люди поховали?
 І в-двох тихенько заспівать
 Ту думу сумную, днедавну,
 Про лицаря того гетьмана,

Що на огні Ляхи спекли.
 А потім би з гори зійшли,
 По-над Дніпром у темнім гаї
 Гуляли б, поки не смеркає,
 Поки мир божий не засне,
 Поки з вечірньою зорьєю
 Не зійде місяць над горою
 Туман на лан не прожене.
 Ми б подивились, помолились,
 І розмовляючи пішли б
 Вечеряти в свою хатину.

.....
 Даєш ти, Господи єдиний,
 Сади панам в твоїм раю,
 Даєш високої палати,—
 Пани ж неситії, пузаті
 На рай твій, Господи, плюють,
 І нам дивитись не дають
 З убогої малої хати.

Я тільки хаточку в тім раї
 Благов, і досі ще благаю,
 Щоб хоч умерти на Дніпрі,
 Хоч на малесенькій горі.

1850.
 Оренбург.

Петрусь.

(Поема).

I.

Були на хуторі пани—
 І пан і пані небагаті,
 І дочечка у їх росла,
 Уже чимала піднялась;
 І генерал її посватав,—
 Бо страх хороша була,
 А генерал був страх багатий!
 От і талан Господь послав
 На вбогий хутір... Ублагали
 Царя небесного! Взяли,
 Ії гарненько одягли,
 Та у неділю й повінчали,
 І генеральшою назвали,
 І цугом в Київ повезли.

Було на хуторі погане
 Мале байстря,—свиней пасло,
 Петрусем звалось; на придане
 Воно за панною пішло
 У генеральське село—
 Свиней же пасти, безталанне.

За балом бал у генерала.
 За генеральшою чимала
 Орда панів і паничів,
 І генеральша у-ночі
 Тихенько плакати собі стала.
 —„Занапастила мене мати!
 Зов'яне марне у палатах
 Краса і молодість моя!“
 —„Ти, душко, плачеш?“—„Хто се? я?
 Ні, я не плачу...“—„Знаєш, Маню?
 У городі тепер Армяне:
 Купи собі, мамуню, шалі!“
 —„Мені не треба тії шалі!“
 —„Не завдавай же серцю жалю,—
 Купи, голубко! Не печаль
 Мого ти серця! А весною
 В Париж поїдемо з тобою,
 Або поїдемо в село,—
 Як хочеш, серце!..“

Тихо-тихо
 Зіма минала: кралось лихо,
 Та в самім серці й уляглось
 У генеральші молоді.
 Поїхали в село весною;
 В селі бенкети загули;
 А генеральша плаче-плаче,
 А генерал того не бачить,—
 А всі вже бачили в селі.

II.

З нудьги, із двору погуляти
 Якось задумавшись пішла
 Та аж за царину зайшла,
 Та й бачить, що пасе ягнята
 Мале хлоп'яточко в стерні.
 —„О горе, горенько мені!
 Що я робитиму на світі?...
 Се ти, Петрусь?“—„Аже-ж я.“

— „Ходім до мене! Будем жити,
 Як там на хуторі колись
 Жили, жили.“ — Та й похилилась;
 Очей не зводячи, дивилась
 На Петруся. Одним-одна
 І виростала, й діувала,
 І за старого генерала
 Занапастили-продали,
 І в-купі гроші пропили...
 І тяжко—тяжко заридала.
 „Ходімо, серце, погулять!
 Ходім, Петрусю, в сад, в палати!“
 — „А хто ж тут буде доглядать?
 Хто попаса мої ягнята?“
 — „Нехай, хто хоче!“

Й. повела
 Його в палати; а в палатах
 Причепурила, одягла,
 А потім в школу оддала,—
 І любо їй. Нехай радіє,
 Поки надію серце гріє,
 Поки росте з того зерна
 Або кукіль, або пшениця.
 Бо ми не знаєм, що твориться
 У Його там... А Він хоч зна,
 Та нам не скаже. Як-би знала
 Матуся горенько своє,
 Чи оддала б за генерала
 Дитя єдинеє своє?
 Не оддала б. А в-тім—не знаю,
 Бо всякі матері бувають!

Минають дні собі поволі;
 Петрусь до школи та із школи
 З книжками ходить та росте,
 Сама аж ніби молодіє;
 І генерал собі радіє,
 Що діло, бачите, святе
 У-двох таки вони зробили.

Петра на волю одпустили;
 Зімою в Київ одвезли,
 І там у школу оддали,
 І там чимало поповчили.
 Вернувся з Київа Петрусь
 Уже Петром і паничем,
 І кучері аж по плече,

І висипався чорний вус,
 І ще... Та се ще не втече,—
 Розкажем іноді колись
 Про те, що снилося Петрові.
 А генеральші чорнобровій
 Що тепер снилося, то ми
 Оце й розкажемо...

III.

Перед іконою Пречистої
 Горить лампада у-ночі.
 Поклони тяжкій б'ючи,
 Ридала, билася,—нечистую,
 Огненную сльозу лила;
 Вона благала Пресвятую,
 Щоб та її... щоб та спасла,
 Щоб одурить їй не дала,
 Пренепорочная. І всує!
 Молитва їй не допомгла—
 Вона, сердешна, одуріла;
 Вона, небога, полюбила
 Свого Петруся. Тяжко їй
 Душі негрішній, молодій,—
 Та що-ж робить? Не стало сили,—
 Сердега разом одуріла.
 Та й як його одній, святій
 Прожити літа молодії?
 Вони ж не вернуться!... Як хоч,
 А лихо, кажуть, перескоч,
 А то задавить. Генеральша
 Не перескочила, бо їй
 Хотілось жити молодій!
 Хотілося б... Густенька каша,
 Та каша, бачте, то не наша;
 А наш несолений куліш:
 Як знаєш, так його і їж!
 —„Петрусю! друже мій єдиний!
 Моє ти серце! мій ти сину!
 Рятуй мене, рятуй, рятуй!
 О, Матір' Божая, розкуй
 Мою ти душу!“—І ридала,
 І батька й матір' проклинала,
 І все на світі. А Петрусь,
 Ії єдина дитина,
 Гуляв собі пренеповинний

В саду, та арію ¹⁾ якусь
 Мугикав стиха. Більш нічого
 Петрусь не бачив. А небога
 Сама не знає, що робить
 І що їй діяти з собою?
 Або сховатись під водою?
 Або принамені розбити
 О стіну голову?..
 — „Поїду в Київ, помолюся:
 Молитва, може, прожене,
 Діявола... О, мій Петрусю!
 Молитва не спасе мене...
 Я у Дніпріві утоплюся!“

Моліте Господа, дівчата!
 Моліте Господа, щоб мати
 І вас отак не завдала
 За генерала, за палати,
 І вас отак не продала.
 Любітьесь, діточки, весною!...
 На світі є кого любить
 І без користі; молодую,
 Пренепорочною, святою,
 В малій хатині буде жить
 Любов та чистая, і буде
 Святий покой ваш стерегти
 І в домовині.

Що-ж то буде
 З превосходительною? Що ти
 Тепер робитимеш з собою,
 З своєю божою красою?
 Хто стерегтиме твій покой,
 Украдений твоїм Петрусем?
 Хіба архистратиг? Та й той
 Не встереже тепер! Боюся,
 І вимовить боюсь тепер
 Твое грядущее...

VI.

У Київ їздила, молилась,
 Аж у Почаєві була;
 Чудовная не помогла,

¹⁾ Арія—пісня для одного голосу.

Не допомогла святая сила.
 А ти аж плакала—молилась,
 Та й занехаяла. Везла
 Назад гадюку в серці люту,
 Та трошки в пляшечці отрути.
 Не їла три дні й не пила,
 Вернувшись з прощі, і три ночі
 Не спала; впали карі очі,
 Засохли губи, і в-ночі
 Щось ходя шепче, сміючись.
 Аж тиждень так собі нудила,
 А потім трути розвела
 І генерала напоїла,
 Та й спать упоравшись лягла.

— „Тепер старого поховую,
 А молодого привітаю,
 Та буду жить собі та жить,
 Петруся—серденько любить...“—
 Подумала, чи то сказала;
 Хотіла спать, але не спала,
 І ждала світу, і дожить
 До світу божого боялась.

І задзвонили в-ранці рано
 По генераловій душі;
 Заговорили щось погане,
 До генерала ідучи
 Прощатись, люди. Аж гуде,
 З усих-усюд народу йде,
 То щось шепочуть про отруту,
 І судових неначе ждуть,
 І разом стихли на минуту:
 Приїхали. Ножі беруть
 І генерала розчиняють,
 І яд наводять в животі.
 Громада глухо присягає,
 Заприсягла. Питає суд:
 — „Тепер скажіть, християне,
 Хто отруїв його?“—Гудуть,
 Мов стиха дзвони: „Пані, пані“—
 Громада зично загула.

Тоді на ґанок вихожає
 І до громади промовляє
 Петрусь, і каже: „Я зробив!

Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого! —
Взяли Петруся молодого,
Та в город в путах одвезли.

Його недовго мордували
В тюрмі, в суді, а в добрий час
В кайдани добре закували,
Переголили про запас.
Перехрестивсь, отак убраний,
І поволік Петрусь кайдани
Аж у Сібір...

1850.
Оренбург.

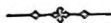
Мені здається—я не знаю,
А люди справді не вмірають,
А перелізе ще живе
В свиню, або-що, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
І справді так! Мені байдуже
За простих сірих сіромах—
Вони і Господом забуті—
Так що мені тут гріти-дути?
А де оті? Невже в сажях
Годує хам собі на сало?
А може й так! Добра чимало
Вони творили на землі:
Ріками сльози розлили,
А кров—морями... Люди знають,
Кого годують, доглядають.
І що-ж ви скажете: за славу
Лили вони моря кроваві,
Або за себе? Ні! За нас,
За нас, сердешних, мир палили,
Поки їх в саж не засадили.
Як-би не те, то певне б пас
Свинар в толоці. Кляті! кляті!
Де-ж слава ваша? На словах!
Де ваше золото, палати?
Де власть великая? В склепах,
В склепах, поваплених катами,
Такими-ж самими, як ви!
Жили ви лютими звірми,

А в свині перейшли...

Де-ж ти,
Великомучениче святий,
Пророче божий? Ти між нами,—
Ти, прісносущий, всюди з нами
Вітаєш ангелом святим;
Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо—про любов,
Про безталанну, про горе,
Або про Бога, да про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катами;
Заплачеш тяжко перед нами—
І ми заплачемо... Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах;
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
Ти, знаю, лепту розділив
Свою єдину,—перед Богом
Багато, брате, заробив!
Ти переслав мені в неволю
Поета нашого;—на волю
Мені ти двері одчинив.
Спасибі, друже! Прочитаю
Собі хоч мало—оживу,
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю,
І Бога Богом назову!

1850.
Оренбург.

Як-би ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій¹⁾ не творили
Та марне Бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За-що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм:
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,

¹⁾ Елегія—вірш про щось сумне, невеселе.

Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села:
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая,—ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую,—у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили,
А сестри... Сестри? Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете.

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.
Такий, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в Тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо,
І їх сльозами полизаєм.
А може й те ще... Ні, не знаю,
А так здається—сам еси...

(Бо без Твоєї, Боже, волі,
 Ми б не нудились в раї голі!)
 А може й сам на небеси
 Смієшся, батечку, над нами,
 Та може радишся з панами,
 Як править миром?! Бо дивись:
 Он гай зелений похилився,
 А он з-за гаю виглядає
 Ставок, неначе полотно,
 А верби геть по над ставом
 Тихесенько собі купають
 Зелені віти... Правда, рай?
 А подивися та спитай,
 Що там твориться у тім раї!
 Звичайне, радість та хвала
 Тобі єдиному святому,
 За дивнії Твої діла...
 Отим-бо й ба! Хвали—нікому,
 А кров, та сльози, та хула—
 Хула всьому! Ні, ні! Нічого
 Нема святого на землі!
 Мені здається, що й самого
 Тебе вже люди прокляли...

1850.
 Оренбург.

Буває, в неволі іноді згадаю
 Свое стародавнє; шукаю—шукаю,
 Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,
 Що й я таки Бога колись-то хвалив;
 Шукаю, шукаю... Господи б, хотілось
 Згадать хоч що-небудь! Та оце й наткнувся
 На таке погане, що так і заснув,
 Богу не молившись. От, мені приснилось
 (Свинєю заснувши, звичайне, такий
 І сон приверзеться), ніби край могили
 Пасу я ягнята, а я ще малий.
 Дивлюся: могила ніби розвернулась,
 А з неї виходить неначе козак,
 Уже й сивоусий собі неборак,
 Та і йде до мене... Я собі звернулось,
 Щеня мов під тином,—звичайне, мале,
 То й перелякалось. От мене бере
 Неначе на руки, та несе в могилу;
 А чорна могила ще гірше розкрилась.

Дивлюся—в могилі усе козаки:
 Який безголовий, який без руки,
 А хто по коліна неначе одтятий;
 Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.
 —„Дивися, дитино, оце козаки!“
 Ніби мені каже:—„На всій Україні
 Високі могили. Дивися, дитино:
 Усі ті могили—усі отакі:
 Начинені нашим благородним трупом,
 Начинені туго. Оце воля спить.
 Лягла вона славно, лягла вона в-купі
 З нами—козаками. Бачиш, як лежить!
 Неначе сповита!... Тут пана немає:
 Усі ми однако на волі жили,
 Усі ми однако за волю лягли,
 Усі ми і встанем,—та Бог його знає,
 Коли-то те буде. Дивися ж, дитино,
 Та добре дивися! А я розкажу,
 За-що Україна наша стала гинуть,
 За-що й я між ними в могилі лежу.
 Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
 Слухай же дитино!...“

А потім ягнята
 Приснились у житі; лановий біжить,
 Та б'є мене добре і ніби, проклятий,
 Свитину здирає... І досі болить,
 Як сон той з-адаю! А як нагадаю
 Козака в могилі, то й досі не знаю,
 Чи то було справді, чи то було так—
 Мара яка-небудь. Мені той козак
 Розказував ось що:

— Не знаю, як тепер Ляхи живуть
 З своїми вольними братами;
 А ми браталися з Ляхами,
 Аж поки третій Сигизмунд
 З проклятими його ксьондзами
 Не роз'єднали нас. Отак
 Те лихо діялося з нами!

Во ім'я Господа Христа
 І Матері Його святої
 Ляхи прийшли на нас войною;
 Святії божії міста
 Ксьондзи скажені осквернили;

Земля козака зайнялась,
І кров'ю, сину, полилась,
І за могилою могила,
Неначе гори, поросли
На нашій, синочку, землі.

Я жив на хуторі...

Я стар був, немощен. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози,
Пшона, пшениці, що придбав;
Я всю мізерію оддав
Моїй Україні—небозі
І трьох синів своїх. Нехай,
Я думав грішний перед Богом,
Нехай хоть часточка убога
За мене піде, за наш край,
За церков божую, за люди,
А я молитись в хаті буду.
Бо вже не здужав, сину, встать,
Руки на ворога піднять.

За мною,—слухай же!—остались
Данило, чура мій, та я,
Та Прися, донечка моя,—
Воно ще тільки виростало,
Ще тільки-тільки наливалось,
Мов та черешенька. За гріх,
За тяжкий, мабуть, гріх, великий,
Не дав мені святий Владика
Очей нарадувать старих
Моїм дитятком.

Не ходили
Ксьондзи по селах, а возили
На людях їх з села в село.
Такеє-то у нас було!
Якось їх клятих, і до мене
В-ночі на хутір занесло;
А з ними челядь їх скажена,
Та ще драгуни. Дай мені
Хоч коли-небудь, Боже милий,
На світ Твій виглянуть з могили—
Спряжу всю шляхту на огні!
Вони, вони—не бійся, сину!—
Вони, ксьондзи, мою дитину

З собою в хату завели,
 Замкнулись, п'янії... я бачив...
 А челядь п'яна полягала
 У клуні на соломі спать,
 Драгуни теж. А ми з Данилом
 Соломи в сіни наносили,
 А клуню просто запалили.
 Не встануть, прокляті, опять
 Дітей козачих мордувать:
 Усі до одного згоріли!
 І Пріся бідная моя
 Згоріла з клятими. А я
 На пожарищі хрест з Данилом
 Поставили, та помолились,
 Заплакали, та й потягли,
 На коней сівши, до обозу.
 Синів всіх трьох моїх найшли,
 Та в добрий час і полягли
 Отут у-купі...

.

А як ми бились, умірали!
 За-що ми голови складали
 В оці могили? Будеш жить,
 То може й знатимеш, небоже!
 Бо слава здорово кричить
 За наші голови... А може
 І про могили, і про нас
 З старцями божими по селах
 Правдива дума, невесела
 Між людьми ходить..."

1850.
 Оренбург.

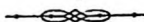
І станом гнучим, і красою
 Пренепорочно-молодою
 Старії очі веселю,
 Дивлюся иноді, дивлюсь,—
 І—чудно!—мов перед святою,
 Перед тобою помолюсь.
 І жаль мені старому стане
 Твої божої краси.
 Де з нею дінешся-еси?
 Хто коло тебе в світі стане
 Святим хранителем твоїм?

І хто заступить? хто укріє
 Од зла людського в час лихий?
 Хто серце чистее нагріє
 Огнем любови? хто такий?
 Ти сирота: нема нікого,
 Опріче праведного Бога...
 Молися ж, серце! Помолюсь
 І я з тобою.

Щось пророче
 Мені вже зазирає в очі—
 І я вже Богу не молюсь,
 Уже й на тебе не дивлюсь.
 Мені приснилось: ти вже мати;
 Не в оксамитах, не в палатах
 Твоє голоднее дитя...
 І в'янеш ти. А дні летять,
 Несуть все добре за собою;
 Уже й надію понесли,
 А ти—осталась на землі
 Одна-однісенька; з тобою
 Єдинеє добро було—
 Твоє дитя, поки росло,
 В колодочки поки вбивалось;
 Оперилось,—і ти осталась
 Стара і немощна. Людей,
 Людей неприязних благаєш,
 І Христа ради простягаєш,
 Коло зачинених дверей,
 Старій руки.

Отак я иноді тобою,—
 Тобою, серце, молодію
 Старій очі веселю,
 Дивлюся иноді, дивлюсь
 На стан твій гнучий, і за тебе
 Тихенько Богу помолюсь.
 Молися й ти: з святого неба
 На тебе, серце, не зійшла
 Твоя і доля, і недоля.

1850.
 Оренбург.

Огні горять, музика грає,
 Музика плаче, завиває!
 Алмазом добрим, дорогим

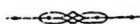
Сіють очі молодії,
 Вітає радість і надія
 В очах веселих. Любо їм
 Очам негрішним, молодим!
 І всі регочуться, сміються,
 І всі танцюють. Тільки я,
 Неначе заклятий, дивлюся
 І нишком плачу, плачу я...
 Чого-ж я плачу? Мабуть, шкода,
 Що без пригоди, мов негода,
 Минула молодість моя.

1850.
 Оренбург.

Чи то недоля та незоя,
 Чи то літа ті, летячи,
 Розбили душу? Чи ніколи
 Й не жив я з нею? Живучи
 З людьми в паскуді, опаскуdiv
 І душу чистую?... А люди
 (Звичайче, люди), сміючись,
 Зовуть її і молододою,
 І непорочною, святою,
 І ще якоюсь... Вороги!
 І люті, люті! Ви ж украли,
 В багно погане заховали
 Алмаз мій чистий, дорогий,
 Мою, колись святую, душу,
 Та й смієтесь! Нехристіяне!
 Чи не між вами ж я, погані,
 Так опоганивсь, що й не знать,
 Чи й був я чистим коли-небудь?!
 Бо ви мене з святого неба
 Взяли між себе, і писать
 Погані вірші научили!
 Ви тяжкий камінь положили
 Посеред шляху і розбили
 О його, Бога боячись,
 Мое малее, та убоге,
 Та серце праведне колись.
 Тепер іду я без дороги,
 Без шляху битого... А ви
 Дивуєтесь, що спотикаюсь,
 Що вас і долю проклинаю,

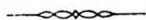
І плачу тяжко, і, як ви,
 Душі убогої цураюсь,
 Своєї грішної душі!..

1850.
 Оренбург.

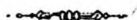
На батька бісового я трачу
 І дні, і пера і папір!
 А іноді та ще й заплачу,
 Таки аж надто... Не на мир
 І на діла його дивившись,
 А так—як іноді упившись,
 Дідусь сивесенький рида
 Того, бачте, що сирота.

1850.
 Оренбург.

І досі сниться: під горою,
 Між вербами, та над водою
 Біленька хаточка; сидить,
 Неначе й досі, сивий дід
 Коло хатиночки і бавить
 Хорошее та кучеряве
 Своє малечкеє внуча.
 І досі сниться: вийшла з хати
 Веселая сміючись мати,
 Цілує діда і дитя—
 Аж тричі весело цілує,
 Прийма на руки і годує,
 І спать несе; а дід сидить
 І усміхається, і зтиха
 Промовить нишком: „Де-ж те лихо?
 Печалі тії, вороги?“
 І нищечком старий читає
 Перехрестившись „Отче-наш“.
 Крізь верси сонечко сіяє
 І тихо гасне... День погас,—
 І все почило. Сивий в хату
 І сам пішов опочивати.

1850.
 Оренбург.

Москалева криниця.

(Поема).

(Я. Г. Кухаренкові на пам'ять 7 квітня 1857 р.)-

Не на Вкраїні, а далеко,
Аж за Уралом, за Елеком ¹⁾
Старий недобиток варнак
Мені розказував отак
Про сю криницю москалеву;
А я, сумуючи, списав,
Та рифму ²⁾ нищечком додав,
Та невеличку і дешеvu
(Звичайне, крадене!) зобгав
Тобі поему на спомини,
Мій друже щирий, мій єдиний!

I.

—Після Великої зими,
За Катерини за цариці,
Москаль ту викопав криницю;
А як він викопав,—то ми
Оце й розкажемо в пригоді,
А ви записуйте: не шкодить
Таку річ і записать,
Бо се не казка, а билиця,
Або бувальщина,—ска ать.
Отак пишть: була криниця...
Ні, не криниця, а село—
Пишть!—давно колись було
Межи садами, при долині,—
Таки у нас, на Україні,
Було те божее село.
В селі тому вдова жила,
А у вдови дочка росла
І син малоліток.
Добре мати діток
Багатому: хвалить Бога
В роскошах; а вбогій
Вдові не до того
(Бо залили за шкуру сала:

¹⁾ Елек—тогобічна, невеличка річка Уральська; вливається в Урал між Оренбургом і Уральском. (Примітка Шевченка).

²⁾ Рифма—прикладні слова у віршах, з одноким кінцем, як ось тут: списав—додав.

Трохи не пропала)—
 Думала іти в черниці,
 Або вбитись, утопитись,
 Так жаль маленьких діток стало
 (Звичайне, мати,—що й казати!),
 Та може ждавсь таки й зять,
 Бо вже Катруся підростала
 (Катрусею вдовівна звалась) —
 Чи вік же їй продівувать,
 Зносити брівоньки ні за-що?
 Хіба за те, що сирота?
 А красота-то, красота!
 Мій Боже милий! А трудяще,
 А чепурне, та роботяще,
 Та тихе! Бач, і сирота,
 А всім була на-вдивовижу;
 Бувало, вигляне із хижі,
 Як тая квіточка з роси,
 Як тее сонечко з-за хмари,—
 Ввесь похолону, неживий
 Стою, бувало...

А-ні кара,
 Ні муки, кайдани,
 Ні-же літа, сину,
 Тії сили не втомили.
 Отак і загину,
 Так і згину: бо—дивися—
 Смерти сподіваюсь,
 А ридаю, мов дитина,
 Як я нагадаю
 Катерину... Слухай, сину,
 Мій друже єдиний!
 Слухай добре, та записуй,
 Та на Україні,
 Як Бог тебе допроводить,
 То розкажи, сину,
 Що ти бачив диявола
 Своїми очима!...

II.

Так, бачиш, дівонька ота
 Росла собі; і роботящий
 (Бо всюди сироти—ледащо)
 У наймах виріс сирота,
 Неначе батьхова дитина.

Ото-ж той самий сиротина
 У наймах,—сяк собі, то так,
 Придбав, сірома, грошенят,
 Одежу справив, жупанину,
 Та—ні відсіль і ні відтіль—
 Купив садочок і хатину,
 Подякував за хліб і сіль
 І за науку добрим людям,
 Та до вдовівни на-впростець—
 Шелесть за рушниками!
 Не торгувались з старостами,
 Як те бува з багатирями,
 Не торгувавсь і пан-отець
 (На диво людям та на чудо!):
 За три копи звінчав у-будень,—
 Без пихи, так, як довелось...
 Отут-то, голубе мій сизий,
 Отут-то й лихо почалось.

III.

Уже, либонь після Покрови,
 Вертався з Дону я, та знову
 (Бо я вже двічі посилав
 До дівчини за рушниками)
 Послать і в-третє міркував,—
 Та з чумаками, та з волами
 Як-раз в неділю на весілля
 До удовівни причвалав.
 Пропало! Все добро пропало,—
 А-ні щетинки не осталось!...
 Пропав і я,—та не в шинку,
 А на „кобили“...¹⁾ На віку
 Всі люди бачать лихо, сину;
 Але такого, мій єдиний,
 Такого лютого—ніхто,
 Ніхто і з-далека не бачив,
 Як я, лукавий... А тим часом
 Просохли очі у вдови:
 Неначе в Бога за дверима,
 У зятя та в сина
 Стара собі спочиває,

¹⁾ Давніше була така кара: прив'язували до колоди („кобили“) і били канчуками.

А на Катерину,
На дитя своє єдине,
Тільки поглядає.
А я в шинку з п'яницями
Душу пропиваю,—
Та й пропив; запродав душу,
І душу і тіло:
Тіло катові, а душу...
О Боже мій милий!
Хотілося б жить на світі,
Та ба! Треба вчитись,
Ще з малечку треба вчитись,
Як на світі жити,
А то битимуть, та й дуже!...
Не знаю, мій друже,
Чи сатана лихо коїв,
Чи я занедужав,
Чи то мене злая доля
Привела до того,—
Таки й досі ще не знаю,
Не знаю нічого;
Знаю тільки, що тверезий
(Бо вже а-ні вина,
Ні меди, ні оковита
Не пилися, сину!)...
Отаке-то сподіялось!
Вмер батько і мати;
Чужі люди поховали,
А я, мов проклятий,
Мов Іуда одринутий
І людьми і Богом,
Тиняюся, ховаюся,—
І дійшло до того,
Що я, в-ночі підкравшись,
Максимову хату
(Бо його Максимом звали,
Вдовиного зятя)
Запалив. Згоріла хата...
А душа проклята
Не згоріла... моя душа!...
Мій друже, мій брате!
Не згоріла, а осталась.
Тліє й досі тліє...
І коли вона зотліє,
Коли одпочине,—
Святий знає...

IV.

З переляку
 Вмерла Катерина;
 А Максим на пожарище
 Та на попелище
 Подивився—нема ради!
 Тільки вітер свище
 У димарі та в комині...
 Що на світі діять?
 І що тепер йому почати?
 Подумавши, перехрестивсь—
 Та й знов пішов у наймити
 Голодні злидні годувати.
 Вдова осталась не сама,
 А з сином парубком; женити
 Його збиралась в-осени,—
 Аж гульк! Од матушки-цариці,
 Таки із самої столиці,
 Прийшов указ—лоби голить;
 Се в перший раз такий указ
 Прийшов з Московщини до нас,
 Бо на Україні в нас, бувало,
 У козаки охочі йшли,
 А в пікінери вербували,
 Та теж охочих. На селі
 Зібралася громада радить,
 Кого голить у москалі.
 Порадили громадою,
 Та скурвого сина,
 Вдовиченка ледащцю,
 Забили в скрепицю,
 Та й повезли до прийому.
 Он яке твориться
 На сім світі,—яка правда
 У людей, мій сину!...
 Така й досі, я думаю,
 В нас на Україні;
 Та другої і не буде
 В невольниках-людях.

V.

„Ні вже,” каже, „добрі люди,
 Не так воно буде,—
 Отак хібал” Максим каже:

„Які з мене люди
 У наймитах! Іду служити:
 Нехай,“ каже, „вдовин син
 Та не стане під аршин,
 А я стану.“

Із прийому
 Вернувся до-дому,
 До матері вдовиченко;
 А Максим з прийому
 Пішов собі у москалі,
 Помолившись Богу.
 Мені polegшало,—а з чого,
 З чого polegшало мені?
 З того, що ворога не стало?...
 Якого ж ворога, мій Боже?
 Моя пекельная душа
 Кого боялася? Максима?
 Ні, не Максима, а когось,
 Когось боялася, проклята:
 Люциперові служила,
 Та його й страшилась!

VI.

Через год ото й Велика
 Зіма наступила;
 До Зеленої неділі
 В байраках білили
 Сніги білі; тоді-ж ото
 І Очаков брали
 Москалі, а Запорозжя
 Перше зруйнували.
 Розбрелось товариство...
 А що то за люди
 Були тії Запорозжці!
 Не було й не буде
 Таких людей!

Під Очаков
 Погнали й Максима;
 Там-то його скалічено,
 Та на Україну
 Повернено з одставкою:
 Бачиш, праву ногу,
 Чи то ліву, підстрелено...
 Мені не до того

Було тоді: знову люта
Гадина впилася
В саме серце, кругом його
Тричі повилася,
Як той Ирод. Що тут робить?
Не дам собі ради;
А Максимові кривому
Нічого не вадить:
Шкандибає на милиці
І гадки не має;
А в неділеньку святую
Мундір надіває,
І медаль і хрест причепить,
І заплете косу
Та ще й борошном посипле.
Я не знаю й досі,
На-що воно москалі ті
Коси заплітали,
Мов дівчата, та святее
Борошно псували?
На іграшку, я думаю
Так собі, аби-то!
Ото-ж було, мов генерал,
Максим сановито
Прибереться у неділю,
Та й пошкандибає
У храм божий; на криласі
Стане та й співає
З дяком таки, а то возьме
Та ще й прочитає
Апостола серед церкви
(Вивчився читати
У москалях). Непевний був
Максим отой, брате,
Та трудящий, роботящий,
Та тихий до того,
Та ласкавий; було тобі
Ні-же а-нікого.
Не зачепить, ні-же ділом,
Ні-же яким словом:
„І талан і безталання—
Все,“ каже, „од Бога,
Вседержителя святого,
А більш ні од кого.“
Преблагий був муж на світі
Максим отой, сину;

А я, а я — не вимовлю,
 Моя ти дитино! —
 Я... вбив його!... Пострівай лиш,
 Трохи одпочину,
 Та тоді вже...

VII.

Так ти кажеш,
 Що бачив криницю
 Москалеву? що ще й досі
 Беруть з неї воду?
 І хрест, кажеш, коло шляху
 І досі Господній
 Стоїть собі на роздоллі?...
 А не розказали
 Тобі люди там нічого?
 Вже повимірали
 Тії люди, мої свідки,
 Праведнії люди;
 А я й досі караюся,
 І каратись буду
 Й на тім світі...

Ось послухай, —
 Доводить до чого
 Сатана той душу нашу:
 Як не схаменеться
 Та до Бога не вернеться,
 То так і ввіп'ється
 Пазурами в саме серце.
 Ось слухай же, сину,
 Про Максима праведного!
 Було, не спочине
 Ніколи він, а в неділю,
 Або в яке свято,
 Бере святий псалтир в руки
 Та й іде читати
 У садочок (у са́точку
 Та у холодочку
 Катерину поховали).
 Ото-ж у садочку
 За упокой душі її
 Псалтир прочитає;
 Потім собі тихесенько —
 Тихо заспіває
 „Со святими“, — та й заплаче,

А потім пом'яне
 „О здоров'ї“ тещу з сином,—
 І веселий стане.
 „Все од Бога,“ скаже собі:
 „Треба вік дожити!“
 Отакий-то муж праведний
 Був він на сім світі.
 А у будень, то він тобі
 Не посидить в хаті;
 Все нишпорить по-надвір'ю:
 „Треба работати!“
 Було скаже по московські:
 „А то, лежати в хаті,
 Ще опухнеш.“ Та взяв якось
 Заступ і лопату,
 Та й пішов собі у поле
 Криницю копати.
 „Нехай,“ каже, „колись люди
 Будуть воду пити,
 Та за мою грішну душу
 Господа молити.“
 Вийшов в поле геть од шляху,
 У балку спустився,
 Та й викопав при долині
 Глибоку криницю
 (Не сам один: толокою
 Йому помагати
 Й добрі люди приходили
 Криницю копати);
 І виложив цямриною,
 І над шляхом в полі
 Височенний хрест поставив,—
 Зо всього роздолля
 Широкого було видно;
 Се, бачиш, для того,
 Щоб знать було, що криниця
 Єсть коло дороги,
 Щоб заходили з криниці
 Люди воду пити,
 Та за того, що викопав,
 Богу помолитись.

VIII.

А тепер уже—он бачиш,
 Доходить до чого?

Що я стратить наміряюсь
 Максима святого...
 Отаке-то! А за-віщо?
 За те, за що Каїн
 Убив брата праведного
 У світлому раю.
 Чи то було у неділю,
 Чи в якеє свято
 (Слухай, сину, як навчає
 Сатана проклятий!)—
 „Ходім,“ кажу, „Уласович,
 На твою криницю
 Подивитись!“— „Добре,“ каже,
 „Ходімо напиться
 Води з неї погожої.“
 Та й пішли обоє;
 І відерце і віжечки
 Понесли з собою.
 От приходим до криниці—
 Я перш подивився,
 Чи глибока. „Власовичу!“
 Кажу, „потрудися
 Води достать: я не вмію.“
 Він і нахилився,
 Опускаючи відерце;
 А я... я за ноги
 Вхопив його, та й укинув
 Максима святого
 У криницю...

Такеє-то
 Сотворив я, сину..
 Такого ще не творилось
 В нас на Україні,
 Та й ніколи не створиться
 На всім світі, брате!..
 Всюди люди, а я один—
 Диявол проклятий!...

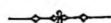
IX.

Через тиждень вже витягли
 Максима з криниці,
 Та у балці й поховали;
 Чималу каплицю
 Поставили громадою,

А його криницю
„Москалевою“ назвали...

От тобі й билиця
Про ту криницю москалеву,—
Нелюдська билиця!
А я... пішов у гайдаки,
Та на Сібірі опинивсь
(Бо тут Сібір була колись)¹⁾,
І пропадаю, мов собака,
Мов той Іуда... Помолись
За мене Богу, мій ти сину,
На тій преславній Україні,
На тій веселій стороні—
Чи не полегшає мені?...

1857. 16/V.
Новопетровський форт.

Неофіти.²⁾

Сія глаголетъ Господь: сохраните
судъ и сотворите правду, приближи бо
ся спасеніе мое прійти и милость моя
открыется.

(Ісаія, глава LVI, ст. 1).

(М. С. Щепкину на пам'ять 24. XII. 1857).

Возлюбленнику муз і грацій!
Ждучи тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твій душі передаю.

Привітай же благодуще
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш: убогая,
Сірая,³⁾ з тобою
Перепливе вона Лету,
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю,
І притчею стане
Розпинателям народнім,
Грядущим тиранам.

¹⁾ Не дуже давно посилали каторжних на Єлек, чи Єлецьку заштиту,
для ломки соли (Примітка Шевченка).

²⁾ Неофіти—новохрещені.

³⁾ Сірий—слово російське, по-нашому: сирота:

ПРОЛОГ.

Давно вже я сию в неволі,
 Неначе злодій в-заперті,
 На шлях дивлюся та на поле,
 Та на ворону на хресті
 На кладовищі,—більш нічого
 З тюрми не видно; слава Богу
 Й за те, що бачу! Ще живуть,
 І Богу моляться, і мруть
 Хрещені люди.

Хрест високий
 На кладовищі, трохи з-боку,
 Златомальований стоїть.
 (Не вбогий, мабуть, хтось лежить!..)
 І намальовано: розп'ятий
 За нас Син Божий на хресті.
 Спасибі сиротам багатим,
 Що хрест поставили. А я—
 Така доленька моя!—
 Сию собі та все дивлюся
 На хрест високий із тюрми...
 Дивлюсь, дивлюся, помолюся,
 І горе, горенько моє,
 Мов нагодована дитина,
 Затихне трохи, і тюрма
 Неначе ширшає; співає
 І плаче серце, оживає,
 І в Тебе, Боже, і в святих
 Та праведних Твоїх питає:
 Що він зробив їм, той святий,
 Той Назорей, той Син єдиний
 Богом ізбранної Марії,
 Що він зробив їм? І за що
 Його святого мордували,
 Во узи кували,
 І главу його честною
 Терном увінчали,
 І вивели з злодіями
 На Голгофу-гору,
 І повісили між ними?
 За що?—Не говорить
 Ні сам сивий Верхотворець,
 Ні його святиї

Помошники, поборники,
 Кастрати німій.
 Чи не за те, що й ми тепер
 (Сам себе питаю)
 Отакими злодіями
 Тюрми начиняєм,
 Як і Син оцей Марії?
 Ми не розпинаєм,
 Як ті люті фарисей,
 На хресті живого
 Праведного чоловіка;
 Ми молимося Богу,
 І на храмах його честний
 Хрест златокований
 Поставили, та й молимося,
 Та б'ємо поклони.
 А то були фараони,
 Кесарі,—то погань,
 Погань люта, без Бога,
 Сказано—дракони!
 А Назорей милосердий
 Назвав їх братами,—
 За те й повісили Його,
 Неначе злодія...

Не знаю,
 Для чого, справді, ми читаєм
 Святу заповідь Його!
 Честную кров Його п'ємо,
 Мов у шинкарки меду чарку...
 О, суєслови! На Жидах?...
 Не на Жидах,—на нас лукавих,
 На дітях наших препоганих
 Свята кров Його!... Кати!
 Собаки без очей, скажені,—
 Ви і не бачите! Земні
 Б'єте поклони, за хрести
 Ховаєтесь од сатани,
 І просите зтиха
 Супостатам христіянам.
 То чуми, то лиха,
 То всякого безголов'я—
 А все по закону...
 А, бодай вас!

Та кур же вам,

Новим фараонам
І кесарям людодідам!

Перелечу во время оно,
Як той мерзений Рим з Нероном
В паскудних оргіях ¹⁾ конав,
А новий день із тьми-недолі
На Колізей ²⁾ і Капітолій ³⁾
Уже світив, уже сіяв;
Уже огненні язики
Із краю в край, по всій землі
Святеє слово пронесли,
І никли гордії владики
Перед святим його хрестом.
Перенесись во время оно,
Душе моя, і стоном-дзвоном,
І трубним гласом возгреми
Із мурів темної тюрми!

Благословенная в женах
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марно тратить,
Скорблящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки—море
Сльози кровавої лила,
Так як і Ти,—і прийняла
В живу душу світ незримий
Твого розп'ятого Сина.
Ти, матір' Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила. Ридаю,
Молю ридаючи; пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,

¹⁾ Оргія—гулянка з п'янцтвом та розпущою.

²⁾ Колізей—великий цирк у Римі.

³⁾ Капітолій—храм бога Юпитера у Римі.

Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово—Божее кадило,
Кадило істини! Амінь.

I.

Не в нашім краї, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в римській идольській землі
Се беззаконіє творилось:
Либонь, за Деція царя,
Чи за Нерона—сподаря,—
Сказать за-певне не з'умію;
Нехай за Нерона!

Росії

Тоді й на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівча, і красою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло.
Дивилася на неї мати
І молоділа, і дівчаті
Людей шукала, і найшла;
Та помолившись Гіменею ¹⁾
В своїм веселім гінекею ²⁾
В чужий веселий одвела.
Незабаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати:
Дитину-сина привела.
Молилася своїм пенатам ³⁾
І в Капітолій принесла
Немалі жертви!... Ублагала
Капітолійський той синклит, ⁴⁾
Щоб первенця її вітали
Святі ідоли. Горить
І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати:
В Алкида син її росте; ⁵⁾

1) Гіменей—бог шлюбу в давніх греків.

2) Гінекей—жіночі покої в давньому грецькому будинку.

3) Пенати—хатні боги у давніх Римлян.

4) Синклит—однаково що й синод; гурт найвищих духовних особ.

5) Алкид, інакше Геракл—звася такий герой в стародавніх грецьких переказах; він мав незвичайно велику силу.

Росте... лицяються гетери,¹⁾
 І перед образом Венери²⁾
 Лампади світять.

II.

Тоді вже сходила зоря
 Над Вифлеємом,—правди слово,
 Святої правди і любови,
 Зоря всесвітня зійшла,
 І мир і радість принесла
 На землю людям. Фарисеї
 І вся мерзенна Іудея
 Заворушилась, заревла,
 Неначе гадина в болоті,
 І Сина Божія во плоті
 На тій Голгофі розп'яла
 Межи злодіями. І спали,
 Упившись кровію, кати,
 Твоєю кровію! А Ти
 Возстав от гроба! Слово встало,
 І слово правди понесли
 По всій невольничій землі
 Твої апостоли святії.

III.

Тоді ж ото її Алкид,
 Та ще гетери молодії,
 Та козлоногий п'яний дід³⁾
 Над самим Аппієвим шляхом
 У гаї гарно роздяглись,
 Та ще гарніше попились,
 Та й поклонялися Пріапу⁴⁾.
 Аж гульк!—іде святий Петро,
 Та йдучи в Рим благовістити,
 Зайшов у гай води напитись
 І одпочити.—„Благо вам!“
 Сказав апостол утомлений,
 І оргію благословив.
 І тихим, добрим, кротким словом

1) Гетери—гулящі дівчата.

2) Венера—богиня любови у давніх римлян.

3) Козлоногий п'яний дід—бог Фавн у давніх Римлян; жив він ніби-то по полях; лісах та горах; мав козячі ноги.

4) Поклонятися Пріапу—тоб-то чинити непотребство.

Благовістив їм слово нове:
 Любов, і правду, і добро,
 Добро найкраще на світі—
 То братолюбіє. І ситий,
 І п'яний й голий отой Фавн,
 І син Алкид твій, і гетери—
 Всі, всі упали до землі
 Перед Петром, і повели
 До себе в терми, на вечерю,
 Того апостола...

IV.

І в термах оргія. Горять
 Чертоги пурпуром і златом,
 Куряться амфори;¹⁾ дівчата,
 Трохи не голий, стоять
 Перед Кипридою,²⁾ і в-лад
 Співають гимн. Приготован
 Веселий пир, і полягли
 На ложах гості. Регіт, гомін!...
 Гетери гостя привели
 Сивобородого... І слово
 Із уст апостола святого
 Драгим елеєм потекло,—
 І стихла оргія. А жриця
 Киприди, оргії цариця,
 Поникла радісним чолом
 Перед апостолом, і встала,
 І всі за нею повставали,
 І за апостолом пішли
 У катакомби³⁾. І єдиний
 Твій син Алкид пішов за ними
 І за апостолом святим,
 За тим учителем своїм.

А ти весела вийшла з хати
 На шлях із гаю виглядати
 Свого Алкида... Ні, нема!
 Уже й не буде! Ти сама
 Помолишся своїм пенатам,
 Сама вечерять сядеш в хаті,—
 Ні, не вечерять, а ридать,

¹⁾ Амфора—римський посуд (глекчик) для вина, води й іншого.

²⁾ Киприда—все одно, що й Венера, богиня любови.

³⁾ Катакомби—печери. В печерах тих ховалися перші християне.

Себе і долю проклинає,
 І сивить кленучи! І—горе!—
 Умреш еси на самоті,
 Мов прокаженна...

V.

На хресті
 Стрімглав повісили святого
 Того апостола Петра,
 А неофітів в Сиракузи,¹⁾
 В підземній страшній узи
 В кайданах одвезли. І син,
 Твій син Алкид, твоя дитина,
 Твоя єдина родина,
 Любов єдина твоя.
 Гние в неволі, у кайданах.
 А ти, прескорбная, не знаєш,
 Де він конає, пропадає,—
 Ідеш шукать його в Сібір,
 Чи тее... в Скифію²⁾. І ти,—
 І чи одна ти? Божа мати,
 І заступи вас, і укрий!
 Нема сем'ї, немає хати,
 Немає брата, ні сестри,
 Щоб не заплакані ходили,
 Не катувалися в тюрмі,
 Або в далекій стороні,
 В британських, гальських легіонах
 Не муштрувались... О, Нероне,
 Нероне лютий! Божий суд
 Правдивий, наглий серед шляху
 Тебе осудить.. Припливуть
 І прилетять зо всього світа
 Святі мученики—діти
 Святої волі; круг одра,
 Круг смертного твого предстануть
 В кайданах, і... тебе простять:
 Вони—брати і християне,
 А ти—собака, людоїд,
 Деспот скажений!..

1) Саракузи—город; на острові Сіцилії. Римське правительство засилало туди людей на каторгу.

2) Скифія—була у наших українських степах та по-над Чорним морем. Туди засиляли людей з Римського царства, як у нас—на Сібір.

VI.

Аж кишить
Невольника у Сиракузах
В льохах і тюрмах, а Медуза¹⁾
В шинку з старцями п'яна спить,—
От-от прокинеться,—і потім
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
Дитину мати: не найшла...
І в Сиракузи поплила,
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись!
І мусіла вона сидіти
Коло острога, ждять і ждять,
Як Бога з неба, виглядять
Свого сина,—аж поки-то
Його в кайданах поженуть
Бульвар мести.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства всеводи,
Преторіане²⁾ і сенат,
Жерці і ліктори³⁾ стоять
Круг Капітолія, і хором
Співають гимн і курять дим.
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам Кесарь; перед ним
Із бронзи литу ю статую
Самого Кесаря несуть.

VII.

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, Кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим ледащо вихвалять;

¹⁾ Медуза—богиня у давніх Греків. Вона немов би то була дуже страшна; на кого гляне—той зараз стає каменем.

²⁾ Преторіане—царська лейб-гвардія.

³⁾ Ліктори—почесна сторожа царська.

То заразóm щоб доканать,
 Вони на раді й присудили,
 Щоб просто Кесаря назвать
 Самим Юпітером ¹⁾—та й годі!
 І написали воеводам
 По всьому царству: так і так,
 Що Кесарь—бог, що більш од бога,
 І майстрові дали ковать
 Із бронзи Кесаря; до того,
 (Так, *нота-бене* ²⁾), додали,
 Що бронзовий той Кесарь буде
 І милувать. Сердешні люди,
 Неначе в ирй, потягли
 У Рим на прощу. Приплила
 Із Сиракуз і та небога,
 Благати Кесаря і бога.
 І чи одна вона? Мій Боже!
 Прийшло їх тисячі в сльозах,
 Прийшло з-далека...

Горе з вами!
 Кого благати ви прийшли?
 Кому ви сльози принесли?
 Кому ви принесли з сльозами
 Свою надію? Горе з вами,
 Раби незрячі! Кого,
 Кого благаєте, благії?—
 Раби незрячі, сліпіі?—
 Чи-ж камінь милує кого?
 Молітесь Богові одному,
 Молітесь правді на землі,
 А більше на землі нікому
 Не поклонітесь! Все брехня:
 Попи й царі!...

VIII.

Перед Нероном,
 Перед Юпітером новим,
 Молились вчора сенатори
 І всі патриції,—і вчора
 Лилася божа благодать:
 Кому чи чином, чи грошима,
 Кому—аренду Палестину,

¹⁾ Юпітер—найстарший бог у давніх Римлян.

²⁾ Так, *нота-бене*—„так, між иншим“, „до-речі“.

Байстрятам де-що, а кому
 Самі благоволили дати
 Свою підложницю в супруги,
 Хоча й підтоптану—нічого:
 Аби з-під Кесаря! А в кого
 Сестру благоволили взяти
 У свій гарем,—і се нічого:
 На те він бог! А ми під бога
 Себе повинні підкладати,
 Не тільки сестер...

Преторіане помолились,—
 Преторіанам дав указ,
 Щоб все, що хочуть, те й робили,—
 А Ми помилуємо вас.
 І ви—плебеї-гречкосії¹⁾,
 І ви молилися,—та вас
 Ніхто не милує: не вміють
 Вас і помилувати гаразд...

IX.

На третій день уже пустили
 Молитися за християн.
 І ти приходила, молилась,—
 І милосердий істукан.
 Звелів везти із Сиракузи.
 У Рим в кайданах християн.
 І рада ти, і весела,
 Кумирові знову
 Помолилась. А кумир той,
 Юпітер той новий,
 Ось побач, якеє свято
 Буде завдавати
 В Колізеї! А тим часом
 Іди зустрічати
 Свого сина, та не дуже
 Радій лиш, небого:
 Ще не знаєш ти нового
 Ласкавого бога!

X.

А поки-що з матерями
 Алкидова мати

¹⁾ Плебеї—простого роду люде.

Пішла його зустрічати,
 Святих привітати,
 На березі. Пішла-еси,
 Трохи не співаєш,
 Та кесаря-Юпітера
 Хвалиш—вихваляєш:
 „От Юпітер, так Юпітер!
 Не жаль і назвати
 Юпітером. А я, дурна,
 Ходила благати
 У Афини Юпітера...
 Дурна,—більш нічого!...“
 І нищечком помолилас
 Кесареві богу,
 Та й пішла по-над болотом,
 На Тибр ¹⁾ поглядає.
 А по Тибру із-за гаю
 Байдак впливає,
 Чи галера. На галері
 Везуть твого сина
 З неофітами в кайданах;
 А твоя дитина
 Ще й до щогли прикована:
 Не неофіт новий,
 А апостол великого
 Христового слова...
 Отакий-то він! Чи чуєш?
 У путах співає
 Твій мученик:
 „Псалом новий Господеві
 І новую славу
 Воспоем честним собором,
 Серцем нелукавим;
 Во псалтирі і тимпані
 Воспоем благая,
 Яко Бог кара неправих,
 Правим помагає;
 Преподобнії во славі
 І на тихих ложах
 Радуються, славословлять,
 Хвалять ім'я Боже;
 І мечі в руках їх добрі,
 Острі обоюду,
 На отмщеніє язикам

1) Тибр—річка у городі Римі.

І в науку людям.
 Окують царей неситих
 В залізній пута,
 І їх, славних, оковами
 Ручними окрутять;
 І осудять неправедних
 Судом своїм правим,
 І во-віки стане слава,
 Преподобним слава!"

XI.

А ти на березі стояла,
 Неначе темная скала,
 Не слухала і не ридала,
 А *Аллілуя* подала.
 За матерями христіянам.
 Мов дзвони, загули кайдани
 На неофітах; а твій син,
 Єдиний твій, апостол новий,
 Перехрестившись, возгласив:
 „Моліться, братія, моліться
 За брата лютого! Його
 В своїх молитвах пом'яніте;
 Перед гординею його,
 Брати мої, не поклоніться!
 Молитва—Богові! А він
 Нехай лютує на землі,
 Нехай пророка побиває,
 Нехай усіх нас розпинає!
 Уже внучата зачались;
 І виростуть вони колись:
 Не местники внучата тії—
 Христові воїни святії!
 І без огня і без ножа
 Стратеги Божії воспрянуть,
 І тьми і тисячі поганих
 Перед святими побіжать!
 Моліться, братія!"—

Молились,
 Молилися перед хрестом,
 Закуті в пута неофіти
 Молились радісно. Хвала,
 Хвала вам, душі молодії,
 Хвала вам, лицарі святії,
 Во віки-віки похвала!..

XII.

І в Рим галера приплила.
 Минає тиждень. П'яний Кесарь,
 Постригши сам себе в Зевеса, ¹⁾
 Завдав Зевесу юбілей.
 Лікує Рим. Перед кумиром
 Везуть возами ладан, мірро,
 Женуть гуртами християн
 У Колізей... Мов у різниці,
 Кров потекла. Лікує Рим...
 І гладіатор і патрицій—
 Обидва п'яні,—кров і дим
 Їх упоїв; руїну слави
 Рим пропиває, тризну править
 По Сціпіонах ²⁾. Лютий, лютий,
 Мерзений старче! Роскошуй
 В своїх гаремах! Із-за моря
 Уже встає святая зоря.
 Не громом праведним, святим
 Тебе уб'ють,—ножем тупим
 Тебе заріжуть, мов собаку,
 Уб'ють обухом!

XIII.

Другий день
 Реве арена. На арені
 Лідійський золотий пісок
 Покрився пурпуром червоним,
 В болото крові замісивсь;
 А Сиракузьких Назореїв
 Ще не було у Колізеї.
 На третій день і їх в кайданах
 Сторожа з голими мечами
 Гуртом в різницю привела.
 Арена звірем заревла...
 А син твій гордо на арену,
 Псалом співаючи, ступив,—
 І п'яний Кесарь, мов скажений,
 Зареготавсь. І леопард
 Із льоху вискочив на сцену...
 Ступив, зирнув,—і полилась

¹⁾ Зевес—найстарший бог у давніх Греків, як Юпітер у Римлян.

²⁾ Сціпіони—були два одважні вояки, вони придбали для Римської держави чимало нових земель.

Святая кров. По Колізею
Ревучим громом пронеслась
І стихла буря...

Де-ж була?

Де ти сховалась? Чом на його,
На Кесаря свого святого,
Не кинулась?—Бо стерегли:
Кругом в три лави оступили
Зевеса ліктори; за ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна-однісінька на дворі.
І що ти зможеш?—„Горел горел
О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?“... І небога
Кругом зиркнула,—і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

XIV.

З позорища у-вечері
У терми сховався
Святий Кесарь з лікторами;
Колізей остався
Без Кесаря і без Римлян,—
І ніби заплакав;
Сполохнувшись, сумно-сумно
Над ним ворон крякав.
Одинокий, мов гора та
На полі, чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо-тихо віє
Із-за Тибру, із Альбано ¹⁾
Вітер по-над Римом;
А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций,—
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночі.

¹⁾ Альбано—город недалеко од Риму.

Тільки ми, Адаме,
 Твої чада преступнії,
 Не одпочиваєм
 До самої домовини
 У проспаним раї;
 Гриземося, мов собаки,
 За маслак смердячий,
 Та тебе ще зневажаєм,
 Праотче ледачий!...

XV.

Трохи одпочила
 Стара мати недобита,—
 Живущю силу
 Сила ночі оживила;
 Встала, походила
 Коло замкнутої брами
 Та щось шепотала:
 Чи не Кесаря святого
 Нишком проклинала?
 А може й так... Тихесенько
 До брами підкралась,
 Послухала, усміхнулась
 І щось прошептала—
 Якесь слово... І нищечком
 Коло брами сіла
 Й зажурилась. Незабаром
 Брама одчинилась,
 І на возах, на колесницях,
 Із Колізея, із різниці
 Святії вивезли тіла,
 І повезли на Тибр,—тілами
 Святих убитих годували
 Для царського таки стола
 У Тибрі рибу.

Встала мати,
 Кругом оглянулась, взялась
 За биту голову руками,
 І тихо, мовчки за возами
 Марою чорною пішла
 На Тибр. А Скифи сіроокі
 Погоничі, рабів раби,
 Подумали: сестра Морока¹⁾

¹⁾ Тоб-то бога підземного царства.

Із пекла вийшла провозать
У пекло Римлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами Скифи повертали.

І ти осталася одна
На березі, і ти дивилась,
Як розстелялися, стелились
Круги широкий над ним,
Над сином праведним твоїм...
Дивилась, поки не осталось
Живого сліду на воді,—
І усміхнулася тоді
І тяжко-страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому.

І спас
Тебе розпятий Син Марії
І ти слова його живий
В живу душу прийняла,
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла!

1857. 8/XII.
Нижній-Новгород.

Ю р о д и в и й.

Во дні фельдфебеля-царя¹⁾
Капрал Гаврилович Безрукий²⁾
Та унтер п'яний, Долгорукий,³⁾
Украйну правили. Добра
Таки чимало натворили,—
Чимало люду оголили
Оці сатрапи⁴⁾ ундіра.
А надто стрижений Гаврилич
З своїм єфрейтором малим
Та жвавим, на-лихо лихим,
До того люд домуштровали,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою і всім,

1) Царь Микола I.

2) Київський ген.-губ. Д. Г. Бібіков; у нього не було однієї руки.

3) Князь Долгорукий, шеф (начальник) жандармів в 1840 роках.

4) Сатрапи—у давніх Персіян так звались намістники.

І „благосклонні перебували
 Всегда к єфрейторам своїм.“
 А ми дивились і мовчали,
 Та мовчки чухали чуби,—
 Німії, подлії раби,
 Підніжки царський, лакеї
 Капрала п'яного! Не вам,
 Не вам, в мережаній лівреї
 Донощики і фарисеї,
 За правду пресвятую статъ
 І за свободу! Розпинать,
 А не любитъ ви вчились брата!
 О, роде суєтний, проклятий,
 Коли ти видохнеш? Коли
 Ми діждемося Вашингтона ¹⁾
 З новим і праведним законом?
 А діждемось таки колись!

Не сотні вас, а мільйони
 Полян, Дулебів і Древлян ²⁾
 Гаврилич гнув во время оно;
 А вас, моїх святих Киян,
 І ваших чепурних Киянок
 Оддав своїм прафосам п'яним
 У наймички сатрап капрал,—
 Вам і байдуже. А між вами
 Найшовсь таки якийсь проява,
 Якийсь дурний оригінал,
 Що в морду затопив капрала,
 Та ще й у церкві.—і пропало,
 Як на собаці.

Так-то, так!
 Найшовсь таки один козак
 Із мільйона свинопасів,
 Що царство все оголосив:
 Сатрапа в морду затопив.
 А ви, юродиві, тим часом,
 Поки нездужає капрал,
 Ви огласили юродивим
 Святого лицаря! А бивий
 Фельдфебель ваш, Сарданапал,

¹⁾ Вашингтон був першим президентом північних Американських Сполучених Штатів. Він добився волі для північної Америки, котра до року 1783 була англійською землею.

²⁾ Поляне, Дулеби і Древляне—слав'янські народи, що жили колись в Київщині, на Волині та в Чернігівщині. Тут Шевченко говорить про їх нащадків—українців.

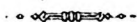
Послав на каторгу святого,
А до побитого старого
Сатрапа „навсегда“ оставсь
Преблагосклонним.

Більш нічого
Не викроїлось, і драму ¹⁾
Глухими, темними рядами
На смітник винесли. А я...
О, зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Як раз на смітничок Миколи ²⁾,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожні діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!

А ти, Всевидящее око!
Чи ти дивилося з-висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сібір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали?! А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло?! Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в киоті, а царі—
Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сібір
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темні і в нори
Без дна глибокої, і вас,
Споборники святої волі—
Із тьми, із смрада і з неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу на-далі
Рядами довгими в кайданах...

(1857).

Нижній-Новгород.

¹⁾ Драма—тяжке страждання або твір, де воно описане.

²⁾ Тоб-то, у Петербург.

Д о л я.

Ти не лукавила зо мною;
 Ти другом, братом і сестрою
 Сіромі стала; ти взяла
 Мене, маленького, за руку
 І в школу хлопця одвела
 До п'яного дяка в науку.
 „Учися, серденько: колись
 З нас будуть люди“,—ти сказала.
 А я й послухав, і учивсь,
 І вивчився. А ти збрехала!
 Які з нас люди?.. Та дарма!
 Ми не лукавили з тобою,
 Ми просто йшли,—у нас нема
 Зерна неправди за собою...

Ходімо ж, доленько моя,
 Мій друже вбогий, нелукавий
 Ходімо дальше: дальше слава,
 А слава—заповідь моя.

1858. 9/II.
 Нижній-Новгород.

М у з а.

А ти, пречистая, святая,
 Ти, сестро Феба¹⁾ молодая,
 Мене ти в пелену взяла
 І геть у поле однесла;
 І на могилі серед поля,
 Як тую волю на роздоллі,
 Туманом сивим сповила;
 І колихала, і співала,
 І чари діяла... і я...
 О, чарівниченько моя!
 Мені ти всюди помагала,
 Мене ти всюди доглядала;
 В степу, безлюдному степу,
 В далекій неволі,
 Ти сіяла, пишалася,
 Як квіточка в полі.
 Із казарми нечистої

¹⁾ Феб, або Аполлон—у давніх Греків та Римлян бог сонця і опікун
 всякої умілості.

Чистою, святою
 Пташечкою вилетіла
 І по-надо мною
 Полинула, заспівала
 Ти, золотокрила,
 Мов живущою водою
 Душу окропила!

І я живу, і надо мною
 З своєю божою красою
 Гориш ти, зоренько моя.
 Моя порадонько святая,
 Моя ти доле молодая,
 Не покидай мене! В-ночі
 І в день, і в вечері, і рано
 Вітай зо мною, і учи,—
 Учи неложними устами
 Сказати правду! Поможі
 Молитву діяти до краю;
 А як умру,—моя святая,
 Моя ти мамо,—положи
 Свого ти сина в домовину,
 І хоч єдиную сльозину
 В очах безсмертних покажи!

1858. 9/II.
 Нижній-Новгород.

С л а в а.

А ти, задрипанчо, шинкарко,
 Перекупко п'яна!
 Де ти в ката забарилась
 З своїми лучами?
 У Версалі над злодієм¹⁾
 На-бор розпустила?
 Чи з ким иншим мізкаєшся
 З нудьги та з похмілля?
 Горнись лишень ти до мене,
 Та витнемо з лиха,
 Гарнесенько обіймемось,
 Та любо, та лихо
 Пожартуєм, чмокнемося,
 Та й поберемося,
 Моя крале мальована,

¹⁾ Версаль—царський палац поблизу Парижа у Франції. Тут іде мова про Наполеона III, котрий скасував республіку у Франції і зробився французьким імператором.

Бо я таки й досі
 За тобою чимчикую;
 Ти хоча й пишалась
 І з п'яними кесарями
 По шинках хилалась,
 А надто з тим Миколою
 У Севастополі,¹⁾
 Та мені про те байдуже...
 Мені, моя доле,
 Дай на себе подивитись,
 Дай і пригорнутись,
 Під крилом твоїм любенько
 В холодку заснути!

1858. 9/II.
 Нижній-Новгород.

С О Н.

(М. А. Марковичці)²⁾.

На панщині пшеницю жала;
 Втомилася; не спочивать
 Пішла в снопи,—пошкандибала
 Івана сина годувать.
 Воно сповитеє кричало
 У холодочку за снопом;
 Розповіла, нагодувала,
 Попестила, і ніби сном,
 Над сином сидя, задрімала.
 І сниться їй: той син Іван
 І уродливий, і багатий,
 Уже засватаний, жонатий,
 На вольній, бачиться,—бо й сам
 Уже не панський, а на волі;
 І на своїм веселім полі
 У двох собі пшеницю жнуть,
 А діточки обід несуть...
 І усміхнулася, небога.
 Прокинулася—нема нічого!..
 На йвася глянула; взяла
 Його, гарненько слєвила,
 І копу дожинать пішла,
 Поки не чути ланового.

1858. 13/VII.
 Петербург.

¹⁾ Під час Кримської війни, що була у 1854—55 роках.

²⁾ Марія Маркович—українська письменниця (підписувала себе—Марко-Вовчок).

А не нездужаю,—нівроку,
 А щось такеє бачить око,
 І серце жде чогось... Болить,
 Болить і плаче, і не спить,
 Мов негодована дитина.
 Лихої, тяжкої години.
 Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
 Не жди сподіваної волі—
 Вона заснула: царь Микола
 Її приспав, а щоб збудить
 Хиренну волю, треба миром,
 Громадою обух сталить,
 Та добре вигострить сокиру,
 Та й заходиться вже будить.
 А то проспить собі, небога,
 До суду божого страшного!
 А панство буде колихать,
 Храми, палати мурувать,
 Любить царя свого п'яного
 Та византійство прославлять,
 Та й більше, бачиться, нічого!

1858. 22/XI.
 Петербург.

Подражаніє XI псалму.

Мій Боже милий! Як то мало
 Святих людей на світі стало!
 Один на другого кують
 Кайдани в серці, а словами,
 Медоточивими устами
 Цілюються і часу ждуть,
 Чи швидко брата в домовині
 З гостей на цвинтарь повезуть?...
 А ти, о Господи єдиний,
 Скуєш лукавії уста,
 Язик отой велерічивий,
 Мовлявший: „Ми—не суєта!
 І возвеличимо на-диво
 І розум наш, і наш язик...
 Та й де той пан, що нам закаже
 І думать так, і говорить?“
 „Воскресну я!“ той пан вам скаже:
 „Воскресну нині, ради їх,
 Людей закованих моїх,
 Убогих нищих... Возвеличу

Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово..."

І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова.
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такії;
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі! І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти.

1859. 15, II.
Петербург.

Марку Вовчку.

(На пам'ять 24 генваря 1859) ¹⁾.

Недавно я по-за Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмірало,—
І виблагав! Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка,
І обличителя жестоких,
Лкsдей неситих. Світе мій,
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднее,—і оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову,
І думу вольную... О, доле,
Пророче наш, моя ти доню!—
Твоею думу назову!

1859. 17, II.
Петербург.

¹⁾ Тоді Шевченко зустрівся з Марією Марковичкою (Марком Вовчком)
і познайомився з нею. Оповіданнями її дуже тішився Шевченко.

Подраженіє Ісаї глава XXXV.

Радуйся, ниво неполитая!
 Радуйся, земле, не повитая
 Квітчастим злаком! Розпустисть,
 Рожевим крином процвіти!
 І процвітеш, позеленієш,
 Мов Іорданови святії
 Луги зелені, береги.
 І честь Кармилова, і слава
 Ливанова ¹⁾, а не лукава,
 Тебе укриє дорогим
 Золототканим, хитро шитим,
 Добром та волею підбитим,
 Святим омофором ²⁾ своїм.
 І люди темнії, незрячі
 Дива Господнії побачать.

І спочинуть невольничі
 Утомлені руки,
 І коліна одпочинуть,
 Кайданами куті.
 Радуйтеся, вбогодухі!
 Не лякайтесь дива!
 Се Бог судить, визволяє
 Довготерпеливих
 Вас, убогих, і воздає
 Злодіям за злая.

Тоді як, Господи, святая
 На землю правда прилетить,
 Хоч на годиночку спочить,—
 Незрячі прозрять, а кривії,
 Мов сарна з гаю, помайнують,
 Німим отверзуться уста,
 Прорветься слово, як вода,
 І дебрь пустиня неполита,
 Сцілющою водою вмиа,
 Прокинеться, і потечуть
 Веселі ріки, а озера
 Кругом гаями поростуть,
 Веселим птаством оживуть.

¹⁾ Кармил і Ливан—такі горі в Святій Землі (у Палестині).

²⁾ Омофор—церковна архиерейська одежа.

Оживуть степи, озера,—
 І не верстовії,
 А вольнії, широкиї,
 Скрізь шляхи святії
 Простеляться; і не найдуть
 Шляхів тих владики.
 А раби тими шляхами,
 Без ґвалту і крику,
 Позіходяться до-купи,
 Раді та веселі,
 І пустиню опанують
 Веселії села.

1859. 25/III.
 Петербург.

N. N.

Така, як ти, колись лілея
 На Іордані процвіла,
 І воплотила, пронесла
 Святее слово над землею.
 Як-би то й ти, Дністровий цвіте...
 Ні, ні! Крий Боже! Розіпнуть,
 В Сибір в кайданах поведуть,
 І ти, мій цвіте неукритий—
 Не вимовлю...

Веселий рай
 Пошли їй, Господи, подай!
 Подай їй долю на сім світі,
 І більш нічого не давай!
 Та не бери її весною
 В свій рай небесний, не бери,
 А дай Твоєю красою
 Надивуватись на землі!

1859. 19/VI.
 Петербург.

Пісня.

(Ф. І. Черненко ¹⁾ на пам'ять 22. IX. 1859.)

Ой по горі ромен цвіте;
 Долиною козак іде
 Та у журби питається:
 Де та доля пишається?

¹⁾ Федір Черненко—був інженер у Петербурзі, Разом з Шевченком був в український Громаді.

Чи то в шинках з багачами?
 Чи то в степах з чумаками?
 Чи то в полі на роздоллі
 З вітром віється по волі?

Не там, не там, друже-брате!
 У дівчини, в чужій хаті,
 У рушничку та в хустині
 Захована в новій скрині.

1859. 7/VI.
 Лихвин.

Ой маю, маю я оченята—
 Нікого, мати, та оглядати!
 Нікого, серденько, та оглядати!

Ой маю, маю і рученята—
 Нікого, матінко, та обнімати!
 Нікого, серденько, та обнімати!

Ой маю, маю і ноженята—
 Та ні з ким, матінко, потанцювати!
 Та ні з ким, серденько, потанцювати!

1859. 10/VI.
 Пирятин.

Сестрі.¹⁾

Минаючи убогі села
 Понаддніпрянські невеселі,
 Я думав: де-ж я прихилюсь
 І де подінуся на світі?
 І сниться сон мені: дивлюсь,
 В садочку, квітами повита,
 На пригорі собі стоїть,
 Неначе дівчина, хатина.
 Дніпро геть-геть собі розкинувся,—
 Сієє батько та горить!
 Дивлюсь: у темному садочку,
 Під вишнею у холодочку,
 Моя єдина сестра,
 Многострадалиця святая,

¹⁾ Сестра Шевченкова Ярина.

Неначе в раї спочиває,
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.

І їй здається: виринає
З-за хвилі човен, доплива
І в хвилі човен порина...
— „Мій братіку! Моя ти доле!“
І ми прокинулися: ти—
На панщині, а я—в неволі!...

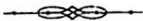
Отак нам довелось йти
Ще з-малечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог допоможе перейти.

1859. 20/VII.
Черкаси.

Колись дурною головою
Я думав: горенько зо мною!
Як доведеться в світі жить,
Людей і Господа хвалить?
В багні колодою гнилою
Валятись, старітись, гнить,
Умерти—й сліду не покинуть
На обікраденій землі!...
О, горе, горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Що-день Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!...

1859. 21/VII.
Черкаси.

Як-би то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув,
Та на замчище подививсь,—
Упився б, здорсво упивсь!

І... препрославлений, козачий
Розумний батьку!... і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь.
Або б в калюжі утопивсь,
В багні свинячім...

Аміль тобі, великий муже,—
Великий, славний, та не дуже!...

Як-би ти на світ не родивсь,
Або в колисці ще упивсь,
То не купав би я в калюжі
Тебе, преславого... Амінь!

1859. 18/VIII.
Переяслав.

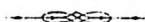
Во Іудеї, во дні они,
Во время Ирода царя,
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні легіони
Паскудились. А у царя,
У Ирода таки самого,
І у порогу й за порогом
Стояли ліктори. А царь,
Самодержавний государь,
Лизав у ліктора халяву,
Щоб той йому на те, на се,
Хоч пів-динарія ¹⁾ позичив.
А той кишенею трясє,
Виймає гроші і не лічить,
Неначе старцеві-дає.
І п'яний Ирод знову п'є!
Як ось—не в самім Назареті,
А у якомусь у вертепі—
Марія сина привела
І в Вифлеєм з малим пішла.
Біжить почтарь із Вифлеєма
І каже: „Царю! так і так!
Зіновать, кукіль і будяк
Ростє в пшениці! Кляте племя
Давидове у нас зійшло,—
Зотни, поки не піднялось!“
— „Так що-ж!“ промовив Ирод п'яний:
„По всьому царству постинать
Малих дітей; а то погані
Нам не дадуть доцарювать!“
Почтарь, нівроку, був підпилий,
Оддав сенатові приказ,
Щоб тільки в Вифлеємі били
Малих дітей.

Спаси ти нас,
Младенче праведний, великий,

¹⁾ Динарій—монета в давньому Римі. На наші гроші—40 коп.

Од п'яного царя-владики!
 Од гіршого ж Тебе спасла
 Твоя преправедная Мати.
 Та де-ж нам тую матірь взяти?
 Ми серцем голі до-гола!
 Раби з кокардою на лобі,
 Лакеї в золотій оздобі,
 Онуча, сміття з помела
 Його Величства!... та й годі.

1859. 24/X.
 Петербург.

М а р і я.

(Поєма).

„Радуйся, ты бо обновил
 еси зачатія студно.“
 (Акаф. Пр. Богор., кн. 10).

Все упованіє мое
 На тебе, мій пресвітлий раю,
 На милосердіє твоє,—
 Все упованіє мое
 На тебе, Мати, возлагаю,
 Святая сило всіх святих,
 Пренепорочная, благая!
 Молюся, плачу і ридаю:
 Воззри, Пречистая, на їх,
 Отих окрадених, сліпих
 Невольників; подай їм силу
 Твого мученика Сина,
 Щоб хрест-кайдани донесли
 До самого, самого краю!
 Достойно пітая! Благаю,
 Царице неба і землі!
 Воньми їх стону і пошли
 Благий кінець, о всеблагая!
 А я, незлобний, воспою,
 Як процвітуть убогі села,
 Псалмом і тихим і веселим
 Святую доленьку твою.
 А нині—плач, і скорб, і сльози
 Душі убогої—убогий
 Остатню лепту подаю.

I.

У Йосипа, у тесляра,
 Чи в бондаря того святого,
 Марія в наймичках росла.
 Росла собі і виростала,
 І на порі Марія стала,
 Рожевим квітом розцвіла —
 В убзгій і чужій хатині,
 В святому тихому раю.
 Тесляр на наймичку свою,
 Неначе на свою дитину,
 Теслу було і струг покине,
 Та й дивиться. І час мине,
 А він і оком не мигне,
 І думає: „А-ні родини,
 А-ні хатиночки нема,—
 Одна-однісенька!... Хіба...
 Ще ж смерть моя не за плечима!“

А та стоїть собі під тином
 Та вовну білу ю пряде
 На той бурнус йому святешний;
 Або на беріг поведе
 Козу з козяточком сердешним
 І попасти і напоїть;
 Хоч і далеко, так любила ж
 Вона той тихий божий став,
 Широку Тиверіяду.
 І рада, аж сміється, рада,
 Що Йосип, сидячи, мовчав,
 Не боронив їй, не спиняв
 На став іти. Іде, сміється;
 А він сидить, та все сидить,
 За струг, сердега, не береться.
 Коза нап'ється та й пасеться,
 А дівчина собі стоїть,
 Неначе вкопана, під гаєм,
 І смутно-сумно позирає
 На той широкий божий став.
 І мовила: „Тиверіядо!
 Широкий царю озерам!
 Скажи мені, моя порадо:
 Якая доля вийде нам
 З старим Іосифом? О, доле!“
 І похилилась, мов тполя
 Од вітру хилиться в яру.

„Йому я стану за дитину;
 Плечми моїми молодими
 Його старій підопру!“
 І кинула кругом очима,
 Аж іскри сипнули з очей,
 А з добрих молодих плечей
 Хитон полатаний до-долу
 Тихенько зсунувся: ніколи
 Такої божої краси
 Ніхто не узрить!... Злая ж доля
 Колючим терном провела,
 Знущалася над красою.
 О, дсленько!...

По-над водою
 Ходою тихою пішла,
 Лопух край берега найшла,
 Лопух зірвала і накрила,
 Неначе бриликом, свою
 Головоньку тую смутную,
 Свою головоньку святую,
 І зникла в темному гаю.

О, світе наш незаходимий!
 О, ти пречистая в женах!
 Благоуханний зельний криней!
 В яких гаях, в яких ярах,
 В яких незнаємих вертепах
 Ти заховаєшся од спеки
 Огнепалимої тії,
 Що серце без огню розтопить
 І без води прорве, потопить
 Святії думоньки твої?!
 Де ти сховаєшся? Ніде!
 Огонь загнувся вже,—годі!
 Уже розжеврився, і—шкода!—
 Даремне сила пропаде,
 До крові дійде, до кости
 Огонь той лютий, негасимий,
 І, недобитая, за сином
 Повинна будеш перейти
 Огонь пекельний. Вже пророчить,
 Тобі вже зазирає в очі
 Твоє грядущее. Не зри!
 Сльозу пророчую утри,
 Заквічай голову дівочу
 Лілеями, та тим рясним,

Червоним маком, та й засни
Під явором у холодочку,
Поки що буде!

II.

У-вечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає
Заквіччана. Фавор-гора,
Неначе з злата-серебра,
Далеко-високо сіяє,
Аж сліпить очі. Підняла
На той Фавор свої святії
Очиці кроткії Марія,
Та й усміхнулась; зайняла
Козу з козяточком з-під гаю
І заспівала:

„Раю, раю,
Темний гаю!
Чи я, молодая,
Милий Боже,—
В Твоім раї—
Чи я, погуляю,
Нагуляюсь?“

Та й замовкла;
Круг себе сумно озирнулась,
На руки козеня взяла
І веселенькая пішла
На хутір бондарів убогий.
А йдучи, козеня, небога,
Ніби дитину на руках,
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
І цілувала. Козеня,
Неначе тее кошеня,
І не пручалось, не кричало,
На лоні пестилося, гралось.
Миль зо дві любо з козеням
Трохи-трохи не танцювала,—
І не втомилась. Вигляда
Старий, сумуючи під тином,
Давненько вже своєю дитину;
Зустрів її і привітав,
І тихо мовив: „Де ти, в Бога,

Загаялась, моя небого?
 Ходімо в кущу,¹⁾ опочий,
 Та повечеряємо в-купі
 З веселим гостем молодим.
 Ходімо, доненько! — „Який,
 Який се гость?“ — „Із Назарета,
 Зайшов у нас підночувать,
 І каже: Божа благодать
 На ветхую Єлисавету
 Учора рано пролилась,—
 Учора,—каже,—привела
 Дитину-сина, а Захарій
 Старий нарек його Іваном!
 Так бачиш що...“

А гость роззутий,
 Умитий, з кущі вихожав
 В одному білому хитоні²⁾
 Мов намальований сіяв.
 І став велично на порозі
 І, уклонившись, вітав
 Марію тихо... Ій, небозі,
 Аж дивно, чудно. Гость стояв,
 І ніби справді засіяв.
 Марія на його зирнула
 І стрепенулась,—пригорнулась,
 Неначе злякане дитя,
 До Йосипа свого старого.
 А потім гостя молодого
 Просила, ніби повела,
 Очима в кущу. Принесла
 Води погожої з криниці,
 І молоко, і сир козлиці
 Ім на вечерю подала;
 Сама ж не їла й не пила,
 В куточку мовчки прихилилась
 Та дивувалася, дивилась
 І слухала, як молодий
 Дивочний гость той говорив
 І словеса його святії
 На серце падали Марії
 І серце мерзло і пеклось.

¹⁾ Куща—хата.

²⁾ Хитон—вузька спідня одежа у давніх Греків та Іудеїв,—неначе сорочка нижче колін.

— „Во Іудеї не було,—
Промовив гость,— того ніколи,
Що нині узриться. Равві,
Равві великого глаголи
На ниві сіються новій,—
І виростуть, і пожнемо,
І в житницю соберемо
Зерно святее. Я Мессію
Іду народу возвістити!“
І помолилася Марія
Перед апостолом.

Горить
Огонь тихенько на кабиці,
А Йосип праведний сидить
Та думає... Уже зірниця
На небі ясно зайнялась;
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці.
І гость за нею, і в ярочку
Догнав Марію...

Холодочком
До сходу сонця провела
До самої Тиверіяди
Благовістителя, і рада—
Радесенька собі прийшла
До-дому.

III.

Жде його Марія
І ждучи плаче; молодії
Ланіти, очі і уста
Марніють зримо.— „Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала,
Цвіт зельний, наша красота!“
Промовив Йосип:— „Диво сталось
З тобою, доненько моя!
Ходім, Маріє, повінчаймось,
А то... (й не вимовив—уб'ють
На улиці!) і заховаймось
В своїм оазисі“. І в путь
Марія на-швидку збиралась
Та тяжко плакала, ридала.
Ото-ж вони собі ідуть;
Несе з торбиною на плечах

Нову коновочку старий:
 Спродать би-то, та молодій
 Купить хустиночку до-речі
 Та й за повінчання оддать.

О, старче праведний, багатий!
 Не од Сіона благодать,
 А з тихої твоєї хати
 Нам возвістилася. Як-би
 Пречистій їй не дав ти руку,
 Рабами б біднії раби
 І досі мерли б...

О, муко!
 О, тяжкая душі печаль!
 Не вас мені, сердешних, жаль,
 Сліпі ви, нищії душою,—
 А тих, що бачать над собою
 Сокиру, молот—і кують
 Кайдани новії. Уб'ють,
 Заріжуть вас, душеубийці,
 І із кровавої криниці
 Собак напоять!

Де-ж подівсь
 Дивочний гость отой лукавий?
 Хоч-би прийшов та подививсь
 На брак той славний і преславний,
 На брак окрадений! Не чуть,
 Не чуть його, а-ні Мессії.
 А люди ждуть чогось, і ждуть
 Чогось непевного... Маріє!
 Ти ж, безталанная, чого
 І ждеш, і ждатимеш од Бога
 І од людей Його?! Нічого,
 Ні-же апостола того
 Тепер не жди! Тесляр убогий
 Тебе повінчану веде
 В свою убогую хатину.
 Молись і дякуй, що не кинув,
 Що на розпуття не прогнав;
 А то б цеглиною убили,
 Як-би не вкрив, не заховав!
 В Єрусалимі говорили
 Тихенько люди, що стяли
 У городі Тиверїяді,
 Чи то якогось розп'яли

Провозвістителя Мессії.
 „Його?!“ промовила Марія,
 І веселенькая пішла
 У Назарет. І він радіє,
 Що наймичка його несла
 В утробі праведную душу
 За волю розп'ятого мужа.

Ото вони собі ідуть;
 Прийшли до дому, і живуть
 Повінчані та невеселі.
 Тесляр колисочку дебелу
 Майструє в сінях; а вона,
 Пренепорочная Марія,
 Сидить собі коло вікна
 І в поле дивиться, і шие
 Маленькеє сороченя—
 Комуś то це?

IV.

„Хазяїн дома?“
 На дворі крикнуло. „Указ
 Од Кесаря, його самого,
 Щоб ви сьогодні, сей-же час,
 Ви на ревізію у город,
 У город Вифлеєм ішли!“
 І зник, пропав той тяжкий голос,
 Тільки луна в яру гула.

Марія зараз заходилась
 Пекти опрісноки; спекла,
 В торбину мовчки положила
 І мовчки за старим пішла
 У Вифлеєм. „Святая сило,
 Спаси мене, мій Боже милий!“—
 Тільки й промовила. Ідуть,
 Сумуючи собі обоє,
 І вбогії—перед собою
 Козу с козяточком женуть,—
 Бо дома ні на кого кинуть;
 А, може, Бог пошле дитину
 В дорозі,—от і молоко
 Сердешній матері. Скотина
 Іде пасучися, рядком

Ідуть за нею батько й мати.
 І починають розмовляти
 По-волі тихо. „Семіон
 Протопресвітер“—Йосип мовив—
 „Такее-то пророче слово
 Сказав мені: святий закон
 І Авраама і Мойсея
 Возобновлять мужі Єссеї;
 І,—каже,—поти не умру,
 Поки Мессію не узрю!—
 Чи чуєш ти, моя Маріє?
 Мессія прийде!“—„Вже прийшов,
 І ми вже бачили Мессію!“
 Марія мовила.

Найшов

Опріснок Йосип у торбині,
 Дає та й каже: „На дитино!
 Поки що буде, укріпись!
 До Вифлеєма не близьенько,
 Та й я 'спочину: утомивсь!“
 Та й сіли на шляху гарненько
 Полуднувать. Ото ж сидять,
 А сонце праведне швиденько
 До-дому котиться і—глядь!
 Сховалося, і смеркло в полі,
 І—диво дивнеє!... ніколи
 Ніхто не бачив і не чув
 Такого дива! Аж здрігнув
 Святий тесляр—мітла з востоку
 Над самим Вифлеємом, боком,
 Мітла огненна зійшла,
 І степ і гори осіяла.
 Марія з шляху не вставала—
 Марія сина привела,
 Єдиную тую дитину,
 Що нас од каторги спасла
 І, пресвятая, неповинна
 За нас, лукавих, розп'ялась!
 А недалеко, край дороги,
 Отару гнали чабани,
 Та й їх побачили. Небогу,
 Ії й дитяточко взяли
 І у вертеп свій принесли,
 І чабани його убогі
 Еммануїлом нарекли.

До сходу сонця, рано-рано,
 У Вифлеємі на майдані
 Зійшовся люд і шопотить,
 Що щось непевне з людьми буде
 Во Іудеї; гомонить
 І тихне люд. „О люди, люди!“
 Чабан якийсь біжить кричить:
 — „Пророчество Ієремії,
 Ісаїї збулось, збулось
 У нас, у пастирей, Мессія
 Родився вчора!...“ Загуло
 У Вифлеємі на майдані:
 „Мессія!... Ісус!... Осанна!...“
 І люд розходивсь.

V.

Через час,
 Чи через два, прийшов указ
 І легіон з Єрусалима
 Од того Ирода; незриме
 Й нечуте сталося тоді:
 Ще діточки сповиті спали,
 Ще купіль гріли матері,—
 На марне гріли!.. не купали
 Маленьких діточок своїх:
 Ножі салдати сполоскали
 В дитячій праведній крові!
 Таке-то на світі сталося!
 Дивіться ж, о матері,
 Що роблять Ироди царі!

Марія навіть не ховалась
 З своїм младенцем. Слава вам,
 Убогим людям, чабанам,
 Що привітали, заховали
 І нам Спасителя спасли
 Од Ирода! Нагодували
 І напоїли, і дали
 Кожух і свиту на дорогу
 І, небораки, додали
 Ослицю дійну, і небогу
 З її дитяточком малим
 І посадили й провели
 В-ночі тайними манівцями
 На шлях Мемфиський. А мітла,

Мітла огненная світила,
 Неначе сонце, і дивилась
 На ту ослицю, що несла
 В Єгипет кроткую Марію
 І народженого Мессію.

Як-би де на світі хоч раз
 Цариця сіла на ослицю,
 То слава стала б про царицю
 І про великую ослицю
 По всьому світу. Ся ж несла
 Живого істинного Бога!
 Тебе ж, сердешну, Копт¹⁾ убогий
 Хотів у Йосипа купить,
 Та здохла ти: мабуть, дорога
 Таки завадила тобі!

У Нилі²⁾ скупанєє спить
 В пелюшках долі під вербою
 Дитяточко. А між лозою—
 З лози колисочку плете
 Та плаче праведная мати,
 Колиску тую плетучи.
 А Йосип заходився хату
 Із очерету будувати,
 Щоб хоч укритися в-ночі.
 З-за Нилу сфінкси,³⁾ мов сичі,
 Страшними мертвими очима
 На тєє дивляться; за ними
 На голому піску стоять
 По шнуру пирамиди⁴⁾ в-ряд,
 Мов фараонова сторожа,
 І ніби фараонам знать
 Вони дають, що правда божа
 Встає вже, встала на землі,
 Щоб фараони стереглись.

Марія найнялася прясти
 У Копта вовну; а святий
 Іосиф взявсь отару пасти,

¹⁾ Копти—потомки давніх єгиптян.

²⁾ Нил—річка у єгиптянській землі.

³⁾ Сфінкси—такі потвори: тулуб лева, а голова—чоловіча. Сфінкси, вирубані з каменю, стояли перед Єгиптянськими храмами цілими лавами.

⁴⁾ Пирамиди,—височезні пам'ятники з каменю на могилах давніх єгиптянських царів-фараонів.

Щоб хоч козу ту заробить
 На молоко малій дитині.
 Минає рік. Коло хатини
 В повітоцці своїй малій
 Той бондар праведний, святий
 І гадки, праведний, не має—
 Барило й бочку набиває,
 Та ще й курникає. А ти?
 Не плачеш ти і не співаєш;
 Гадаєш, думаєш-гадаєш,
 Як його вчити, навести
 На путь святий, святого сина,
 І як його од зол спасти,
 Од бурь житейських одвести...

Ще рік минув. Коло хатини
 Коза пасеться, а дитина
 І невеличке козеня
 У сінях граються; а мати
 Сидить на призьбі коло хати
 Та вовну з кужіля пряде.
 Аж ось і сам старий іде
 З ціпочком тихо по-під тином:
 Носив у город шапличок
 Продать: йому медяничок,
 А їй немудрую хустину,
 Собі ж несе на постולי
 Ременю доброго. Спочинув,
 Та й каже: „Доню! не журись:
 Царя вже Ирода не стало!
 Чогось у-вечері наївсь,
 Та так наївся, що й опрігсь,—
 Такеє-то мені сказали.
 Ходімо, каже, у свій гай,
 У свій маленький тихий рай,
 Ходім до-домоньку, дитино!
 — „Ходім!“ сказала, та й пішла
 На Нил сороченята прати
 В дорогу синові. Паслась
 Коза з козятком коло хати,
 А Йосип сина забавляв,
 На призьбі сидя, поки мати
 На річці прала ті малі
 Сорочечки; а потім в хаті
 Поморщив добре постולי
 Собі в дорогу. Та й знялись

До сходу сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину
У-двох в колисочці несли.

VI.

То сьак, то так прийшли до-дому.
Бодай не довелось нікому
Узріть такеє! Благодать,
Гайочок тихий серед поля,
Одна-єдина їх доля,
Отой гайочок—і не знать,
Де він кохався, і хатина--
Все, все сплюндровано. В руїні
Ім довелось ночувать.
В ярк Марія до криниці
Швиденько кинула: там
Колись-то з нею яснолиций
Зустрівся гость святий... Бур'ян,
Будяк колючий з кропивою
Коло криниці поросли.
Маріє, горенько з тобою!
Молися, серденько, молись!
Окуй свою святую силу,
Довготерпієм окуй,
В сльозах кровавих загартуй!
Небога трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
Було б іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми б не знали
І досі правди на землі—
Святої волі. Схаменулась
І тяжко-важко усміхнулась
Та й заридала. Полились
На цямрину святиї сльози
Та й висохли; а їй, небозі,
Полегшало.

Єлисавета,
Стара вдова, у Назареті,
З малим синком своїм жила,
Таки з Іваном, та й була
Якась рідня їм. В-ранці рано
Свою дитину, безталанна,
Нагодувала, одягла,

І за святим своїм пішла
 У Назарет той до вдовиці,—
 В сусіди, в наймички проситись.
 Дитяточко собі росло,
 З Івасем удовенком гралось,
 Уже чимале підросло.
 Якось вони собі гуляли
 У-двох на улиці; знайшли
 Дві палочки, та й понесли
 До-дому матерям на дрова:
 Звичайне, діточки! Ідуть
 І веселенькі і здорові,—
 Аж любо глянуть, як ідуть.
 Ото-ж воно, мале, взяло
 Другую палочку у Івася
 (Івась у коники гулявся),
 Зробило хрестик, та й несло
 До-дому, бачте, показати,
 Що й він уміє майструвати.
 Марія ще за ворітьми
 Дітей зустріла, і зомліла
 І трупом пала, як узріла
 Той хрестик-шибеничку. „Злий,
 Недобрий чоловік, лихий
 Навчив тебе, моя дитино,
 Зробить оце. Покинь, покинь!“
 А він, маленький, неповинний,
 Святую шибеничку кинув
 І зарідав, і пролились
 Ще в перший раз младенчі сльози
 На лоно матернє. Небозі
 Ніби полегшало. Взяла,
 У холодочок завела,
 В бур'ян, в садок, поцілувала
 Та коржиком нагодувала,
 Свіженьким коржиком; воно ж
 Попестилось собі, погралось
 Та й спатоньки, мале, лягло,
 Таки-ж у неї на колінях.
 Ото-ж і спить собі дитина,
 Мов янголяточко в раю,
 І на єдиную свою
 Та мати дивиться і плаче
 Тихенько-тихо: ангел спить...
 То щоб його-то не збудить!
 Та й не догледіла: неначе

Окропу капля, як огонь,
 На його впала, і воно
 Прокинулось. Швиденько сльози
 Марія втерла сміючись,
 Щоб він не бачив; і небозі
 Не довелося одурить
 Малого сина: подивилось,
 І заридало.

Заробила,
 Чи то позичила вдова,
 Пів-копи тую на букварь.
 Сама б учила, так не знала ж
 Вона письма того, Взяла
 Та в школу хлопця одвела
 У ієссейську; доглядала ж
 Сама його, сама й навчала
 Добру і розуму. Івась,
 Таки вдовенко, в його вдавсь,
 Та в-двох собі*й ходили в школу
 І вчилися в-купочці. Ніколи
 А-ні пограється з дітьми,
 А-ні побігає; самий
 Один-однісенький, бувало,
 Сидить собі у бур'яні
 Та клепку теше: помагало
 Святому батькові в трудах.

VII.

Якось по сьомому годочку
 (Малий вже добре майстрував),
 Одпочиваючи в куточку,
 Старий на сина дивувався:
 Який-то з його майстер буде?
 Які-то люди з його будуть?
 Та взявши відер, кандійок,
 І батько, й мати, і воно
 Пішли на ярмарок у самий—
 Самісінький Єрусалим;
 Хоч і далеко, так спродати
 Дорогше можна. От прийшли,
 Розташувались. Батько й мати
 Сидять собі та продають
 Добро своє. А де-ж дитина?
 Побігло десь... Шукає сина

Та плаче матір,—і не чуть,
 Де ділося! У синагогу
 Зайшла благать благого Бога,
 Щоб син її найшовсь; аж—гляды!
 Межи раввинами дитина,
 І хлоп'яточко, сидить,
 І навчає неповинне:
 Як в світі жить, людей любить,
 За правду статъ, за правду згинуть—
 Без правди горе!—„Горе вам,
 Учителі архиерей!...“
 І дивувались фарисей
 І книжники його речам,
 А радість матері Марії
 Неізреченная! Мессію,
 Самого Бога на землі
 Вона вже зріла...

Спродались,
 Во храмі помолились Богу,
 І веселенькі в дорогу
 До-дому рушили в-ночі,
 По холодочку.

Виростали,
 І в-купі вчились, ростучи,
 Святі діточки; пишались
 Святі тії матері
 Своїми дітками. Із школи
 Путем терновим розійшлись
 Обидва: божії глаголи,
 Святу правду на землі
 І прорікали, й розп'ялись
 За воленьку, святу волю!...

Іван пішов собі в пустиню.
 А твій—між люди; а за ним,
 За сином праведним своїм,
 І ти пішла. В старій хатині,
 В чужій покинула його,
 Святого Йосипа свого;
 Пішла тинятись по-під-тинню
 Аж поки-поки не дійшла
 Аж до Голгофи...

VIII.

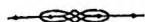
Бо за сином
Святая мати всюди йшла;
Його слова, його діла,—
Все чула й бачила, і мліла,
І мовчки-трепетно раділа,
На сина дивлячись. А він
Сидить було на Єлеоні,
Одпочива. Єрусалим
Розкинувся гордо перед ним,—
Сіяє в золотім виссоні ¹⁾
Ізраїльський архиєрей,
Романський ²⁾ золотий плебей!
І час, і два мине, не встане,
На матір навіть не погляне,
Та аж заплаче, дивлячись
На іудейську столицю.
Й вона заплаче, ідучи
У яр по воду до криниці,
Тихесенько, і принесе
Води погожої, і вміє
Утомлені стопи святії;
І пити дасть, і отрясе,
Одує прах з його хитона,
Зашиє дірочку, та й знову
Під смокву піде і сидить
І дивиться—о, всесвятая!—
Як син той скорбний спочиває.
Аж ось і дітвора біжить
Із города: його любили
Святії діточки; слідком
За ним по улицах ходили,
А іноді й на Єлеон
До його бігали малиї.
Ото-ж прибігли.—„О, святії,
Пренепорочні!“ сказав,
Як узрів діточок, привстав
І цилував, благословляя;
Погрався з ними, мов маленький,
Надів бурнус, і веселенький,
З своїми дітками пішов
В Єрусалим на слово нове,
Поніс лукавим правди слово.
Не вняли слову, розп'яли!...

¹⁾ Виссон—кармазин, дорога тканина (матерія).

²⁾ Романський—все одно, що й Римський.

Як розпинать його вели,
 Ти на розпутії стояла
 З малими дітьми. (Мужики,
 Його брати, ученики
 Перелякались, повтікали.)
 — „Нехай іде, нехай іде!
 Отак і вас він поведе!“
 Сказала дітям і упала
 На землю трупом.

Розп'ялась
 Твоя єдина дитина.
 А ти, спочинувши під тином,
 У Назарет отой пішла.
 Вдову давно вже поховали
 В чужій позиченій труні
 Чужії люди, а Івана
 Її зарізали в тюрмі.
 І Йосипа твого не стало!
 А ти, як палець той, осталась
 Одна-однісенька. Такий
 Талан твій латаний, небого!
 Брати його, ученики
 Нетвердії, душеубогі,
 Катам на муку не дались:
 Сховались, потім розійшлись,
 І ти їх мусіла збирати...
 Ото-ж вони якось зійшлись
 В-ночі круг тебе сумувати,
 І ти, великая в женах,
 І їх унініє і страх
 Розвіяла, мов ту полову,
 Своїм святим огненным словом;
 Ти дух святий свій пронесла
 В їх душі вбогії... Хвала
 І похвала тобі, Маріє!
 Мужі воспрянули святії,
 По всьому світу розійшлись,
 І іменем твого Сина,
 Твоєї скорбної дитини,
 Любов і правду рознесли
 По всьому світу; ти ж під тином;
 Сумуючи, у бур'яні
 Умерла з голоду. Амінь.

Подражаніє Едуарду Сові.¹⁾

Посажу коло хатини,
На спомин дружині,
І яблоньку, і грушеньку,
На спомин єдиній!

Бог дасть, виростуть... Дружина
Під древами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

А я буду груші рвати,
Діткам подавати,
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти:

—Тоді, серце, як бралися,
Сі древа садив я...
Щасливий я!—„І я, друже,
З тобою щаслива!“

1859. 19/XI.
Петербург.

Подражаніє Іезекиїлю.

(Глава 19).

Восплач, пророче, сине Божий,
І о князях, і о вельможах,
І о царях отих! і рци:
На-що та сука, ваша мати,
Зо львами кліщилась, щенята?
І добувала вас лихих,—
І множила ваш род проклятий?
А потім з вас, щенят зубатих,
Зробились львичища. Людей,
Незлюбних праведних дітей,
Жрете, скажені, мов шуліка
Хватає в бур'яні курча,
Клює і рве його. А люди,—
Хочь бачать люди, та мовчать.

¹⁾ Едуард Сова, або Антоній Сова—так прозивається польський письменник Едуард Желеговський. Був на засланні, в Орській кріпості, разом з Шевченком.

Ото-ж львиня те—дике, люте!
 Підстерегли його, взяли,
 Та, заковавши добре в пута,
 В Єгипет люди одвели
 На каторгу. А мати... мати
 Спустила друге бісноваге
 Свое скаженее звіря,—
 Та вже такого сподаря,
 Що гради й весі ¹⁾ пожирало,
 Земля тряслася, трепетала
 Од реву львичища того.
 Окули люди і цього,
 Заперли в щелепи удила,
 І в Вавилоні посадили
 В тюрму глибоку, щоб не чуть
 Було на світі того рiku
 Самодержавного владики,
 Царя неситого.

Минуть,—

Уже по-трохи і минають,—
 Дні беззаконія і зла;
 А львичища про те не знають,—
 Ростуть собі, як та лоза
 У темнім лузі, уповають
 На корінь свій, уже гнилий,
 Уже черевий, і малий,
 І худосилий. Вітер з поля
 Дихне, погне і полама,
 І ваша злая своєволя
 Сама скупається, сама
 В своїй же крові.

Плач великий,
 Во-місто львичищого рика,
 Почують люди, і той плач—
 Нікчемний, довгий і поганий—
 Межи людьми во притчу стане,
 Самодержавний отой плач.

1859. 6 XII.
 Петербург.

¹⁾ Весь—слово слав'янське: село.

Осії глава XIV.

(Подражаніє).

Погинеш, згинеш, Україно!
 Не стане знаку на землі!
 А ти лишалася колись
 В добрі і роскоші! Вкраїно,
 Мій любий краю неповинний!
 За що тебе Господь карà,
 Карає тяжко? За Богдана ¹⁾,
 Та за скаженого Петра ²⁾,
 Та за панів отих поганих
 До краю нищить,—покара,
 Уб'є незримо... І правдиво!
 Бо довго довготерпеливий
 Дивився мовчки на твою,
 Гріховную твою утробу,
 І рек во гніві: „Потреблю
 Твою красу, твою оздобу;
 Сама розіпнешся! Во злобі
 Сини твої тебе уб'ють
 Оперені, а злозачаті
 Во чреві згинуть, пропадуть,
 Мов недолежані курчата,
 І плача, матернього плача,
 Ісполню гради і поля,
 Да зрит розтленная земля,
 Що я—держитель, і все бачу!“
 Воскресни, мамо! І вернися
 В світлицю-хату, опочий!
 Бо ти аж надто вже втомилась,
 Гріхи синовні несучи.

Спочивши, скорбная, скажи,
 Прорци своїм лукавим чадам,
 Що пропадуть вони лихі,
 Що їх безчестіє, і зрада,
 І криводушіє огнем,
 Кровавим, пламенним мечем
 Нарізані на людських душах;
 Що крикне кара невсипуща,
 Що не спасе їх добрий царь,
 Іх кроткий, п'яний господарь!

1) Гетьман Богдан Хмельницький.

2) Царь Петро I.

Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
 Не дасть коня вам, охляп сісти
 Та утікати; не втечете
 І не сховаєтеся! Всюди
 Вас найде правда-мста, а люди
 Підстерезуть вас, на то те-ж
 Уловлять, і судить не будуть:
 В кайдани туго окують,
 В село на зрище приведуть,
 І на хресті отім, без катів
 І без царя, вас біснуватих,
 Ростнуть, розірвуть, розіпнуть,
 А кров'ю вашою, собаки,
 Собак напоять!...

І додай,
 Такеє слово їм додай
 Без притчі; вискажи: зробили,
 Руками скверними створили
 Свою надію, й речете,
 Що царь—наш Бог, і царь—надія,
 І нагодує і огріє
 Вдову і сирот... Ні, не те!
 Скажи їм ось-що: брешуть боги,
 Ті ідоли в чужих чертогах!
 Скажи, що правда оживе,
 Натхне, накличе, нажене
 Не ветхее, не древлеє слово
 Розтліннее, а слово нове
 Між людьми криком пронесе
 І люд окрадений спасе
 Од ласки царської...

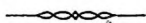
1859. 25, XII.
 Петербург.

Дівча любе, чорнобриве
 Несло з льоху пиво;
 А я глянув, подивився—
 Та аж похилився.
 Кому воно пиво носить?
 Чому босе ходить?
 Боже сильний! Твоя сила—
 Та тобі ж і шкодить.

1860. 15/I.
 Петербург.

Ой діброво, темний гаю!
 Тебе одягає
 Тричі на рік... Багатого
 Собі батька маєш!
 Раз укриє тебе рясно
 Зеленим покровом,—
 Аж сам собі дивується
 На свою діброву.
 Надивившись на доненьку
 Любу, молодую,
 Візьме її та й огорне
 В ризу золотую,
 І сповіє дорогою
 Білою габою,—
 Та й спать ляже, втсмившись
 Турбою такою.

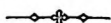
1860. 15/I.
 Петербург.

Подражаніє Сербському.

Наїхали старости,
 Й молодик за ними;
 Вони собі пішли в хату
 З батьком розмовляти;
 А я в його, молодого,
 В того чорнобривця,
 Беру коня, та й нічого...
 Веду до криниці.
 Кінь утомлений копита
 Розкуті, розбиті,
 Сіделечко мережане
 Зопсуге, невокрите.
 —Скажи, коню, до кого це
 Ви так нагло гнались?
 „До якоїсь чорнобривки
 Всю ніч майнували.“
 —Чи ти-ж, коню, будеш пити
 З нашої криниці?
 Чи буде та чорнобривка
 Сей рік молодиця?

1860. 4/V.
 Петербург.

Молитви.

I.

Царям, всесвітнім шинкарям—
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли!

Робочим головам, рукам,
На сій окраденій землі
Свою Ти силу нізпошли!

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
І більш нічого не давай!

1860. 24/V.
Петербург.

II.

Царів, кровавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй!

Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою Ти силу нізпошли!

А чистих серцем—коло їх
Постав Ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюли!

Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

1860. 25/V.

III.

Злоначающих спини,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй!

А доброзичущим рукам
І покажи і поможи,
Святу ю силу нізпошли!

А чистих серцем?—Коло їх
Постав Ти ангели свої
І чистоту їх соблюди!

А всім нам в-купі на землі
Єдиномисліє подай,
І братолюбіє пошли!

1860. 27/V.

IV.

Тим неситим очам,
Земним богам, царям—
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми—
Тим дрібненьким богам!

Роботящим рукам,
Роботящим умам—
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать—
Роботящим рукам.

Добросердним, малим,
Тихолюбцям святим,
Творче неба й землі,
Долгоденствіє їм
На сім світі,— на тім
Рай небесний пошли!

Все на світі—не нам,
Все богам тим, царям;
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
Моя любо, а нам—
Нам любов між людьми!

1860. 31 V.
Петербург.

Колись-то ще, во время оно,
Помпілій Нума, римський царь,
Тихенький, кроткий государь,
Втомившись пишучи закони,
Пішов любенько погулять

І одпочить, та спочивавши
 Додумать, як би то скувать
 Кайдани на Римлян. І взявши
 Гнучкий одноліток лози,
 Каблучку заходивсь плести,—
 На шию б то. Коли погляне—
 У холодочку під платаном ¹⁾
 Дівча заквіччанеє спить.
 Дріадам ²⁾ нічого робить
 Перед такою красотою,
 Перед богинєю такою!
 Сама Егерія ³⁾ в гаю,
 Кленучи доленьку свою,
 Повісилась. А мудрий Нума
 І на дівча і на цвіти
 Дивується собі і дума:
 Який би ретязь ще сплести?

1860. 28/V.
 Петербург.

Плач Ярославни. ⁴⁾

В Путивлі ⁵⁾ граді в-ранці рано
 Співає-плаче Ярославна,
 Як та зозуленька кує,
 Словами жалю додає:

„Полечу, каже, зигзицею, ⁶⁾
 Тією чайкою-вдовицею,
 Та по-над Доном полечу,
 Рукав бобровий омочу
 В ріці Каялі, ⁷⁾ а на тілі,
 На княжім білім помарнілім
 Омию кров суху, отру
 Глибокої, тяжкої рани.“

І квилить-плаче Ярославна
 В Путивлі рано на валу:
 „Вітрило, вітре мій єдиний,

¹⁾ Платан—таке дерево гіллясте з широким листом.

²⁾ Дріади—лісові богині (мавки) у давніх Греків.

³⁾ Егерія (німфа)—ніби така богиня; вона немов-би то дала Нумі Помпіївці закони церковні та гражданські.

⁴⁾ Ярославна - княгиня, жінка Ігоря, князя Сіверського (північної України).

⁵⁾ Путивль—город, тепер в Курській губернії.

⁶⁾ Зигзиця—зозуля.

⁷⁾ Річка Каял—тепер Кальміус, недалеко Азовського моря.

Легкий, крилатий господине!
 На-що на дужому крилі
 На вої любії мої,
 На князя, ладо моє миле,
 Ти ханови метаєш стріли?
 Не мало неба, і землі,
 І моря синього? На морі
 Гойдай насади-кораблі!
 А ти, прелютій... Горе, горе!
 Моє веселіє украв,
 В степу на тирсі розібгав!
 Сумує, квилить. плаче рано
 В Путивлі граді Ярославна,
 І каже: „Дужий і старий,
 Широкий Дніпре, не малий!
 Пробив-єси високі скали,
 Текучи в землю Половчана;
 Носив-єси на байдаках
 На Половчан, на Кобяка ¹⁾
 Дружину тую Святославлю ²⁾.
 О, мій Словутицю ³⁾ преславний!
 Моє ти ладо ⁴⁾ принеси,
 Щоб я постіль весела слала,
 У море сліз не посидала,—
 Сльозами моря не долить!“
 І плаче-плаче Ярославна
 В Путивлі на валу, на брамі—
 Святее сонечко зійшло—
 І каже. „Сонце пресвятее!
 На землю радість принесло
 І людям, і землі—моєї
 Туги-нудьги не розвело.
 Святий, огнений господине!
 Спалив-єси луги, степи,
 Спалив і князя, і дружину,—
 Спали мене на самоті!
 Або не грій і не світи!...
 Загинув ладо,—я загину!“

1860. 4/VI.

¹⁾ Кобяк—половецький хан (князь).

²⁾ Святослав Всеволодович, князь Київський, завзято воювався з Половцями; помер він у 1194 році.

³⁾ Словута—так прозивали давніше Дніпро.

⁴⁾ Ладо—чоловік, подружжя.

II.

З-перед світа до вечора,
 А з вечора до досвіта
 Летить стріла каленая,
 Брязчить шабля о шеломи
 Трощить списи гартовані
 В степу, в незнаємому полі,
 Середи землі Половецької.
 Земля чорна копитами
 Поорана, поритая;
 Кістями земля засіяна,
 А кровію политая.
 І журба-туга на тім полі
 Зійшла для Руської землі.
 Що гомонить отам, зичить
 У-досвіта? То повертає
 Той Ігорь ¹⁾ військо на пригоду
 Тому буй-туру Всеволоду ²⁾.
 І бились день,
 І другий билися,
 Та коло полудня на третій
 Поникли Ігорєви стязі ³⁾.
 Отак на березі Каяли
 Брати різнились, бо не стало
 Крови-вина! Допирували
 Хоробрі Русичі той пир.
 Сватів упоїли;
 А сами простяглися
 За землю руськую. Хилилась
 І слалась плачучи трава,
 Високі гнулися дерева,
 До-долу гнулися, журились...

1860. 6/VII.

III.

В Путивлі граді в-ранці рано
 Сумує, плаче Ярославна:
 „Полечу, рече, зозулею,
 По-над Дунаєм полечу!
 Рукав бобрянний омочу

¹⁾ Ігорь Святославич, князь Новгород-Сіверський. Року 1185 Половці розбили його на річці Каялі.

²⁾ Всеволод—брат Ігоря.

³⁾ Стязі—військові хорогви.

В ріці Каялі, і омию
На княжому дебелим тілі
Засохлу кров його... отру
Глибокі налюбім рани."

І плаче—плаче Ярославна
В Путивлі городі, й рече:
„Вітрило, вітре, господине!
На-що ти вієши, несеш
На легкому крилі своєму
Хановські стріли на моє
Єдине ладо й його вої?

1860. 14 IX.
Петербург.

На смерть Григорія, митрополита петербургського.

Умре муж велій в власяниці.
Не плачте, сироти, вдовиці!
А ти, Аскоченський ¹⁾, възплач
„Во-утріє на тяжкий глас!“
І Хомяков ²⁾, Русі ревнитель,
Москви, отечества любитель,
О юпкоборцеві ³⁾ възплач!
І вся, о „Русская Бесѣда“,
Во глас єдиний ісповедуй
Свої гріхи,—і плач, і плач...

1860. 7/VI.
Петербург.

Гимн черничий.

Удар. громе, над тим домом!
Над тим божим, де мремо ми,
Тебе ж Боже, зневажаєм,—
Зневажаючи співаєм:
Аллілуя!

¹⁾ Аскоченський був професор Академії у Києві; видавав журнал „Русская Бесѣда“; виступав в ньому проти всякої вільної думки.

²⁾ Хомяков—письменник російський

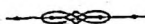
³⁾ Юпкоборець—це митрополит Григорій. Прозвали його так, бо він жалівся начальству, що по крамницях продають на спідниці якусь матерію з хрестиками.

Як-би не ти, ми б любились,
 Кохалися б та дружились,
 Та діточок виростили,
 Научали б та співали:
 Аллілуя!

Одурих ти нас, убогих;
 Ми ж, окрадені небоги,
 Самі тебе одурили
 І скиглячи возопили:
 Аллілуя!

Ти постриг нас у черниці,
 А ми собі—молодиці,
 Та танцюєм, та співаєм,—
 Співаючи примовляєм:
 Аллілуя!

1860. 20/VІ.
 Петербург.

Над Дніпровою сагою¹⁾
 Стоїть явір між лозою,
 Між лозою з ялиною,
 З червоною калиною.

Дніпро беріг ріє, ріє,
 Яворові корінь мие;
 Стоїть старий, похилився,
 Мов козак той зажурився—

Що без долі, без родини
 Та без вірної дружини,—
 І дружини, і надії—
 В самотині посивіє!

Явір каже: „похилюся,
 Та в Дніпрові скупаюся.“
 Козак каже: „погуляю,
 Та любую пошукаю.“

А калина з ялиною
 Та гнучкою лозиною,

¹⁾ Сага — затока або залив.

Мов дівчаточка із гаю
 Вихожаючи співають—
 Повбірані, заквіччані
 Та з таланом заручені,
 Думки-гадоньки не мають—
 В'ються, гнуться та співають...

1860. 24/VІ.
 Петербург.

Росли у-купочці; зросли;
 Сміялись, гратись перестали...
 Неначе й справді розійшлись.
 Зійшлись незабаром, побрались;
 І тихо, весело прийшли,
 Душею, серцем неповинні,
 Аж до самої домовини...
 А між людьми ж вони жили!

Подай же нам, всещедрий Боже,
 Отак цвісти, отак рости,
 Так одружитися і йти,
 Не сварячись в тяжкій дорозі
 На той світ тихий перейти,—
 Не плач, не вопль, не скрегіт зуба—
 Любов безвічну. сугубу
 На той світ тихий принести!

1860. 25/IV.
 Петербург.

Світе ясний, світе тихий,
 Світе вольний, несповитий!
 За-що ж тебе, світе-брате,
 В своїй добрій теплій хаті
 Оковано, омурано
 (Премудрого одурено),
 Багрянницями закрито
 І розп'ятієм добито?...

Не добито! Стрепенися
 Та над нами просвітіся!
 Просвітіся!... Будем, брате,
 З багрянниць онучі драти,
 Люльки з кадил закуряти,
 „Явленними“ піч топити,
 Кропилами будем, брате,
 Нову хату вимітати.

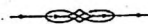
1860. 27/VI.
 Петербург.

Л и к е р і.¹⁾

(На пам'ять 5 августа 1860).

Моя ти любо! Мій ти друже!
 Не ймуть нам віри без хреста,
 Не ймуть нам віри без попа,
 Раби, невільники недужі!
 Заснули, мов свиня в калюжі,
 В своїй неволі. Мій ти друже,
 Моя ти любо! Не хрестись,
 І не кленись, і не молись
 Нікому в світі! Збрешуть люди,
 І византійський Саваоф
 Одурить. Не одурить Бог,—
 Карать і миловать не буде:
 Ми не раби йсго,—ми люди!
 Моя ти любо! Усміхнись,
 І вольную святую душу
 І руку вольную, мій друже,
 Подай мені! То перейти
 І Він поможе нам калюжу,
 Поможє й лихо донести
 І поховать лихе дебеле
 В хатині тихій і веселій.

1860. 5/VIII.
 Стрільна.

Н. Я. Макарову.²⁾

(На пам'ять 14 сентября).

Барвінок цвів і зеленів,
 Слався, розстилався,
 Та недосвіт перед світом
 В садочок укрався;
 Потоптав веселі квіти,
 Побив, поморозив...
 Шкода того барвіночка,—
 Й недосвіта шкода!

1860. 14/IX.
 Петербург.

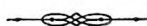

¹⁾ Ликера Полусмаківна—молода дівчина українка (скужила у Петербурзі у панів); до неї сватався тоді Шевченко.

²⁾ Микола Макаров—пан з України; у нього крепачкою була Ликера. Цей вірш написаний тоді, коли з Шевченкового сватання не вийшло нічого.

І Архимед ¹⁾ і Галілей ²⁾
 Вина й не бачили; елей
 Потік у черево чернече.
 А ви, святії предотечі,
 По всьому світу розійшлись
 І крихту хліба понесли
 Царям убогим. Буде бите
 Царями сіянеє жито,
 А люди виростуть. Умруть
 Ще незачатії царята—
 І на оновленій землі
 Врага не буде, супостата,
 А буде син і буде мати,
 І будуть люди на землі.

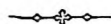
1860. 24/IX.
 Петербург.

Л. ³⁾

Поставлю хату і кімнату,
 Садок-райочок насажу;
 Посижу я і похожу
 В своїй маленькій благодаті,
 Та в одині-самотині
 В садочку буду спочивати.
 Присняться діточки мені,
 Веселая присниться мати,
 Давне-колишній та ясний
 Присниться сон мені... і ти!...
 Ні, я не буду спочивати,
 Бо й ти приснишся! У малий
 Райочок мій з-під-тиха-тиха,
 Підкрадешся, наробиш лиха,
 Запалиш рай мій самотний.

1860. 27/IX.
 Петербург.

Не нарікаю я на Бога,
 Не нарікаю ні на кого:
 Я сам себе, дурний дурю,
 Та ще й співаючи. Орю
 Свій переліг—убогу ниву,

¹⁾ Архимед—вчений римський; жив за 250 год до Христа.

²⁾ Галілей—вчений італійський; жив у 16 та початку 17 віку після Христа.

³⁾ Л.—та Ликеря що до неї сватався Шевченко.

Та сію слово: добрі жнива
 Колись-то будуть!... І дурю
 Себе таки, себе самого,
 А більше, бачиться, нікого.

Орися ж ти, моя ниво,
 Долом та горою,
 Та засійся, чорна ниво,
 Волею ясною!
 Орися ж ти, розвернися,
 Полею розстелися,
 Та посійся добрим житом,
 Долею полиися!
 Розвернися ж на всі боки,
 Ниво-десятино!
 Та посійся не словами,
 А розумом, ниво!
 Вийдуть люди жито жати—
 Веселії жнива!...
 Розвернися ж, розстелися ж,
 Убогая ниво!

Чи не дурю себе я знову
 Своім химерним добрим словом?
 Дурю! Бо лучше одурить
 Себе таки, себе самого,
 Ніж з ворогом по-правді жить
 І всує нарікати на Бога!

1860. 5/X.
 Петербург.

С а у л.

В непробудимому Китаї,
 В Єгипті темному у нас,
 І по-над Індом,¹⁾ і Євфратом
 Свої ягнята і телята
 На полі вольнім вольно пас
 Чабан, було, в своєму раї,—
 І гадки-гадоньки не має:
 Пасе, і доїть, і стриже
 Свою худобу та співає.
 Аж ось—лихий царя несе

¹⁾ Інд—річка в Індії (в Азії).

З законами, з мечем, з катами,
 З князями, темними рабами.
 В-ночі підкрались, зайняли
 Отари з поля, а пасущих,
 І шатра їх, убогі кущі,
 І все добро, дітей малих,
 Сестру, жену, і все—взяли,
 І все розтлили; осквернили,
 І осквернених, худосилих,
 Убогих серцем, завдали
 В роботу-каторгу. Минали
 За днями дні. Раби мовчали,
 Царі лупилися, росли,
 І Вавилони мурували.
 А маги, бонзи і жерці
 (Неначе наші пан-отці)
 В храмах, в пагодах годувались,
 Мов кабани царям на сало
 Та на ковбаси. І царі
 Самі собі побудували
 Храми, кумирні, олтарі—
 Раби німії поклонялись.

Жидам сердешним заздро стало,
 Що й невеличкого царя
 І з кізяка хоч олтаря
 У їх немає. Попросили
 Таки старого Самуїла,
 Щоб він, де хоче, там і взяв,
 А дав би їм, старий, царя.
 Ото-ж премудрий прозорливець,
 Поміркувавши, взяв елей,
 Та взяв од козлиць і свиней
 Того Саула здоровила,
 І їм помазав во царя!

Саул, „не будучи дурак“,
 Набрав гарем собі чималий,
 Та й заходився царювать.
 Дивилися та дивувались
 На новобранця чабани
 Та промовляли, що й вони
 Таки не дурні: „Ач якого
 Собі ми виблагали в Бога
 Самодержавця!“ А Саул
 Бере і город і аул,

Бере дівча, бере ягницю,
 Будує кедрові світлиці,
 Престол із золота кує,
 Благоволення оддає
 Своїм всеподданійшим голим;
 І в багрянлиці довгополій
 Ходив по храміні, ходив,
 Аж поки, лобом неширокий,
 В своїм гаремі самотній,
 Саул сердега—одурів.

Незабаром зібралась рада:
 „Панове, чесная громадо!
 Що нам робить? Наш мудрий царь,
 Самодержавець-господарь,
 Сердешний—одурів! Панове!
 Чи нам його тепер лічить?
 Чи заходиться та зробити
 Царя здорового?“ По мові,
 По мудрій раді розійшлись
 Смутні пастирі.

В кедровій,
 В новій палаті царь не спить,
 Не їсть, не п'є, не гомонить,
 А мовчки долі—всемогучий
 Дере порфиру ¹⁾ на онучі,
 І ніби морщить постолі,
 Плете волоки, озуває,
 І у кедрових стін нових
 Про батькове ося питає;
 Та візьме скипетр і заграє,
 Мов на сопілці. І Саул,
 Чабан Саул, сидить, співає,
 Поки не втне „на караул!“
 І Самуїла не згадає.

Ото-ж вельможі й чабани,
 Веніамінові внучата,
 Тельца отрокам принесли,
 Щоб їм дозволено співати
 У сінях царських. Заревла
 Сивоборода, волохата
 Рідня Саулова пузата,

¹⁾ Порфира—багрянниця, едwabна одежа царська.

Та ще й гусяра привела,
 Якогось чабана Давида.
 — „І вийде царь Саул, і вийде“ —
 Чабан співає — „на війну!...“

Саул прочумався — та й ну,
 Як той москаль, у батька, в матір
 Свою ріденьку волохату
 І вздовж і впоперек хрестить;
 А гусяра того Давида
 Трохи не вбив...

Як-би він знав,
 Яке то лихо з його вийде,
 З того лукавого Давида,
 То мов гадюку б розтоптав
 І ядовиту б ростер
 Гадючу слину! А тепер
 Плугами, ралом не розорем
 Прокляту ниву: проросла
 Колючим терном. Горе, горе!
 Дрібніють люди на землі;
 Ростуть і висяться царі!

1860. 13/X.
 Петербург.

Минули літа молодії...
 Холодним вітром од надії
 Уже повіяло. Зіма!
 Сиди один в холодній хаті:
 Нема з ким тихо розмовляти,
 А-ні порадитись, — нема,
 А-нікогісінько нема!
 Сиди ж один, поки надія
 Одурить дурня, осміє,
 Морозом очі окує,
 А думи гордії розвіє,
 Як ту сніжину по степу...
 Сиди ж один собі в кутку,
 Не жди весни, — святої долі!
 Вона не зійде вже ніколи
 Садочок твій позеленить,
 Твою надію оновить,
 І думу вольную на волю
 Не прийде випустить... Сиди —
 І нікогісінько не жди!...

1860. 18/X.
 Петербург.

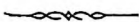
Гитарівна-Немирівна
 Гаптує хустину
 Та колише московщину,
 Малую дитину.
 Титарівна-Немирівна
 Людьми гордувала,
 А москаля-пройдисвіта
 Нищечком вітала.
 Титарівна-Немирівна
 Почесного роду,
 Виглядає пройдисвіта
 Москаля з походу.

1860. 19/X.
 Петербург.

Хоча лежачого й не б'ють,
 То і полежать не дають
 Ледачому... Тебе ж, о суко,
 І ми самі, і наші внуки,
 І миром люди прокленуть...
 Не прокленуть, а тільки плюнуть
 На тих оддоених щенят,
 Що ти щенила. Муко, муко!
 О, скорб моя, моя печаль!
 Чи ти минеш коли? Чи псами
 Царі з міністрами-рабами
 Тебе, о люту, зацькують?
 Не зацькують! А люди тихо,
 Без всякого лихого лиха,
 Царя до ката поведуть!

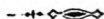
1860. 20/X.
 Петербург.

І тут, і всюди—скрізь поганол
 Душа убога встала рано,
 Напряла мало, та й лягла
 Одпочивать собі, небога.
 А воля душу стерегла:
 „Прокинься“, каже: „плач, убога!
 Не зійде сонце. Тьма і тьма,
 І правди на землі нема!“
 Ледача воля одурила
 Маленьку душу: сонце йде
 І за собою. день веде.

І вже тії хребетносили,
Уже воруються царі...
І буде правда на землі!...

1860. 30/X.
Петербург.

О, люди, люди небораки!
На-що здалися вам царі?
На-що здалися вам псарі?
Ви-ж таки люди, не собаки!

В-ночі і ожеледь і мряка,
І сніг і холод. І Нева
Тихесенько кудись несла
Тоненьку кригу по-під мостом,
А я, ото-ж таки в-ночі,
Іду та кашляю йдучи.
Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задрипані дівчата,
А дід, сердешний інвалід,
За ними гнеться, шкандибає,
Мов у кошару заганняє
Чужу худобу... Де-ж той світ?
І де та правда? Горі! горі!
Ненагодованих і голих
Дівчаточок, як ту отару,
Женуть („последній долгъ отдать“),
Женуть до матері байстрят!—
Чи буде суд? чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми?...
Повинна бути! бо сонце стане
І осквернену землю спалить.

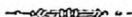
1860. 3/XI.
Петербург.

Як би з ким сісти, хліба ззісти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і як-небудь, на сім світі,
А все б таки ялось жилось.
Та ба! Нема з ким! Світ широкий,
Людей чимало на землі,
А доведеться самотнім
В холодній хаті кривобокій,

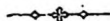
Або під тином простягтись!...
 Або... Ні, треба одружитись,
 Хоча-б на чортовій сестрі!
 Бо доведеться одуріти
 В самотині... Пшениця, жито
 На дсбрім сіялось лану,
 А люди так собі пожнуть
 І скажуть: „Десь його убито,
 Сердешного, на чужині...“
 О, горе, горенько мені!

1860. 4 XI.
 Петербург.

І день іде, і ніч іде...
 І, голову схопивши в руки,
 Дивуешся: чому не йде
 Апостол правди і науки?!

1860. 5 XI.
 Петербург.

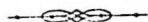
Тече вода з-під явора
 Яром на долину,
 Пишається над водою
 Червона калина;
 Пишається калинонька,
 Явір молодіє,
 А кругом їх верболази
 Й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
 Та по-під горою;
 Хлюпошуться качаточка.
 По-між осокою.
 А качечка впливає
 З качуром за ними,
 Ловить ряску, розмовляє
 З дітками своїми.

Тече вода край города—
 Вода ставом стала;
 Прийшло дівча воду брати,—
 Брало, заспівало.

Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Своїм зятем звати?

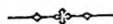
1860. 7/XI.
Петербург.

А́кось-то йду я уночі
По-над Невою. Та йдучи
Міркую сам-таки з собою:
„Як-би то, думаю, як-би
Не похилилися раби,
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат;
Була б сестра і був би брат;
А то... нема тепер нічого,—
Ні Бога навіть, ні пів-Бога:
Псарі з псарятами царять,
А ми дотепні доїзжачі
Хортів годуємо та плачем!...”

Отак-то я собі в-ночі,
По-над Невою ідучи,
Гарненько думав, і не бачу,
Що з того боку, мов із ями,
Очима лупа кошеня:
А то два ліхтаря горять
Коло апостольської брами ¹⁾.
Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув,
Та й знову думать заходивсь
Про те-ж таки, що й перше думав.

1860. 13/XI.
Петербург.

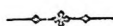
Бували війни й військовий свари:
Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї ²⁾,—
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало—

¹⁾ Апостольська брама—Петропавловська кріпость на острові посеред Неви.

²⁾ Полковник Галаган ходив руйнувати Січ з наказу царя Петра, Кочубей (родом з Татар-Ногаїв) зробив донос на Мазепу, а Мазепа помстився на йому та його прихильниках.

Остались шашелі: гризуть,
 Жеруть і тлять старого діда.
 А од коріння тихо, любо
 Зелені парості ростуть.
 І виростуть; і без сокири,
 Аж зареве та загуде,
 Козак безверхий упаде,
 Розтрощить трон, порве порфиру,
 Роздавить вашого кумира,
 Людський шашелі! Няньки,
 Дядьки отечества чужого!
 Не стане идола святого,
 І вас не стане! Будяки
 Та кропива, а більш нічого
 Не виросте над вашим трупом!
 І стане купою на купі
 Смердячий гній,—і все те, все
 По-троху вітер рознесе;
 А ми помолимося Богу
 І небагатії й невбогі.

1860. 26; XI.
 Петербург.

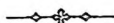

N. T.

Великомученице кумо!
 Дурна єси ти, нерозумна!
 В раю веселому зросла,
 Рожевим цвітом процвіла,
 І раю красного не зріла,
 Не бачила, бо не хотіла.
 Поглянути на божий день,
 На ясний світ животворящий!
 Сліпа була єси, незряща,
 Недвига серцем; спала день
 І спала ніч. А кругом тебе
 Творилося, росло, цвіло
 І процвітало, і на небо
 Хвалу Творителю несло;
 А ти, кумасю, спала, спала,
 Пишалася, та діувала,
 Та ждала, ждала жениха,
 Та ціломудріє хранила,
 Та страх боялася гріха
 Прелюбодійного. А сила

Сатурнова ¹⁾ іде та йде,
 І гріх той праведний плете,
 У сиві коси заплітає:
 А ти ніби не добачаєш:
 Дівуєш, молишся, та спиш,
 Та Матір'я Божію гнівиш
 Своїм смиренієм лукавим.
 Прокинься, кумо, пробудись
 Та кругом себе подивись!
 Начхай на ту дівочу славу,
 Та щирим серцем, не лукаво,
 Хоч раз, сердего, соблуди!

1860. 2. XII.
 Петербург.

Зійшлись, побрались, поєднались,
 Помолоділи, підросли;
 Гайок, садочок розвели
 Кругом хатини, і пишались,
 Неначе князі; діти грались,
 Росли собі та виростали...
 Дівчаток москалі украли,
 А хлопців в москалі забрали...
 А ми неначе розійшлись,
 Неначе брались—не єднались.

1860. 5. XII.
 Петербург.

Чи не покинуть нам, небого ²⁾,
 Моя сусідонька убога,
 Вірші нікчемні віршувать,
 Та заходиться рещтувать
 Вози в далеку дорогу?
 На той світ, друже мій, до Бога
 Почимчикуєм спочивать...
 Втомилися і підтоптались,
 І розуму таки набрались,
 То й буде з нас! Ходімо спать,
 Ходімо в хату спочивать...
 Весела хата, щоб ти знала!

Ой не йдімо, не 'ходімо,—
 Рано, друже, рано!

¹⁾ Сатурнова сила—час.

²⁾ Шевченко обертається, тут до Музи.

Походимо, посидимо,
 На сей світ поглянем.
 Поглянемо, моя доле!
 Бач, який широкий,
 І широкий та веселий,
 Ясний та глибокий!
 Походимо ж, моя зоре!
 Зійдемо на гору,
 Спочинемо... А тим часом
 Твої сестри-зорі,
 Безвічнії, по-під небом
 Попливуть, засяють...
 Підождімо ж, моя сестро,
 Дружино святая,
 Та нескверними устами
 Помолимось Богу,
 Та й рушимо тихесенько
 В далеку дорогу.
 Над Летою бездонною
 Та каламутною
 Благослови мене, друже,
 Славою святою!
 А поки те, да се, да оне,
 Ходімо просто—навпростець
 До Ескулапа ¹⁾ на ралець:
 Чи не одурить він Харона ²⁾
 І Парку-прялку?... ³⁾ І тоді,
 Поки б химерив мудрий дід,
 Творили б, лежа, епопею—⁴⁾
 Парили ⁵⁾ б скрізь по-над землею,
 Та все б гекзаметри ⁶⁾ плели,
 Та на горище б однесли
 Мишам на снідання... А потім
 Співали б прозу ⁷⁾—та по нотах,
 А не як-небудь...

¹⁾ Ескулап—такий бог у давніх Римлян; давав ніби-то людям здоров'я. Тепер ескулапом прозивають часом просто лікаря.

²⁾ Греки вірили, що на тім світі, в підземному царстві, душі померлих перевозить через річку Стикс перевозчик Харон.

³⁾ Парка-прялка. Давні греки вірили, що богині Парки прядуть нитку життя кожного чоловіка; коли приходить час людині помірати, то Парки ножицями перетинають ту нитку.

⁴⁾ Епопея—довге оповідання.

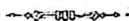
⁵⁾ Парили б—вітели б.

⁶⁾ Гекзаметр—вірш такий.

⁷⁾ Проза—мова звичайна—така, як ми говоримо (не вірш).

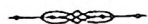
Друже мій!
 О, мій супутниче святий!
 Поки огонь не захолює,
 Ходімо лучче до Харона—
 Через Лету бездонну
 Та каламутну
 Перепливе, перенесем
 І славу святую—
 Безвічною, молодую...
 Або—цур їй, друже!
 І без неї обійдуся,—
 Та як буду здужать,
 То над самим Флегетоном,
 Або над Стиксом ¹⁾ у раю,
 Неначе над Дніпром широким,
 В гаю, предвічньому гаю,
 Поставлю хаточку,—садочок
 Кругом хатини насажу:
 Прилинеш ти у холодочок,—
 Тебе, мов крالیю; посажу;
 Дніпро, Україну згадаєм,
 Веселі селища в гаях,
 Могили-гори на степах
 І веселенько заспіваєм...

1861. 14—25 II.
 Петербург.

¹⁾ Флегетон і Стикс—такі ніби-то річки у підземному царстві.

ЗМІСТ КНИГИ.

	сторінки.
А ну-мо знову віршувать	319
Буває, в неволі іноді згадаю	432
Буває, іноді старий	413
Бували війни	518
Було роблю що, чи гуляю	412
Варнак	321
Великий Льох	191
Вечір	271
Відьма	248
Вітер в гаї нагинає	50
Вітре буйний	6
В неволі, в самоті немає	381
В неволі тяжко	275
Во Іудеї, во дні они	477
Г. З. (Немає гірше, як в неволі)	341
Гайдамаки	51
Гамалія	129
Гимн чернечий	506
Гоголю Н. В. (За думою дума)	161
Готово! Парус розпустили	417
Дівочії ночі	143
Дівча любе, чорнобриве	499
Добро, у кого єсть господа	332
Доля	468
До мертвих і живих і ненарождених	225
До Основ'яненка	39
Думи мої, думи мої, ви мої єдині	276
Думи мої, думи мої, лихо мені з вами	45
Дурні та горді ми люди	414
„єретик“, або „Іван Гус“	162
За байраком байрак	266
Закувала зозуленька	364
Заповіт	244
Заросли шляхи тернами	407
За сонцем хмаронька пливе	401
Заступила чорна хмара	384
Зацвіла в долині	408
Згадайте, братія моя	287
Зійшлись, побрались	520
Иржавець	295
І Архимед і Галілей	510
І багата я	360
Іван Підкова	29
І виріс я на чужині	356
І день іде, і ніч іде	517
І досі сниться: під горою	438
І з-за гаю сонце сходить	368
І знов мені не привезла	380
І золоті й дорогої	415
І небо невмите	356
І станом гнучим, і красою	435

І тут і всюди—скрізь погано	515
І широку долину	376
Кавказ	220
Катерина	11
Княжна	277
Козачковському А. О.	305
Колись дурною головою	476
Колись то ще, во время оно	502
Коло гаю в чистім полі	359
Костомарову Н. І.	271
Л. (Поставлю хату і кімнату)	510
Ликері	509
Лілея	245
Лічу в неволі дні і ночі	419
Ляхам	298
Макарову Н. Я. (Барвінок цвів)	509
Маленькій Мар'яні	233
Марина	343
Марія	478
Маркевичу Н. (Бандуристе, орле сизий)	48
Марку Вовчку	472
Ми в-осени таки похожі	418
Ми в-купочці колись росли	416
Ми заспівали, розійшлись	421
Минають дні	241
Минули літа молодії	514
Між скалами, неначе злодій	352
Мені здається,—я не знаю	429
Мені однаково	267
Мені тринадцятий минало	288
Мов за подушне, оступили	339
Молитви	501
Москалева криниця (в драматичній формі)	309
Москалева криниця (р. 1857)	439
Муза	468
Н. Н. (О думи мої, о славо злая!)	297
Н. Н. (Така як ти, колись лілея)	474
Н. Т. (Великомученице кумо!)	519
На батька бісового я трачу	438
На вгороді коло броду	376
На великдень на соломі	411
На вічну пам'ять Котляревському	7
Над Дніпровою сагою	507
Наймичка	207
На смерть Григорія, митрополіта петербургського	506
На улиці невесело	366
На що мені женитися	402
На що мені чорні брови	28
Невольник	172
Не гріє сонце на чужині	290
Не вернувся із походу	382
Не для людей, тієї слави	358
Не до-дому в-ночі йдучи (На Різдво)	386
Не женися на багатій	162
Не завидуй багатому	162
Не кидай матері	267
Не молилася за мене	422

Не нарікаю я на Бога	510
Неначе степом чумаки	388
Неофіти	449
Не спалося, а ніч як море	272
Не так тії вороги	369
Не тополю високою	375
Не хочу я женитися	377
Ну, щоб, здавалося, слова?	338
Огні горять, музика грає	436
Один у другого питаєм	302
Ой виострю товариша	363
Ой гляну я, подивлюся	325
Ой діброво, темний гаю	500
Ой крикнули сірі гуси	403
Ой люлі, люлі, моя дитино	370
Ой маю, маю я оченята	475
Ой не п'ються пива, меди	365
Ой одна я, одна	265
Ой пішла я у яр за водою	369
Ой стрічечку до стрічечки	303
Ой сяду я під хатою	364
Ой умер старий батько	381
Ой чого ти почорніло	370
Ой я свого чоловіка	362
О, люди, люди небораки	516
Осії глава XIV	498
П. С. (Не жаль на злого)	340
Перебендя	37
Петрусь	423
Пісня (Ой по горі ромен цвіте)	474
Плач Ярославни (Із „Слова о полку Ігоревім“)	503
Подражаніє Едуарду Сові	496
Подражаніє XI псалму	471
Подражаніє Іезекиїлю	496
Подражаніє Ісаїї, глава XXXV	473
Подражаніє Сербському (Наїхали старости)	500
Полюбилася я	361
По-над полем іде	275
Породила мене мати	361
По улиці вітер віє	363
Причинна	1
Пророк (Неначе праведних дітей)	351
Псалми Давидові	234
Пустка (Заворожи мені, волхве)	160
Рано в-ранці новобранці (Пустка)	274
Розрита могила	134
Росли у-купочці	508
Русалка	247
Самому чудно	303
Саул	511
Світе ясний, світе тихий	508
Сестрі	475
Сичі	351
Слава	469
Сова	137
Сон (Гори мої високої)	290
Сон (На панщині пшеницю жала)	470

Сон (У всякого своя доля)	144
Сонце заходить, гори чорніють	288
Сотник	388
Суботів	206
Та не дай, Господи, нікому	326
Тарасова ніч	42
Тече вода в синє море	10
Тече вода з-під явора	517
Титарівна	333
Титарівна-Немирівна	515
Тополя	31
То так і я тепер пишу	318
Три літа	242
Три шляхи	270
Туман, туман долиною	371
Тяжко, важко в світі жити	49
У Бога за дверми лежала сокира	319
У Вільні, городі преславнім	382
У нашім раї на землі (Мати покритка)	409
У неділеньку та ранесенько	374
У неділеньку у святую	371
У перетику ходила	373
У тієї Кетерини	367
Утоплена	124
Утоптала стежечку	375
Хіба самому написати	413
Холодний Яр	231
Хоча лежачого й не б'ють	515
Хустина (У неділю не гуляла)	158
Хустина (Чи то на те Божа воля)	303
Царі	326
Чернець	299
Черниця Мар'яна	116
Чигирин	135
Чи ми ще зйдемося знову	275
Чи не покинуть нам, небого	520
Чи то недоля та неволя	437
Чого мені тяжко	160
Чого ти ходиш на могилу (Калина)	268
Чума	378
Швачка	364
Юродивий	465
Як би ви знали, паничі	430
Як би з ким сісти	516
Як би зустрілися ми знову	342
Як би мені, мамо, намісто	377
Як би мені черевики	360
Як би то ти, Богдане п'яний	476
Як би тобі довелося	404
Як маю я журитися	402
Якось-то йду я у ночі	518
Я не нездужаю, нівроку	471

— 1800 —

